

ІВАНО-ФРАНКІВСЬКА ОБЛАСНА ОРГАНІЗАЦІЯ
НАЦІОНАЛЬНОЇ СПІЛКИ КРАЄЗНАВЦІВ УКРАЇНИ
КАФЕДРА ІСТОРІЇ УКРАЇНИ
КАФЕДРА ЕТНОЛОГІЇ І АРХЕОЛОГІЇ
ПРИКАРПАТСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТЕФАНИКА
ІВАНО-ФРАНКІВСЬКИЙ ОБЛАСНИЙ ЦЕНТР ТУРИЗМУ І КРАЄЗНАВСТВА УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ
ІВАНО-ФРАНКІВСЬКИЙ ОБЛАСНИЙ КРАЄЗНАВЧИЙ МУЗЕЙ

ЕТНОКУЛЬТУРНА СПАДЩИНА ПРИКАРПАТТЯ

**Матеріали Всеукраїнської наукової конференції
«Етнокультурна спадщина Прикарпаття
(на пошану Михайла Паньківа з нагоди його 75-річчя)»
(м. Івано-Франківськ, 4 грудня 2016 року)**



«Лілея-НВ»
м. Івано-Франківськ
2016 р.

ББК 63.3(4УКР)

072

УДК 94(477.83/.86)

ЕТНОКУЛЬТУРНА СПАДЩИНА ПРИКАРПАТТЯ. *Матеріали Всеукраїнської наукової конференції «Етнокультурна спадщина Прикарпаття (на пошану Михайла Паньківа з нагоди його 75-річчя)» (м. Івано-Франківськ, 4 грудня 2015 р.) / Науковий редактор А. Королько. – Івано-Франківськ : Лілея–НВ, 2016. – 416 с.*

Рекомендувала до друку

Науково-методична рада Івано-Франківської обласної організації Національної спілки краєзнавців України (протокол №14 від 09 червня 2015 р.)

Загальна редакція, відповідальний за випуск

Михайло КОСИЛО, голова Івано-Франківської обласної організації Національної спілки краєзнавців України, директор обласного центру туризму і краєзнавства учнівської молоді.

Науковий редактор

Андрій КОРОЛЬКО, кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за достовірність і точність наведених фактів, цитат, статистичних даних, власних імен та інших відомостей. Думки авторів не завжди відображають позицію організаторів конференції.

У збірнику статей та повідомлень Всеукраїнської наукової конференції «Етнокультурна спадщина Прикарпаття» (м. Івано-Франківськ, 4 грудня 2015 року), організованої з нагоди 75-річчя відомого етнографа, музеєзнавця, краєзнавця Івано-Франківщини Михайла Ілліча Паньківа, друкуються результати наукових та історико-краєзнавчих досліджень з етнографії Прикарпаття, етномузейної справи і етнографічних пам'яток історії й культури краю. Розглянуто творчий доробок, наукову та громадську діяльність Михайла Паньківа.

Для науковців, музейних працівників, краєзнавців, викладачів і студентів, широко читацького загалу, який цікавиться проблемами етнології, етнографії, музеєзнавства, краєзнавства, національного відродження України, Галичини й Прикарпаття.

© М. Косило, А. Королько, 2016

© Колектив авторів, 2016

ISBN 978-966-668-409-0

НАУКОВА І ГРОМАДСЬКО-КУЛЬТУРНА ДІЯЛЬНІСТЬ МИХАЙЛА ПАНЬКІВА

УДК 39 : (477.83/.86)

Оксана ДРОГОБИЦЬКА

М. І. ПАНЬКІВ: ЖИТТЄВИЙ ШЛЯХ ТА НАУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

У статті простежено життєвий шлях і основні наукові здобутки відомого дослідника Покуття Михайла Паньківа. Автор проаналізувала публікації вченого, присвячені вивченню побуту покутян і трансформації традиційної культури Прикарпаття в умовах сучасних глобалізаційних процесів. У статті також відзначено велику роль етнографа у процесі розбудови мережі музейних установ на території Івано-Франківської області, організації польових досліджень, наукових конференцій тощо.

Ключові слова: дослідник, традиційна культура, музей, польові дослідження, Покуття, Прикарпаття.

Сучасну українську етнологічну науку важко уявити без Михайла Ілліча Паньківа — відомого дослідника Прикарпаття, а особливо Покуття, музеєзнавця, громадського діяча. Впродовж п'ятдесяти п'яти років наполегливої праці в галузі етнографії і музеєзнавства він зумів виховати не одне покоління молодих вчених, прищепити їм любов до рідного краю та його традицій, навчити основних методів польової роботи тощо.

Михайло Паньків народився 9 вересня 1940 р. в с. Вербівцях Городенківського району Івано-Франківської області в селянській сім'ї. По батьковій лінії його рід веде свій початок від першого поселенця Вербівців, після того як татари спалили село і винищили всіх мешканців. Легенда про цей факт, який припадає десь на XV ст., записана в «Історії села Вербівців» І. Григорчука [4, с. 7].

Дитинство майбутнього вченого не було безхмарне, враховуючи, що воно припало на суворі післявоєнні роки. Батько дослідника — швець, а мати — кравчиня, тому завжди в хаті було людно, а отже відвідувачі розповідали багато цікавого з минулого рідного села, ділилися пережитим і почутим. Мати ж за роботою, як згадує

М. Паньків, постійно співала. Тож уже тоді з маминих пісень, розповідей односельців та улюблених книжок хлопець ввібрав безмежну любов до народних звичаїв і традицій.

Після закінчення Вербівцівської семирічки (1953 р.) до 1956 р. навчався у Тишківській середній школі. З цим періодом пов'язані і трагічні події у житті М. Паньківа. Внаслідок невдалої операції, у ході якої було пошкоджено нерв, він почав кульгати на одну ногу. Село Тишківці розташоване на відстані 12 км від с. Вербівців, тому М. Паньківу довелося жити в гуртожитку і, незважаючи на травму, щосуботи пішки повертатися додому. Ці систематичні навантаження відіграли свою позитивну роль і наслідки лікарської помилки звели нанівець. Крім цього, рік такого навчання коштував 150 карбованців, що лягло важким тягарем на плечі батьків (тим більше, що в сім'ї одночасно навчалася двоє синів, Михайло та його старший брат).

Закінчивши 10-й клас, М. Паньків вирішив вступати у Снятинський культурно-освітній технікум. Крім природного хисту до декламування та інсценізацій, юнаком керували і суто практичні міркування: навчання там тривало тільки півтора року, що дозволяло швидко здобути фах і власні засоби до існування. Про вищу освіту простий сільський хлопець тоді навіть і не мріяв, бо, як згадував пізніше, «вуз для нас випускників був на небесах і ніхто навіть не пробував туди поступати» [1].

Після закінчення Снятинського культурно-освітнього технікуму 1958 р. працював завідуючим Вербівцівським сільським клубом. Тоді ж М. Паньків вирішив вступати на історичний факультет Львівського університету. Однак ця спроба виявилася невдалою, бо до вишу приймали абітурієнтів, які мали не менше трьох років стажу роботи. Дуже охоче приймали шахтарів з Донбасу.

Військову службу М. Паньків проходив впродовж листопада 1959 – серпня 1962 р. в тайзі на території сучасної Російської Федерації. Ці роки дослідник вважає своєю першою етнографічною практикою, яка дала можливість спостерігати за місцевою культурою, звичаями та поведінкою представників різних етнічних груп¹.

¹ Дуже вражали удмурти, в яких зберігся звичай одруження з жінками, старшими на 8–12 років. При народженні хлопця батьки вибирали йому дружину серед дівчат-підлітків, вона допомагала виховувати свого майбутнього чоловіка, а після того, як він досягав вісімнадцятирічного віку, виходила за нього заміж.

Після служби в армії М. Паньків вступив на історичний відділ історико-філологічного факультету Івано-Франківського педагогічного інституту. Свої незабутні роки навчання, будні і свята, а також педагогічний колектив інституту він детально описав у спогадах під назвою «Такими ми були» [24]. Умови побуту тогочасного студентства вдало ілюструють такі рядки з його спогадів: «Своє навчання розпочав з одним костюмом і двома сорочками. Нас четверо старших хлопців жили спільно за рахунок наших стипендій – 22 крб за місяць. За ці гроші ми купували продукти, щоб зварити їсти та купували по черзі щось з одягу. З дому я привозив ще деякі продукти, а хлопцям висилали посилки, бо вони були з інших областей. Зате семестрові экзамени я здав на підвищену стипендію і вже її отримував до кінця навчання» [1, арк. 6].

Під час навчання викладач археології Петро Арсенич через М. Паньківа постачав студентів забороненою літературою («Інтернаціоналізм чи русифікація», «Чи був Христос?», «Історія України» О. Барвінського та ін.). Зберігся унікальний документ з того часу – Програма XIII студентської наукової конференції (6–8 квітня 1964 р.). Із неї, зокрема, довідуємося, що в той час як більшість доповідачів виступали про соціалістичні перетворення у селах Прикарпаття, провідну роль КПРС та «моральний кодекс будівника комунізму», тема доповіді студента II курсу історичного відділу М. Паньківа звучала так: «Історичні погляди Т. Г. Шевченка» [29, с. 5]. На наш погляд цей факт промовляє сам за себе.

Загалом, як стверджує сам етнограф, його група вважалася неблагонадійною, оскільки в ній неодноразово висловлювали критичне ставлення до політики комуністичної партії. Страйк студентів на третьому курсі під час практики зі збирання льону в с. Підгірках Калуського району Івано-Франківської області викликав конфлікт із партійними чиновниками та керівництвом навчального закладу. Коли це питання розглядали на ректораті, то ректор запропонував виключити М. Паньківа як старосту групи. Врятувало його тільки заступництво відомого дисидента Валентина Мороза, який описав важкі умови праці і проживання студентів під час польових робіт. Згодом, коли В. Мороза заарештували, ніхто з групи не захотів виступити на зборах інституту з його засудженням. Натомість вони оголосили обструкцію і перестали спілкуватися зі студентами-істориками молодших курсів, які виступили з критикою викладача [24, с. 73].

Відомий ще один цікавий епізод із біографії вченого. На останній дзвінок він одягнув вишиту синіми нитками краватку, за що потрапив на допит до тогочасного ректора інституту щодо благонадійності і соціального походження. Ситуація владналася тільки після того, як випускник запевнив, що його батьки не «куркулі» чи засуджені, а селяни-бідняки (саме так тоді писали в анкетах) [24, с. 73].

Закінчивши інститут 1966 р. і отримавши диплом з відзнакою, впродовж року М. Паньків працював учителем історії Чернелицької школи Городенківського району Івано-Франківської області. Весь свій вільний час він присвячував позакласній роботі: керував кількома гуртками, організовував старшокласників на збір фольклорних матеріалів, їздив із концертами по селах та випускав щотижневу сатиричну радіопередачу «Тайфун». Враховуючи такий досвід культурно-освітньої діяльності та чималі організаторські здібності, 1967 р. його запросили на роботу в Івано-Франківський обком комсомолу для роботи з молоддю інтелігенцією області.

Однак чиновницька, безініціативна робота не припала до душі, тому в січні 1969 р. М. Паньків влаштувався в Івано-Франківський краєзнавчий музей. Саме в музеї йому вдалося найповніше розкрити свій талант організатора і керівника, людини, яка не байдужа до минулого свого краю, його багатой етнокультурної спадщини. Тут він пройшов усі щаблі професійного зростання, перебуваючи спершу на посаді наукового працівника, далі — завідуючого відділом історії, заступника директора з наукової роботи і нарешті — директора музею (1985 р.).

Займаючи керівну посаду, М. Паньків не покинув наукову роботу. В 1987—1989 рр. під його керівництвом археологи Б. Томенчук і Б. Василенко обстежили населені пункти області, внаслідок чого виявили 1405 археологічних пам'яток та видали «Реєстр пам'ятників археології Івано-Франківської області». Щороку музей організовував 30—35 виставок. Серед них перша в Україні виставка прикарпатських майстрів музичних інструментів (1987 р.), Імпреза — 89 (Перша міжнародна виставка образотворчого мистецтва), «Етнографія Марамурещини» (1990 р.) тощо. З 1991 р. за ініціативи директора розпочався випуск «Наукових записок» Івано-Франківського краєзнавчого музею (на сьогодні вийшло у світ вже 14 випусків).

Роки наполегливої праці на ниві етнографії та музеєзнавства не пройшли даремно. 1989 р. в Інституті фольклору та етнографії

Білоруської АН (м. Мінськ) М. Паньків захистив кандидатську дисертацію на тему «Сім'я і сімейний побут на Покутті (друга половина ХІХ – 80-ті рр. ХХ ст.)». Науковим керівником роботи був відомий львівський етнограф, доктор історичних наук, професор Ю. Гошко.

Щоб зрозуміти, в яких умовах доводилося тоді захищати дисертацію, потрібно наголосити, що в радянські часи етнографія мала статус маргінальної дисципліни. У цій галузі працювали два-три десятки дослідників (переважно в м. Києві та м. Львові), які зосереджувалися на вивченні двох класичних напрямків: матеріальної і духовної культури українців. Усі теоретичні аспекти, пов'язані з проблемами етногенезу і теорій етносу², зосереджувалися тільки в установах Москви та Ленінграда [2]. Для захисту дисертацій, які надходили з України, Білорусії, Молдови та республік Прибалтики, діяла тільки одна спеціалізована рада – у м. Мінську. Враховуючи такі обставини, М. Паньківу довелося докласти чимало зусиль, щоб стати спеціалістом у вказаній галузі.

Проголошення незалежності України і відкриття досі заборонених горизонтів досліджень дало новий поштовх музейній і науковій діяльності вченого. Під його керівництвом та за активної участі краєзнавчий музей організував виставку однієї картини-діаграми завдовжки 15 м з історії еміграції до Канади під назвою «Ми українці» Зенона і Стефанії Погорецьких (1991 р.), першу документальну виставку, приурочену 50-річчю УПА (1992 р.), шевченкіану Опанаса Заливахи (1993 р.), виставку філателістичних та пам'ятних видань, присвячену життю і діяльності Патріарха, кардинала Йосипа Сліпого (з колекції доктора Романа Смика, США, 1993 р.) та виставку до 125-річчя від дня народження Богдана Лепкого³. Схвальну оцінку з боку мешканців Івано-Франківська та його гостей отримали і такі виставки: «Опанасові Заливасі – 70» (1995 р.), до 400-річчя Берестейської унії (1996 р.), «вишиваний іконостас о. д-ра Д. Блажейовського» (м. Рим, 1997 р.), «Галичу – 1100», «Голодомор – 33», до 80-річчя ЗУНР (1998 р.) та ін.

Івано-Франківський краєзнавчий музей щороку проводив дві–три наукові конференції і семінари з проблем археології,

² Термін етнологія тоді оголосили буржуазним, антинародним, ворожим інтересам світового пролетаріату, а тому не вживали взагалі.

³ Обидві останні виставки організував Клуб інтелігенції ім. Б. Лепкого під керівництвом У. Скальської.

краєзнавства та етнографії. До переліку таких заходів ввійшли вперше організовані в Україні дві міжнародні наукові конференції, присвячені традиційній культурі українського міста, під назвою «Етнокультурні процеси в українському урбанізованому середовищі».

З вересня 2006 р. М. Паньків працює доцентом кафедри етнології і археології Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, а з 2015 р. він професор цієї кафедри. За весь час педагогічної роботи (зокрема й за сумісництвом) він розробив 15 дисциплін, серед яких «Етнографія народів світу», «Культура і побут населення України», «Етнографічне музеєзнавство, краєзнавство і туризм», «Національні меншини України», «Українці в світі», «Декоративно-прикладне мистецтво Прикарпаття», «Етнографічне дослідження на Прикарпатті у ХІХ – початку ХХ ст.: джерела та історіографія», «Топоніміка і мікротопоніміка Прикарпаття» та інші.

Любов до місцевих традицій, шанобливе ставлення до пам'яток старовини відобразилися і в навчальній роботі дослідника. Під його керівництвом студенти та аспіранти здійснюють ґрунтовні дослідження традиційно-побутової культури населення Прикарпаття, сучасних етнокультурних та етносоціальних процесів у нашому регіоні. Студенти і колеги по роботі знають М. Паньківа як високопрофесійного викладача, який завжди готовий надати їм кваліфіковану консультацію чи просто дружню пораду. Він бере активну участь в культурно-освітньому житті Інституту історії, політології і міжнародних відносин, неодноразово організував різноманітні виховні заходи і дійства.

Викладацьку роботу доцент М. Паньків тісно поєднує з науковою. З 2008 р. він очолює відділ етнології Науково-дослідного Інституту історії, етнології і археології Карпат Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Тепер вчений активно розробляє проблеми матеріальної і духовної культури населення краю, етнографічного районування, історичної топоніміки, а також національно-визвольної боротьби на Прикарпатті. Він автор 17-ти монографій (частина з них у співавторстві), понад 170-ти статей з етнографії, музеєзнавства і краєзнавства. Етнограф ввійшов до авторського колективу таких фундаментальних ілюстрованих видань Інституту історії, політології і міжнародних

відносин, як «Західно-Українська Народна Республіка (1918–1923 рр.): Ілюстрована історія» [6], «Прикарпаття: спадщина віків» [27] та «Покуття: історико-етнографічний нарис» [28].

Окремо слід згадати посібник «Організація польових досліджень з етнографії» (2005 р.), адже в ньому узагальнено весь багаторічний досвід М. Паньківа в галузі польової етнографії [13]. Автор спершу подав загальні рекомендації стосовно методики збору, фіксації та документування польових матеріалів. Не оминув він увагою і таку важливу ділянку роботи «в полі», як етика досліджень, або правила роботи з респондентами. Далі етнограф навів зразки анкет для вивчення різних явищ матеріальної культури, календарних та родинних обрядів, громадських відносин тощо. Цей посібник незамінний для студентів при проходженні етнографічної практики і служить зразком для багатьох молодих вчених, аспірантів.

Вичерпний аналіз динаміки розвитку етнографічних груп на Прикарпатті вчений подав у колективній монографії «Етнос. Соціум. Культура: регіональний аспект» [5]. Автор в окремому розділі, присвяченому аналізу етнографічної мозаїки краю, окреслив територіальні межі Гуцульщини, Бойківщини, Покуття та Опілля, показав особливості місцевого одягу, харчування, житлового будівництва, ремесел, сільськогосподарських занять, календарних і родинних обрядів тощо. Для ілюстрації змін, яких з часом зазнає традиційна культура українців, він використав власні соціологічні дослідження, проведені 2001 р. в селах Криворівні Верховинського та Торговиці Городенківського районів Івано-Франківської області.

Попри широкий спектр наукових зацікавлень, більшість статей і розвідок дослідника присвячені його рідному Покуттю, з якого він родом і де провів свої молоді роки. М. Паньків один із перших на науковій основі виділив та обґрунтував етнографічні межі Покуття, включивши до нього за сучасним адміністративним поділом території Снятинського, Городенківського, Тлумацького, північну частину Тисменицького, більшість Коломийського (без південної частини) районів. З цього кута зору знаковою стала стаття під назвою «Покуття. Етнографічний нарис», опублікована в журналі «Жовтень» [16].

Дослідник опублікував серію статей, присвячених культурі і побуту покутян, а саме родинній та календарній обрядовості населення краю, традиціям місцевого харчування і житлового будівництва [9; 10; 11; 15; 18; 19]. Чималу увагу він приділяє публікації польових матеріалів,

отриманих унаслідок багаторічних досліджень. Тому ми не можемо не звернути увагу на монографії: «Весілля у с. Вербівцях на Городенківщині» [8] та «Пісні з Покуття» [14].

В останні роки особливу увагу етнографа привертають питання, пов'язані з впливом глобалізаційних процесів на традиційну культуру українців, проблеми трансформації народних обрядів у сучасних умовах [20; 22; 26]. Відстоюючи потребу збереження давніх звичаїв, він рішуче виступає проти доволі розповсюдженого явища, коли через незнання особливостей Прикарпаття окремі культурно-освітні товариства чи навіть науковці переносять обряди, притаманні для інших регіонів України, на місцевий ґрунт. На думку М. Паньківа, така еkleктика завдає непоправної шкоди традиційній культурі і формує неправильні знання у молодого покоління.

Ці та ряд інших аспектів висвітлено у статті «Сучасні традиційні обряди на Покутті та проблеми їх збереження», в якій автор дає низку рекомендацій щодо способів відродження і популяризації традиційно-побутової культури українців. Серед потрібних заходів він, зокрема, пропонує: розробити й ухвалити державну програму збереження української побутової культури; створити для вивчення цієї проблеми відповідні наукові центри і філіали; посилити збиральницьку діяльність пам'яток фольклору та етнографії краю; вводити питання обрядової культури до навчальних і виховних програм закладів освіти; популяризувати традиційну культуру через засоби масової інформації; посилити в цій справі роль музеїв і т. д. [22].

Однією з тем, які здавна цікавили М. Паньківа, є тема ОУН-УПА. У книжці «Схрони, криївки і бункери ОУН—УПА» (2012 р.) автор на основі широкого кола документів і спогадів сучасників описує способи переховування бійців. За приблизними підрахунками М. Паньківа в 1944—1956 рр. на Прикарпатті налічувалося понад 4 тис. схронів, криївок і бункерів, з них каральні загони виявили близько 1,7—2,5 тис. Понад 80% повстанців, викритих під час переховування, загинуло [23, с. 167]. Книжка цінна і тим, що в ній подано численні біографії учасників тих подій, а також детальні схеми криївок і бункерів.

Як написав у передмові до книжки професор О. Лисенко, ця праця стала для дослідника особливою «напевно тому, що навісна бурхливо перенесеними через десятиліття спогадами з дитинства. А ще — як обов'язок перед земляками, які у важкі часи протистояння з

тоталітарною державною машиною виявили почуття гідності, честі, а також мужність і самовідданість» [23, с. 3].

Чимало уваги М. Паньків приділяє вивченню топоніміки. Зокрема, 2013 р. побачила світ книжка «Текла кровця по Україні (топоніми, легенди, перекази і пісні про татарські напади на Прикарпаття з середини XV до початку XVIII ст.)», в якій упорядник вмістив 380 пам'яток про ті трагічні часи. Найбільшу увагу етнографа привернули назви населених пунктів, пов'язаних із татарськими набігами; назви сіл, які втікачі заснували на новому місці; назви та пам'ятні знаки на місці боїв із загарбниками; легенди і перекази про зруйновані монастирі і храми; чуда, які рятували від нападників; розповіді про людей, які героїчно боролися або ж перехитрили татар. Не оминув він і народні пісні про ті нелегкі часи. Цікаво, що матеріали до цього видання дослідник збирав від 1957-го до 2011 р. [25].

Михайло Паньків є автором і співавтором публікацій, присвячених різним аспектам топоніміки Прикарпаття. Як приклад можна навести статтю «Топоніми як джерело до вивчення сакральних пам'яток Прикарпаття» (у співавторстві з професором М. Кугутяком) [7]. Тема сакральних пам'яток регіону знайшла своє продовження і в інших його наукових працях, зокрема у статті «Проблеми музеєфікації Скиту Манявського» [17] та в одному з розділів другого тому фундаментального видання «Великий Скит у Карпатах» [21].

Значне місце в наукових планах М. Паньківа займає видавнича діяльність. Він вже впродовж кількох років виконує обов'язки заступника редактора згаданих «Наукових записок», входить до редакційних колегій всеукраїнського народознавчого часопису «Берегиня», наукових журналів «Карпати: людина, етнос, цивілізація» та «Краєзнавець Прикарпаття». Крім того, за його редакції вийшло друком понад 10 різноманітних музейних видань. Чимало книжок молодих науковців вийшло у світ із рецензіями цього авторитетного дослідника.

Велика заслуга вченого в популяризації української народної культури на шпальтах місцевої преси, на радіо- і телебаченні. Однак найзнаковішою, на наш погляд, можна вважати діяльність М. Паньківа на ниві практичного музейництва. Під його керівництвом та за активної участі відкрито Літературний музей Прикарпаття у м. Івано-Франківську, побудовано першу чергу архітектурних об'єктів Музею архітектури і побуту Прикарпаття

(с. Крилос Галицького району Івано-Франківської області), після чого його виділено як самостійний державний музей, відбудовано в с. Криворівні Верховинського району хату-гражду Параски Харук та створено в ній експозицію. Він автор експозицій Літературно-меморіального музею Леся Мартовича в селі Торговиці Городенківського району, структури і тематико-експозиційного плану Музею освіти Прикарпаття (м. Івано-Франківськ), Літературно-меморіального музею Івана Франка та музею Михайла Грушевського в с. Криворівні, колишнього Яремчанського музею партизанської слави, Долинського краєзнавчого музею «Бойківщина» Тетяни і Омеляна Антоновичів, усього понад 20-ти музеїв.

Для повернення із забуття багатьох незаслужено забутих імен, пов'язаних із розбудовою музеїв на території Івано-Франківської області, М. Паньків опублікував довідник «Будівничі музеїв Прикарпаття» (у співавторстві з Я. Штиркалом). У книжці вміщено 41 розповідь про краєзнавців, які все життя присвятили музейній справі.

Важко охопити весь спектр наукових інтересів вченого. Варто згадати його неабиякий хист до декламування та різноманітних інсценізацій, а також літературний таланти. Наприклад, у часописі «Ямгорів» вийшли друком гуморески, які він записав у рідному селі Вербівцях Городенківського району Івано-Франківської області [3].

Михайло Паньків – заслужений працівник культури України, відмінник освіти України, лауреат всеукраїнської премії П. Чубинського, обласних премій І. Вагилевича, І. Крип'якевича та В. Полека, член правління Івано-Франківської обласної організації Товариства охорони пам'яток історії і культури, член Івано-Франківської обласної організації Національної спілки краєзнавців України, член Наукового товариства ім. Т. Шевченка.

Всі наукові і творчі починання дослідника підтримує його сім'я: дружина Ольга Михайлівна – учителька початкових класів; донька Оксана, яка пішла за прикладом матері, та син Ігор, який перейняв у батька любов до етнографії і захистив кандидатську дисертацію зі спеціальності «Етнологія».

Отже, наукова діяльність М. Паньківа охоплює широкий спектр проблем: від теоретичних питань, пов'язаних із методикою польових досліджень та етнографічним районуванням, до практичних рекомендацій, спрямованих на збереження і популяризацію

традиційно-побутової культури українців. Окремою сторінкою в його роботі є музейна справа, завдяки чому чимало нових музеїв відчинило свої двері для відвідувачів. Завдяки своєму багаторічному досвіду та наполегливій праці дослідників вдалося виховати ціле покоління молодих науковців, етнографів і музейних працівників.

Джерела та література

1. «Я вперше написав про себе». Рукопис спогадів М.Паньківа, арк. 1. (Зберігається в особистому архіві М.Паньківа).
2. Борисенко В. Науковий доробок кафедри етнології та краєзнавства за роки незалежності України / В. Борисенко, М. Гримич // Електронний ресурс. – Режим доступу: www.history.univ.kiev.ua/ethnology/sciadd.html.
3. Вербівський-Паньків М. У Вербівцях практикують / М. Вербівський-Паньків // Ямгорів. – 2009. – Ч. 16–17. – С. 141–147.
4. Григорчук І. Історія села Вербівці / І. Григорчук. – Городенка : Скарбниця, 2000. – 135 с.
5. Етнос. Соціум. Культура: регіональний аспект. Монографія / В. Грещук, В. Кононенко, М. Лесюк, М. Паньків, М. Романюк, С. Хороб та інші. – К. ; Івано-Франківськ : ВДВ ЦІТ, 2006. – 315 с.
6. Західно-Українська Народна Республіка (1918–1923 рр.): Ілюстрована історія / Автор ідеї та кер. автор. колективу М. Кугутяк. – Львів ; Івано-Франківськ : Манускрипт-Львів, 2008. – 524 с.
7. Кугутяк М. Топоніми як джерело до вивчення сакральних пам'яток Прикарпаття / М. Кугутяк, М. Паньків // Карпати: людина, етнос, цивілізація. – 2014. – № 5. – С. 247–257.
8. Паньків М. Весілля у с. Вербівцях на Городенківщині / М. Паньків. – Івано-Франківськ, 2000. – 106 с.
9. Паньків М. Внутрішні відносини на Покутті (друга половина XIX ст. – 30-і роки XX ст.) / М. Паньків // Народознавчі зошити. – Львів, 1997. – № 2. – С. 105–110.
10. Паньків М. Коляда на Покутті / М. Паньків // Берегиня. – 2002. – № 4. – С. 43–48.
11. Паньків М. «Мамко моя, зозуленько моя...»: (Похоронно-поминальні звичаї і обряди на Покутті) / М. Паньків // Берегиня. – 2002. – № 1. – С. 37–54.
12. Паньків М. Народна їжа на Покутті / М. Паньків. – Івано-Франківськ, 1991. – 20 с.
13. Паньків М. Організація польових досліджень з етнографії. Посібник / М. Паньків. – Івано-Франківськ, 2005. – 123 с.
14. Паньків М. Пісні з Покуття (зібрані і упорядкували Микола Андрусяк і Михайло Паньків) / М. Паньків. – Івано-Франківськ, 2001. – 279 с.

15. Паньків М. Покутські «бички»: (різдвяно-новорічний обряд) / М. Паньків // Берегиня. — 1995. — № 3–4. — С. 133–139.
16. Паньків М. Покуття. Етнографічний нарис / М. Паньків // Жовтень. — 1987. — № 2. — С. 102–105.
17. Паньків М. Проблеми музеєфікації Скиту Манявського / М. Паньків // Карпати: людина, етнос, цивілізація. — 2011. — № 3. — С. 93–96.
18. Паньків М. Родильні обряди та догляд за дитиною на Покутті (кінець XIX — поч. XX ст.) / М. Паньків // Ямгорів: Літературно-краєзнавчий і мистецький альманах. — 1997. — Ч. 9–10. — С. 138–149.
19. Паньків М. Садиба і житло Покуття / М. Паньків // Наукові записки Івано-Франківського краєзнавчого музею. — Івано-Франківськ, 1993. — Вип. 1. — С. 60–79.
20. Паньків М. Село Криворівня на зламі століть (Етнографічне та соціально-економічне дослідження) / М. Паньків // Наукові записки. — Івано-Франківськ, 2005. — Вип. 9–10. — С. 7–30.
21. Паньків М. Спогади колишнього директора Івано-Франківського краєзнавчого музею Михайла Паньківа про створення та діяльність історико-архітектурного музею «Скит Манявський» / М. Паньків // Великий Скит у Карпатах: у 3 т. Т. 2: Великий Скит у документах і матеріалах XVII — XXI ст. / голов. ред. М. В. Кугутяк. — Івано-Франківськ : Манускрипт-Львів, 2015. — С. 405–411.
22. Паньків М. Сучасні традиційні обряди на Покутті та проблема їх збереження / М. Паньків // Етнос і культура. — 2003. — № 1. — С. 36–37.
23. Паньків М. Схрони, криївки і бункери ОУН-УПА / М. Паньків. — Коломия : Вік, 2012. — 192 с.
24. Паньків М. Такими ми були / М. Паньків // Краєзнавець Прикарпаття. — 2009. — № 14 (липень–грудень). — С. 70–76.
25. Паньків М. Текла кровця по Україні (топоніми, легенди, перекази і пісні про татарські напади на Прикарпаття з середини XV до початку XVIII ст.) / М. Паньків. — Івано-Франківськ : Вид-во Прикарпат. нац. ун-ту ім. В. Стефаника, 2013. — 222 с.
26. Паньків М. Трансформаційні етнокультурні процеси українського міста й села: спроби виявлення тенденцій / М. Паньків // Етнокультурні процеси в українському урбанізованому середовищі. — Івано-Франківськ, 2004. — С. 12–16.
27. Прикарпаття: спадщина віків / Автор ідеї та кер. автор. колективу М. Кугутяк. — Львів : Манускрипт-Львів, 2006. — 596 с.
28. Покуття: історико-етнографічний нарис / Автор ідеї та кер. автор. колективу В. Марчук. — Львів : Манускрипт-Львів, 2010. — 456 с.
29. Програма XIII студентської наукової конференції (6–8 квітня 1964 р.). — Івано-Франківськ, 1964. — 12 с.

**МИХАЙЛО ПАНЬКІВ – ДОСЛІДНИК
ІСТОРИКО-ЕТНОГРАФІЧНОГО РАЙОНУВАННЯ ПОКУТТЯ**

У статті висвітлено доробок відомого українського етнографа Михайла Паньківа стосовно історико-етнографічного межування Покуття. Звернуто також увагу на питання співвіднесеності регіонів України, розуміння поняття «етнографічне районування» та дискусії дослідників щодо маркування етнографічних районів Галичини, Прикарпаття. Показано бачення М. Паньківа стосовно розкриття цих питань.

Ключові слова: *Покуття, історико-етнографічний район (регіон), перехідна зона, етнографічні дослідження.*

Івано-Франківська область різнобарвна етнографічними районами. Багато говорять про Гуцульщину, Бойківщину, Опілля. Мало приділяють уваги Покуттю (проте останніми роками наукові співробітники Інституту народознавства НАН України здійснюють ґрунтовні польові етнографічні експедиції для вивчення традицій, звичаїв, обрядів, господарства мешканців краю), хоч більшу частину нашої області обіймає саме цей історико-етнографічний (історико-географічний) район (регіон). Коли звернутися до історичних джерел, то побачимо, що важливі суспільно-політичні й етнокультурні процеси, пов'язані з розгортанням українського національного відродження на Прикарпатті, розпочиналися з Покуття. До того ж міста, які розташовані на території історико-етнографічного регіону, мають понад півтисячолітню історію: Коломия (1240 р.), Тисмениця (1062 р.), Снятин (1158 р.), Тлумач (1213 р.). Цим не може пишатися жодний інший історико-етнографічний регіон Прикарпаття.

Від найдавніших часів погляд на територію України знаходив своє відображення в існуванні різних субетнопонімів та субетнонімів (так званий племінний літописний поділ України). До найдавніших етнографічних топонімів разом з Волинню (X ст.), Україною (1187 р.), Поліссям (1275 р.), Сівером і Поділлям (1362, 1396, 1430–1432 рр.) слід віднести і Покуття [9, с. 388, 391]. Вперше назву Покуття

зафіксовано в чолобитній грамоті молдавських бояр і господаря Стефана 1395 р. Для порівняння, етноніми Гуцульщина і Бойківщина вперше згадуються у другій половині XVIII ст., а дефініція Опілля в наукових та історико-краєзнавчих розвідках з'являється лише в XX ст. [5, с. 246].

В руслі розгляду цієї проблеми важливим є розв'язання питань співвіднесеності регіонів України. Адже у практиці політичного життя, в історико-краєзнавчій роботі, в наукових дослідженнях застосовуються дуже відмінні підходи до поділу України на окремі історико-політичні й етнографічні райони або історико-етнографічні райони. Важко не погодитися з думкою львівського етнологіста Михайла Глушка, який стверджує, що залежно від предмета дослідження й наукових завдань українські етнічні землі дослідники поділяють по-різному: історики — передусім за адміністративно-територіальними (історико-політичними) принципами, географи — за природно-географічними зонами, мовознавці — за діалектами, етнологи — за етнографічними критеріями [1, с. 8; 2, с. 179]. Часто буває так, що історико-політичні та історико-етнографічні землі подаються як категорії одного змісту, що не раз дуже знижує чіткість наукових і навчальних текстів; трапляється термінологічна невідповідність прийнятого поділу всієї України на етнографічні райони локальним групам населення (є етнографічне Поділля, Покуття, але їм відповідають локальні групи подолян, покутян); у підході до визначення локальних рис традиційної культури населення етнолог (як і історик) повинен використовувати як історико-політичні, так і етнографічні назви районів, але пам'ятати, що вони неоднозначні за змістом, що їхня віднесеність до тих чи інших територій може збігатися [9, с. 393]. Відмінність поглядів стосовно меж історико-географічного (історико-етнографічного) регіону (району) Покуття помічаємо в дослідженнях істориків, картографів, етнологів, фольклористів, географів, мовознавців [5; 6; 7].

Неодноразово вивчення питання історико-етнографічного межування Покуття торкався й Михайло Ілліч Паньків. Але перед тим як перейти до розгляду його творчої спадщини стосовно районування Покуття, доцільно зрозуміти, що таке історико-етнографічний регіон у контексті дослідження районування Прикарпаття, загалом Галичини, оскільки визначення цієї дефініції автори розглядають по-різному, причому часто не враховують всі

важливі його ознаки. Варто звернути увагу й на міркування Михайла Паньківа з цього приводу.

Так-от, сьогодні львівський дослідник Роман Кирчів дає таке визначення цій дефініції: «Етнографічне районування — прийнятий в етнографічній науці умовний поділ етнічної території того чи іншого народу на різні райони або регіони за даними комплексу властивих їм місцевих особливостей традиційної духовної, матеріальної та суспільно-побутової культури (у звичаях, обрядах, говірці, одязі, будівництві, декоративно-ужитковому мистецтві, формах господарювання тощо). Такі особливості склалися незалежно від історичного процесу формування народу, його різноплемінного в минулому походження, природно-географічного характеру територій розселення, умов політичного і економічного життя різних його частин, характеру господарювання, виробничих занять, зв'язків і взаємовпливів з іншими народами... Етнографічні райони не мають стійких меж і називаються також історико-етнографічним районуванням» [8, с. 184].

Як бачимо, подано багато потрібних особливостей, згідно з якими можна окреслити територію історико-етнографічного регіону і насамкінець дати таке визначення: «... історико-етнографічні райони не мають стійких меж» і в «етнографічній науці умовний поділ територій...» [8, с. 184]. А який результат? Михайло Паньків зауважує, що дійшло до того, що не лише професійні етнологи, але й географи, історики, краєзнавці різних ступенів освіти аж до чотирикласної визначають ту чи ту територію за власним уподобанням. Як кому подобається — так і буде. Отож якщо територія регіону «не має стійких меж», то деякі «патріоти» Гуцульщини приєднують до неї Снятинський район. Порівняйте, Верховинський район, де населення має свої антропологічні та діалектні особливості, виділяється своїм господарством (скотарство, збиральництво, обробка дерева та інші ремесла, які типові для гірської території), та населення Снятинщини, відоме своїм покутсько-буковинським говором і яке проживає на прекрасних українських чорноземах, а тому споконвіку займається хліборобством та домашнім тваринництвом. Михайло Паньків обурений тим, що деякі бойківські «патріоти» простягнули Бойківщину майже до Чернівецької області, прихопивши до бойків Тлумацький і Городенківський райони, зауважуючи: «... не історико-етнографічні регіони та етнографічні групи, а збирання сіл,

регіонів, тобто ціле асорті, та й годі. При чому території не розглядаються як явище змінне у часі» [12, с. 13].

Для того, щоб вийти з цієї плутанини, подаємо визначення цього терміна колективу львівських етнологів під керівництвом С. Павлюка. Історико-етнографічний район (регіон) – це територія, що сформувалася внаслідок природних, ландшафтних і кліматичних особливостей, і на їхній основі утворився комплекс етнокультурних прикмет матеріальної (народна архітектура, одяг, їжа, шляхи сполучення) та духовної (родинні, громадські та календарні звичаї і обряди) культур [19, с. 601], а також діалектні і фольклорні особливості (пісні, музика, танці та ін.) [3, с. 10].

Важливою проблемою в українській етнологічній думці залишається дослідження маркування етнографічних районів Галичини. Початком визначення етнографічних районів України, зокрема й Галичини, наукових критеріїв їхнього дослідження тощо можна вважати 1956 р., коли було організовано й проведено спеціальну нараду за участі етнологів, фольклористів, мовознавців та інших фахівців гуманітарного профілю [11, с. 162–171]. На цій же нараді з доповіддю про етнографічне районування України виступив Григорій Стельмах [11, с. 166] – один із провідних тогочасних українських етнологів. На його думку, наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. в Україні існувало шість «основних етнографічних районів» України, серед них і Галичина [17, с. 106]. Докладно проаналізувавши опубліковану доповідь згаданого народознавця, сучасний український історик та етнолог Степан Макарчук цілком слушно зауважив, що у Г. Стельмаха відсутнє чітке розуміння різниці між історико-політичними й історико-етнографічними районами України, оскільки «автор поставив в один ряд етнографічні (Полісся), історико-політичні (Правобережна Україна, Лівобережна Україна, Галичина) та географічні (Карпати, Степова Україна) райони» [9, с. 389]. Галичина як історико-політичний край не може вважатися «основним етнографічним районом» хоча б із тієї причини, що тут є «трохи Поділля, Волині, Гуцульщини, Бойківщини, Лемківщини, очевидно Надсяння, є Опілля і Покуття» [9, с. 391].

Окремо слід зупинитися на творчому доробку Михайла Паньківа стосовно дослідження історико-етнографічного районування Покуття. Саме завдяки його публікаціям з другої половини 1980-х рр. об'єктом етнографічного дослідження стало Покуття як невід'ємний складник української Галичини,

Йому належить початок переосмисленого вивчення меж історико-етнографічного регіону (району) в сучасній українській історіографії з виходом статті «Покуття» в 1987 р. у львівському журналі «Жовтень» (нині часопис «Дзвін») [14]. Зауважмо, що автор у переважній більшості своїх публікацій Покуття розглядає не як етнографічний район, а як історико-етнографічний регіон з багатою історією, яка сягає кінця XIV ст., якщо вірити історичним документам (перша писемна згадка – 1395 р.).

У своїй статті Михайло Паньків подає різні наукові концепції походження назви Покуття, аналізує погляди вчених (етнографів, географів, лінгвістів та ін.) XIX–XX ст. щодо етнографічних меж цього краю. Особливу увагу етнолог приділив результатам наукових досліджень таких народознавців, як Оскар Кольберг, Ян Фальковський та Іван Могитич, а також здобуткам мовознавця Броніслава Кобилянського, котрий на основі покутського діалекту теж визначив терени Покуття. Одне слово, зіставивши територію розповсюдження покутських говірок (за Б. Кобилянським), зони розповсюдження покутських забудов (за І. Могитичем) і покутського одягу (за О. Кольбергом і Я. Фальковським), М. Паньків зауважив, що їхні «межі [...] в основному співпадають у західному і північному напрямках». Стосовно східної границі Покуття, то з нею автор конкретно не визначився, оскільки прилучився до хибного припущення Б. Кобилянського й І. Могитича, що її потрібно шукати десь у західній частині Чернівецької області [14, с. 101–102].

Протягом 1990-х рр. Михайло Паньків продовжив досліджувати етнокультурні і господарські процеси на Покутті, розглядаючи його як історико-етнографічний регіон, який розміщений у межах річки Дністра і Пруту. На сході воно межує з Буковиною (Заставницький і Кіцманський райони), на заході обмежене Станіславською низовиною. За сучасним адміністративним поділом до Покуття належать території Снятинського, Городенківського, Тлумацького, північна частина Тисменицького, більшість Коломийського (без південної частини) районів Івано-Франківської області. Розмовляють покутяни покутсько-буковинським діалектом (говором), який розповсюджений у межах річок Дністра і Пруту, Бистриці-Надвірнянської і Серету [3, с. 22–23]. Цікаво, що такий підхід у визначенні меж Покуття став основою у написанні колективної монографії «Покуття. Історико-етнографічний нарис» [15].

Автор в окремій публікації звернув увагу на проблему перехідних зон в етнографічному територіальному районуванні Івано-Франківщини. Дослідник послуговується думкою етнологів А. Пономарьова, який пов'язує територіальну невизначеність регіонів з формуванням дедалі меншої чіткості культурно-побутових ознак і тим, що цією проблемою, крім етнологів, почали займатися економісти, демографи, історики, антропологи й навіть письменники [16, с. 131]. Автор вказує, що в межах Івано-Франківщини, територія якої становить 13,9 тис. кв. км із населенням 1 млн 409,8 тис. осіб, територія Покуття становить 3042 кв. км, населення — 292,2 тис. осіб. Натомість на перехідні зони припадає 3300 кв. км із населенням 330,3 тис. осіб. Тобто населення перехідних зон наближається до кількості одного історико-етнографічного регіону [13, с. 164].

З етнографічного боку дослідник окреслює перехідну зону між Покуттям і Гуцульщиною. Підтвердженням цього є зміна забудови сіл на шосейній трасі між Снятином і Кутами, де можна побачити перехід покутської садибної архітектури до гуцульської. Аналогічна перехідна забудова спостерігалася від Джурова, Тростянця (села Снятинського району), Хімчина (Косівський район) у бік Косова. Визначення меж перехідної зони між Покуттям і Гуцульщиною автор коригує залежно від особливостей розвитку матеріальної культури: народної архітектури, елементів одягу, розвитку землеробства й домашнього тваринництва і навіть наявності лісів (у міру їх збільшення житлові будівлі наближаються до гуцульських).

У духовній культурі, з одного боку, спостерігається звуження перехідної зони, з другого, — домінування елементів одного з регіонів на всій перехідній території. Як приклад автор наводить календарні обряди. Гуцульські вірування й ворожіння, прийоми лікування ввійшли в села перехідної зони, й навіть окремі з них розповсюдилися на Покуття [13, с. 165—166; 5, с. 258]. Автор визначає північну і східну частини Покуття, які проходять по р. Вороні і межують з покутськими Тлумацьким і Коломийським районами [13, с. 166; 5, с. 258].

В останньому своєму дослідженні «Проблеми етнографічного межування Покуття», виголошеному 9 жовтня 2011 р. в м. Коломійі на науково-теоретичній конференції з питань дослідження історико-етнографічного регіону Покуття, Михайло Паньків уточнив межі Покуття — це межиріччя Дністра і Пруту, при переході на 5—6 км на правий берег останнього. В Снятинському районі ця територія

охоплює межиріччя Черемошу і Пруту. На сході Покуття входить у територію Чернівецької області (Заставницький і Кіцманський райони). На заході Покуття доходить до річки Ворони, тобто охоплює північну частину Тисменицького району [12, с. 16]. Автор резюмував: «Варто об'єднати зусилля істориків, етнологів, географів, краєзнавців, мовознавців, мистецтвознавців стосовно окреслення території історико-етнографічного регіону Покуття». Михайло Паньків наголосив на тому, що варто припинити різнобіжність міркувань стосовно етнографічного районування Покуття, східної частини Бойківщини та південної частини Опілля, вважаючи за потрібне провести Всеукраїнську наукову конференцію з проблем межування цих регіонів [12, с. 16].

До речі, Михайло Паньків був активним натхненником організації проведення цього наукового форуму та опублікування його матеріалів. У збірнику статей і повідомлень цієї науково-теоретичної конференції, організованої за ініціативи Національного музею народного мистецтва Гуцульщини та Покуття імені Й. Кобринського і професорсько-викладацького складу Прикарпатського національного університету імені В. Стефаника, поміщено цікаві статті з проблем етнографічного межування, історико-етнографічного районування Покуття, вивчення регіону, яким займаються українські і польські дослідники; подано розвідки з історії, мистецтва, етнографії, літератури Покуття, зокрема Василя Марчука «Проблеми вивчення Покуття» [10, с. 7–13], Андрія Королька «Історико-етнографічне районування Покуття у картографічних та етнографічних дослідженнях XVI–XIX ст.» [6, с. 17–23], Андріани Ємчук «Покуття у польських дослідженнях» [4, с. 23–29], Ярославів Ткачук [18, с. 556–70].

Отже, питання історико-етнографічного районування Прикарпаття, зокрема й Покуття, цікавило багатьох учених, однак єдино прийнятної схеми вони не розробили до нинішнього дня. Це зумовлено поки що недостатнім етнографічним вивченням багатьох районів і місцевостей Івано-Франківської області та відсутністю спеціальних етнографічних досліджень з докладним картографуванням реалій традиційної матеріальної й духовної культури українців краю. Проте в дослідженні історико-етнографічного районування Прикарпаття своє вагоме слово сказав Михайло Паньків. Попри широкий спектр наукових зацікавлень, більшість статей і розвідок вченого присвячені його рідному Покуттю. Дослідник одним із перших на науковій основі

виділив та обґрунтував етнографічні межі Покуття, включивши до нього за сучасним адміністративним поділом території Снятинського, Городенківського, Тлумачького, північну частину Тисменицького, більшість Коломийського (без південної частини) районів.

Джерела та література

1. Глушко М. Історико-етнографічне районування Галичини: сучасний стан / Михайло Глушко // Карпати: людина, етнос, цивілізація. — 2009. — № 1. — С. 8—18.

2. Глушко М. Етнографічне районування України: стан, проблеми, завдання (за матеріалами наукових досліджень другої половини ХХ — початку ХХІ століть) / Михайло Глушко // Вісник Львівського університету. Серія історична. — Львів : ЛНУ ім. Ів. Франка, 2009. — Випуск 44 / Під редакцією Олексія Вінниченка. — С. 179—215.

3. Етнос. Соціум. Культура: регіональний аспект. Монографія / В.В. Грещук, В.І. Кононенко, М.П. Лесюк, М.І. Паньків, М.Д. Романюк, С.І. Хороб та інші. — К. ; Івано-Франківськ : ВДВ ЦІТ, 2006. — 315 с.

4. Ємчук А. Покуття у польських дослідженнях / Андріана Ємчук // Історико-етнографічне та мистецьке життя Покуття: минуле і сьогодення. Матеріали науково-теоретичної конференції з питань дослідження історико-етнографічного регіону Покуття (м. Коломия, 9 жовтня 2011 року) / Правопис, стилістика, літературне редагування — авторські. Наукові редактори А. Королько, Я. Ткачук. — Коломия : Вік, 2013. — С. 23—29.

5. Королько А. Межі Покуття в історико-краєзнавчих та етнографічних дослідженнях ХІХ — початку ХХІ століття / Андрій Королько // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Вип. 23 / [гол. редколегії Микола Литвин]. НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. — Львів, 2013. — С. 246—260.

6. Королько А. Історико-етнографічне районування Покуття у картографічних та етнографічних дослідженнях ХVІ—ХІХ ст. / Андрій Королько // Історико-етнографічне та мистецьке життя Покуття: минуле і сьогодення. Матеріали науково-теоретичної конференції з питань дослідження історико-етнографічного регіону Покуття (м. Коломия, 9 жовтня 2011 року) / Правопис, стилістика, літературне редагування — авторські. Наукові редактори А. Королько, Я. Ткачук. — Коломия : Вік, 2013. — С. 17—23.

7. Королько А. До питання історико-етнографічних меж Покуття (за матеріалами наукових досліджень 1991—2010 рр.) / Андрій Королько // ХІІ Всеукраїнська наукова історико-краєзнавча конференція «Освітнє краєзнавство: досвід, проблеми, перспективи», присвячена 200-річчю від дня народження українських просвітителів І. Вагилевича та М. Шашкевича (6—7 жовтня 2011 року). Збірник матеріалів. — Івано-Франківськ, 2011. — С. 219—231.

8. Кирчів Р. Етнографічне районування / Роман Кирчів // Мала енциклопедія українського народознавства / За ред. члена-кореспондента НАН України, доктора історичних наук, професора Степана Павлюка. — Львів, 2007. — С. 184.

9. Макарчук С. Історико-політичне та етнографічне районування України: питання співвіднесеності / Степан Макарчук // Народознавчі зошити. — 2001. — Зошит 3 (39). Травень-Червень. — С. 388—394.

10. Марчук В. Проблеми вивчення Покуття / Василь Марчук // Історико-етнографічне та мистецьке життя Покуття: минуле і сьогодення. Матеріали науково-теоретичної конференції з питань дослідження історико-етнографічного регіону Покуття (м. Коломия, 9 жовтня 2011 року) / Правопис, стилістика, літературне редагування — авторські. Наукові редактори А. Королько, Я. Ткачук. — Коломия : Вік, 2013. — С. 7—13.

11. Народа з питань про етнографічні групи та локальні особливості в культурі і побуті українського народу кінця ХІХ — початку ХХ ст. // Українська етнографія. — К., 1958. — С. 162—171. — [Наукові записки / Ін-т мистецтвознавства, фольклору та етнографії АН УРСР. — Т. ІV].

12. Паньків М. Проблеми етнографічного межування Покуття / Михайло Паньків // Історико-етнографічне та мистецьке життя Покуття: минуле і сьогодення. Матеріали науково-теоретичної конференції з питань дослідження історико-етнографічного регіону Покуття (м. Коломия, 9 жовтня 2011 року) / Правопис, стилістика, літературне редагування — авторські. Наукові редактори А. Королько, Я. Ткачук. — Коломия : Вік, 2013. — С. 13—17.

13. Паньків М. Етнографічний територіальний поділ Івано-Франківщини: перехідні зони / Михайло Паньків // Етнос і культура. — Івано-Франківськ : Видавництво «Плай» ЦІТ Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. — 2008. — № 4—5. — С. 162—173.

14. Паньків М. І. Покуття / Михайло Паньків // Жовтень. — 1987. — № 2. — С. 100—105.

15. Покуття. Історико-етнографічний нарис. — Львів : Манускрипт — Львів, 2010. — 456 с.

16. Пономарьов А. Українська етнографія [Текст] / А. Пономарьов. — К., 1994.

17. Стельмах Г.Ю. Етнографічне районування України кінця ХІХ — початку ХХ ст. / Г. Стельмах // Українська етнографія. — К., 1958. — С. 105—108.

18. Ткачук Я. Мистецтво Покуття / Ярослав Ткачук // Історико-етнографічне та мистецьке життя Покуття: минуле і сьогодення. Матеріали науково-теоретичної конференції з питань дослідження історико-етнографічного регіону Покуття (м. Коломия, 9 жовтня 2011 року) / Правопис, стилістика, літературне редагування — авторські. Наукові редактори А. Королько, Я. Ткачук. — Коломия : Вік, 2013. — С. 56—70.

19. Українське народознавство: Навч. посібник / За ред. С. П. Павлюка, Г. Й. Горинь, Р. Ф. Кирчіва. — Львів : Фенікс, 1994. — 608 с.

МИХАЙЛО ПАНЬКІВ – ЕТНОГРАФ, НАУКОВЕЦЬ І ФАХІВЕЦЬ МУЗЕЙНОЇ СПРАВИ

У статті звернуто увагу на основні сторінки життя і творчості відомого етнографа, науковця музейної справи Михайла Паньківа. Схарактеризовано працю вченого в музейній і науково-дослідній сфері. Тільки на території Прикарпаття він організував понад 10 державних та 20 громадських музеїв.

Ключові слова: музей, експозиція, етнографія, наукова діяльність, монографія, викладацька робота.

Серед когорти відомих уродженців Покуття гідне місце займає відомий етнограф, музеєзнавець і громадський діяч Михайло Ілліч Паньків.

Народився М. Паньків у с. Вербівцях Городенківського району Івано-Франківської області. Навчався в місцевій семирічці, пізніше в Тишківській СШ, успішно закінчив Снятинський культурно-освітній технікум. Трудову діяльність розпочав із завідувача Вербівського сільського клубу. Ці молоді роки стали для М. Паньківа першою етнографічною практикою, яка дала можливість спостерігати і вивчати місцеву культуру, звичаї і побут представників різних поколінь. Родючі чорноземи Городенківщини, працьовитість односельців, багата природа краю, звичаї та обряди, любов до своєї малої батьківщини стали підґрунтям при виборі майбутнього. Після служби в армії М. Паньків вступив на історичний відділ історико-філологічного факультету Івано-Франківського педагогічного інституту.

Після закінчення вишу з відзнакою з 1966 р. працював вчителем історії Чернелицької школи Городенківського району. Весь свій вільний від роботи час М. Паньків керував учнівськими гуртками, організовував учнів для збору фольклорних матеріалів.

З січня 1969 р. М. Паньків розпочав свою трудову діяльність в Івано-Франківському краєзнавчому музеї. Тут він пройшов усі сходинки професійного зростання, перебуваючи спершу на посаді наукового працівника, далі завідувача відділу історії, заступника директора з наукової роботи, а з 1985 р. — директора краєзнавчого музею. Саме в музеї М. Паньків продовжує свою науково-дослідну

та збиральницьку діяльність, поєднуючи її з музейною роботою, і розкриває себе як людина, не байдужа до минулого свого краю та його багатой етнокультурної спадщини. Під його керівництвом археологи області виявили 1405 археологічних пам'яток, видано «Реєстр пам'яток археології Івано-Франківської області», організували наукові експедиції з дослідження давньої історії краю. Роки наполегливої праці на ниві етнографії та музеєзнавства і багатющій науковий потенціал дали свій результат. 1989 р. в м. Мінську (Білорусь) Михайло Паньків захистив дисертацію на тему «Сім'я і сімейний побут на Покутті (друга половина XIX — 70-ті рр. XX ст.)» та отримав науковий ступінь кандидата історичних наук.

Плідна праця, вміле керівництво та знання музейної роботи дали свої результати. За його ініціативи розпочався випуск «Наукових записок» Івано-Франківського краєзнавчого музею та отримано Свідцтво «Про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації державного комітету України у справах видавництв, поліграфії та книгорозповсюдження». На сьогодні вийшло у світ 14 випусків «Наукових записок», де друкуються наукові статті вчених, істориків, етнографів Івано-Франківщини та інших областей західного регіону і м. Києва.

Щороку М. Паньків організував по дві—три науково-практичні та історико-краєзнавчі конференції, проводив десятки виставок як з фондів музею, так і персональні виставки відомих митців Прикарпаття і з інших регіонів України, проводив круглі столи з відомими особистостями, організував тематичні заходи. Кожного року музей поповнювався новими надходженнями до його основного та допоміжного фондів.

Новий поштовх музейній та науковій діяльності М. Паньківа дало проголошення незалежності України і разом з тим відкриття заборонених тем для дослідження.

Михайло Паньків успішно керує науково-дослідною та експозиційною роботою музею. Під його керівництвом перебудовували, доповнювали й удосконалювали постійно діючі експозиції краєзнавчого музею та його філій. Тільки на території Прикарпаття він організував понад 10 державних музеїв і 20 громадських, є автором експозицій, а саме: Літературно-меморіального музею Леся Мартовича (с. Торговиця Городенківського району), Історико-архітектурного музею с. Маняви Богородчанського району, Літературного музею Прикарпаття (м. Івано-Франківськ),

Івано-Франківського художнього музею (нині Музей мистецтв Прикарпаття), Музею архітектури і побуту Прикарпаття (с. Крилос Галицького району), а ще відбудовано хату-гражду Параски Харук та створено в ній експозицію, Літературно-меморіального музею Івана Франка та Михайла Грушевського (с. Криворівня Верховинського району), Яремчанського музею партизанської слави, музею Івана Вагилевича (с. Ясень Рожнятівського району), Цінявського історико-краєзнавчого музею Рожнятівського району, музею освіти Прикарпаття (м. Івано-Франківськ).

Також професійну допомогу було надано при побудові експозиції новостворених музеїв, зокрема: Музею Степана Бандери (с. Старий Угринів Калуського району); Долинського краєзнавчого музею «Бойківщина» Тетяни й Омеляна Антоновичів (м. Долина); Музею «Покуття» (м. Городенка) та ін.

З вересня 2006 р. М. Паньків поєднує свою музейну роботу з викладацькою, працюючи доцентом кафедри етнології і археології Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Він розробив багато програм навчальних дисциплін для студентів вишу, а саме: «Етнографічне музеєзнавство, краєзнавство і туризм», «Етнографія народів світу», «Культура і побут населення України», «Українці в світі», «Топоніміка і мікротопоніміка Прикарпаття» та інші.

Викладацьку роботу М. Паньків тісно поєднує з науковою, активно працює над проблемами матеріальної і духовної культури населення краю, етнографічного районування, національно-визвольної боротьби на Прикарпатті. Більшість наукових статей і розвідок присвячені його рідному Покуттю, звідки він родом і де провів свої молоді роки. Етнограф опублікував низку статей про етнокультурну специфіку цього регіону, зокрема монографії «Весілля у с. Вербівцях на Городенківщині» та «Пісні з Покуття».

Вийшла друком монографія «Схрони, криївки і бункери ОУН—УПА» (2013). М. Паньків продовжує роботу над монографією у співавторстві з директором музею Я. Штиркалом «Івано-Франківський краєзнавчий музей: історія і здобутки», і далі працює над темами «Івано-Франківщина в роки Другої світової війни», «Стародруки Івано-Франківського краєзнавчого музею XVII ст.» та багатьма іншими.

Видавнича діяльність М. Паньківа також займає значне місце в наукових планах. Він уже впродовж кількох років є упорядником і

заступником редактора згаданих «Наукових записок» краєзнавчого музею, упорядником музейного довідника «Будівничі музеїв Прикарпаття» і друкованих матеріалів науково-практичних конференцій. За його редакції вийшли друком 10 різноманітних музейних видань. Чимало книжок молодих науковців побачило світ із рецензіями цього авторитетного дослідника. М. Паньків входить до редакційних колегій всеукраїнського народознавчого часопису «Берегиня», науково-краєзнавчих журналів «Карпати: людина, етнос, цивілізація», «Краєзнавець Прикарпаття», є членом редакційних колегій музейних та інших видань.

Останнім часом особливу зацікавленість дослідника викликають питання, пов'язані з впливом глобалізаційних процесів на традиційну культуру українців та проблеми трансформації народних обрядів у сучасних умовах.

Михайло Паньків є автором 17-ти монографій, частина яких у співавторстві, близько 180-ти статей з етнографії, музеєзнавства і краєзнавства. Вчений-етнограф, професор Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника входить до авторського колективу ілюстрованих видань Інституту історії і політології (нині – Інститут історії політології і міжнародних відносин), таких як «Прикарпаття: спадщина віків», «Західно-Українська Народна Республіка: Ілюстрована історія» та «Покуття. Історико-етнографічний нарис».

Велика заслуга вченого в популяризації української народної культури на шпальтах місцевої преси, на радіо й телебаченні, дуже знаковою є його діяльність на ниві практичного музейництва.

Михайло Паньків – заслужений працівник культури України, лауреат Всеукраїнської премії П. Чубинського, обласних премій І. Вагилевича, І. Крип'якевича та В. Полека, член правління Івано-Франківської обласної організації Національної спілки краєзнавців України, Товариства охорони пам'яток історії і культури, Івано-Франківського державного центру туризму і краєзнавства учнівської молоді та Наукового товариства імені Т. Шевченка. З 2015 р. М. Паньків є професором Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Нині Михайло Ілліч наполегливо працює, не полишає наукову, дослідницьку діяльність і здійснює вагомий особистий внесок у розвиток музейної справи на Прикарпатті.

Я ВПЕРШЕ НАПИСАВ ПРО СЕБЕ...

У пропонованій статті ювіляр Михайло Паньків у формі спогадів показав яскраві сторінки свого дитинства, юнацьких років, студентського життя, військової служби у збройних силах. Як свідчить поданий матеріал, життя молодого людини в 1950–1960-х рр. виявилось вкрай непростим, оповили важкою працею на ниві шкільного й студентського навчання, армійської служби, але сповнене його активною громадянською позицією та супроводжувалося багатьма цікавими пригодами. В останній частині коротко розповідається про рід та сім'ю Паньківих.

Ключові слова: навчання, радянська школа, колгосп, студентське життя, Снятинський культосвітній технікум, клуб, служба в армії, Станіславський педінститут, Валентин Мороз, Петро Арсенич, музей, рід, родина.

Я, Паньків Михайло Ілліч, народився 9 версеня 1940 р. в селі Вербівцях Городенківського району Станіславської області. Найбільше, що мені запам'яталося з мого дитинства, це родинні голосні читання. В зимові вечори перед сном та після обіду неділями мама читала нам зі старшим братом Миколою. Ми плакали над новелами Василя Стефаника, долею Олесі Бориса Грінченка, раділи і захоплювалися стійкістю мешканців с. Тарасівки («На уходах» Андрія Чайковського), сумували над долею гетьманів і України («Чорна рада» Пантелемона Куліша), хотіли бути такими, як Тарас Бульба. Мама часто порівнювала нас із позитивними героями цих книжок, і ми дуже цим гонорувались і старались їх копіювати. Вперше на сцені в читальні я продекламував вірш «Це я козак Богдан» у три роки. Декламувати вірші я дуже любив і нікому не відмовляв, хто просив. Бувало, що й серед дороги хтось ради цікавості попросить продекламувати щось, і я зразу ставав струнко і читав вірші. Отже, на сцені я виступав із декламацією, грав у виставах, був конференсьєдесь до 30-ти років. Пізніше навіть писав гуморески і сценарії. Писати і читати та рахувати до ста я навчився до шести років. Усе це я переймав від старшого брата, який ходив до школи. Тому я виплакав

у батьків, щоб мене у шестирічному віці відпустили до школи. Прикладом тут для мене був Пилипко з оповідання Л. Толстого, яке друкувалося в українській читанці.

Після війни радянська школа налагоджувала свою діяльність. Було тут багато доброго і поганого. З'являлися в нашій школі якісь вчителі — пенсійного віку, фронтовики і фронтовички, яких часто можна було побачити п'яними; поляки, які потім виїхали до Польщі. Проте першими вчителями, які мені найбільше запам'яталися, були Василь Дзьомбак із села Тишківців, котрий погодився прийняти мене в перший клас і якого потім НКВС засудив на 25 років, Стефанія Роберт із села Серафинець, яку скоро вигнали зі школи як неблагонадійну (2-й клас), та Юрій Неміш з села Чернятина, який вчив нас у 2–3 класах, а в четвертому і його засудили на 10 років за участь у підпіллі. Пізніше серед улюблених моїх учителів були Юрій Боднарчук — вчитель історії з села Чернятина та Юрій Бундзяк — класний керівник і вчитель німецької мови, який заставляв мене писати вірші. Потім він став відомим в області поетом. Коли ми вчилися у сьомому класі — помер Й. Сталін, якому ми в підручниках видряпували очі, а батьки мусили купувати нові книжки. Ми, учні, дуже раділи з його смерті, а вчительки родом зі Східної України плакали. Їхні сльози в деякого були щирі. Оскільки я постійно декламував на сцені вірші, то мене заставили продекламувати вірш М. Ісаковського «Исполним сталинский завет». Довелося.

У школі я весь час відчував себе молодшим, хоча вчився добре. Після війни вчилася багато переростків. Чимало з них у кожному класі вчилася по 2–3 роки. Бували випадки, коли учениці-переростки вже з 4–5 класу виходили заміж, а хлопці залицялися до молодих вчительок. 1953 р. я вступив у 8-й клас Тишківської середньої школи. Від мого села Тишківці розташовані на відстані 12 км. Ми жили в гуртожитку, а щосуботи пішки поверталися додому. У неділю, набравши в торбини продуктів (круп, цукру, яєць, яблук) і взявши чотирилітрову банку молока, ми йшли назад у гуртожиток. З суботи на неділю ніхто там не опалював. Прийшовши перед смерком у холодні кімнати, ми спочатку розпалювали печі, а потім бралися за науку. Коли молоко замерзало, ми ласували морозивом — перемішували молоко з цукром. Ніхто з нас не простуджувався. Кожного року за навчання ми платили по 150 крб.,

це були для колгоспників немалі гроші, а ще як врахувати, що вчилися в нашій родині ми обидва з братом (він на клас попереду), то батькам доводилося нелегко. Наша мама була кравчиною і заробляла гроші — лиш би діти вчились. Річ у тім, що вона не змогла з об'єктивних причин закінчити гімназію, хоча вчилася там на відмінно. Учні з навколишніх сіл, які долали до школи великі відстані, на фізкультурі були непоганими бігунами, особливо на далекі дистанції (5–10 км).

У 10-му класі восени зі мною трапилася біда — у мене заболів живіт і лікарі поставили діагноз — апендицит. Операцію робив мені в м. Городенці хірург Іванченко — колишній фронтовий фельдшер, який там навчився робити операції. Апендициту в мене не виявилось. Але лікар ненароком перерізав нерви, що проходили до правої ноги. Зрозумівши це, після мого місячного лежання він чомусь наклав на ногу гіпс і виписав з лікарні. Проходив я з гіпсом цілий місяць. З татом поїхали знімати його до райлікарні. Там відмовилися зняти гіпс, бо я вже звідси виписаний. Ледве впросили це зробити в поліклініці, бо вони його не ставили. Оскільки я не відчував болю в стегні, то зняли гіпс у деяких місцях разом зі шкірою. Нога виявилася тоншою від руки і зовсім мене не тримала. Тато дотягнув мене до краю м. Городенки (3 км), а потім у заметіль ми добралися якоюсь машиною до Вербівського поля, а там йти ще більше кілометра додому. Туди ми їхали фірою, яка везла колгоспне молоко. Родичі вирішили не пускати мене до школи (я пропустив понад два місяці навчання). Довелося впросити, щоб спробувати, чи зможу далі вчитися. Випросили в колгоспі фіру, щоб відвезти мене до с. Тишківців. Голова колгоспу не хотів, щоб я вчився «на пана», а працював у колгоспі. Настала субота. Хлопці пішли додому. Гуртожиток стояв біля старого цвинтаря у хаті вивезеного «куркуля» Печи. До речі, на цьому цвинтарі поховані священник Осип Шухевич і його син. Серед ночі спросоння мені здалося, що по мені бігає чорний кіт. Тоді світили газовими лампами. Я боявся встати і засвітити. До ранку я не спав. Коли тато в неділю приніс продукти, я не признався про свої переживання, щоб мене не забрали додому. Скільки міг, сидів за навчанням, щоб наздогнати пропущене. На наступну суботу з паличкою, бо нога зовсім не тримала, я подибав додому. Йдучи назад, у неділю взяв на плечі трохи

продуктів, бо перед цим тато взяв більше про запас, у ліву руку банку з молоком і побрів до гуртожитку. І так щотижня. Хлопці спочатку йшли зі мною помалу, а потім забувалися і прискорювали темп ходьби. Я, щоб не відставати, тягнувся за ними як міг. Нога добряче боліла. У паху завжди була добра гуля. Дуже важко було навесні, бо хто не знає покутського чорнозему! Поступово моя кульгавість зникала, а м'язи на нозі наростали. Спочатку я викинув паличку, бо соромився дівчат. Закінчив школу я з ледь помітним накульгуванням, непоганими оцінками і першими сивими волосками.

Тепер настала проблема, куди ж їти вчитися. Виш для нас, випускників, був на небесах, і ніхто навіть не намагався туди вступати, хоч потім багато з нас закінчило інститути. А в м. Снятині є культосвітній технікум, де треба вчитися після 10-го класу лише півтора року, а потім на роботу. Це був 1956 рік. У колгоспі платили кілограмами і карбованцями, тому люди в селі жили на хлібі, картоплі й на молоці. Разом із набагато старшим двоюрідним братом Миколою Андрусяком, який вже був одружений і закінчив школу, служачи у морфлоті, ми досить легко вступили у цей технікум. Знову серед студентів я був наймолодший. Мене чомусь однокурсники полюбили, та ще й відчув я студентську волю. Хоч вчився я непогано, але за надто велику веселість та жарти не отримав диплома з відзнакою — не вистачило п'ятирок. Четвірки отримав з музграмоти, гри на баяні, історії КПРС, німецької мови. І за це дякувати Богу, бо інакше пішов би в інститут культури. А так працював завідуючим клубом у рідному селі і поправив трохи домашній бюджет. За півтора року треба було йти в армію. Я вирішив вступати у Львівський університет імені І. Франка на історичний факультет, про що мріяв ще з восьмого класу. Не вступив — приймали тих, у кого стаж роботи не менше трьох років, особливо успішно вступали навіть такі абітурієнти, що складали на трійки. Дуже охоче приймали шахтарів з Донбасу. Я мусив йти до армії. Відбував службу в Росії, в Кіровській області, ву тайзі. Чи пропали даремно ці роки? Здається, ні, бо в думці я їх вважаю етнографічною практикою Там я спостерігав за місцевою культурою. Купить роботяга бостоновий костюм (найдорожчий тодішній шик), нап'ється і забруднить його в болоті. На садибах ні городу, ні якоїсь домашньої тваринки. На ціле селище лише одна корова, яку тримав

Бердников як віно своїй розпутній Зої. Потім гроші за корову вициганив один солдат, який відслужив армію, а від Зої втік у м. Кіров.

Зі мною служили латиші, москвичі, рязанці, уральці, удмурти. Мене дуже вразили малорослі удмурти — Іванови, Петрови, Прохорови та ін. В армію вони прийшли всі одружені. Причому їхні дружини були старші від них на 8—12 років. Виявляється, у них зберігся звичай, коли при народженні хлопця батьки вибирали їм майбутніх дружин, і коли їм минало 18 років — вони виходили за них заміж. Серед них був удмурт Іванов, який сподобав собі росіянку, яка проживала від нашої військової частини десь за 25 км, якщо йти навпростець тайгою. Кілька разів він добирався до неї і кохався доти, доки під вартою його не повертали. Коли я вже в армії не служив, мені написали, що його знайшли мертвим недалеко в лісі. Перед цим він написав дружині, що не повернеться додому, бо має вже тут своє кохання. Підозрювали, що його вбили дружинині родичі.

Влітку 1960 р. нас викликали гасити тайгу. Річ у тому, що наступні залізничні пункти від нашої станції Фосфоритної починалися з таборів ув'язнених, і так аж до Комі АРСР. В'язні не хотіли працювати і підпалювали тайгу. А це було легко зробити — мох покривав землю на 30—40 см. Непомітно кинеш сірник або сфокусуєш дно пляшки на мох, і вже його не погасиш. Який вихід? Обкопували таку ділянку окопами, і вона вигорає, не поширюючись далі. Жили ми у військових частинах внутрішніх військ, які охороняли ув'язнених. Нас лякала велика кількість ув'язнених, яких називали «зеками». Правда, серед них вже не було політичних в'язнів, більшість яких за хрущовської відлиги повідпускали. Про їхній побут я теж багато наслухався.

Коли я служив перший рік в армії, то третій рік серед інших служили москвичі. Більшість з них були із середньою і середньою спеціальною освітою. Тримались вони однією групою й у своє коло вводили лише росіян з інших місць, тих, у кого була така ж середня освіта. Розмовляли підкреслено нецензурно — зеківським жаргоном, захоплювались гітарними піснями, більшість яких були тюремно-блатними. Серед цих пісень траплялися талановиті. Незалежно вони поводитися з молодшими командирами. Ставлення до свого рідного міста було ніяке, хоча це була столиця імперії, що

нас дивувало. До україномовних українців ставилися добре, розпитували про наш край, просили співати українські пісні, до яких нас не треба було й просити. Любили слухати наші розмови. Нас із Станіславської області було багато, і ми спілкувались лише українською. До суржикомовних українців їхнє ставлення було презирливе, як і до інших нацменів — татар, казахів, угорців, румунів та ін.

Ми, українці, приятелювали з латишами, які мали нижчу середню освіту. Російську мову знали погано, а оскільки ми спілкувались українською, то і вони говорили якоюсь російсько-українською, а між собою тільки латиською, навіть і росіяни, які жили в Латвії. Ми поважали їх за патріотизм. Нам вони заявляли, що якби їх було стільки, як українців, то Латвія давно була б самостійною. Ми у свою чергу розповідали про наших партизанів. Свої свята вони ревно відзначали, особливо Івана Купала, пропадаючи десь у лісі, подалі від сторонніх очей. Ми і латиші виписували свої національні газети. До цього навіть долучили «ніяких» білорусів. Про рівень культури свідчили і наші посилки. Латишам висилали крамничні цукерки, печиво, згущене молоко, сигарети. В банках з-під згущеного молока висилали казенну горілку. Все це обгортали в целофановий папір. Наші посилки — домашня ковбаса, копчене м'ясо, сало, домашнє печиво, дрібно нарізаний тютюн і обов'язково у грілці самогон. Все це загортали в газети. Зате пригощання їхнє було не надто скромним, а наше було розкішне.

Закарпатські угорці та румуни були якісь тупуваті. Татари були великі служаки, ганялися за званнями. Казахи відзначалися послушністю й інертністю. Ті й ті любили видавати себе за росіян, хоча антропология була азійською.

Моя трирічна служба закінчувалася. Ще у відпустці я заявив батькам, що хочу вступати до інституту. Вони мені порадили почекати ще рік, заки мій брат не закінчить Коломийське педучилище. Потім він допоможе мені матеріально під час навчання. Проте я забрав свій атестат зрілості, щоб спробувати вступити після армії, аби використати ті невеликі пільги, які були в армійців, а в разі невступлення не засмучувати батьків моєю тупістю. Документи я відіслав до Станіславського педінституту на історичний відділ, який лише відкривався. Це мав бути перший набір істориків. До 1962 р. армійців-вступників демобілізували.

Тепер нас, абітурієнтів, відпускали лише у відпустку. Вступив — демобілізація, не вступив — дослужуй. Ще й перед цим треба у військовій частині скласти екзамен зі спеціальності вступника. Тому з нас вислали документи лише двоє. До речі, обидва ми й вступили. Гроші збирав потроху під час служби, ще й до того навіть купив собі ручний годинник, а родичам пляшку вина. На вступних екзаменах я набрав 22 бали із 25-ти, тобто найбільше, а отже вступив на історичний. Ще перед тим, як їхати до м. Станіслава на екзамени, я залишив кілька запечатаних листів, які хлопці щотижня відправляли додому. І от я повертаюся додому. Наша хата стоїть у крайньому ряду села. Додому я прийшов смерком через городи. В хаті нікого не було. Я сів за стіл і став чекати, адже це така буде для рідних несподіванка! Мама подоїла корову і зайшла до хати. Побачивши мій силует, мама перелякалась. Невже з її сином щось сталося, його вже нема, а це його тіль? Адже лише вчора отримала від нього листа. Почався сердечний приступ. Давши сердечні краплі, я побіг за фельдшеркою. Замість сюрпризу і радості вийшла така неприємність.

Своє навчання я розпочав з одним костюмом і двома сорочками. Нас четверо старших хлопців жили спільно за рахунок наших стипендій — 22 крб. на місяць. За ці гроші ми купували продукти, щоб зварити їсти, та купували по черзі щось з одягу. З дому я привозив ще деякі продукти, а хлопцям висилали посилки, бо вони були з інших областей. Зате семестрові екзамени я склав на підвищену стипендію і вже її отримував до кінця навчання. Ми, історики, старались добре вчитися, нас поважали викладачі. Проте з ними ми постійно дискутували з історії України. Адже Україна ввійшла до складу СРСР внаслідок агресії Росії. А перед цим були Крути... Слава Богу, це була перша половина 60-х років, тобто час хрущовської відлиги. І якимось воно нам пройшло без переслідувань КДБ.

На останньому курсі нас повинен був учити Валентин Мороз. Про його погляди ми здогадувалися. Однак за два дні до початку навчального року його заарештували. Правда, ще на третьому курсі він мене врятував. Восени нас відправили збирати льон у колгоспі «Маяк». Оскільки викладачів не вистачало на всі курси, то старшим призначили мене як старосту групи. Ми сумлінно працювали, зате годували нас препогано, спали в клубі разом на підлозі хлопці й дівчата. Ми застрайкували. Почався переполох, приїхав перший

секретар Богородчанського райкому партії Дубов, щоб розібратись. Ми з ним різко повелися. Дубов зателефонував ректорові. Той прислав розібратись В. Мороза. Все заспокоїлося. Нас стали краще годувати, а ми вийшли на роботу. В. Мороз залишився до кінця роботи. Вечорами він з деким із нас розмовляв про історію України, теперішню політику та ін. Поглядами ми зійшлися. Коли повернулися до інституту, на ректораті порушили питання про мое виключення як організатора страйку, адже всі переговори вів я як староста. В. Мороз заступився за мене. Пронесло, навіть не дали догани.

Наша група хоч була з навчанням в інституті найкраща, але вважалась націоналістичною. Коли засудили В. Мороза і звернулися до нас, щоб ми як історики засудили його на загальних зборах інституту, то всі відмовились. Знайшли одного гуцула на молодшому курсі.

Петро Арсенич, який читав у нас археологію, постачав мене забороненою літературою («Націоналізм і русифікація», «Чи був Христос», «Історія України» О. Барвінського та ін.). А це виходило на обговоренні на семінарських заняттях. Нас почали боятись і після закінчення старалися якнайшвидше розподілити в Рівненську, Волинську та східноукраїнські області. Хоч як не старався декан відправити мене туди, хоч було місце в Чернелицькій середній школі, не вийшло — ніхто не взяв із моїх товаришів це престижне місце. Останнього на розподілі викликали мене, де залишилося лиш одне місце — у с. Чернелиці Городенківського району.

До цього я хотів влаштуватись працювати в краєзнавчому музеї, де було вакантне місце. Проте Петра Арсенича «попросили» з інституту, бо він входив у групу В. Мороза, і Петро повернувся до музею. В Чернелицькій школі я пропрацював рік. Будучи неодруженим, я весь вільний час віддавав позашкільній роботі. Керував кількома гуртками, організував старшокласників на збір фольклору в їхніх селах, що дуже не сподобалося директорові школи, і він мені заборонив цим займатися. Я випускав щотижневу сатиричну радіопередачу «Тайфун», їздив з концертами в села від Чернелицького будинку культури. Про це говорилося на районній нараді вчителів, навіть провели на базі Чернелицької школи семінар, де прослуховували радіопередачі «Тайфун». Тому мені запропонували працювати в обкомі комсомолу з творчою

молоддю. Там я не прижився, і лише звільнилося місце в музеї, я з радістю пішов туди (січень 1969 р.). Музейної справи вчили мене Надія Горбунова і Петро Арсенич. Пані Н. Горбунова була не лише чудовим експозиціонером, але й добрим аналітиком і українським патріотом, за що пізніше її вижили з музею. На нашу групу молодих музейних працівників вона мала величезний вплив, за що я їй дуже вдячний. Вона була однією з тих, кого я вважаю своїм вчителем. П. Арсенич вчив мене працювати в архіві і збирати експонати. Школу керівництва я пройшов у О. І. Синиці, в якій я довго був заступником директора. В музеї я пройшов усі ступені музейної кар'єри: науковий співробітник, завідуючий відділом, заступник директора з наукової роботи, директор музею. За більш як 40-літню музейну діяльність, крім наукової, збиральницької роботи, я розробив і створив нові або перебудував експозиції літературно-меморіального музею Леся Мартовича в с. Торговиці Городенківського району, літературно-меморіального музею Івана Франка в с. Криворівні Верховинського району, Яремчанського музею партизанської слави, музею Михайла Грушевського в с. Криворівні, краєзнавчого музею «Бойківщина» ім. Тетяни і Омеляна Антоновичів у м. Долині, розробив першу структуру і тематико-експозиційний план музею освіти Прикарпаття та інші. Тут я захистив дисертацію з етнографії при Мінській спеціалізованій вченій раді, написав понад 170 наукових статей, п'ять брошур, 17 монографій (самостійних і в співавторстві).

Директором музею я став після виходу О. І. Синиці на пенсію (1985 р.). За час мого директорства музей побудував пам'ятник «Стародавній Галич» у с. Крилосі Галицького району (1987 р.), розпочав будівництво музею архітектури і побуту. Зокрема проведено розбивку території під музей, побудовано невеликий ставок та службові приміщення (1986 р.); побудовано Ворохтянську хату, покутянську садибу, гуцульську хату-гражду і бойківську хату (1987 р.), опільнянську стодолу, автогараж і придбано вантажну машину.

1986 р. відкрито Літературний музей Прикарпаття як окремий відділ музею, закінчено гонтове покриття у Скиті Манявському в с. Маняві Богородчанського району 1987–1996 рр.; добудовано до митрополичих палат відсутнє праве крило та надано допомогу

будівельним матеріалом нововідкритій церкві Успіння Богородиці в с. Крилосі Галицького району (1989 р.). У 1990—1991 рр. перекрито і добудовано приміщення літературно-меморіального музею Леся Мартовича в с. Торговиці Городенківського району, а 1985 р. проведено реставраційну добудову хати-гражди Параски Харук у с. Криворівні Верховинського району, яка стала музеєм. 1999—2000 рр. проводили зовнішні ремонтно-реставраційні роботи в приміщеннях краєзнавчого музею. І все це проводили за досить скупого фінансування.

Щороку музей організовував 30—35 виставок. Серед них першу в Україні виставку прикарпатських майстрів музичних інструментів (1987 р.), Імпрезу-89 (Перша міжнародна виставка образотворчого мистецтва), виставки етнографії Марамурещини (1990 р.), однієї картини-діарами (довжина 15 м) з історії еміграції до Канади «Ми українці» доктора Зенона і Стефанії Погорецьких (1991 р.), Першу документальну виставку, присвячену 50-річчю УПА (1992 р.), шевченкіану Опанаса Заливахи (1993 р.), виставку філателістичних та пам'ятних видань, присвячену життю і діяльності Патріарха кардинала Йосифа Сліпого (з колекції доктора Романа Смика, США, 1993 р.), до 125-річчя від дня народження Богдана Лепкого (1997 р.) (обидві виставки організував клуб інтелігенції ім. Б. Лепкого під орудою енергійної та наддіяльної Уляни Скальської), художню виставку «Опанасові Заливасі—70» (1995 р.), виставки до 400-річчя Берестейського єднання (1996 р.), вишиваного іконостаса отця доктора Д. Блажейовського (м. Рим, 1997 р.), «Галичу — 1100», «Голодомор — 33», до 80-річчя ЗУНР (1998 р.) та ін. Краєзнавчий музей надав методичну допомогу 60-ти громадським музеям на території Івано-Франківської області, археологи Б. Василенко і Б. Томенчук виявили понад тисячу пам'яток археології та видали «Реєстр пам'ятників археології Івано-Франківської області». 1994 р. розпочато видання «Наукових записок музею». Музей щороку організовував три—чотири різні наукові конференції. Отже, краєзнавчий музей став одним із наукових і культурних центрів Прикарпаття.

З вересня 2006 р. я працюю доцентом (з 2015 р. — професором) кафедри етнології і археології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

28 березня 2009 р.

Коротко про мій рід

Моя баба через мамину лінію Анна Сметанюк-Марчук походить із села Рогині, тепер Коломийського району. Її рідний брат І. Сметанюк, найзаможніший газда в с. Рогині, 1918 р. зробив собі булаву і проголосив себе гетьманом всього села Рогині. Прийшли поляки і зняли його з «гетьманства», а прийшли совіти, то відіслали його туди, куди завжди висилали українських гетьманів. Звідти вуйко не повернувся.

Через татову лінію рід Паньківих веде свій початок від першого поселенця села Вербівців, після того як татари повністю спалили село і понищили людей. Це було десь у XV ст. Легенду про цей факт записано в «Історії села Вербівців» Івана Григорчука.

Великий вплив на мене мав мамин брат, вуйко Дмитро Марчук. За Польщі активний член «Просвіти» та незмінний виконавець комедійних ролей у місцевому драматичному гуртку, начитаний, він дуже любив історію. Взимку майже кожний вечір приходив до нас (жив недалеко), бо вдома була дуже сварлива жінка, і багато говорив про історію. Я це все запам'ятовував. Він вмів цікаво розповідати про побут вербівців, службу в польській армії, про колгосп, заснований до війни, де був бригадиром, та ін.

Про моїх батьків

Мій тато, Паньків Ілля Іванович, був з родини Чорних, так їх повуличному називали. Я вже відзначав, ці Панькові були з роду першого поселення села. Поселився мій пращур Панько в долині над потоком в урочищі Жолоби. Це місце було заросле вербами і непримітне для татар, приблизно на відстані два кілометри від Галицької дороги на м. Київ.

Тато був шевцем. Десь з листопада до половини квітня шив чоботи, ремонтував інше взуття. В 40-х роках взуття у крамницях ніхто в селі не купував. Ним забезпечувало односельців кілька шевців. Чоботи, які шив тато, відзначались своєю довговічністю і красивим виглядом. Проте після війни більше взуття ремонтували, як виготовляли нове — не було реміня.

Мама була кравчиною. В селі їх було три. Отже, одяг шили ці три кравчині — кафтани, спідниці, штани, чоловічі сорочки тощо. Знову ж таки шили від осені до Великодня. Тож наша хата в ці місяці нагадувала клуб. Кожний день приходили замовники. От і від них я й

наслухався багато про життя. Фронтовики розказували про війну. До речі, ніхто з них не признався, чи застрелив він німця. Це батьківське ремесло, мабуть, і зробило мене етнографом, бо це була добра етнографічна і фольклорна практика. Вночі часто гостювали в нас повстанці. Взимку вони носили маскувальні халати з домотканого полотна. Шила їх мама. Називали їх бундами. В хаті в нас зберігались цілі сувої домотканого полотна. Батьки дуже хвилювалися, що облавники можуть спитати, чого так багато полотна. Хоча мама шила домотканий одяг. Пройшло. Маючи таких батьків, ми з братом у школі відрізнялися від інших кращим одягом і взуттям.

Влітку батьки працювали в полі. Тримали коня, корову, свиню, домашню птицю. М'яса в нас було вдосталь, бо тато ще й був різником. Один час кілька років (на початку 50-х рр.) ми ще тримали і козу. Проте козяче молоко ніхто не хотів пити. Інколи з нього робили будз. А в основному молоко давали поросяті. Ще мій брат вчився грати, а потім грав на скрипці, то і з музикою я трохи знайомився. Перед Різдвяними святами до нас приходили наші з братом ровесники, бо у брата та в мене були каплички (шопки), з якими ми ходили колядувати. Обидва колядницькі гурти в нас готувалися до коляди. От таке у нас було дитинство, поки ми не пішли вчитися в середню школу в с. Тишківцях. Якщо порівняти два мої роди Паньківих і Марчуків, то більше наша родина контактувала (сходилися) із Марчуками, з яких вийшло більше відомих у селі людей.

Моя родина

Працюючи в музеї, я одружився з Ольгою Стефанюк. Дружили ми три роки і сім місяців, тобто до 1 червня 1969 р. Скоріше одружитись у нас не було можливості. Від музею я отримав однокімнатну квартиру. Дружина влаштувалася вихователькою у дитячому садку «Сонечко» з оплатою 70 крб. на місяць. Я тоді вже був в. о. завідуючого відділом історії з оплатою 90 крб. 1970 р. з'явився син Ігор, а за рік і три місяці — дочка Оксана. Зарплату дуже повільно підвищували, і ми жили скромно. Родичі, особливо дружинині, допомагали нам продуктами. До речі, я забув сказати, що ми з дружиною родом з одного села. Тепер вона вчителька в Івано-Франківській ЗОШ № 19. Після закінчення школи син хотів

вступати тільки на історичний факультет. Вступав в Ужгородський університет. Не вступив. Тоді в більшості випадків вступали за гроші або по блату. В нас не було ні того, ні того. На другий рік подав документи до Івано-Франківського педінституту. Вступив і закінчив його з червоним дипломом. Працював у медінституті — викладав історію, потім працював у Прикарпатському університеті. Там захистив дисертацію зі спеціальності 07.00.05 — етнологія. Тепер працює заступником директора з науки в Музеї народної архітектури і побуту в Пироговому (м. Київ). Має двох синів, і отже продовжується рід Паньківих. Дочка теж закінчила Прикарпатський національний університет, так само з червоним дипломом, зі спеціальності вчитель початкових класів (тоді це була престижна спеціальність, тому під час вступу був великий конкурс). Працює вчителькою початкових класів ЗОШ № 15 м. Івано-Франківська. Має дочку Іринку, яка 2015 р. закінчила медуніверситет зі спеціальності фармакологія і працює в аптеці.

З дружиною ми живемо дружно, бо вічно мали матеріальні проблеми і погані думки нам у голову не лізли. Мешкаємо у трикімнатній квартирі. Дочка живе окремо. Хоч ми вже пенсійного віку, але мусимо працювати. Хвороби вимагають великих коштів. Адже від 2010 р. до червня 2015-го я мав шість операцій. Своїй родині, особливо дружині, я вдячний, що дають мені можливість займатися науковими дослідженнями.

Готуючи до друку ці мої спогади, упорядник Андрій Королько зауважив, що моя розповідь про роботу в музеї вийшла сухуватою. Адже моє директорування від вересня 1985-го до вересня 2002 р. припало на особливий бурхливий період. Біля ратуші з кінця 1980-х рр. крутилося більшість революційних подій. Своєрідними були 1990-ті рр. А що відбувалося до цього в 1960—1970-х рр.? Про це я збираюся написати пізніше. Окремо писатиму про свою викладацьку роботу в Прикарпатському університеті.

На завершення дякую читачам за прочитання моїх скромних писань. Окрема подяка доцентів Андрієві Корольку за його редагування.

6 липня 2016 р.

ЕТНОГРАФІЯ ПРИКАРПАТТЯ В ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

УДК 94(477.86) : 908

Людмила БАБІЙ

КРАЄЗНАВЧА БІБЛІОГРАФІЯ ОБЛАСНОЇ УНІВЕРСАЛЬНОЇ НАУКОВОЇ БІБЛІОТЕКИ ІМ. І. ФРАНКА

У статті висвітлено зміст бібліографічних краєзнавчих видань, які періодично готують бібліотечні працівники Івано-Франківської обласної універсальної наукової бібліотеки ім. І. Франка. Серед таких видань є каталоги, бібліографічні покажчики, пам'ятки користувачеві, каталоги книжкових виставок. Вказується, що зібрані матеріали відображаються на вебсайті бібліотеки. Схарактеризовано бібліографічні покажчики з нагоди ювілеїв відомих людей.

Ключові слова: *краєзнавче видання, бібліографічний покажчик, каталог, іменний покажчик, анотований покажчик, довідкове видання, бібліотечне краєзнавство.*

Івано-Франківська обласна універсальна наукова бібліотека ім. І. Франка (ОУНБ ім. І. Франка) впродовж усіх років своєї діяльності докладає чимало зусиль до розвитку бібліотечного краєзнавства в області. Популяризуючи знання про історію краю, його культуру, освіту, літературу через різні форми масової роботи – презентації нових видань, зустрічі з відомими людьми, творчі вечори, конференції, кругли столи, краєзнавчі студії, організовуючи книжкові виставки і тематичні викладки, створюючи електронні бази даних, велику увагу бібліотекарі завжди приділяють підготовці і виданню бібліографічної продукції краєзнавчого спрямування.

Краєзнавчі видання ОУНБ ім. І. Франка розкривають для користувачів джерельну базу бібліотеки про різні аспекти життєдіяльності Івано-Франківщини, її минуле і сьогодення, інформацію про відомих особистостей – письменників, краєзнавців, діячів науки, культури і мистецтва.

Серед таких видань є каталоги, бібліографічні покажчики, пам'ятки користувачеві, каталоги книжкових виставок та ін.

Користується незмінним попитом *«Календар знаменних і пам'ятних дат Івано-Франківської області»*, який виходить щороку з 1959-го. Його мета – надати краєзнавцям, бібліотечним працівникам, освітянам та всім зацікавленим довідковий матеріал про важливі події в історії області, ювілеї уродженців краю і видатних діячів, чиї життя і діяльність пов'язані з Івано-Франківщиною. Видання складається з двох частин. Перша носить інформативний характер і відкривається переліком основних знаменних і пам'ятних дат року, ювілеїв, перших письмових згадок про окремі населені пункти області. Друга містить біографічні довідки про ювілярів та список літератури, в якому спочатку розміщено твори автора, а далі – публікації про його життя і діяльність.

Впродовж багатьох років працівники ОУНБ ім. І. Франка готують анотований бібліографічний покажчик *«Івано-Франківщина: минуле і сьогодення»*, який виходить з квартальною періодичністю. Він репрезентує поточні нові надходження літератури та основні публікації у періодиці краєзнавчої тематики.

Зібрані матеріали відображено у поданій на вебсайті бібліотеки базі даних «Івано-Франківщина». Це ілюстрована анотована база даних, яка поповнюється щокварталу і подає інформацію про книжки, статті з наукових збірників, матеріалів конференцій, окремі публікації у всеукраїнській періодиці про Івано-Франківську область, а також про видання, надруковані в місцевих видавництвах, які поповнили фонди ОУНБ ім. І. Франка. Пошук здійснюється за ключовими словами або темами.

Часто звертаються краєзнавці й до каталогу книжкових видань з історії населених пунктів області *«Широкий світ малої батьківщини»*, який виходить раз на п'ять років і відображає основні краєзнавчі видання, присвячені історії, сьогоденню, етнографічним особливостям населених пунктів Івано-Франківської області, які вийшли друком в Україні та діаспорі і надійшли у фонди Івано-Франківської обласної універсальної наукової бібліотеки ім. І. Франка.

За останні два роки вийшли друком ґрунтовні бібліографічні покажчики з нагоди 200-ліття Кобзаря та 150-ліття від дня народження митрополита Андрея Шептицького.

Тарас Шевченко і Прикарпаття : бібліографічний покажчик / ОУНБ ім. І. Франка ; уклад. : В. Дволітка, І. Бурда ; ред. Г. Горбань ; вступне сл. Є. Барана ; відп. за вип. Л. Бабій. — Івано-Франківськ : Місто НВ, 2014. — 48 с.

З нагоди 200-ліття від дня народження Т. Г. Шевченка, геніального письменника, митця, громадського діяча, підготовлено і видано 2014 р. бібліографічний покажчик «Тарас Шевченко і Прикарпаття». Він репрезентує прикарпатську шевченкіану, яка розкривається з різних аспектів, акумульованих у семи розділах.

Автор вступної статті — критик, літературознавець, есеїст, голова Івано-Франківської обласної організації Національної спілки письменників України Євген Баран. Він наголосив, що з наближенням до Шевченка ми змінюємося самі, і через наше осмислення починається оздоровлення нації.

У бібліографічному виданні подано історико-краєзнавчі розвідки наших краян життя і творчості генія української нації. Досліджували та популяризували її В. Стефаник, Б. Лепкий, І. Вагилевич, Г. Хоткевич, краєзнавці В. Грабовецький, П. Арсенич, В. Полек, Л. Вардзарук, письменники С. Пушик, О. Слоньовська, Є. Баран та ін.

Івано-франківські літератори присвячують Кобзареві вірші, композитори пишуть музику до його творів, у театрах грають його п'єси, митці малюють портрети й ілюструють твори, скульптори споруджують пам'ятники. Місцеві видавництва видають творчий доробок Тараса Шевченка. Народні умільці вишивають, через своє ремесло висловлюючи шану великому синові України, пророкові сьогодення.

У цьому бібліографічному покажчику подано наукові праці, матеріали конференцій, статті з періодичних видань, науково-популярну літературу, а також інформацію про іванофранківців — лауреатів Національної премії України ім. Т. Шевченка. Видання, які розкривають тему «Прикарпаття і Кобзар», зберігаються у фондах Івано-Франківської обласної універсальної наукової бібліотеки ім. І. Франка.

Пошук інформації у бібліографічному виданні можна здійснити за допомогою іменного та географічного покажчиків.

Голос з вершин духовності (До 150-річчя від дня народження Андрея Шептицького) : бібліографічний покажчик / ОУНБ ім. І. Франка ; уклад. В. Дволітка ; вступ. сл. І. Монолатія ; ред. Г. Горбань; комп'ютер. дизайн О. Тимофійчук; відп. за вип. Л. Бабій. – Івано-Франківськ, 2015. – 48 с.

Довідкове видання подає перелік видань з молитвами, пастирськими листами, посланнями, виступами, зверненнями первоієрарха УГКЦ. Окремий розділ покажчика розкриває хроніку його життя, покладеного на вівтар служінню українській церкві та українському народу.

Відображено роль митрополита Андрея Шептицького в суспільно-політичному і національно-культурному житті, у християнському подвижництві, а також у вихованні молодого покоління України. Цікавим для користувачів є розділ про його станіславівський період апостольської діяльності.

До бібліографічного анотованого покажчика включено видання, які розкривають епістолярій митрополита Андрея Шептицького з українськими письменниками Василем Стефаником, Іваном Франком, Андрієм Чайковським та єпископом Григорієм Хомишиним, а також спогади про нього, взаємини з відомими особистостями України.

Допоміжний іменний покажчик допоможе знайти авторів видань про Андрея Шептицького.

У бібліографічному анотованому покажчику подано літературу, що зберігається у фондах обласної бібліотеки. Хорошим доповненням є світлини титульних сторінок книжок про митрополита та пам'ятників, меморіальних дощок, барельєфа Андрея Шептицького.

Автор вступної статті, академік АН Вищої школи України, доктор політичних наук, професор Іван Монолатій, розкрив значущість постаті Андрея Шептицького для України та української нації.

Довідкове видання адресовано історикам, краєзнавцям, освітянам, бібліотечним працівникам та широкому колу читачів, які цікавляться життям і діяльністю церковного та політичного лідера, носія ідей міжконфесійного миру і толерантності, а найголовніше – доброго християнина і звичайної людини.

Для висвітлення доробку окремих краєзнавців Івано-Франківщини працівники відділу краєзнавчої літератури обласної бібліотеки готують бібліографічні покажчики.

Так, 2014 р. спільно з Івано-Франківською обласною організацією Національної спілки краєзнавців України, етнографічним музеєм Калушини видано бібліографічний покажчик:

Іван Тимів – історик-краєзнавець і педагог : бібліографічний покажчик (з нагоди 50-річчя від дня народження та 25-річчя науково-краєзнавчої діяльності) / ОУНБ ім. І. Франка ; укладачі : В. Р. Дволітка, Х. О. Москович ; ред. О. В. Козут, О. М. Малярчук. – Калуш : Артєкс, 2014. – 40 с.

У довідковому виданні подано книжки дослідника, статті, виступи на конференціях, публікації у періодиці та Інтернет-ресурсах за 1990–2014 рр. Розкрито педагогічну, пошуково-дослідницьку, музейну та громадсько-просвітницьку роботу Івана Тиміва.

Автор вступного слова – кандидат історичних наук, доцент Олег Малярчук висвітлив основні віхи життя краєзнавця, подав аналіз його творчості та досліджень.

Допоміжний апарат складається з іменного і географічного покажчиків.

До 65-ліття від дня народження члена Національної спілки письменників України та Національної спілки краєзнавців України, директора Хмельівської ЗОШ I–II ступенів Богородчанського району Василя Бабія вийшло видання:

Розмаїття творчості Василя Бабія : бібліографічний покажчик / Івано-Франківська ОУНБ ім. І. Франка ; [уклад. : І. Бурда, О. Шаран ; відп. за вип. Л. Бабій]. – Івано-Франківськ, 2014. – 24 с.

Тут подано як літературний, так і краєзнавчий ужинок Василя Бабія, його публікації у збірниках, часописах, газетах. Подано матеріали про його життя і творчість, а також інтернет-ресурси та літературу про краєзнавчу і культурно-громадську діяльність.

Для зручності пошуку потрібної інформації є іменний покажчик.

Це видання є хорошим порадищем для тих, хто хоче пізнати літературу й історію Івано-Франківщини.

Для широкої поінформованості громадськості про відомих митців красного письменства, для популяризації творчості прикарпатських письменників ОУНБ ім. І. Франка щороку видає методичні рекомендації. Тут подають: біографічну довідку, теоретичні і практичні поради щодо розкриття та популяризації літературної творчості кожного письменника через традиційні й інноваційні форми соціокультурної діяльності бібліотек.

Письменники-ювіляри 2014 року : методичні рекомендації / Івано-Франків. ОУНБ ім. І. Франка, Наук.-метод. від. ; [уклад. : С. Г. Фіцик, Г. М. Колотило ; комп. диз. Г. М. Щепанська]. – Івано-Франківськ, 2014. – 80 с. – (Серія «Літературна скарбниця України»; вип. 2).

Бібліотечне видання за 2014 р. подає матеріали про життя і творчість вітчизняних письменників: Івана Котляревського, Михайла Коцюбинського, Дмитра Павличка, Богдана-Ігоря Антонича, Остапа Вишню, наших краян – Степана Пушика, Степана Процюка, Галину Турелик, Василя Бабія.

Письменники-ювіляри 2015 року: методичні рекомендації / Івано-Франків. ОУНБ ім. І. Франка, Наук.-метод. від. ; [уклад. : С. Г. Фіцик, Г. М. Колотило ; комп. диз. Г. М. Щепанська]. – Івано-Франківськ, 2014. – 160 с. – (Серія «Літературна скарбниця України» ; вип. 3).

У цьому друкованому виданні подано матеріали про класиків української літератури – Василя Симоненка, Володимира Винниченка, Михайла Рильського, Ольгу Кобилянську, Ліну Костенко, Бориса Олійника, про відомих прикарпатських письменників – Юрія Андруховича, Володимира Качкана, Ольгу Бабій, Ольгу Слоньовську, Богдана Томенчука, Володимира Єшкілева, Марію Влад.

Біографічні відомості, методичні поради для розкриття творчих надбань, бібліографія та перелік інтернет-ресурсів допоможуть усім зацікавленим пізнати багатогранність творців духовної звитяги, їхній цікавий шлях життя, задумів та сподівань.

Прикарпаття – це край, де збережено самобутню національну культуру чи не в усіх її проявах. Ми прагнемо піднести духовність, освіченість і культуру Івано-Франківщини та рідної України на ще вищий рівень.

БІБЛІОТЕКИ ІВАНО-ФРАНКІВЩИНИ ЯК ЦЕНТРИ ЕТНОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ КРАЮ

У статті подано досвід бібліотечних закладів Івано-Франківської області в етнографічних дослідженнях матеріальної і духовної культури Прикарпаття, у збереженні та популяризації народних звичаїв і обрядів.

Ключові слова: бібліотеки, етнографічні дослідження, матеріальна і духовна культура, народні звичаї та обряди, Прикарпаття.

Івано-Франківська обласна універсальна наукова бібліотека ім. І. Франка (ОУНБ ім. І. Франка), де зосереджені найбільший в області краєзнавчий фонд і відповідна бібліографія, займає одне з провідних місць у процесі досліджень історії та етнографії Прикарпаття, збору матеріалів для написання історії окремих населених пунктів, підготовки майбутніх дослідників минувшини краю. Бібліотека надає також вільний доступ до електронних ресурсів з питань краєзнавства.

Користується значним попитом ціла низка тематичних бібліографічних покажчиків, які підготували працівники бібліотеки. Серед них і покажчик «Етнографічні регіони Прикарпаття: матеріальна і духовна культура», де репрезентовано всю літературу цієї тематики з фондів ОУНБ ім. І. Франка. Із впровадженням сучасних інформаційних технологій у практику роботи вводиться формування баз даних з питань краєзнавства. Яскравим прикладом слугують БД на веб-сторінці ОУНБ ім. І. Франка, зокрема «Івано-Франківщина: минуле і сьогодення» та анована БД «Гуцульщина».

Цікаві етнографічні експонати демонструються на мистецьких виставках та святкових дійствах у бібліотеці, приурочених до свят Різдва й Великодня.

У рамках проекту «Вчені Івано-Франківщини» щороку наші провідні науковці презентують широкому загалу свої праці. Цього року читачі бібліотеки мали можливість ознайомитися з науковим доробком відомого етнографа, дослідника Покуття М. Паньківа.

Обласна бібліотека як науково-методичний центр для книгозбірень краю приділяє особливу увагу розвитку бібліотечного краєзнавства на Прикарпатті. Публічні бібліотеки акумулюють усі види краєзнавчих документів, друковані видання, рукописні мемуари, збирають місцевий фольклор, звичаї та обряди, відомості про історичні події і визначні особистості області, ведуть літопис політичних, економічних, культурних подій, подають своїм користувачам потрібну інформацію, залучають до краєзнавчих досліджень людей, особливо молодь, які цікавляться своїми витоками. У цій діяльності бібліотечні заклади тісно співпрацюють з місцевими архівами, музеями, краєзнавчими товариствами, організаціями, окремими дослідниками.

У районних бібліотеках та сільських філіалах створюють інформаційно-краєзнавчі зони, де у всьому розмаїтті друкованої продукції, автентичних документів, світлин, записів спогадів старожилів і місцевого фольклору, речей побуту і декоративно-ужиткового мистецтва, прес-досье і альбомів постає перед дослідниками і відвідувачами наша минувшина, народні звичаї і обряди, визначні події, факти, люди.

Краєзнавчо-етнографічні міні-музеї і кутки, які функціонують у більшості бібліотечних закладів, знайомлять з культурним надбанням нашого краю, речами декоративно-ужиткового мистецтва, чоловічим і жіночим одягом, господарським реманентом, красою вишитих рушників, творами народного мистецтва.

Заслужують на увагу музейні куточки бібліотек-філій сіл Кривопілля і Зеленої Верховинської ЦБС, сіл Вільхівки, Поточища і Чернятина Городенківського району, Воскресінців, Верхнього Вербежа, Корнила і П'ядиків Коломийської ЦБС, Нижнього Березова і Пістині Косівської ЦБС, філії сіл Молодкава, Гаврилівки, Парища, Середнього Майдана, Білих Ослав, Чорних Ослав, Бистриці і Делятина Надвірнянського району, Нижнева та Кутища Тлумацької ЦБС та багато інших.

При бібліотеці с. Вільхівки Городенківського району 2010 р. з допомогою громади створено унікальний краєзнавчий музей, яким захоплювалась не одна делегація відвідувачів. Площа музею 52 м². Є в музеї багато цікавих експонатів, серед яких експозиція виставки «Від зернятка до сорочки», де зібрано весь інвентар, який колись служив для виготовлення полотна, верет, одягу. Мешканці села

принесли верети, рушники, сорочки, поволоки тощо. Тут можна побачити терлицю, куделю, веретено, мотовило, самотоку, верстат, прядиво і мітки, а також є полотно, виготовлене з конопель. Пишається завідувачка унікальною сорочкою, виконаною технікою «позагляне», в якій виходила заміж односелка Варвара Чорнописька (1904 р.)

Заслуговує на увагу краєзнавчий клуб «Трембіта» бібліотеки-філії с. Кривопілля Верховинського району. При бібліотеці створено краєзнавчий міні-музей, де можна побачити старовинні речі з життя та побуту гуцулів: праник, гарнець, дійницю, кужіль, маглівницю, лижкар, гострило, бербеницю, ополоник та ін.

Активно займаються етнографічно-пошуковою роботою бібліотечні працівники Коломийщини. Всього в бібліотеках ЦБС записано 374 обряди. Записано весільний, різдвяний і великодній обряди сіл, а також Меланка, Вертеп, Водохрестя, обряди народження і хрещення. Зокрема, на цей час зібрано і записано такі обряди: «Зав'язую тобі долю: народження і хрещення» (Шепарівці, Пилипи, Печеніжин, Семаківці, Великий Ключів, Виноград, Грушів, Княждвір, Корнич, Лісна Слобідка), «Забуті пісні села» (Фатівці, Велика Кам'янка, Виноград, Малий Ключів, Гвіздець, Мала Кам'янка, Глибока, Грабич, Кропивище, Молодятин, Сідлище, Струпків, Турка), «Луплення кукурудзи» (Воскресінці), «Прізвиська, прозиванки, діалекти» (Верхній Вербіж, Малий Ключів), «Княждвірські повір'я», «Лісківські вінчуння», «Повстанські пісні» (Марківка, Рунгури, Слобода, Спас-Долішній, Старий Гвіздець).

Коломийська ЦРБ підготували до друку етнографічний календар «Коломийщина: давні строї, святковий та весільний одяг», «Автентичні страви Коломийщини». Давні рецепти зібрали, записали і приготували бібліотечні працівники району.

Більшість бібліотек ведуть альбоми «Що сільце — то слівце», де записано багато давніх і призабутих звичаїв, традицій, пісень, легенд та оповідей, зокрема «Весілля по-надвірнянськи»; «Весілля в Цуцилові» (с. Цуцилів Надвірнянського району), «Кожне сільце має своє слівце», «Історія села». «З народних уст. Вип. 2», «Весільний обряд — погляд в минуле».

Бібліограф краєзнавчого сектору Галицької ЦРБ Г. Кисильова спільно з завідувачою бібліотеки Г. Легінь с. Дубівців збирала матеріали про дубовецьке весілля, які впорядкували в пам'ятці за такою ж назвою.

Зі слів уже нині покійної жительки села Чернієва Тисменицького району К. Данилюк упорядковано повний опис весільного обряду «На весільній стежині».

У бібліотеці с. Нижнього Березова Косівського району оформлено фотоальбоми, тематичні папки під назвами «Історія села», «Історія храму», «Відомі і знані березуни», «Березівські народні звичаї і обряди», «Скарби гуцульської старовини». Для популяризації різьби по дереву було проведено інноваційний захід — день творчої ініціативи «Я пропоную свій досвід», на якому сільський майстер цієї справи ділився досвідом різьби по дереву, щоб популяризувати цей вид мистецтва в селі й залучити до цього ремесла талановитих односельців.

Доторкнутися до краси писанки сприяв майстер-клас «Цей чарівний світ писанки». етностудія «Березівський різдвяний вертеп: нетлінність духовних традицій» (с. Нижній Березів) Уже багато років в бібліотеці працює клуб за інтересами «Гуцульська криниця». Спільними зусиллями членів клубу і бібліотеки було відтворено такі народні звичаї, як вертеп, Меланка, зав'язування молодої, лупейка, піредранка.

Члени клубу зібрали цікавий матеріал про традиційну березівську кухню і на основі цього матеріалу провели захід «Березівська гостина». Вони провели також такі заходи «Свято картоплі по-березівськи», етностудію «Старий рік минає, новий настає», купальські забави «На калину роса впала, в нас на вулиці Купала».

Зібрано чимало прислів'їв, приказок, діалектизмів, гумору. Цей матеріал розміщено в папках «Словничок березівського говору», «Березівські прислів'я, приказки, порівняння», «Прізвиська, прізвиська, прозиванки».

Працівники бібліотек беруть активну участь у різноманітних фестивалях та святах, зокрема в міжнародних гуцульських фестивалях (м. Верховина, м. Надвірна, м. Косів), міжнародних бойківських фестивалях «Бойківські фестини» (м. Долина, смт Рожнятів), міжрегіональному етнографічному фестивалі «Дністрові зорі» (м. Городенка), «Писанка» (м. Коломия), регіональному фестивалі автентичної карпатської кухні «Смачний Спас», обласному відкритому фестивалі аматорського мистецтва «Покутські джерела», районному — «Свято меду й короваю з нового врожаю» (м. Тлумач) та ін.

Всі бібліотеки-філії Калуської ЦБС беруть активну участь у районному фестивалі «День району», зокрема в конкурсі національних страв «Чим багаті – тим раді», конкурсі «Найкращий дідух», «Найкращий оберіг» та ін.

Бібліотечні працівники Рожнятівщини реалізували власний проект «З народної криниці». Було зібрано і записано від старожилів – носіїв народних скарбів автентичні пісні з різних сіл району, зокрема Нижнього Струтина, Небилова, Берлогів, Ясеня, Сваричева, Ціневої. Його результатом стала серія буклетів та CD-дисків із записами старовинних лемківських, бойківських і покутських пісень.

Чимало уваги приділяють бібліотеки відродженню і популяризації народних звичаїв, адже в багатьох з них щороку відбуваються театралізовані дійства – до Різдвяних свят («Щедрий вечір, добрий вечір», вертепне дійство «Колядують зорі на Різдво Христове», «Чари Різдвяної ночі», святкова хода «Ми за звичаєм предвічним ходим з колядою», Маланка, «Розколяда»); до Великодня («Через хрест до Воскресіння», «Відроджуймо великдень душі», «Благословення сходить із небес: Христос воскрес!», конкурс на найкраще оформлення кошичка з писанками, конкурси на найкращий великодній кошик), інші свята («Ой не ходи, Грицю, та й на вечорниці», інтелектуальна гра «Кожен край має свій звичай», фольклорна гра «Наші традиції», «На Зелені свята земля зелою багата», «Купальські вогні».

Позитивний той факт, що учасниками таких дійств є діти і молодь, які саме в бібліотеці мають всі можливості, щоб проявити себе, реалізувати свої здібності, знайти однодумців.

Напередодні одного з найбільших християнських свят – Воскресіння Христового в режимі он-лайн проведено спільний майстер-клас з виготовлення писанок у рамках засідання клубу за інтересами «Джерело» (Надвірнянська ЦРБ) та арт-студії «Магія творчості» (Новопсковська ЦРБ Луганської області).

У с. Черемошній Косівського району до 125-річчя від дня народження видатного гуцульського етнографа, письменника, суспільно-політичного і культурного діяча Петра Шекерика-Дониківа в бібліотеці проведено годину краєзнавства «Петро Шекерик-Доників – видатний гуцульський етнограф, письменник, суспільно-політичний діяч», підготовлено інформаційну довідку «Письменник,

громадсько-політичний діяч, етнограф Гуцульщини», а також організовано викладку літератури «Літописець Гуцульщини».

В бібліотеках популярними серед читачів стали уроки та години краєзнавства і народознавства, духовні бесіди, обрядові вечори, вечорниці: «Український рушник – символ праці і добра», «Свят народних – краса величальна», «Різдвяна зірка», «Скарби бабусиної скрині», «Мерехтливі зірки на шляху до Віфлеєма», година духовності «Велике свято Воскресіння», різдвяний вернісаж «Світло різдвяної зірки», фольклорна година «Від Святвечора до Водохреща», година духовності «Котилася писаночка», година народознавства «Посадіть калину коло хати, щоб вона в душі цвіла», година краєзнавства «Село моє, мов писанка в долонях Бога», година народознавства «Дивлюсь я мовчки на рушник, що мати вишивала». Відродженню звичаїв, обрядів і традицій сприяють свята народознавства «Рушник, що мати вишивала», «Ой на Івана та й на Купала», години духовності «Різдвяно-новорічні передзвони», «Свято Воскресіння – родинне свято», свято місцевого фольклору «Улюблені пісні нашого села», «Йорданський обряд», «Посвіт стрітенської свічки», «Покрова Пресвятої Богородиці».

У краєзнавчих світлицях бібліотек експонуються вироби народних майстрів-аматорів – мешканців населених пунктів. Привертають увагу народознавчі папки та альбоми: «Моє село в народних традиціях та обрядах»; «Благословенний будь, наш роде, що твориш пісню і життя»; «З народного джерела», «Легенди краю», «Кутищенські гаївки та колядки» (с. Кутище Тлумацького району), «Мій Лолине! Хай святиться в народних звичаях краса твоя» (с. Лолин Долинського району).

Працівники бібліотек записують від старожилів колядки, гаївки, ладканки, оповідки про село, легенди. Всі ці матеріали репрезентовано на книжкових виставках у краєзнавчих кутках, де постійно проводять оглядові бесіди, презентації нових видань місцевих письменників, організують краєзнавчі та народознавчі читання.

Пошукова самовіддана праця бібліотекарів сприяє збереженню і популяризації традицій, звичаїв та обрядів, пісенної творчості, фольклору нашого регіону, відкриває глибини культурної спадщини українців.

**ВИСТАВКА ДОМАШНЬОГО ПРОМИСЛУ В м. КОЛОМІЇ 1912 р.
(за матеріалами української газетної періодики початку ХХ ст.)**

У статті розкрито перебіг виставки домашнього промислу в м. Коломиї 1912 р. за матеріалами переглянутих публікацій української газетної періодики початку ХХ ст. Здійснено коротку характеристику виставок, які проходили в місті у другій половині ХІХ ст.; розглянуто етап підготовки організації етнографічного дійства влітку – на початку осені 1912 р.; детально проаналізовано святкування відкриття етнографічної виставки 21 вересня 1912 р., схарактеризовано її експозицію; звернено увагу на те, як оцінила виставку громадськість краю та за її межами, на нагородження народних майстрів і товариств, які брали участь у ній.

Ключові слова: *виставка домашнього промислу в м. Коломиї, етнографічна виставка, комітет виставки, Гуцульщина, Покуття, експозиція, народний майстер, павільйон, нагорода.*

Місто Коломия як одне з найбільших західноукраїнських міст ХІХ ст. було виставковим центром Східної Галичини. Виставки етнографічного змісту стали однією з ланок пробудження і піднесення національної свідомості українців, які перебували під владою Австрійської (Австро-Угорської) імперії. Насамперед такі унаочнені дійства спонукали до всебічного зацікавлення і вивчення минулого рідного краю, пропаганди сучасного мистецтва, матеріальної і духовної культури мешканців Покуття і Гуцульщини.

Мета статті – висвітлити перебіг виставки домашнього промислу в м. Коломиї 1912 р. за допомогою переглянутих публікацій української газетної періодики початку ХХ ст. Досягнення мети передбачає розв'язання таких завдань: здійснити коротку характеристику виставок, які проходили в місті у другій половині ХІХ ст.; простежити етап підготовки організації етнографічного дійства влітку – на початку осені 1912 р.; детально проаналізувати святкування відкриття етнографічної виставки 21 вересня 1912 р., схарактеризувати її експозицію; звернути увагу на те, як оцінила виставку громадськість краю та за її межами, на нагородження народних майстрів і товариств, які брали участь у ній.

Виставку домашнього промислу в м. Коломиї 1912 р. розглянуто у низці публікацій українських етнологів, мистецтвознавців та краєзнавців: Л. Кречковського [44], Л. Мельника [45], В. Молинь [46–49], А. Надопти [50], Р. Баран [41], О. Кратюк [43], О. Соломченка [51–52], Р. Шмагала [54] та інших. Наголос ставиться на характеристиці аграрно-промислових та етнографічних виставок у м. Коломиї та загалом у Східній Галичині другої половини XIX – початку XX ст., висвітленні праці народних майстрів, які репрезентували свої витвори на коломийській виставці 1912 р. Однак дослідники мало звертають уваги на вивчення першоджерельних матеріалів з досліджуваної проблеми: майже не аналізують тогочасної галицької газетної періодики, яка детально висвітлює перебіг виставки домашнього промислу в м. Коломиї 21 вересня – 6 жовтня 1912 р.

Багато інформації з досліджуваної проблеми ми почерпнули з тогочасних українських часописів Східної Галичини: львівських «Діла» [7–9; 11–12; 18; 20; 22–23; 25; 28–31; 34; 39], «Свободи» [10; 19; 26–27], «Громадського голосу» [35–38], «Неділі» [24], «Руслана» [17], коломийського «Покутського слова» [9; 14–16], станіславівського – «Станіславівські вісти» [5; 21; 32–34]. Характеризуючи виставки, які проходили в м. Коломиї 1880 р., ми послуговувалися свідченнями львівської газети «Батьківщина» [1–4; 40]. Джерелознавча цінність цих видань полягає в тому, що вони скрупульозно підійшли до характеристики організації підготовки Коломийської виставки 1912 р., на основі спостережень її учасників дано детальну характеристику проходження етнографічного дійства. Ба більше, у часописі «Діло» подано поіменний список нагороджених учасників після завершення виставки.

Виставка домашнього промислу в м. Коломиї 1912 р. не була першою з когорти етнографічних заходів, яку висвітлювали в тогочасній пресі. Перше відоме дійство такого характеру відбулося в місті 1859 р. в приватному помешканні коломийського урядовця Левицького. Тут експонувалися пам'ятки старовини, що їх зібрав господар-колекціонер у селах і містах Східної Галичини: гуцульські різьблені дерев'яні вироби; давні вишивки, укладені в спеціальні альбоми; рідкісні книги з церков краю; народні стріи; ікони з гуцульських сіл [45, с. 128]. 1871 р. в м. Коломиї відбулася перша виставка пасічництва. З цього приводу тогочасна коломийська газета «Русская Рада» писала: «Коломия – не Москва, не Париж, не Варшава, маленьке місто, маленьке місце

виставки та й і маленько собі тота виставка була» [45, с. 128]. 1879 р. в м. Коломиї відбулася перша фотографічна виставка коломийського фотолюбителя Ю. Дуткевича. Відвідувачі мали змогу побачити майже 50 світлин, на яких Ю. Дуткевич зафіксував коломийських містян, народні типи з Покуття і Гуцульщини, коломийські вулиці й кутки. Згодом фоторобітня Ю. Дуткевича перетворилася на постійно діючу виставку, на якій змінювалися фотоекспонати [45, с. 128].

Наступного 1880 р. в місті відбулися дві виставки — етнографічно-археологічна і господарсько-промислова [1, с. 32; 3, с. 48]. Першу організували українські і польські вчені для популяризації ідей колекціонування, вивчення й заохочення громадян до заснування музеїв та приватних збірок. Тут виставляли археологічні знахідки з Покуття і Поділля, етнографічні експонати з усієї Східної Галичини [45, с. 128]. Етнографічна виставка діяла в м. Коломиї 15—30 вересня на т. зв. Затишку, де тепер міститься Національний музей народного мистецтва Гуцульщини та Покуття імені Й. Кобринського [53]. Ініціатором її став польський Черногорський відділ Татранського товариства. Виставковий комітет складався переважно з поляків, на чолі з організатором В. Дідушицьким з м. Львова та головою комітету В. Пшибиславським із с. Чортівця Городенківського повіту (тепер село Городенківського району Івано-Франківської обл.). Було репрезентовано майже 10 тисяч експонатів, переважно з Покуття, Гуцульщини й Поділля. Виставка складалася з двох відділів — етнографічного і природних багатств. Під час роботи етнографічної виставки в м. Коломиї відкрили пам'ятник відомому польському поетові Ф. Карпінському, уродженцеві с. Голоскова Коломийського повіту. На основі збірки цього етнографічного дійства згодом польський етнограф О. Кольберг видав чотиритомну працю «Покуття» [55]. Підготовлено й спеціальний фотоальбом і листівки. На виставці вітали й цісаря Австро-Угорщини Франца-Йосифа І. Любомир Кречковський зауважив, що ця виставка стала важливим джерелом для написання низки етнографічних і наукових праць, започаткувала теоретичну основу організації шкіл на Покутті, і зокрема в м. Коломиї, дала поштовх до створення майбутнього Національного музею народного мистецтва Гуцульщини та Покуття імені Й. Кобринського [44, с. 128—129].

Господарсько-промислова виставка, або виставка господарського промислу, відкрилася в м. Коломиї 16 вересня 1880 р. на вул. Зелений (тепер бульвар Лесі Українки). Організаторами її стали місцеві

українські діячі москвофільського спрямування, що належали до «Общества им. Качковського»: М. Білоус. А. Блонський і С. Трембіцький [4, с. 149–150]. Метою цієї виставки було зацікавити широкі кола української громадськості крайовим промислом, показати дійсний стан крайової рільничої промислової продукції, а також розвиток сучасного українського мистецтва, зокрема гуцульського. Це етнографічне дійство поділялося на п'ять відділів: 1. Землеплоди (рослини, копалини). 2. Знаряддя (господарське, домашнє, садівниче, пасічницьке). 3. Домашні промисли (харчові, напої, рукодільні – з вовни, шкіри, дерева, соломи, гончарські). 4. Тваринництво. 5. Мистецтво (малярство, друкування, літографія, фотографія, палітурництво, різьбярство, жіночі ручні вироби, шкільництво) [2, с. 80]. Напередодні відкриття господарсько-промислової виставки її відвідав цісар Австро-Угорщини Франц-Йосиф I [40, с. 146].

Наступними з черги виставок у м. Коломиї були: 1888 р. – старожитностей (викладали на показ археологічні знахідки, тканини й вишивки, порцеляну, монети, гравюри, давні строї та ін.); 1890 р. – землеробсько-промислова (особливого успіху не мала); 1894 р. – церковно-етнографічна (подано чимало зразків народної ноші, обрядових предметів, писанок тощо); 1900 р. – археологічна (експонувалися знахідки з Покуття – римські монети, кераміка, пам'ятки II–III ст. н. е., а також XVI–XVIII ст.) [45, с. 129–130].

Проте найважливішою подією в культурному, економічному та суспільному житті Покуття стало відкриття в м. Коломиї 21 вересня 1912 р. виставки домашнього промислу, яка експонувалася до 6 жовтня того ж року. Ця подія небуденного зразка доволі детально висвітлювалася в тогочасній українській газетній періодиці.

Коломийська виставка домашнього промислу 1912 р. відбувалася під протекторатом архієпископа Кароля-Франца-Йосифа та архієпископіні Зіти. Особлива роль виставки полягала у становленні та розвитку українського національного стилю. Виставка була важливою подією в культурному та суспільному житті Галичини. Її організували зусиллями низки українських товариств: коломийських («Родина», «Просвіта», «Сільський господар»), львівських («Жіноча громада», «Труд»), буковинського («Школа деревного промислу в м. Вижниці») та з підросійської України («Полтавське земство») [13].

До організаційного комітету виставки входили доктор Зинвій Левицький (президент), доктор Іван Ганкевич (голова комітету), Іван Петришин (секретар), Теодор Примак, Іван Чернявський та Роман

Дудинський. Членами почесної президії обрали Володислава Федоровича, коломийського адвоката Теофіла Дембіцького, голову «Союзу українських послів» Євгена Олесницького та голову Клубу буковинських послів Миколу Василька [45, с. 130; 46, с. 130]. Хоча в тогочасній українській періодичній пресі стосовно організації підготовки етнографічного дійства вказували тільки три прізвища — Зиновія Левицького, Івана Ганкевича і Теодора Примака [16, с. 1—2; 14, с. 1—3; 9, с. 2—3].

В українській газетній періодиці перші повідомлення про організацію проведення виставки домашнього промислу в м. Коломиї були надруковані в червні 1912 р. Зокрема, у часописі «Покутське слово» опубліковано «Відозву до української суспільности в справі вистави домашнього промислу в Коломиї». Проведення етнографічного заходу організатори розглядали як піднесення національного духу, і він мав стати візиткою духовного доробку української народності. Ініціатори проведення етнографічної виставки чітко розуміли, що це дійство неможливо здійснити з широким розмахом, оскільки українці розділені кордонами двох імперій. Тому слід вдовольнятися місцевими виставками, які повинні мати всеукраїнське, а не «вузько місцеве» (регіональне) значення.

Вибір м. Коломиї для організації проведення виставки домашнього промислу розглядалося не випадково. Мешканці околиці міста, жителі Покуття й Гуцульщини, вирізняються «яркiстю барв, правильністю рисів і артистичною принадністю». Тому на це звернули увагу не тільки місцеві інтелектуальні сили, але й іноземці. З огляду на це організатори за допомогою проведеної виставки домашнього промислу вирішили показати багатогранну етнографічну культуру краю. Комітет виставки надіявся, що протекторат виставки обійме архієпископ Кароль (Карл)-Франц-Йосиф (у газетній періодиці на початках висвітлення організації етнографічного дійства ім'я архієпископіні Зіти як протекторки не вказували). Планувалося викласти гуцульські ткацькі, дерев'яні, гончарні, будівельні вироби, етнографічні картини, мальовничі строї гірського та покутського населення, вишивки тощо. Редакція часопису «Покутське слово» просила, щоб передрукували цю відозву інші українські газети [16, с. 1—2].

В іншій статті цієї газети невідомий для нас автор звертав увагу на багатство виробів Гуцульщини як частини доробку української культури. Щоправда, у пересічного інтелігента не потрібно все це зводити до «рами знання гуцульського топiрця». Тому проведення

етнографічного заходу автор розглядав як «виставу рідного домашнього промислу головню з обсягу гуцульського життя гуцульської штуки». А головна мета виставки — дати можливість побачити Гуцульщину в її найкращих, типових образах і узорах, познайомити з автентичними гуцульськими виробами, «нині так немилосердно — прямо по варварськи спартаченими-імітованими і мимо того сотками продаваними по різних базарах як правдиво гуцульські вироби». Для цього потрібно піднести національну гідність українців. Патріотичний обов'язок кожного мешканця краю не тільки полягає у відправленні предметів для їх експонування, але й у відвіданні етнографічної виставки та купівлі експонатів. Отримані кошти мали передати для навчання й утримання учнівської молоді ремісничо-промислових шкіл краю [14, с. 2].

Часопис «Свобода» зауважив, що організатори виставки домашнього промислу в м. Коломиї спочатку планували її провести в середині липня 1912 р. [26, с. 3]. Газета «Громадський голос» вказувала навіть точні межі проведення виставки, яку називала хліборобською, — 16–25 липня 1912 р. [36, с. 6]. Однак підготовча робота виявилася тривалою, а тому відкриття урочистого дійства перенесли на 21 вересня 1912 р. Зазначений часопис вказав дві основні причини перенесення виставки на початок осені: величезний наплив предметів, поданих на виставку (надсилали на службову адресу коломийського адвоката Івана Ганкевича до 10 серпня 1912 р. на вул. Крашевського, 11, тепер вул. І. Франка), і бажання багатьох учасників узяти в ній участь, а також наближення жнив [35, с. 8].

Коломийська газета «Покутське слово» детально пояснила відтермінування виставки на два місяці. Оргкомітет етнографічного заходу не був підготовлений до її відкриття в другій половині липня 1912 р., оскільки початковий етап збору експонатів та формування його стрункості в часовому розрізі виявили неймовірно короткими, і це «не дасть ся побороти без ущербу для самої вистави всіх технічних трудностей і що радше виставу відложити як перепроводити єї без тої конечної систематичности і без належного викінчення». До того ж, частина народних умільців не встигала зробити низку виробів до відкриття виставки. Інший комплекс питань, які слід було розв'язати, — багато експонатів, що надходили на адресу організаційного комітету виставки. Їх слід було правильно розкласти, каталогізувати. Це також зумовило пошук великого приміщення для проведення етнографічного заходу [9, с. 2].

Невідомий для нас автор газети «Свобода» відзначив, що це дало можливість розважливо і спокійно підійти до справи організації виставки: «Тихо, без уличного гамору приготується покутьська вистава, так як тихо, незримо тихо і безпретенсіонально працюють по своїх варстатах сотки наших промисловців, що в своїй безкрай скромності виконують річі повні високого артистизму і непорочної своєрідності». Виставка мала б відбутися у присутності архієпископа пари, майбутнього престолонаслідника архієпископа Кароля-Франца-Йосифа і архієпископів Зіти. Головна мета заходу — показати образ гуцульського життя і красу гуцульських виробів, які стали відомими в тогочасному світі [26, с. 3]. Разом з тим, етнографічна виставка мала б спричинитися до згуртування української суспільності, посилити піднесення національної свідомості мешканців краю: «Покажім, що ми є зрілим народом, який вміє кожний важнійший момент в народнім життю оцінити як слід і відповідно до ваги хвилі поступити. День отворення вистави в Коломиї має бути днем незвичайним не лиш для Покутя, але й для цілої України, про се особливо передові люди, наші політичні діячі не сьміють забувати!» [27, с. 3—4; 25, с. 1]. Подібну етнографічну виставку було організовано три роки раніше — 1909-го в м. Стрию, на ній репрезентували експонати умільців Бойківщини. За десять днів своєї роботи вона збрала сорок тисяч людей, які хотіли побачити і купити витвори народних майстрів краю [26, с. 3; 15, с. 2].

Організаційний комітет виставки в коломиїському часописі «Покутьське слово» подав детальні методичні роз'яснення для народних майстрів і товариства щодо надсилання виробів на їх експонування. Експонати на виставці повинні міститися в чотирьох великих експозиційних відділах: «I. Будівництво. II. Предмети з обсягу штуки. III. Убране і обуве. IV. Знаряди уживані в буденнім життю». У першому блоці «Будівництво» мають міститися такі складники: ситуаційні плани села й типового гуцульського обійстя з точним розташуванням хати та всіх господарських прибудов, земельних угідь, криниць тощо; кольоровий рисунок типової гуцульської хати або її оригінальна модель (зокрема фотографії); план інтер'єру помешкання та її відділів (рисунок і фотографії); рисунки, фотографії й ілюстрації церков, каплиць, цвинтарів, хрестів, брам, млинів, корчем і т. д.

Другий експозиційний відділ «Предмети з обсягу штуки», на думку керівників етнографічного заходу, мав би відображати естетичні почуття, духовну творчість гуцулів, їхні «замилowane і справність в кожній гарній штуці і про характер штуки». Предмети цього блоку було

поділено на чотири частини: різьбярські, малярські, узорні орнаментного рисунку, музичні. На виставку потрібно було надсилати такі різьбярські вироби: хрести, намиста, пряжки, гудзики, ковтки, фігурки святих, людські і звірячі фігурки, різьблені з дерева або ліплені з глини; дерев'яні столики, скриньки, миски, полиці, ложники і т. п.; прикрашені різьбленням палиці, топірці, бичиська, кужелі, пральники, сідла і т. п. Малярські вироби мають бути домашньої гуцульської роботи — це оригінальні релігійні і світські образи (ікони), мальовані олійними, клеповими і водними фарбами. Узори орнаментного рисунку — це витвори тільки оригінальні гуцульські, виконані гафтом (гаптуванням), нашиванням або перетикані на полотні, сукні та інших вовняних тканинах. До цієї частини виробів потрібно передавати глиняні поливані і неполивані посудини, прикрашені мальованим рисунком або витисканням, а також кахлі, підставки, ліхтарі, фляшки, писанки, витинанки, солом'яні вироби і т. д. Музичні інструменти мають бути оригінальні, які виготовили і використовували гуцули.

До третього експозиційного відділу мав належати автентичний гуцульський одяг і взуття, який поділявся на комплектний і додатковий. До комплектного одягу входить буденний і святковий, літній і зимовий, який носять старші чоловіки, парубки, заміжні жінки і дівчата, а також дитяче вбрання — «без виїмку всі частини від накриття голови до обува». Дозволялося відправляти й поодинокий одяг домашньої гуцульської роботи. Додаткові предмети до одягу, яких чекали організатори виставки: для жінок — пацьорки, коралики, медальки, хрестики, ковтки, перстенці, вінці; для чоловіків — спинки, персні, кіти, пера, пояси, табівки, ланцюги, крайки, бесаги, гердани, файки, топірці.

В останньому, четвертому відділі «Знаряди, вживані в буденному житті» мали бути репрезентовані вироби домашнього повсякденного вжитку, властиві тільки Гуцульщині й відмінні від інших історико-етнографічних районів Галичини: дерев'яні замки від хат, глиняні посудини, ложки, сільнички, ліхтарі домашнього виробництва, кресала і більші предмети (столи, лавки, скрині, полиці, колиски, жорна, коші); рільничі знаряддя з відповідною орнаментикою і прикрасами; мисливські й рибальські витвори — рушниці, пістолі, ножі, сідла зі стременами, моделі човна («лодки»), сітки, вудки; дитячі іграшки («луки, пилки, ляльки, забавки і всякі предмети, вживані дітьми в грах спільних»).

Організаційний комітет також приймав фотографії: відомих різьбярів, гончарів, майстрів, простих гуцулів різної статі й віку; щоденного і святкового, літнього і зимового одягу; образів і сцен

гуцульського життя; краєвидів з позначенням гуцульських хат, возів, плугів. Відправляючи експонат на виставку, потрібно було вказувати дані про автора, місцевість, час і практичне використання народного виробу [14, с. 2–3].

Тогочасна українська преса напередодні проведення виставки домашнього промислу в м. Коломиї друкувала низку статей, присвячених відомим народним умільцям краю, зокрема Денис Лукіянович опублікував біографію відомого гуцульського різьбяр Василя Шкрібляка (1856–1928) [23, с. 1–2]. Він відзначав, що в усіх роботах гуцульського умільця можна впізнати «певну легку різьбярську руку, дуже докладний рисунок і ніжно чисте виконання. Тими прикметами при великій пильності вибився Шкрібляк на першого артиста-різьбяр на всю галицьку і буковинську Україну. Тепер він на вершці своєї творчості, але не став ще на мірі, ані не чує втоми й охоти покинути працю, ані не повторяється у своїх творах» [24, с. 7]. Відомий український етнограф Володимир Гнатюк з наближенням коломийської виставки надрукував звіт про роботу археологічно-етнографічного музею Наукового товариства імені Шевченка, який розташовувався на вул. Чарнецького, 24 (тепер вул. Винниченка, 24) у м. Львові [18, с. 3].

Програма першого дня виставки передбачала: урочисту богослужбову літургію в місцевій церкві; вінчання у соборі гуцульської весільної пари з с. Космача Косівського повіту за участі численної гуцульської дружини; парадну ходу з церкви до виставкового павільйону; урочисте відкриття виставки; на виставковій площі – сцени з гуцульського життя і весільні обряди; огляд виставки; ввечері – товариську вечерю. Вхід на урочисте етнографічне дійство становив одну корону, а для селян, міщан, простих військовиків та шкільної молоді – 60 сотиків [26, с. 3].

Також у цей день планувалося окружне січове свято осередків українського пожежно-гімнастичного товариства «Січ» Коломийщини, яке мало розпочатися о 10-й годині в міському парку (генеральна репетиція січової ходи та вправ відбулася в с. П'ядиках Коломийського повіту 28 серпня 1912 р.) [37, с. 2]. Передбачався відповідний урочистий одяг січовиків на святі: чоловіки (за винятком кінноти і гуцулів) мали бути зодягнуті в білі штани, спущені поверх черевиків, до січових вправ мали приступати без сердака, кептаря, друшляка і камізельки; дівчата-січовички мали бути одягнуті в кептарі, рукави відкриті [38, с. 3].

Початок урочистого дійства засвідчив неабияке зацікавлення населення краю проведенням виставки. Як відзначив невідомий дописувач часопису «Діло», чие прізвище ховається під псевдонімом «Священик», попри несприятливу дощову погоду, на початку свята в суботу прибуло понад 1500 осіб; гості прибували з усіх-усюд, як правило, потягами [39, с. 2; 11, с. 2]. До речі, часопис «Станіславівські вісти» опублікував невелике оголошення із застосуванням жирного підкреслення до виділеного тексту про те, що 21 вересня 1912 р. на етнографічну виставку до м. Коломиї виїжджає окремий потяг з м. Станіславава, ціна квитка на який наполовину менша, ніж у звичайні дні [32, с. 3; 33, с. 3].

У розгорнутому дописі часопису «Діло» невідомий автор статті, гість свята з м. Львова, повідомляв, що непривітна дощова погода зустріла його і 80 осіб одразу ж після прибуття нічного поїзда до м. Коломиї о 4.30 год. Він негативно відгукнувся про організацію зустрічі гостей, неготовність господарів міста належним чином прийняти таке велике урочисте дійство: «На двірці (залізничному вокзалі. — А. К.) ані одного фякра (легкий найманий екіпаж. — А. К.), ані одного комітетового. Ходимо безрадні до пероні, ждемо дві години чи може не перестане дощ, вкінці рішаємо ся йти пішки до міста. Бродимо по коліна в воді і болоті. В місті всі публичні льокалі позамикані (жидівський судний день!), всі готелі заняті. Стоїмо на вулиці під парасолями в калюжі води і мокнемо, мокнемо немилосердно» (хоча в попередніх номерах часопису «Діло» організаційний комітет виставки повідомляв, що всі гості, які приїдуть до м. Коломиї на етнографічну виставку і потребуватимуть помешкання, можуть звернутися до «квартирункової комісії», яка опікуватиметься цим питанням. До того ж, члени цієї комісії 20—22 вересня мали б зустрічати гостей етнографічного дійства на залізничному вокзалі [28, с. 5]). Нарешті «принагідний знаток» виголосив радісну вістку, що о 9-й годині відкрилася місцева кав'ярня «Royal», і для всіх гостей цей громадський заклад став прихистком від холоднечі і дощу. Очевидець свята засумнівався, що під час відкриття урочистостей через дощову погоду відбудеться головна виставкова атракція — гуцульське весілля з боярським походом, а також фестин і січовий здвиг [11, с. 2].

Виставка домашнього промислу в місті розпочалася з урочистого богослужіння в неділю 21 вересня о 9-й годині, яку вів отець-декан О. Русин. Серед поважних гостей у головному українському соборі

міста були присутні голова Українського парламентського союзу К. Левицький, заступник голови Народного комітету о. Стефанович, член крайового виділу радник Кивелюк, депутати Галицького крайового сейму О. Колесса, І. Сінгалевич, о. Й. Фолис, депутати Буковинського крайового сейму віце-маршалок С. Смаль-Стоцький, М. Спинул, А. Лукашевич і Бажан [10, с. 1].

Після завершення богослужіння 3 тис. гостей і місцевих мешканців згуртованою ходою пішли на відкриття виставкового павільйону, яке мало розпочатися об 11-й годині. Сумніви невідомого очевидця, львівського гостя, автора розлогої статті в часописі «Діло» про можливу якісну організацію святкового дійства, одразу ж розвіялися після побаченого оформленого приміщення, де мали проводити етнографічну виставку: «Недалеко залізничного двірця, на краю бічної залізничної вулиці, удекорована українськими і австрійськими флагами стоїть великанська будівля, військова школа кінної їзди. На початку сеї вулички видніє на двох високих стовпах на полотні велика напись: “Вистава домашнього промислу”. Вхожу до середини і сам себе забуваю. З пустої, обдертої “райтшулі” уладжено розкішну, нову палату з цвітами, лісом смерек, фестонами і драперіями, гостинними кімнатами, кабінами, коритарями. Просто не хочеться вірити, що тут ще перед тижнем стояли пусті стіни і на просторі 3 000 квадр. метрів, поорана кінськими копитами земля» [11, с. 2].

Відкрив виставку промовою голова місцевого комітету Зиновій Левицький, який сказав, що запрошені гості до столиці Покуття (м. Коломиї) мають змогу побачити зразки-взірці видів домашнього промислу — килимарства, вишивки, різьби по дереву, мосяжництва, гончарства. Головна мета виставки — звернути увагу широкого загалу на твори старовинної культури українського народу. Промовець оголосив прилюдну подяку протекторам виставки архієпископу Каролію-Францові-Йосифу та архієпископіні Зіті, гостям, які прибули на урочисте дійство. Після його виступу військовий оркестр заграє український народний гімн «Ще не вмерла». Від імені австрійського намісництва та міністерств публічних робіт і рільництва радник імператорського двору п. Шеліговський українською мовою привітав організаторів виставки, членів товариств «Просвіта», «Сільський господар» і «Жіночий кружок». Завершив офіційною привітальною промовою відкриття дійства член крайового виділу радник Кивелюк [11, с. 2; 10, с. 2]. Хоч архієпископ Кароль-Франц-Йосиф та

архикнягиня Зіта не змогли прибути на виставку, проте на ім'я організаційного комітету дійства через полковника Лебковіца надіслали урочисту телеграму, в якій вказувалося, що вони «вельми врадовані за висловлений голд з приводу отвореня тамошньої вистави дякують найсердечнійше за сей доказ льяльности» [7, с. 2; 10, с. 2].

За тиждень, 28 вересня, своєю присутністю вітали виставку інші поважні гості: президент герцогства Буковини граф Рудольф фон Меран, міністр публічних робіт Австро-Угорщини Тернк, міністр зі справ Галичини Владислав Длугош, українські послы австрійського парламенту, Галицького і Буковинського крайових сеймів Т. Окуневський, К. Левицький, М. Василько, А. Лукашевич і Є. Пігуляк [12, с. 3–4; 19, с. 3–4]. Присутність на цьому дійстві двох австрійських міністрів та українських депутатів спонукала невідомого для нас дописувача часопису «Станіславівські вісти» висловити думку про потребу надати якнайшвидшу матеріальну допомогу мешканцям Гуцульщини та Підгір'я, посилити просвіту жителів краю через заснування руських (українських) промислових шкіл [21, с. 2–3].

На етнографічному дійстві були й «екзотичні» гості. Зокрема, 24 вересня на виставці перебував турок, знавець мови есперанто М. Романо, який здійснив пішу подорож шляхом Париж — Краків — Коломия і порівнював європейські звичаї з турецькими. Гуцульські вироби зробили на нього велике враження, бо, як він висловлювався, подібних витворів народної культури не бачив ніде у світі [30, с. 5].

Широкомасштабна експозиція виставки містилася у величезній залі «військових уїзджалень» (колишня спортивна зала на вул. А. Чайковського, тепер — торговий центр «Колібріс») завдовжки 75 метрів і завширшки 35 метрів (за даними Є. Олесницького, зал становив 70 метрів довжини і 22 метри ширини [29, с. 4]) (загальною площею понад 1,5 тис. квадратних метрів [20, с. 3]), яка була поділена на три частини: вхідний вестибюль, виставковий павільйон на 16 «кабін» (за іншими даними — 18 павільйонів [46, с. 130]), розміщених по вісім по обидва боки зали [10, с. 2]. Демонструвалися твори понад 260-ти авторів з Гуцульщини, Покуття, Буковини, майстрів коломиїських, львівських та чернівецьких фірм, Полтавського земства [13].

У перший день урочистого дійства після обіду о 16-й годині жителі с. Космача Косівського повіту організували гуцульське весілля. Весільна дружина після церковного шлюбу здійснила похід до виставкового павільйону, де в інсценізованій гуцульській хаті провели «весільний обхід» [11, с. 3; 10, с. 2].

Невідомий дописувач часопису «Діло» після першого дня виставки, попри непривітний вранішній його початок, резюмував: «Послідні учасники виходять з нетаєним жалем, але і очевидним вдовolenем, що за муки і невігоди слітного дня пережили милі вражіння і спомини чудової вистави. Не чуємо умучення, забуваємо за дощ, за голод і холод, жиємо вражінем того, що по береги виповнює вдовolenем нашу душу. І кождий, хто в тій цілі їхав на виставу, не жалує ні невігід ні часу ні коштів. Раз в житю трафляє ся така нагода. Невикористати її, булоб гріхом перед самим собою» [11, с. 3].

Журналіст часопису «Станіславівські вісти» зі слів очевидців свята, які перебували в м. Коломиї 21–22 вересня 1912 р., теж позитивно оцінив організацію проведення етнографічного дійства: «Велика сила всіляких найріжнороднійших предметів домашнього Українського, питомого промислу, вироблених мистецькими руками правдивих артистів славної Гуцульщини і карпатського Підгір'я просто захоплює цікавих видців і манить до себе так, що навіть по цілоденних обзорах приходиться лиш з жалем покидати той великий артистично і съвяточно прибраний будинок виставовий де виключно царює своє Українське слово і своя Українська штука». Він зауважив, що в боротьбі з грізними і жорстокими сусідами на інтелектуальному фронті можна знайти мало урочистих і щасливих миттєвостей, де ми, українці, стаємо переможцями, зростає наше національне достоїнство і наша національна гордість. Саме такою перемогою є проведення етнографічної виставки в м. Коломиї, яку автор допису просив, щоб вона була продовжена до 6 жовтня 1912 р. (на початках організатори планували провести виставку до 30 вересня, однак її було продовжено до 6 жовтня. — А. К.) [5, с. 1].

Тогочасна преса називала цю виставку артистичною, оскільки репрезентовані на ній вироби мали високу художню вартість [11, с. 2; 17; 22, с. 4; 24]. Про це свідчив і високий рівень оформлення вишивок, килимів, ліжників, зразків народного одягу, кераміки: «Не диво! Виставковий павільйон вбирив, декорував і виставкові предмети групував фаховий знаток вистави домашнього промислу, комісар буковинського промислового виділу п. Кешман. Всюди видно його фахову руку, лад, порядок, головно артистичний смак. Виставкові предмети розміщені по поодиноким кабінам, упорядковані гарно, зібрані і угруповані добре, розміщені так, що на перший погляд охоплює ся їх всіх зором» [8, с. 2–3].

Для гостей все було зроблено для того, щоб вони почувалися зручно під час перегляду експозиції: широкі зручні зали; багато квітів і смерекового гілля, які прикрашали приміщення; лави для сидіння гостей були накріті зручними килимками; електричне освітлення для перегляду виставки у вечірній час; працював буфет [11, с. 2].

У часописі «Діло» Микола Курцеба детально висвітлив свої враження про виставку домашнього промислу в м. Коломиї. Враження від переглянутого урочистого дійства він розпочав з оцінки його очевидця, відомого громадсько-політичного діяча, мецената виставки Є. Олесницького. На запитання автора газетної публікації про оцінку цього заходу відповідь останнього була така: «Про сю виставу можна говорити лише в суперлятивах» [22, с. 4].

Микола Курцеба зауважив, що при вході до виставкового павільйону з лівого боку навпроти гостинної кімнати виднівся великий напис: «Україна – Полтавське губернське земство». Участь у роботі виставки українців з Наддніпрянщини автор оцінив високо, зазначивши, що «перший раз закордонна Україна і то губернське земство бере офіціальну участь в виставці галицької України». Полтавці репрезентували витвори узорного ткацтва: килими, вишивки, шовкові вироби, мережані у квітковий орнамент. М. Курцеба підкреслив, що, на відміну від галицьких ткацьких виробів, які насичені різким різнобарв'ям, складним групуванням узорів, роботи наддніпрянських українців відзначаються м'якістю барв, гармонійним поєднанням ліній тканин і вишивок. Дописувач резюмував, що ткацькі витвори полтавців засвідчують, яким шляхом розвивається ткацтво в підросійській Україні, і не завадило б галицьким українцям обрати правильний напрям у виготовленні виробів домашнього промислу. До речі, «кабіна» Полтавського губернського земства мала найбільше глядачів, а викладені товари на продаж мали найкращий попит [22, с. 4].

Головний виставковий павільйон був розміщений після входу через центральну браму та прикрашений багатьма квітами, вазонами і смерековим гіллям. На початку у двох «кабінах» праворуч і ліворуч експонувалося понад 1000 мисливських, рибальських та мосяжних виробів з Галицької Гуцульщини і Буковини. Як правило, це були старі примітивні рушніці, крем'яні пістолі, роги, боклагі, топірці, ножі, сокири, застелені ведмежими шкірами, все те, що «стояло на сторожі оборони Гуцульщини перед ворогами і перед чужою культурою» [22, с. 4].

У наступній експонованій залі були репрезентовані народні вишивки з Гуцульщини, Покуття і Підгір'я: уставки, запаски, хустки, крайки, в котрі «закохана дівчина вложила весь чар своєї ніжної душі». Вироби вишиті, з конопляної і лляної тканини, відзначалися, за словами М. Курцеби, оригінальністю, гармонією барв і буйною композицією, яку може досягнути лише «такий нарід, що жив необмеженим простором полонин, сягаючих до зір верхів Бескиду» [22, с. 4]. Власне, у відділі вишивок містилися вироби колекції Товариства «Труд» з м. Львова, Івана Гаврисика з с. Городниці Городенківського повіту, Володимира Витошинського, о. З. Шухевича з с. Тишківців Городенківського повіту і М. Саєвича [20, с. 4].

На думку автора статті, «короною» всієї виставки стали експонати четвертої і п'ятої «кабін», в яких домінували твори гуцульських мистців родини Шкрібляків з с. Яворова Косівського повіту, зокрема Василя і Миколи Шкрібляків (оглядач виставки відзначав, що М. Шкріблякові чудово вдавалося «дрібонька коронкова різьба на грушевім дереві, скомбінована з білими і синіми цяточками». Виконана в такий спосіб рамка обрамляла портрет Тараса Шевченка на коломийській виставці. Три тарелі М. Шкрібляка, які надіслав професор М. Грушевський, «підтримали Николаєву славу сентиментального кольориста на коронковій різьбі» [24, с. 6]). Це дерев'яні вироби — хрести, рами, тарілки, барилка, топірці і скриньочки, гаптовані і мережані пацьорками: «У кождий предмет вложили їх творці свою душу, свою буйну уяву, чар і огонь божої іскри артистизму». До речі, окремі роботи Василя Шкрібляка купили з коломийської виставки. Зокрема рахув з грушевого дерева, багату декоровану інкрустацією і жируванням металом, купив міністр зі справ Галичини Владислав Длугош, а натільний хрест придбав буковинський посол Микола Василько [24, с. 7]. Також були репрезентовані вироби народних умільців Івана Семенюка, Марка Мегединюка (скринька, хрест, тарілка, топірці, трійці, палиці, барильце) [51, с. 11; 42, с. 36] (львівська дослідниця Валентина Молинь відзначає, що виставка домашнього промислу в м. Коломиї 1912 р. була останньою прижиттєвою виставкою, де експонувалися роботи М. Мегединюка; його експоновані твори вирізнялися найвищим рівнем художньої і технічної майстерності [46, с. 133; 48, с. 235]), Олекси Шкромлюка (топірці і тарілки), Василя Девдюка з м. Старого Косова, учителя різьбярства в промисловій школі м. Вижниць [31, с. 5; 47, с. 324] (стіл, топірці, свічник і різні декоративні дрібнички), Василя Якіб'юка та

депутата Галицького крайового сейму І. Сандуляка [20, с. 3; 13, с. 4]. Приміщення цієї експозиції обрамлені чудовими картинами львівського художника І. Труша і гармонізувалися з килимами косівської ткальні Д. Прухніцького [22, с. 4–5].

У шостій експозиційній залі було виставлено найкращі узори гуцульської ноші, репрезентовані народними майстрами Гуцульщини: сердаки, кептарі, крисані, сорочки, цвяховані череси, холошні. Праворуч розташовувався січовий відділ — одяг українських січовиків. У сьомому і восьмому приміщенні експонувалися відповідно вироби ткальні Дмитра Прухніцького з м. Косова (великі, оригінальні килими, звичайні і ворсові, гуцульські верети, килими з гербом краю, скатертини і рушники, гуцульські запаски і крайки [13, с. 15]) та колекція різнорідних гуцульських витворів домашнього вжитку Антона Нівелінського і кошикарські предмети й плетенки Миколи Маркевича з м. Кут Косівського повіту [22, с. 5].

Лівий бік виставкового павільйону був репрезентований експонатами дев'ятої і десятої «кабін». Дев'ятий зал експонований предметами негуцульського змісту — т. зв. «Достави». Проте, як зауважив М. Курцеба, тут все-таки були поміщені три чудові тетраподи, впорядковані (зладжені) на гуцульських мотивах (один тетрапод виготовлений у формі гуцульської скрині з гарною плоскорізьбою наверху, другий — у формі гуцульського стола [39, с. 2]), вишивані гуцульські порт'єри і рами «на образи». Експозиція цього залу дуже вразила невідомого дописувача часопису «Діло», чие прізвище ховається під псевдонімом «Священик». Серед яскравих експонатів цього відділу виставки він виокремив великий образ художника О. Куриласа з премилим лицем Матері Божої і маленького Ісуса, поміщений у розкішну золочену раму. Також він відзначив, що ціна цього витвору дуже низька, зважаючи на артистизм оформлення [39, с. 2].

У десятій «кабині» викладено предмети відомого українського етнографа Володимира Шухевича: модель гуцульської колиби і церкви, фотосвітлини краєвидів Гуцульщини, колекцію писанок [22, с. 5]. До речі, В. Шухевич, перебуваючи на виставці 27 вересня, виклав методичні поради і рекомендації з організації ведення домашнього артистичного промислу членам Товариства українських наукових викладів ім. Петра Могили [6, с. 5].

В одинадцятій експозиційній залі було розміщено 108 предметів керамічної фабрики професора І. Левинського з м. Львова. На

виставці експонувалися гончарні вироби Бахмінського (Бехметюка), Патоковського [20, с. 3]. За спостереженнями М. Курцеби, у другій частині цього залу досить скромно репрезентовані вироби школи деревного промислу в м. Коломиї — лише шафку, чи стіл, та кілька різьблених хрестів. Автор з цього приводу відзначив: «Хоча сю школу зложено виключно в цілі розвою гуцульського промислу, то з виставлених предметів видко, що ся школа цілковито розминула ся з своєю цілію» [22, с. 5]. Зауважмо, що у виставці зовсім не брала участі Коломийська гончарна школа.

Оригінальністю відзначалася дванадцята «кабіна», де розміщувалися керамічні вироби народного майстра Петра Кошака з с. Пістиня Косівського повіту [41] («під округла», окремо 19 кахель, 18 мисок, 19 ваз і «фляконів» різних розмірів, вісім збанків, 19 тарелів і дев'ять колачів; свічники-трійці, хрест і ліхтарі [13, с. 20–21]) та колекціонера-етнографа Володимир Шухевича (урни, флакони, дзбанки, вази, миски). Автор статті відзначив, що хоча узорі і фігури цієї частини виставки були примітивні, проте замість сухих геометричних ліній він бачив пригоди з життя, оригінальні помисли (наприклад, лев, котрий грав на басі) [22, с. 5]. Християнсько-суспільний щоденник «Руслан» у статті «Вражіня з коломийської вистави» високо оцінив роботи П. Кошака: «Такі річа, казав оден француз, у нас ідуть на вагу золота. Видно, чужі люди ліпше нас знають цінити, чим ми себе самі. Також і гончарські вироби дали пребагато пишних речей, що зроблені простими руками професора Петра Кошака з Пістиня хоч і в незугарних часом фігурах, однак скільки у них хисту, правди і житя» [17].

Проведена виставка домашнього промислу в м. Коломиї 1912 р. викликала неабиякий резонанс серед громадськості краю та за її межами. Зокрема, організаційний комітет отримав багато привітальних телеграм і листів, серед яких — від члена австрійського уряду барона Шисля [7, с. 2; 10, с. 2], маршалка Буковини барона К. М. Гормузакі [22, с. 5]. Писала про проведену виставку й іноземна та іншомовна преса. Зокрема, в чеськомовній газеті «Уніон», яка виходила в м. Парижі, подано такий запис: «Ми, інші члени слов'янської родини, можемо тут навчитися, ба, навіть, себе переконати, що прикмети цього населення досить сильні, аби виправдати стремління до окремішності. І наше чеське толерантне становище повинно бути таке, коли ми певно визнаємо Україну, як вона себе почуває окремою нацією, частіше акцентувати про це, бо

нас і без цього дуже часто малюють як ворогів Українців». Автор фейлетону обговорює деталі проведеної виставки, зауважуючи, що українське пожежно-гімнастичне товариство «Січ» показало ленти і однострої, але не подало найцікавішого для чужинців — графічної мапи розвою організації. Польський краківський часопис «Нова реформа» написав про виставку домашнього промислу в м. Коломиї об'єктивно, проте акцентуючи на тому, що в ході заходу часто вживався термін «русько-український» [6, с. 5].

Після закриття цієї виставки в м. Коломиї вийшла друком брошура-каталог «Виставка домашнього промислу в Коломиї». Недоглядом упорядників виставки, як і оцінної комісії, було незрозуміле ставлення до її учасників — нікого не нагородили одразу. З цього приводу львівська газета «Неділя» писала, що «є вже прийнятий звичай, що при замкненні виставки оголошує комітет, яку хто дістав нагороду. На коломийській виставці так не було, бо ще й комітет не подав рішення оцінкової комісії, а навіть, не всі на виставці знають про її присуд» [24, с. 6].

Нагородження відбулося пізніше. Часопис «Діло» у відділі «Новинки» подав повний список нагороджених народних майстрів і товариств на Коломийській виставці домашнього промислу. Отож почесні дипломи отримали: Володислав Федорович з с. Вікна біля м. Гримайлова (тепер село Гусятинського району Тернопільської обл.) (за килимарські вироби) (оглядач виставки зазначав: «Килимарство у Вікні належить уже до історії, а килими п. Федоровича все лишаться предметом подиву і радості для знатоків» [24, с. 9]), Полтавське губернське земство (за популяризацію домашнього промислу), Володимир Шухевич (за етнографічну збірку), крайова різьбярська школа в м. Вижниці (за різьбярські вироби), Іван Левинський з м. Львова (за використання народних мотивів у керамічних виробках).

Золоті медалі одержали: Марко Мегединюк з м. Косова, Василь Девдюк з м. Вижниці, Василь Шкрібляк з м. Вижниці (оглядач виставки так описав його працю: «Тими прикметами при великій пильності вибився Шкрібляк на першого артиста-різьбяря на всю галицьку і буковинську Україну. Тепер він на вершку своєї творчості, але не став ще на мірі, ані не чує утоми й охоти покинути працю, ані не повторяється у своїх творах» [24, с. 6]), Іван Семенюк з м. Печеніжина, (всі за різьбярські вироби), Ткацьке товариство в м. Глинянах (тепер місто Золочівського району Львівської обл.) (за килимарські вироби), артист-маляр Йосиф Сороковський з с. Пістині Косівського повіту (за

узори вишивок), жіноча спілка «Труд» у м. Львові (за вишивки), Жіноча громада в м. Чернівцях (за вироби з гаптування), курс білого гафту в с. Виженці на Буковині (тепер село Вижницького району Чернівецької обл.) (за вироби з гаптування), Товариство «Достава» в м. Львові (за артистичне використання народних мотивів у «церковній штуці»), Михайло Лукіянович з м. Львова (за керамічні вироби), Дмитро Прухницький з м. Львова (за ткацькі вироби).

Срібні медалі дістали: Микола Бабчук із с. Ріпного Богородчанського повіту (тепер село Рожнятівського району Івано-Франківської обл.), Микола Шкрібляк із с. Яворова Косівського повіту, Онуфрій Ковальчук із с. Шешор Косівського повіту, Іван Сандуляк із с. Карлова Снятинського повіту (тепер село Прутівка Снятинського району Івано-Франківської обл.) (всі за різьбярські вироби), Галя Білинська з м. Збаража (за чіпці), Петро Кошак із с. Пістині Косівського повіту (за гончарські вироби), Василь Прухницький з м. Косова (за кушнірські вироби), о. Володимир Федів (за вишивку), Микола Маркевич з м. Кут (за кошикарські вироби), Гнат Колцуняк з м. Коломиї (за гуцульську орнаментику в рисунку), Іван Ганущак з с. Перегінська Долинського повіту (за мисливську колекцію), Йосиф Пінкевич з м. Львова (за металеві вироби), кошикарське товариство в м. Сторожинці на Буковині (за кошикарські вироби), В. Ульріх з м. Чернівців (за декорації).

Бронзові медалі отримали: Федь Шкрібляк із с. Яворова Косівського повіту (за різьбярські вироби), Катерина Медведчук з м. Косова (за килимарські вироби), Антін Слюсарчук із с. Рунгурів Коломийського повіту (за різьбярські вироби), ткальні Велигорської із с. Радівців на Буковині (за ткацькі вироби).

Похвальних листів удостоїлися: Олекса Шкромюк із с. Шешорів Косівського повіту (за різьбярські вироби), Михайло Смеречук із с. Княждвора Коломийського повіту (за кошикарські вироби), Степан Кашовський з м. Тисмениці Товмацького повіту (за різьбярські вироби), Михайло Карапко з м. Вижниці (за різьбярські вироби), Микола Саєвич із с. Жаб'їого Косівського повіту (тепер районний центр смт Верховина Івано-Франківської обл.) (за мисливську колекцію), Василь Робак із с. Жаб'їого Косівського повіту (за мисливську колекцію), Василь Якіб'юк із с. Криворівні Косівського повіту (тепер село Верховинського району Івано-Франківської обл.) (за різьбярські вироби), Союз промисловий з м. Вижниці (за меблі в гуцульському стилі), Іван Децик із с. Устерік Косівського повіту (тепер село

Верховинського району Івано-Франківської обл.) (за збірку народних прикрас з мосяжа), Лука Гарматій із с. Головів Косівського повіту (тепер село Верховинського району Івано-Франківської обл.) (за колекцію етнографічних матеріалів з Гуцульщини), С. Венгриновичева з м. Тернополя (за вишивки), Олекса Олесницький із с. Чортівця Городенківського повіту (за гerdани), о. Зенон Шухевич (за збірку вишивок), громадський комітет жителів с. Космача Косівського повіту під орудою Лисинецької (за етнографічну колекцію з Гуцульщини), громадський комітет жителів с. Карлова Снятинського повіту під орудою І. Онищука (за етнографічну колекцію зі Снятинщини), Антін Нівелінський із с. Яблунова Печеніжинського повіту (тепер село Косівського району Івано-Франківської обл.) (за етнографічну колекцію з Гуцульщини), Михайло Новосельський із с. Кшешовиць (тепер населений пункт у Польщі) (за скрипки), Григорій Гануляк з м. Львова (за видання карток з гуцульськими типами), Іван Бордейний із с. Молодіїв на Буковині (тепер село Глибоцького району Чернівецької обл.) (за гerdани), Оксана Майковська із с. Княждвора Коломийського повіту (за вишивки), Іван Гавричик із с. Городниці Городенківського повіту (за ткацькі вироби), Леся Матковська із с. Жукотина Коломийського повіту (за вишивки), С. Стефанський з м. Коломиї (за оформлення декорацій виставки квітами), Юліян Кобзей із с. Межирики (?) (за вишивання образів), Іван Гуміняк із с. Соколова Галицького повіту (за щітки) [34, с. 5].

На згадку про цю виставку львівські і коломийські видавництва видрукували листівки із зображеннями нагороджених експонентів та окремих оригінальних творів народного мистецтва. У м. Львові над випуском таких листівок працював відомий художник Іван Труш; у м. Коломиї їх видав Яків Оренштайн, а фінансував коломийський колекціонер М. Ганькевич. Також у м. Коломиї засновано фірму «Український базар» для збуту художніх предметів. Планувалося відкрити на Покутті школу домашнього промислу, однак на перешкоді стала Перша світова війна (1914–1918) [45, с. 131–132].

Внаслідок проведеної роботи автор дійшов висновків, які зводяться до таких положень:

Матеріали української газетної періодики Східної Галичини та етнологічні й історико-краєзнавчі дослідження демонструють, що м. Коломия була відомим центром проведення етнографічних, промислових і археологічних виставок другої половини ХІХ – початку ХХ ст. Особливий резонанс серед громадськості краю мали дві

виставки 1880 р., які проходили в місті, — етнографічно-археологічна й господарсько-промислова. Перебіг цих етнографічних заходів детально висвітлений у тогочасній газетній періодиці.

В українських часописах перші повідомлення про організацію проведення виставки домашнього промислу в м. Коломиї були надруковані в червні 1912 р. Наголос ставився на тому, що шляхом експонування виробів народних умільців і товариств, насамперед з Гуцульщини, здійснюється національно-патріотичне виховання українства краю. Цікаво, що на початковій стадії її організації комітет виставки обрав тільки одного її протектора — архієпископа Кароля (Карла)-Франца-Йосифа (ім'я архієпископів Зіти як протекторки в газетній періодиці не вказувалося). Визначалися й інше змістове наповнення (в одній із газет виставку називали хліборобською, а не етнографічно-промисловою), і хронологічні межі її проведення (16—25 липня 1912 р., а не 21—30 вересня 1912 р.). Відтермінування виставки на два місяці пояснювалося низкою причин: величезною кількістю експонатів, які надходили на адресу оргкомітету виставки; пошуком великого приміщення для проведення етнографічного заходу; бажанням багатьох учасників узяти в ній участь; наближенням хліборобських робіт. Керівництво етнографічного дійства напередодні його відкриття подало методичні роз'яснення для народних майстрів і товариств щодо надсилання виробів на їх експонування. Планувалося, що експонати виставки мали б міститися в чотирьох великих експозиційних відділах. Готувалися до свята й осередки українського пожежно-гімнастичного товариства «Січ», які в рамках проведення етнографічного дійства мали організувати окружний січовий здрив. Однак, як засвідчують газетні репортажі з виставки, цей захід не було реалізовано.

Початок виставки її очевидці бачили неорганізованим заходом (зокрема, представники оргкомітету на залізничному вокзалі не зустрічали гостей), зумовлено це було вкрай непривітною дощовою погодою. Окремі пункти відкриття етнографічного дійства не були виконані або проведені із запізненням. Однак, як засвідчують газетні дописи, учасники виставки були у величезному захопленні від широкомасштабності проведення, фаховості подання та високохудожньої вартості експонатів, комфортності (широкі зручні зали, лави для сидіння гостей були накріті зручними килимками, електричне освітлення для перегляду виставки у вечірній час, працював буфет). Один з очевидців дав розлогу характеристику предметів експозиційних залах, вказуючи, що на виставці було

репрезентовано вироби не тільки народних майстрів і товариств Гуцульщини й Покуття, але й з інших куточків Східної Галичини, Буковини і навіть підросійської України (роботи представників Полтавського губернського земства). Власне, успіх виставки зумовив її продовження на шість днів — до 6 жовтня 1912 р.

Проведена виставка домашнього промислу в м. Коломиї 1912 р. викликала неабиякий резонанс серед громадськості краю та за її межами. Організаційний комітет отримав багато привітальних телеграм і листів від австрійських урядових кіл, її відвідали іноземці. Виставка мала позитивні відгуки і в іноземній та іншомовній пресі. Після її закриття вийшла друком брошура-каталог «Виставка домашнього промислу в Коломиї». Часопис «Діло» у відділі «Новинки» подав поіменний список нагороджених народних майстрів і товариств на Коломийській виставці домашнього промислу, що є неоціненним джерелом для дальшого ґрунтовного наукового вивчення праці народних майстрів та промислових товариств.

Отже, виставка домашнього промислу в м. Коломиї 1912 р. мала великий успіх. Її проведення сприяло пошвавленню народознавчих досліджень, зумовило новий сплеск збирацької роботи та музейного будівництва. Багато експонованих творів етнографічного заходу нині зберігається у Національному музеї народного мистецтва Гуцульщини та Покуття імені Й. Кобринського.

Джерела та література

1. Вѣсти господарски, промыслови и торговельни. Въ Коломыйи сего року мають бути двѣ выставки ... // Батьковщина. — 1880. — 16 лютого. — Ч. 4. — С. 32.

2. Вѣсти господарски, промыслови и торговельни. Выстава господарско-промыслова въ Коломыйи // Батьковщина. — 1880. — 16 мая. — Ч. 10. — С. 80.

3. Вѣсти господарски, промыслови и торговельни. Выстава філії общества Качковского въ Коломыйи водбуде ся ... // Батьковщина. — 1880. — 16 марця. — Ч. 6. — С. 48.

4. Вѣсти зъ краю. Зъ Коломыйъ. (Выстава етнографычна товариства Татрянського и господарско-промыслова общества. Загальни зборы общества им. Качковского) // Батьковщина. — 1880. — 1 жовтня. — Ч. 19. — С. 149—150.

5. Вистава в Коломиї // Станіславівські вісти. Тижневник політичний, просвітний і економічний. — 1912. — 26 вересня. — Ч. 39. — С. 1.

6. Вистава домашнього промислу в Коломиї // Діло. — 1912. — 26 вересня. — Ч. 217. — С. 5.

7. Вистава домашнього промислу в Коломиї // Діло. — 1912. — 24 вересня. — Ч. 215. — С. 2.
8. Вистава домашнього промислу в Коломиї // Діло. — 1912. — 23 вересня. — Ч. 214. — С. 2–3.
9. Вистава домашнього промислу в Коломиї // Покутське слово. Тижневник присвячений справам політичним, господарським і просвітним Покутя. — 1912. — 4 липня. — Ч. 18. — С. 2–3.
10. Вистава домашнього промислу в Коломиї // Свобода. Політична, просвітна і господарська часопись. — 1912. — 26 вересня. — Ч. 39. — С. 1–2.
11. Вистава домашнього промислу в Коломиї. Від нашого спеціального справоздавця. Коломия 21.9.1912. // Діло. — 1912. — 23 вересня. — Ч. 214. — С. 2–3.
12. Вистава домашнього промислу в Коломиї. Президент Буковини і міністри на українській виставі в Коломиї // Діло. — 30 вересня. — Ч. 219. — С. 3–4.
13. Вистава домашнього промислу в Коломиї під протекторатом їх ц. к. Високости Архикнязя Кароля Франца Йосифа і Архикнягині Зити в днях 21–30 вересня 1912: Каталог. — Коломия : Накл. Виставкового комітету. З друк. А. В. Кисилевського і С- ки, 1912. — 32 с.
14. Вистава домашнього промислу в Коломиї під протекторатом Їх Цісарської Високости Архикнязя Кароля Франца Йосифа і Архикнягині Зити // Покутське слово. Тижневник присвячений справам політичним, господарським і просвітним Покутя. — 1912. — 8 серпня. — Ч. 20–21. — С. 1–3.
15. Вистава домашнього промислу в Коломиї під протекторатом Їх Цісарської Високости Архикнязя Кароля Франца Йосифа і Архикнягині Зити // Покутське Слово. Тижневник присвячений справам політичним, господарським і просвітним Покутя. — 1912. — 18 липня. — Ч. 19. — С. 1–2.
16. Відозва до української суспільности в справі вистави домашнього промислу в Коломиї // Покутське слово. Тижневник присвячений справам політичним, господарським і просвітним Покутя. — 1912. — 27 червня. — Ч. 17. — С. 1–2.
17. Вражія з коломийської вистави // Руслан. — 1912. — Ч. 223.
18. Гнатюк В. З нагоди коломийської вистави / Володимир Гнатюк // Діло. — 1912. — 9 вересня. — Ч. 203. — С. 3.
19. З вистави домашнього промислу в Коломиї // Свобода. Політична, просвітна і господарська часопись. — 1912. — 3 жовтня. — Ч. 40. — С. 3–4.
20. З коломийської вистави // Діло. — 1912. — 10 вересня. — Ч. 204. — С. 3–4.
21. З нагоди коломийської вистави // Станіславські вісти. Тижневник політичний, просвітний і економічний. — 1912. — 3 жовтня. — Ч. 40. — С. 2–3.
22. Курцеба М. Вистава домашнього промислу в Коломиї. Вражіння і замітки / Микола Курцеба // Діло. — 1912. — 25 вересня. — Ч. 216. — С. 4–5.
23. Лукіянович Д. Василь Шкрібляк. (З нагоди вистави домашнього промислу в Коломиї) / Денис Лукіянович // Діло. — 1912. — 20 вересня. — Ч. 213. — С. 1–2.

24. Лукіянович Д. Вистава домашнього промислу в Коломиї / Денис Лукіянович // Неділя. — 1912. — Ч. 38—40.
25. На виставу до Коломиї // Діло. — 1912. — 14 вересня. — Ч. 208. — С. 1.
26. На виставу до Коломиї // Свобода. Політична, просвітна і господарська часопись. — 1912. — 19 вересня. — Ч. 38. — С. 3.
27. На виставу до Коломиї // Свобода. Політична, просвітна і господарська часопись. — 1912. — 12 вересня. — Ч. 37. — С. 3—4.
28. Новинки. Вистава в Коломиї // Діло. — 1912. — 17 вересня. — Ч. 210. — С. 5.
29. Новинки. Вистава в Коломиї // Діло. — 1912. — 16 вересня. — Ч. 209. — С. 4.
30. Новинки. Екзотичний гість на Коломийській виставі // Діло. — 1912. — 1 жовтня. — Ч. 220. — С. 5.
31. Новинки. З нагоди вистави в Коломиї пишуть нам ... // Діло. — 1912. — 1 жовтня. — Ч. 220. — С. 5.
32. Новинки. На виставу до Коломиї // Станіславівські вісти. Тижневник політичний, просвітний і економічний. — 1912. — 12 вересня. — Ч. 37. — С. 3.
33. Новинки. На виставу і січовий здвиг в Коломиї // Станіславівські вісти. Тижневник політичний, просвітний і економічний. — 1912. — 19 вересня. — Ч. 38. — С. 3.
34. Новинки. Нагороджені на коломийській виставі домашнього промислу // Діло. — 1912. — 13 грудня. — Ч. 280. — С. 5.
35. Оповідки. В справі вистави домашнього промислу в Коломиї // Громадський голос. Радикальна політична часопись. — 1912. — 3 липня. — Ч. 27. — С. 8.
36. Оповідки. Хліборобська вистава в Коломиї // Громадський голос. Радикальна політична часопись. — 1912. — 26 червня. — Ч. 26. — С. 6.
37. Січові справи. В справі повітового січового съята в Коломиї ... // Громадський голос. Радикальна політична часопись. — 1912. — 21 серпня. — Ч. 33. — С. 2.
38. Січові справи. Окружне січове съято відбуде ся дня 21. с. м. в Коломиї з нагоди відкриття української вистави домашнього промислу ... // Громадський голос. Радикальна політична часопись. — 1912. — 11 вересня. — Ч. 36. — С. 3.
39. Сьвященик. Вистава домашнього промислу в Коломиї / Сьвященик // Діло. — 1912. — 24 вересня. — Ч. 215. — С. 2.
40. Ц?сарь въ Галичинъ и Буковинъ // Батьковщина. — 1880. — 1 жовтня. — Ч. 19. — С. 146—147.
41. Баран Р. Петро Кошак / Романа Баран // Животоки: статті, есе, розвідки. — Коломия : Народний дім, 1994. — С. 28—33.
42. Будзан А. Ф. Різьба по дереву в західних областях України / Антін Будзан. — К. Видавництво Академії наук Української РСР, 1960. — 107 с.

43. Кратюк О. Василь Девдок: життя і твори / О. Кратюк // Народний Дім. — 1993. — № 2. — С. 23—28.
44. Кречковський Л. Виставки. Етнографічна В. / Любомир Кречковський // Енциклопедія Коломийщини. — Зшиток 3, літера В / за редактування Васильчука М., Савчука М. — Коломия : Вік, 2000. — С. 128—129. — (Довідкове видання).
45. Мельник Л. Виставки / Леонід Мельник // Енциклопедія Коломийщини. — Зшиток 3, літера В / за редактування Васильчука М., Савчука М. — Коломия : Вік, 2000. — С. 128—133. — (Довідкове видання).
46. Молинь В. Виставка домашнього промислу в Коломії (погляд крізь століття) / Валентина Молинь // Народознавчі зошити. — 2014. — № 1 (115). — С. 130—136.
47. Молинь В. Творчі постаті в історії народного мистецтва Гуцульщини [Електронний ресурс] / Валентина Молинь // Актуальні проблеми мистецької практики і мистецтвознавчої науки. — 2013. — Вип. 5. — С. 321—328. — Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/apmpmn_2013_5_51
48. Молинь В. Визначний майстер Марко Мегединюк [Електронний ресурс] / Валентина Молинь // Вісник Львівської національної академії мистецтв. — 2012. — Вип. 23. — С. 228—237. — Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlnam_2012_23_25
49. Молинь В. Майстри народного декоративного мистецтва Станіславщини у «виставковому русі» Галичини / В. Молинь // Українська академія мистецтва: Досл. та наук.-метод. праці. — К., 2008. — Вип. 15. — С. 366—377.
50. Надопта А. Аграрно-промислові та етнографічні виставки в Галичині в кінці XIX — на початку XX ст. як важливий чинник до зародження українського етнографічного музейництва / Андріана Надопта // Наукові зошити історичного факультету Львівського університету : зб. наук. пр. — Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2010. — Вип. 11. — С. 281—292.
51. Соломченко О. Г. Мистецький дивосвіт Марка Мегединюка / Олексій Соломченко // Писанка. — Верховина, 1997. — Ч. 1 (18). — С. 8—14.
52. Соломченко О. Г. Народні таланти Прикарпаття / О. Соломченко. — К. : Мистецтво, 1969. — 160 с.
53. Туркавський М. Етнографічна виставка Покуття в Коломії / М. Туркавський / Переклад з польської А. Б. Ємчук. Вступ. стаття канд. філол. наук. М. Васильчука. — Коломия : Народний Дім, 2004. — 40 с.
54. Шамагалю Р. Мистецька освіта в Україні середини XIX — середини XX ст.: структурування, методологія, художні позиції. — Львів : Українські технології, 2005. — 572 с.
55. Kolberg O. Pokucie. Cz. 1. / O. Kolberg // Dzieła wszystkie. — T. 29. — Wrocław ; Poznań : PTL, 1962. — 360 s.; Kolberg O. Pokucie. Cz. 2. / O. Kolberg // Dzieła wszystkie. — T. 30. — Wrocław ; Poznań : PTL, 1963. — 300 s.; Kolberg O. Pokucie. Cz. 3. / O. Kolberg // Dzieła wszystkie. — T. 31. — Wrocław ; Poznań : PTL, 1963. — 344 s.; Kolberg O. Pokucie. Cz. 4. / O. Kolberg // Dzieła wszystkie. — T. 32. — Wrocław ; Poznań : PTL, 1963. — 328 s.

САКРАЛЬНА ЦІННІСТЬ ХЛІБА В ТРАДИЦІЙНІЙ КУЛЬТУРІ БОЙКІВ

На матеріалах вітчизняної та зарубіжної етнографічної літератури й джерельної бази кінця XIX – XX ст. розглянуто походження та встановлено приблизну епоху започаткування хліба на території України, показано його сакральне значення. Матеріал присвячений аналізу й систематизації обрядового хліба в традиційних обрядових діях, що стосуються родинних звичаїв та календарного обрядового комплексу бойків. На основі компонентного аналізу висвітлено шанобливе ставлення і застосування хліба в побуті бойків, а також табуйовані заборони й вірування, які пов'язані з ним.

Ключові слова: сакральне значення, обрядовий хліб, традиційні обряди, родинні звичаї, календарний обрядовий комплекс, табуйовані заборони, вірування.

З усіх харчових продуктів людини, хліб займає безперечно перше місце. Вчені точно не встановили, коли людина вперше почала випікати хліб, проте без сумніву на території України випікання хліба припадає на час осілого способу життя. Згідно зі свідченнями Геродота в українських землях першість вирощувати пшеницю належить скіфам-орачам. Можна припустити, що випікання хліба поклато початок цивілізації.

Для українців хліб не лише матеріальна, але й духовна річ – святиня, предмет обожнювання, оберіг, жертвна страва або й саме божество чи втілення божественної сили. Хліб займає в українській традиційній культурі сакральне значення. До нього українці здавна шанобливо ставились, і по сьогодні в етнографічних районах України, а особливо на Бойківщині, вважають хліб святим.

Етнографічне дослідження сакрального значення хліба в традиційній культурі бойків сьогодні малоактуальне серед вчених. Проте з особливим інтересом висвітлювали значущість хліба загалом українців, його випікання і вирощування українські дослідники – М. Сумцов [30], М. Маркевич [25], К. Копержинський [22],

В. Петров [28], В. Гнатюк [14], С. Килимник [18], П. Чубинський [35], Ф. Вовк [11], Л. Артюх [5], В. Борисенко [9], Г. Маковій [24] та інші. Однак більшість вчених досліджують хліб як продукт харчування, детально описують процеси, пов'язані з його виготовленням. Значно менше уваги етнологи приділили системному вивченню обрядових хлібів та вірувань, звичаїв, обрядів, пов'язаних з культом хліба, хоча тут певні здобутки належать праці «Українські обрядові хліби: На матеріалах Поділля» С. Творун [32], куди ввійшли описи понад 70-ти видів обрядових хлібів. Про хліб як духовне джерело людини знаходимо відомості в Біблії, що служить прямим підтвердженням сакрального значення.

В християнстві хліб — уособлення життя, Ісуса Христа: «Я — Хліб Життя», «Хліб, що зійшов з Небес» — саме так називав себе Ісус, пояснюючи глибину свого вчення. Християнське чудо «помноження Хліба» — саме це диво є одним з найбільш втаємничених у палітрі всіх, не менш дивовижних, діянь Христа [6, с. 1341]. «Переломлення Хліба» — «Святі Дари» — «Святе Причастя» як прилучення до тіла (у вигляді хліба) й крові (у вигляді вина) Христа — на цьому містичному таїнстві базується божественна літургія, зміст обрядової культури і християнської віри як такої.

Разом з християнським вшануванням хліба українці здавна практикують обрядову цінність в традиційній культурі. Без хліба не обходилася жодна важлива подія в українській родині. Елемент сакральності хліба присутній у календарній і родинній обрядовості українців. Хліб — це символ життя, смерті й воскресіння, символ поживи як для тіла, так і для душі.

На Бойківщині народження дитини супроводжувалось обрядовим хлібом. Напередодні пологів чоловік ішов з хлібом запрошувати бабуповивальницю, а та у свою чергу приходила до породіллі також з хлібом. Коли з'являлася на світ дитина — з хлібом йшли на родини, з хлібом приходили на хрестини. Вважали, що хліб приносити потрібно замотаним у рушник або хустинку, щоб дитя було з хлібом та не було голе [24, с. 14].

У весільній обрядовості хлібові належало чільне місце. З хлібом парубок ішов свататись, а також повертався, щоб розірвати угоду про шлюб, хлібом благословляли на подружнє життя. На Бойківщині у весільному обряді справа започаткування нової сім'ї вважається

розпочатою після того, як батьки наречених обмінювалися хлібом — короваем. На бойківському весіллі існували два види обрядового хліба — коровай (круглої форми, зверху прикрашений пташками, шишками з тіста) і калачі (видовжений хліб, зверху прикрашений плетенкою) [1, арк. 2].

Успішне випікання хліба багато в чому залежало від духовного стану пекаря. У людини злої, гнівної, чимось невдоволеної хліб виходив жорстким та несмачним. І навпаки — у привітної, доброзичливої, люблячої господині завжди був смачний. Замішуючи і випікаючи коровай, ті жінки, які це робили, повинні були відповідати деяким вимогам, а саме духовній і тілесній чистоті, глибокій релігійності та бути щасливою в подружньому житті. У бойків, як правило, випікання короваю і калачів доручали «коровайниці» — жінка, яка була з чистою душею, гарною господинею, вміла випікати коровай на кожному весіллі, жила благополучно з чоловіком, мала дітей [10, с. 38]. Іншою особливістю весільного короваю була його складова частина, що також відображала містичну його суть. Кулінарний набір складових продуктів, начинка символізували благополуччя в житті майбутньої родини. Це невід’ємно приписують і прикрасам із шишок, пташок, барвінку. Подія виготовлення короваю супроводжувалася спеціальними весільними піснями, які є не просто побутовим атрибутом, а молитвами-проханням, щоб достаток сповнював нову сім’ю. По тому, як вдасться весільний коровай, загадували, чи буде вдалим все подружнє життя.

Весільний коровай за своєю значущістю можна порівняти з церковною просфорою. Подібно до того, як люди, йдучи з церкви, отримують маленькі розділені шматочки просфор і вірять у їхню магічну, святую силу й благодать, так і весілля завжди завершується розділенням короваю, з обов’язком кожного з весільних гостей чи його домашніх покуштувати цього хліба. При цьому зберігається віра в його святість.

Вікове ставлення до короваю, з повним відтворенням усіх народних обрядів та дій, відображається на майбутньому духовному та морально чистому житті новоствореної сім’ї. Її благополуччя залежить від того, яким був коровай, як до нього ставилися на весіллі, з яким настроєм і в якому стані його випікали. Там, де коровай був пошанований, ті сім’ї далі у своєму житті завжди трималися гідно,

берегли вірність, їхні діти виростили здорові, а життя було щасливе [34, с. 224].

Весільні калачі відігравали не меншу роль, як коровай. Ними благословляли молодих, з ними йшли старости від молодого до молодой по сорочку молодому, йшли до шлюбу, після чого роздавали кожному гостеві «весільну долю» (відламували калача по шматочкові, щоб доля молодих була щаслива і її визнавали Бог і громада).

Хліб широко використовували в обрядових діях, пов'язаних з похороном небіжчика. Його ставили біля покійника в домі, а після похорону в першу ніч залишали на підвіконні поряд з хлібом і склянку молока для того, щоб душа покійника повечеряла. З хлібом, зерном, борошном родичі йшли провідувати покійника, щоб у хаті після смерті члена родини не було збитків [33, с. 135]. Всім людям, які під час похорону виконували певні обов'язки, роздавали булки і в'язали до лівої руки рушники і хустини. А якщо помирав неодружений юнак чи дівчина, їм на похорон випікали весільний коровай, якого несли на кладовище і вже там ділили між усіма присутніми. Якщо помирала дитина, то на похорон і в поминальні дні всім дітям роздавали булки та цукерки [8, с. 134].

Слід відзначити, що в українській народній культурі про померлих згадували практично на всіх святах, як календарних, так і родинних, і практично на кожне свято їм перепадав на пошану окраєць хлібця або булка чи калач.

Хліб бойки, як і інші етнографічні групи України, шанували й досі називають «святим», «божим даром», «батьком», «годувальником», «головою», «розпорядником». На Святий вечір випікали «керечун», «василі», «васильники» (спеціальний круглий калач або кілька калачів), які стояли на різдвяному столі. До речі, саме ці хліби та солома, яку ставили під стіл на Святвечір, символізували новонароджене Дитя, що було втіленням добра, радості й благополуччя, а також виконувало берегові захисні функції. Характерно, що святковий хліб на різдвяному столі повинен стояти від Святого вечора до Водохреща. Цікавий і той факт, що хліб зі столу не можна забирати, переносити чи переставляти на інше місце тому що серед бойків побутували вірування. Наприклад, якщо в батьків є неодружені дівчата чи хлопці й пересунути з місця на місце різдвяний хліб, то «пересунуться» свати, тобто дівчина чи парубок довго

вибиратимуть собі пару, або в господарстві худоба не буде водитись. На Святвечір кожен господар брав хліб, коновку з водою і так обходив три рази подвір'я, кропив тією водою, промовляючи: «Водице-світлице, очищаєш береги, луки, очисти моє поле, худобу, мою родину» [3, арк. 4]. Така обрядова дія господаря свідчила про захисну функцію.

В час Великого посту в церкві священники відправляють і тепер сорокоусти за душами померлих, проте колись їхні родичі приносили до церкви тільки хлібини і то парне число, що символізували вічне життя душі.

Найяскравіше відображений у календарному циклі свят великодній обрядовий хліб — паска (великий, випечений із житнього чи пшеничного борошна хліб круглої форми). Згідно з християнським тлумаченням паска — це хліб, яким став для нас Ісус Христос, символ воскресіння. Паска символізує життєву повноту, а можливо, і нагадує нам про стародавню Велику Богиню, адже однією з її назв є «баба». Колись на Бойківщині, як правило, пасок випікали кілька, різних розмірів, а часом для кожного члена родини, і обов'язково одну велику «бабу» — для всіх. Дуже змістовні обряди серед бойків спостерігалися при виготовленні обрядового хліба — паски, яку до Великодня повинна була пекти кожна господиня саме в четвер перед Великоднем. Перш ніж господиня приступала замішувати тісто, вона одягала чисту білу сорочку та святкове вбрання, мила руки й молилася. В цей час потрібно було, щоб у домі панували тиша і спокій, до печі підходило якомога менше людей, не гупали двері й не брязкотів посуд. Чимало випадків було, коли паска «не вдавалася», набувала невідповідного вигляду, через що господиня повинна була пекти ще другу паску в суботу, тому що в п'ятницю заборонялося робити будь-ку роботу. Тільки подекуди на Сколівщині паску замішували в п'ятницю, а пекли в суботу [2, арк. 2].

На Турківщині паску пекли в п'ятницю і суботу. У Великодню п'ятницю замішане тісто в спеціально зробленому для випікання паски дерев'яному кориті ділили на дві частини: з одної — пекли паску в п'ятницю, а другу частину відкладали на суботу — випікали «сестру паски», чотири «калачики», а решта — хліб. Спечена паска в п'ятницю важила близько 20–25 кілограмів. Обов'язковими на пасці були: хрестики, квітки чи листочки. Так,

у селі Жукотині на Турківщині робили хрестики на пасці зверху і знизу: «Під сподом паски є зроблений хрест... під паску кладуть житню солому навхрест. Цей хрест робить у пасці заглибину хреста. Часть соломи спалюється при печенні, часть вискробують ножем. На верху паски роблять також видоліни у формі хреста. Верх паски смажують білком яйця, а жовток вливають у заглиблення хреста, й випечені паски мають жовтий хрест» [20, с. 109].

У східній частині Бойківщини вважалося великим гріхом у Великодню п'ятницю пекти паску, адже цього дня Ісус Христос лежить у гробі й усі віряни за християнським звичаєм повинні відвідати в церкві Господній гріб — плащаницю. Подекуди паску пекли ще у вівторок, середу чи четвер [16, с. 29].

В окремих селах Бойківщини до кінця XIX ст. збереглися ще своєрідні ритуали при випіканні паски. Насамперед господиня брала дрібне пір'я, засохле зілля, прикривала його посудом, у якому мала замішувати паску, примовляючи: «Ладься, пасочко, файна, як сонечко, пухка, як пір'ечко, а чистенька, як зіллячко» [4, арк. 2].

Важливо зауважити, що до святкових страв паску долучили порівняно недавно, оскільки з давніх-давен наші предки освячували звичайний хліб, що вважається в усіх народів продуктом номер один. Хліб пізніше замінили рум'яною солодкою паскою, що символізує достаток у домі, а також вміння і досконалість господині. Випікання паски — важливий етап приготування до свята. Готувати тісто на паску треба у спокої, лише з хорошими думками, бо за інших обставин вона може не вдатися. За великоднім столом після молитви спочатку кожна сім'я коштувала освячену паску, а далі яйця і всі інші дари.

Загальновідоме по всій Україні частування великодніми пасками на могилах родичів. За словами С. Килимника, у давнину пекли три види пасок, жовті, чорні і білі. Білі пекли у Страсну п'ятницю на пошану і в дар покійникам. При цьому приказували щось на зразок: «Хай будуть праведні душечки чисті й святі, як чиста, свята і велична ся паска... Щоб було вам так відрадно там, як паскам у печі. Вам, родителі наші, ці паски печемо, шануємо вас, а ви допомагайте нам ... Хай раювання вам буде так прекрасне, як сим паскам у печі...» [18, с. 44–45].

Напередодні Зелених свят бойки випікали хліб, який повинен був нагадати великодній. Його споживали і несли на цвинтар покійним душам.

В суботу напередодні Дмитра, а в деяких селах Михайла справляли «родинну», або «дідову», суботу — осінні поминки померлих родичів [3, арк. 5]. У цей день вранці в церкві священник відправляв богослужіння за померлих, а родичі покійних приносили два хліби. Саме в цей час, вважали, що наші предки починали ходити по світі.

На Бойківщині здавна вважають, що хліб святий і його не можна викидати, а якщо впав, то його треба підняти, поцілувати і спожити. Дуже багато табуєваних заборон стосувалося саме культури ставлення до хліба, а саме не можна було казати «різати хліб» — тільки «кряти»; не можна було щодо хліба казати «несмачний» або «негарний» — якщо випічка не вдалася, то казали «невдала газдиня»; не можна їсти гарячим, щойно спеченим, тому що «задуху заробиш»; не дозволялось не доїсти хліб; не дозволялося їсти за спиною іншого — «з'їси його силу»; не дозволялось залишати крихти на столі, а то й змітати їх додолу. І тепер на Бойківщині хліб прийнято кряти тільки тоді, як зробити знак хреста ножем «споду хліба» (його нижня частина), бо інакше, «не перехрестивши хліб — гріх» [3, арк. 8].

Повага та любов до хліба ще здавна закріпилася в українських звичаях. Кожен шматочок хліба з'їдали повністю, не залишаючи кусків, щоб силу не залишити. Хліб не можна викидати в сміття, навіть хлібні крихти слід зібрати в долоню і з'їсти або ж віддати худобі чи птиці, бо в іншому разі це великий гріх. Хліб, який не з'їли в полі, приносили додому й давали дітям як гостинець. Коли випадково шматок хліба падав на підлогу, його треба було підняти та поцілувати [32, с. 54].

Під час польових робіт бойки не обходилися без хліба. Наприклад, із хлібом завжди виходили при першій весняній оранці, сівбі, жайинках, сінокосі, заготівлі лісу та інших сільськогосподарських роботах. Мабуть, тут доречним буде прислів'я «Хліб — усьому голова», яке свідчить про те, що хліб є найголовнішим у житті, без нього не розпочиналася жодна праця. Саме в цьому можна ще раз підкреслити сакральність хліба.

Хліб часто використовували в магічних ритуалах: шматочки хліба або освяченої паски закопували по краях ниви, щоб був гарний

урожай [32, с. 17, 66]. Коли розпочинали будівництво нової хати, в центрі ставили хліб, обмотаний в біле полотно, з хлібом йшли на новосілля [3, арк. 7].

Хліб є символом гостинності. З хлібом-сіллю на вишитім рушникові зустрічають гостей. В наші дні такий ритуал символізує особливу гостинність, хоч у давнину він мав охоронне значення: «Хлібом-сіллю стрічали на дорозі сторонських гостей — щоб зло від них першим не зайшло в хату» [24, с. 66].

Більшість дослідників схиляються до думки, що кругла форма хліба є символом Сонця. Хліб за давньою українською духовною традицією — символ життя і єдності, його шанували як Сонце (у дохристиянські часи) і як Вічне Сонце Правди (як називають Христа). Саме тому «при святому хлібі» не можна було лаятись, домовлятися про «хитрі справи», згадувати нечисту силу (в усіх варіантах звучання), вести пусті розмови, займатися зайвою метушнею тощо. Хліб чоловікам не можна було їсти з покритою головою — оскільки перед їжею, перед Богом (якого символізує хліб) не можна приховатись, прикрити життя [23, с. 98].

Хліб здавна вважався священною їжею. На Бойківщині найчастіше випікали хліб у печі на лопаті круглої форми житній, вівсяний, ячмінний, а рідко пшеничний (на Різдво, Великдень, весільні коровай та калачі). Вірили, що ним неможливо отруїтись, навіть хлібна пліснява вважалась корисною, оскільки народ вірив, «що Бог наділяє людину хлібом разом із долею». Саме ці уявлення визначали й правила поведінки під час куштування хліба — наприклад, не дозволялося доїдати шматок хліба після іншої людини, бо «заберуться щастя і доля» (але ця заборона не стосувалась весільного короваю) [2, арк. 3].

Отже, хліб носить сакральну цінність в традиційній культурі бойків і сьогодні, зберігшись при цьому в родинній і календарній традиційній обрядовості. Такий факт збереження традицій присутній серед гірських сіл Бойківщини і тепер. Хліб є головним атрибутом усієї обрядовості, а особливо пов'язаної з життєвим циклом людини — народженням, весільними обрядами та поминками. Він вважався багатофункціональним за своїм призначенням. Популяризуючи хліборобську звичаєву культуру й українські обрядові хліби, ми маємо можливість показати самотність, глибину і красу українських традицій, високу духовність нашого народу.

Джерела та література

1. Науковий етнографічний архів Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника, ф. 1, оп. 6, спр. 2, Записи від старожилів с. Лолин Долинського району Івано-Франківської області. Спогади про святкування християнських свят, 2 арк.
2. Там само, спр. 5. Записи від старожилів м. Сколе Львівської області. Спогади про святкування християнських свят, 3 арк.
3. Там само, спр. 9. Записи від старожилки с. Грабів Рожнятівського району Івано-Франківської області. Спогади про святкування християнських свят, 9 арк.
4. Там само, спр. 29. Записи від старожилів с. Явора Турківського району Львівської області. Спогади про святкування християнських свят, 2 арк.
5. Артюх Л. Пости в народному побуті українців / Л. Артюх // Людина і світ. — 1992. — № 2. — С. 15–18.
6. Біблія. — М., 1988. — 1861 с.
7. Білецький Л. Історія української літератури. в III томах. Народна поезія / Л. Білецький. — Авгсбург. — 1947. — Т. I. — 328 с.
8. Бойківщина: Історико-етнографічне дослідження / під ред. Ю. Г. Гошко. — К. : Наукова думка, 1983. — 303 с.
9. Борисенко В. К. Традиції і життєдіяльність етносу: На матеріалах святково-обрядової культури українців / Валентина Кирилівна Борисенко. — К. : Унісерв, 2000. — С. 101–167.
10. Василечко Л. Шуткова неділя / Любомира Василечко. — Брошнів, 1994. — 57 с.
11. Вовк Ф. Студії з української етнографії та антропології / Федір Вовк. — К. : Мистецтво, 1995.
12. Войтович В. Українська міфологія / Володимир Войтович. — Видання 2-ге. — К. : Либідь, 2005. — 664 с.
13. Воропай О. Звичаї нашого народу: Етнографічний нарис / Олекса Воропай. — К. : Оберіг, 1991. — Т. 1. — 455 с.; — Т. 2. — 448 с.
14. Гнатюк В. Нарис української міфології / Володимир Гнатюк / [упор. і вступ. стаття Р. Кирчіва]. — Львів, 2000. — 264 с.
15. Етногенез та етнічна історія населення Українських Карпат у 4-х томах/ за ред. С. Павлюка. — Львів, 2006. — Т. II. — 812 с.
16. о. Іжик С. Сміх крізь сльози / отець Степан Іжик // Літопис Бойківщини. — 1973. — Ч. 1 (17/28). — С. 29–31.
17. Зубрицький М. Народний календар, народні звичаї і повірки, прив'язані до днів у тижні і до рокових свят / Записки у с. Мшанці Староміського повіту і по сусідніх селах // Матеріали до українсько-руської етнології. — Львів, 1900. — Т. 3. — С. 34–60.
18. Қилимник С. І. Український рік у народних звичаях в історичному освітленні. / С. І. Қилимник. — К. : Обереги, 1994. — Кн. 1 (т. 1 Зимовий

цикл, т. 2. Весняний цикл). — 400 с.; — Кн. 2 (т. 3. Весняний цикл, т. 4. Літній цикл). — 528 с.

19. Кирчів Р. Ф. Народні вірування і знання / Р. Ф. Кирчів // Бойківщина. Історико-етнографічне дослідження. — К., 1983. — С. 32—36.

20. Кобільник В. Матеріальна культура села Жукотина Турчанського повіту / В. Кобільник // Літопис Бойківщини. — 1937. — С. 47—150.

21. Колесса Ф. Людові вірування в с. Ходовичах Стрийського повіту / Філарет Колесса // Етнографічний збірник. — Львів, 1898. — № 5. — С. 43—48.

22. Копержинський К. Обряди збору врожаю у слов'янських народів у найдавнішу добу розвитку / К. Копержинський // Первісне громадянство та його пережитки на Україні. — К., 1925. — Вип. 1—2. — С. 43—46.

23. Круть Ю. З. Хліборобська обрядова поезія слов'ян / Ю. З. Круть. — К. : Наукова думка, 1973. — 211 с.

24. Маковій Г. П. Затоптаний цвіт: Народознавчі оповідки / Г. Маковій. — К. : Укр. письменник, 1993. — 205 с.

25. Маркевич Н. Обычаи, поверья, демонология / Николай Маркевич. — К., 1992. — 171 с.

26. Міщенко М. Народний календар / М. Міщенко. — К., 1995. — 126 с.

27. Митрополит Іларіон. Дохристиянські вірування українського народу / митрополит Іларіон. — К. : Обереги, 1992. — 424 с.

28. Петров В. Український фольклор (заговори, голосіння, обрядовий фольклор народно-календарного циклу) / В. Петров // Берегиня : Всеукр. народознавчий часопис. — 2009. — № 1. — С. 27—38.

29. Рыбаков Б. Язычество древних славян / Борис Рыбаков. — М. : Наука, 1981. — 607 с.

30. Сумцов Н. Культурные переживания / Н. Сумцов. — К., 1890. — 480 с.

31. Скуратівський В. Український народний календар / В. Скуратівський. — К. : Техніка, 2003. — 384 с.

32. Творун С. О. Українські обрядові хліби: на матеріалах Поділля. / С. О. Творун. — Вінниця : Книга-Вега, 2006. — 96 с.

33. Українці: історико-етнографічна монографія у двох книгах / за редакцією А. Пономарьова. — Опішне : Українське народознавство, 1999. — Кн. 2 — 544 с.

34. Франко О. Карпатські бойки і їх родинне життя / Ольга Франко // «Перший вінок». Жіночий альманах. — Львів, 1887. — С. 217—230.

35. Чубинский П. П. Труды этнографической и географической экспедиции в юго-западный край / П. П. Чубинский. — Санкт-Петербург, 1872. — 486 с.

36. Schnaider J. Z zycia gorali nadlomnickich / J. Schnaider // Lud. — Lwow, 1912. — № XVIII. — С. 210—226.

ГУЦУЛЬЩИНА В ЕТНОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ

Стаття присвячена вивченню етнографічних досліджень Гуцульщини, яку підготували діаспорні українські вчені в країнах Західної Європи та Америки. У роботі висвітлено основні напрямки праці вчених діаспори, діяльність гуцульських товариств і їхні здобутки у збереженні та пропагуванні гуцульських традицій.

Ключові слова: Гуцульщина, діаспора, еміграція, асиміляція, Гуцульське товариство.

Складні політичні та соціально-економічні умови, що склалися в Україні в кінці XIX – на початку XX ст., призвели до того, що значна частина українського населення змушена була емігрувати за кордон. Покидаючи рідну землю, українці прагнули зберегти свої традиції і звичаї.

Багатими на унікальні духовні традиції та специфічну матеріальну культуру є гуцули, які змогли в еміграції об'єднатися у товариства й організували численні наукові осередки, що публікували різноманітні етнографічні розвідки, наукові монографії та узагальнюючі праці з етнографії Гуцульщини.

Проблема етнографічного вивчення Гуцульщини в українській діаспорі недостатньо досліджена у вітчизняній історичній науці. Це пояснюється, в першу чергу тим, що в Радянському Союзі емігранти підпадали під штамп «зрадників батьківщини», і тому наукові праці, які написали діаспорні дослідники, для вітчизняних вчених були недоступні.

Після проголошення незалежності нашої держави дослідники отримали можливість співпрацювати з діаспорними осередками й ознайомитися з етнографічними працями про Гуцульщину. Незважаючи на це, в Україні бракує узагальнюючої праці, де було б проаналізовано діаспорні етнографічні дослідження Гуцульщини. Лише П. Арсенич, І. Пелипейко [1; 27] та О. Малицький [23] у своїх наукових розвідках побіжно торкаються цього питання.

Тому мета роботи полягає в тому, щоб вивчити і проаналізувати основні етапи та види етнографічного дослідження Гуцульщини в західній українській діаспорі.

Діаспорні дослідження етнографії Гуцульщини велися у кількох напрямках. Зокрема, це були дослідження в рамках українських культурно-просвітницьких товариств, які виникли в середині ХХ ст. в США, Канаді та країнах Західної Європи; у спеціалізованих часописах та узагальнюючих працях, які публікувалися за кордоном, а також у спеціальних монографіях і художніх творах, які написали науковці і письменники західної української діаспори. Відповідно до цього поділу ми і спробуємо проаналізувати наукову розробку цієї проблеми.

Загалом в Україні виділяють три хвилі еміграції. Не оминули вони і Гуцульщини. Причини, які зумовлювали еміграційний процес, були досить різноманітні. Це соціально-економічні, політичні, етнічні, релігійні та інші мотиви.

В Україні еміграція тривала з останньої чверті ХІХ ст. до закінчення Першої світової війни (І хвиля); у період між двома світовими війнами (ІІ хвиля); після завершення Другої світової війни (ІІІ хвиля).

У першій хвилі еміграції переважали соціально-економічні мотиви; це була справді трудова еміграція. Українці, що емігрували перед Першою світовою війною, як правило, намагалися поліпшити своє вкрай незадовільне матеріальне становище. Серед перших емігрантів було багато і гуцулів.

Так, за 1890—1910 рр. із Прикарпаття виїхало за кордон понад 68,5 тис. осіб. Точніше, з Галицької Гуцульщини протягом ХІХ — на початку ХХ ст. емігрувало гуцулів з Коломийського повіту — 3000, з Надвірнянського — 4500, з Косівського — 7346 осіб [8, с. 297—298].

Друга хвиля характеризувалася поєднанням соціально-економічних і політичних причин, де переважали перші, а в третій хвилі домінували політичні мотиви.

Загалом протягом першої половини ХХ ст. гуцули розселилися в США, Канаді, Австралії, країнах Західної Європи та Південної Америки, де проживають і досі. Перші емігранти з с. Космача Косівського повіту опинилися в Канаді 1904 р. [28, с. 72].

Для задоволення своїх культурних запитів гуцули на еміграції почали об'єднуватися в товариства. Вони мали на меті збереження рідної мови, традицій, звичаїв. Також ці товариства прагнули згуртувати гуцулів на чужині, сприяти їхній консолідації та уникнути процесів асиміляції.

Гуцульські товариства діяли в Америці ще до Першої світової війни. Так, у м. Детройті було створено Березівський допомоговий комітет, що сприяв своїм односельцям виїжджати за кордон. Він існував до 1970-х рр. [16, с. 307].

Такі осередки створювалися практично в усіх великих містах США і Канади, де чисельність гуцулів була найбільша. Зокрема, серед цих товариств варто згадати Гуцульське товариство імені Олекси Довбуша в м. Буффало. Його було створено в 1950-х рр. з капели «Троїсті музики», яку 1965 р. перейменовано на товариство. Протягом його існування головами товариства були Михайло Бельмега, Василь Михайлик, Стефан Герганюк, Юрій Гудимяк, Михайло Савуляк і Михайло Мочерняк.

Ще одним не менш відомим було Товариство «Черемош» у м. Філадельфії. Створене 1952 р. з театального гуртка «Чорногора» під керівництвом П. Шекерика, воно видало платівку «Гуцульщина в пісні і музиці» [16, с. 310].

Велику роль відіграло і Гуцульське товариство «Чорногора» в м. Чикаго. Створене за ініціативи М. Домашевського 6 травня 1965 р., це товариство проводило щорічні загальні збори; влаштувало т. зв. Веселі Гуцульські вечори; ініціювало публікацію журналу «Гуцулія» [16, с. 317–323].

Одним з найперших товариств у США було об'єднання гуцулів у м. Детройті. Так, 1927 р. тут створено Товариство Березунів, яке мало зберігати українську мову і яке створило «Рідну школу» (проіснувало три роки). Його головою був Василь Негрич. 1945 р. засновано Березівське односельчанське допомогове товариство, яке налічувало близько 100 чоловік. Воно допомагало воєнним жертвам і бідним емігрантам-українцям.

1961 р. це товариство реорганізовано к Культурно-освітне товариство «Українсько-американський клуб березівський». Воно діяло до 1968 р., і його головою був Петро Ільницький [16, с. 315].

Аналогічні товариства діяли й у Великобританії. Зокрема тут існувало Товариство «Гуцульщина». Його історія почалася 1968 р., коли було створено Ініціативний комітет на чолі з А. Ясельським. 17 серпня 1969 р. він скликав установчі збори в м. Ноттінгемі. Товариство видавало журнал «Трембіта» (вийшло лише кілька номерів). Спочатку воно нараховувало 60 осіб, а згодом їх чисельність зросла до 100. 1984 р. головою став Василь Потек. Товариство співпрацює з аналогічними товариствами в Америці і Канаді; сприяло виданню «Історії Гуцульщини» [16, с. 311–313].

Так багато товариств потребувало певної координації їхньої діяльності. Тому за ініціативи вихідця з с. Микуличина М. Домашевського було засновано Гуцульський дослідний інститут, який мав на меті об'єднати всі гуцульські товариства [1, с. 10].

Початок цьому поклав Гуцульський з'їзд товариств з усіх міст Америки і Канади 7–8 травня 1966 р. На ньому було створено т. зв. Гуцульську раду.

23–24 жовтня 1971 р. в м. Клівленді відбувся з'їзд, де створено Конференцію гуцульських товариств Америки і Канади. На ньому вирішено також видати три томи «Історії Гуцульщини»; прийнято гуцульський прапор і герб [16, с. 307–308].

1974 р. став часом остаточного оформлення Гуцульського дослідного інституту в Чикаго. Членами інституту були Микола Домашевський (голова), Петро Біланюк, Нестор Библюк, Марія Влад, Стефан Данилюк, Катерина Домашевська, Федір і Володимир Погребенники, Оксана Роздольська та інші [14].

Слід зазначити, що при кожному товаристві було збудовано церкву, школу, музей, що сприяло культурному та духовному згуртуванню гуцулів на еміграції. Проголошення незалежності України зміцнило зв'язки української діаспори з рідною землею. Так, гуцульські товариства постійно беруть участь у фестивалях, які проводять щороку в нашій державі [9]; матеріально підтримують публікації книжок з історії та культури Гуцульщини, відкриття музеїв у гуцульських селах; сприяють проведенню гастролей гуцульських самодіяльних ансамблів за кордоном для пропагування самобутньої української культури.

Але робота товариств була б неможлива, якби не самовіддана праця їхніх засновників і прибічників. Саме завдяки їм світ побачили змістовні монографії, в яких висвітлюється історія та етнографія Гуцульщини. В першу чергу мова йде про шеститомне видання «Історії Гуцульщини» М. Домашевського. Перші три томи праці було видано в м. Чикаго, а останні видавали вже за незалежної України у м. Львові в співавторстві з Н. Библюком.

Ця праця унікальна, оскільки висвітлює життя гуцулів з усіх боків протягом усієї їхньої історії [14; 15; 16].

Так, п'ятий том присвячений вивченню історії краю [18]. У ньому описано історію сіл Мараморощини; гуцульські наукові організації; національно-визвольний рух та видатних культурних і політичних діячів, родом з Гуцульщини [11, с. 16].

Останні три томи являють собою збірки наукових розвідок відомих українських етнографів [17; 18; 19].

Зокрема, у шостому томі «Історії Гуцульщини» виділено Зтри розділи: «Фольклор. Література. Освіта»; «Народне мистецтво» і «Проблеми Гуцульщини». Цей том містить статті М. Савчука «Прозиванки сіл

Галицької Гуцульщини» (І розділ); Л. Герус «Гуцульська сирна пластика», Т. Янко «Гуцульські кахлі» (ІІ розділ) та ряд інших.

Дуже змістовну характеристику цій праці дав Дмитро Дженджеристий. Зокрема він пише, що «Історія Гуцульщини» за редакції М. Домашевського (яка, до речі, вдало проілюстрована) своєрідна тим, що, на відміну від більшості інших «історій», її автором виступає не одна особа, а колектив дослідників, що впливає на панораму об'єктивного висвітлення історичних подій та явищ. З другого боку, складність цього підходу проявляється в упорядкуванні такого типу «Історії», оскільки це потребує великих зусиль для систематизації, алгоритмізації різнорідного матеріалу, створення цілісної концепції, яка б обґрунтувала «Історію Гуцульщини» як фундаментальну працю нашої доби [10, с. 5].

Миколі Домашевському також належать наукові розвідки на теми «Гуцульська ноша» [13], «Великодня гостина» [12], «Гуцульське самодіяльне мистецтво на стрічці» [1, с. 92–93].

Ще однією працею, яка вивчає Гуцульщину, є монографія Івана Сеньківа «Гуцульська спадщина: Праці з життя і творчості гуцулів» [31].

Автор цієї праці емігрував до Німеччини, де продовжував вивчати Гуцульщину, хоч віддаленість від рідного краю значно утруднювала цей процес. Проте 1981 р. він видав книжку німецькою мовою «Пастуша культура гуцулів». Після цього І. Сеньків усю свою енергію спрямував на написання «Гуцульської спадщини», яка побачила світ 1995 р.

Ця праця отримала схвальні відгуки. Так, Леся Клим зазначає, що дослідник спирався у своїх студіях на ті надбання в галузі вивчення Гуцульщини, що їх маємо в Україні й поза нею, але водночас він зробив великий внесок у дослідження проблеми, зібрав великий фактичний матеріал, систематизував, осмислив його, зробив на його основі вагомні висновки про своєрідність культурних традицій, звичаїв, побуту населення Карпат [22, с. 41–42].

На сьогодні праці І. Сеньківа і М. Домашевського є найзмістовнішими дослідженнями Гуцульщини в діаспорі.

Також працював за кордоном і відомий український дослідник Зенон Кузеля. Він виїхав за кордон 1914 р. і певний час проживав у м. Відні, а потім у м. Зальцведелі, м. Берліні, німецькій провінції Баварії і м. Сарселі. З. Кузеля зібрав значний етнографічний матеріал про поховальні традиції українців загалом і гуцулів зокрема [25, с. 23].

1998 р. світ побачила унікальна книжка «Гуцульщина», яку видало товариство «Черемош». Цей альбом редагувала внучка В. Шухевича

Уляна Старосольська. В альбомі 505 рідкісних світлин з Гуцульщини та гуцульського життя в діаспорі. Важливим фактом є те, що це видання двомовне — українське і англійське [29, с. 60—63].

Неможливо залишити поза увагою дослідження В. Ніньовського. Зокрема, він вивчав гуцульські колядки і щедрівки. Цьому присвячено дві його монографії: «Рими та строфіка гуцульських колядок і щедрівок» (Мюнхен, 1967) і «Поетичні образи та мітологічні сліди в колядках і щедрівках Гуцульщини» (Торонто, 1970). Останній монографії передувала однойменна стаття, опублікована в «Наукових записках» в Мюнхені за 1968 р. [26].

Також цікавою є книжка Галини Трутяк «Гуцульські з'їзди і Храми св. Юрія (1975—1996)». Вона являє собою збірник праць Д. Ткачука, Б. Трохим-Тарновецького, І. Чмоли, М. Лози і М. Онуфрів. Ці статті відображають організаційне життя гуцулів на Американському континенті [32].

За кордоном опубліковано багато різноманітних збірників та енциклопедій, в яких є згадки про особливості, з якими святкують гуцули великі релігійні свята. Серед них збірник С. Килимника «Український рік у народних звичаях в історичному освітленні» [21], Енциклопедія українознавства [30], праця Є. Онацького «Українська Мала Енциклопедія» [4].

Про звичаї гуцулів на свята також згадується і у двотомній праці Олекси Воропая «Звичаї нашого народу» [6; 7]. Зокрема, у першому томі міститься детальний опис святкування Різдва Христового, тексти колядок [6, с. 77—88].

Сам автор походить з Одеси, але в часи Другої світової війни його вивезли до Німеччини. Матеріали для свого дослідження він почав збирати 1937 р. в Україні, а потім продовжував записувати народні звичаї в таборах утікачів. На початку 1948 р. переїхав до м. Лондона, де і завершив розпочату роботу [5, с. 482].

Варто згадати і художні твори на гуцульську тематику, написані в діаспорі. Серед авторів цих праць виділяємо Ростислава Єндика — антрополога, фольклориста і письменника. Зокрема, йому належать такі повісті, як «Проклін крові», «Камінна душа» [1, с. 95—96]. Також Р. Єндик досліджував творчу спадщину відомого «співця Гуцульщини» Станіслава Вінченза [20].

Писав про Гуцульщину і Михайло Ломацький. Він вчителював у с. Головах Косівського повіту (нині село Верховинського району

Івано-Франківської обл.), записував від селян коломийки, легенди і перекази. Проте 1944 р. він був змушений емігрувати до м. Відня, а потім до Німеччини. Тут він публікує свої твори, в яких розповідає про гуцульський побут, традиції духовної культури і демонологію. Найвідоміші серед них «Гуцульський світ», «У горах Карпатах», «Країна чарів і краси» та ряд інших [23, с. 7–13].

Відомим письменником у західній українській діаспорі є Іван Боднарчук, автор численних оповідань і новел на гуцульську тематику. Цікавою є «Книга мудрості Гуцула-Самоука», видана 1992 р. в Канаді. Її автором є Михайло Доляк [27, с. 11, 32].

Багато досліджень присвячено і гуцульським промислам. Наприклад, гуцульську вишивку вивчає Ксенія Колотило, яка збирає рідкісні узори [1, с. 126]. Також у діаспорі вивчають технологію розпису писанок. Так, Володимир Залозецький є автором наукової статті німецькою мовою «Писанки українських гуцулів» [1, с. 100].

Загалом усі праці діаспорних дослідників про Гуцульщину можна виділити у три групи. До першої варто віднести праці, написані одразу після еміграції їхніх авторів, і вони здебільшого являють собою спогади або художні твори. Далі виділяємо праці, написані за радянської доби, які нам були довший час недоступні. Третю групу становлять наукові розвідки нашого часу, які являють собою узагальнюючі дослідження, автори яких намагалися охопити всі сфери життя гуцулів (мистецтво, побут).

Але варто зазначити, що цей поділ досить умовний і відображає лише загальні риси діаспорних етнографічних досліджень про Гуцульщину.

Також члени діаспорних товариств займаються меценатством. Так, завдяки матеріальній підтримці Танасія Опарика, уродженця м. Старих Кут Косівського повіту, а тепер жителя м. Елдрета, штат Нью-Йорк (США), за ініціативи П. Арсенича та Д. Ватаманюка 1997 р. було перевидано перші два томи «Гуцульщини» В. Шухевича [2, с. 155].

Ще однією важливою галуззю роботи діаспорних товариств є видавництво газет і журналів, в яких висвітлюються життя, історія, культура і побут гуцулів. Так, у діаспорі виходили такі журнали, як «Трембіта» в м. Ноттінгемі (Англія, 1969–1973), «Чорногора» (Відень, 1921). Далі існує журнал «Гуцулія», що виходить з 1967 р., і «Гуцульщина» в м. Торонто (публікується тричі на рік з 1985 р.) [24, с. 17–29]. За ініціативи Всеукраїнського товариства «Гуцульщина» та редакції журналу «Гуцулія» 1996 р. відновлено видавництво «Гуцульського календаря» [3, с. 13].

Багато з цих газет та журналів обмежилося виходом лише кількох номерів. На це безумовно впливає брак коштів. Але цінним прикладом для нас є велике бажання колишніх емігрантів не втратити зв'язку з рідним краєм і зберегти традиції своїх батьків.

Отже, бачимо, що гуцули, які емігрували з території України в пошуках землі і заробітків, зуміли організувати та налагодити своє життя на чужині. Вони згуртувалися і утворили товариства для збереження рідної мови і звичаїв, а також для взаємодопомоги при адаптації в інонаціональному середовищі. Завдяки сприянню гуцульських товариств у США, Канаді, країнах Західної Європи було опубліковано ґрунтовні дослідження з історії та етнографії Гуцульщини; налагоджено випуск газет і журналів. В основному діаспорні праці являють собою узагальнюючі дослідження або написані у формі спогадів. В еміграції гуцулам вдалося уникнути посиленних процесів асиміляції і зберегти мову, звичаї і традиції своїх предків.

Загалом проблема вивчення діаспорних етнографічних праць про Гуцульщину залишається ще малодослідженою, що дає перспективу для її дальшого опрацювання.

Джерела та література

1. Арсенич П. Дослідники та краєзнавці Гуцульщини. Довідник / П. Арсенич, І. Пелипейко. — Косів : Писаний Камінь, 2002. — 280 с.
2. Арсенич П. Рід Шухевичів / П. Арсенич. — Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2005. — 264 с.
3. Ватаманюк Д. Вступ до видання / Д. Ватаманюк // Гуцульський календар на 1996 рік. — С. 13.
4. Великодня обрядовість на Гуцульщині // Онацький Є. Українська Мала Енциклопедія / Є. Онацький. — Буенос-Айрес, 1964. — Кн. XIII. — С. 135.
5. Воропай О. Живемо в Англії... (уривки зі щоденника 1972 р.) / О. Воропай // Визвольний шлях. — 1982. — Кн. 4. — С. 481–488.
6. Воропай О. Звичаї нашого народу. Етнографічний нарис / О. Воропай. — Мюнхен, 1958. — Т. 1. — 455 с.
7. Воропай О. Звичаї нашого народу. Етнографічний нарис / О. Воропай. — Мюнхен, 1966. — Т. 2. — 448 с.
8. Грабовецький В. Ілюстрована історія Прикарпаття. Тисячолітній літопис Гуцульщини / В. Грабовецький. — Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2004. — Т. 3. — 464 с.
9. Гуцульщина: від першого до десятого фестивалю. — Коломия, 2000. — 24 с.
10. Дженджеристий Д. «Історія Гуцульщини» — факт, який переріс в явище / Д. Дженджеристий // Гуцулія. — Літо 2001—літо 2002. — Ч. 131–135. — С. 4–5.
11. Джуранюк Ю. Вийшов друком V том «Історії Гуцульщини» / Ю. Джуранюк // Гуцулія. — Літо—весна 2000/2001. — Ч. 127–130. — С. 16.

12. Домашевський М. Великодня гостина / М. Домашевський // Гуцулія. — 1968. — Ч. 2 (6). — С. 7—10.
13. Домашевський М. Гуцульська ноша / М. Домашевський // Гуцулія. — 1970. — Ч. 1 (13). — С. 22—27.
14. Домашевський М. Історія Гуцульщини / М. Домашевський. — Чикаго ; Львів, 1995. — Т. 1. — 502 с.
15. Домашевський М. Історія Гуцульщини / М. Домашевський. — Чикаго, 1985. — Т. 2. — 507 с.
16. Домашевський М. Історія Гуцульщини / М. Домашевський. — Чикаго, 1986. — Т. 3. — 441 с.
17. Домашевський М. Історія Гуцульщини / М. Домашевський, Н. Билюк. — Львів : Логос, 1999. — Т. 4. — 575 с.
18. Домашевський М. Історія Гуцульщини / М. Домашевський, Н. Билюк. — Львів : Логос, 2000. — Т. 5. — 623 с.
19. Домашевський М. Історія Гуцульщини / М. Домашевський, Н. Билюк. — Львів : Логос, 2001. — Т. 6. — 675 с.
20. Єндик Р. Станіслав Вінценз — співець Гуцульщини / Р. Єндик // Наукові записки. — Мюнхен, 1971—1972. — Т. XXIII. — С. 48—80.
21. Килимник С. Український рік у народних звичаях в історичному освітленні / С. Килимник. — Вінніпег ; Торонто, 1962. — Т. 3.
22. Клим Л. Автор «Гуцульської спадщини» / Л. Клим // Гуцульський календар на 2003 рік. — С. 41—42.
23. Ломацький М. Гуцульський світ / М. Ломацький. — Косів : Писаний Камінь, 2005. — 328 с.
24. Малицький О. Гуцульська преса / О. Малицький // Гуцулія. — 1990. — Ч. 2—3. — С. 17—29.
25. Мушинка М. Українське народознавство за межами України / М. Мушинка // Мистецтво і традиційна культура українського зарубіжжя. Матеріали міжнародної наукової конференції. Івано-Франківськ, 10—12 листопада 1992 р. — Львів, 1996. — С. 19—30.
26. Ніньовський В. Поетичні образи та мітологічні сліди в колядках і щедрівках Гуцульщини / В. Ніньовський // Наукові записки. — Мюнхен, 1968. — Т. XV. — С. 45—76.
27. Пелипейко І. Гуцульщина в літературі. Довідник / І. Пелипейко. — Косів : Писаний Камінь, 1997. — 112 с.
28. Пожоджук Д. Космацькі гуцули на еміграції / Д. Пожоджук // Гуцульський календар на 2002 рік. — С. 72—74.
29. Пожоджук Д. Скарби над скарбами. Гуцульська Біблія з Філадельфії / Д. Пожоджук // Гуцульський календар на 2001 рік. — С. 60—63.
30. Різдяна обрядовість на Гуцульщині // Енциклопедія Українознавства в двох томах. — Мюнхен ; Нью-Йорк, 1949. — Т. 1. — С. 230—231.
31. Сеньків І. Гуцульська спадщина: Праці з життя і творчості гуцулів / І. Сеньків. — К. : Українознавство, 1995. — 512 с.
32. Трутяк Г. Гуцульські з'їзди і Храми св. Юрія (1975—1996) / Г. Трутяк. — Боффало : Гуцульщина, 1997. — 86 с.

ГУЦУЛЬЩИНА В ОПОВІДАННІ МАРКА ЧЕРЕМШИНИ «КЕРМАНИЧ»: «ТОЧКИ ДОТИКУ» З ЮРІЄМ ФЕДЬКОВИЧЕМ

У статті розглянуто особливості художнього дискурсу Гуцульщини в ранньому оповіданні Марка Черемшини «Керманич». Дослідник простежує, якими великими були впливи на молодого автора образу Юрія Федьковича і його творчості.

Ключові слова: оповідання, фольклор, наратор, Гуцульщина, Черемош, Сокільський.

Марко Черемшина (Іван Семанюк, 1874–1927) – уродженець гуцульського села Кобак на Косівщині. Письменник, за висловом Олекси Засенка, невіддільний «від народного життя його рідного краю – карпатських верховин, любої його серцю Гуцульщини» [2, с. 6]. Водночас він зумів вийти з тісних рамінь регіональності і в українській літературі кінця ХІХ – першої чверті ХХ ст. «посів одне з найпочесніших місць» [2, с. 5]. Дебютною книжкою творів Марка Черемшини стала збірка новел «Карби» (1901), яка містить п'ятнадцять творів; видало її у м. Чернівцях Студентське товариство «Молода Україна». Про історію видання книжки і співпрацю з Марком Черемшиною цікаві спогади залишив Василь Сімович [9]. Щоправда, Марко Черемшина як літератор заявив про себе п'ятьма роками перед тим дебютною публікацією оповідання «Керманич» (1896), вміщеного в чернівецькій газеті «Буковина». До появи першої книжки Марка Черемшини на його творчому рахунку було вже понад два десятки різножанрових публікацій у періодиці [12, с. 276–277], зокрема майже половина текстів, які ввійшли до збірки «Карби». Причому оповідання «Керманич» письменник до книжки не ввів. Та й у посмертних виданнях творів Марка Черемшини «Керманич» і «Нечаянна смерть (Ескіз із великоміського життя)» подають після основних творів під рубрикою «Ранні оповідання», зауважуючи, що вони «цікаві насамперед для розкриття його творчої еволюції» [12, с. 247].

Не новина, що прозаїк, творячи художні тексти, передусім використовує свій життєвий досвід, що дає змогу органічно переносити в художню прозу риси життєвих реалій. Цей підхід простіший і органічніший, аніж штучне входження письменника в

тематику твору, спеціальне набування знань про невідомий йому регіон чи народ. Тому закономірно, що Марко Черемшина писав передусім про Гуцульщину.

Оповідання «Керманич», опубліковане 1896 р., підписано псевдонімом Марко Черемшина. Це був твір двадцятидворічного автора-гімназиста. Марко Черемшина про це в «Автобіографії» написав: «...десь в п'ятій чи шостій класі відважився я був вислати до чернівецької “Буковини” (редагував її тоді Осип Маковей) своє оповідання «”Керманич”, яке О. Маковей напечатав в ч. 73–74 “Буковини” з дня 3 і 4 квітня 1896 року. Осмілений тою подією я написав драму в 5 діях під заголовком “Несамовиті” і вислав на конкурс до виділу краєвого у Львові» [12, с. 175]. І саме з тексту «Керманича» літературознавці розпочинають «аргументовану розмову про те, під чийм безпосереднім впливом Черемшина робив перші кроки в літературі» [6, с. 280].

Олекса Романець (1960) вважав, що хоч оповідання «Керманич» побудоване «на матеріалі, взятому безпосередньо з життя, в ньому виразно відчувається наслідування Федьковича, його романтичного захоплення благородством, відважністю, безкорисливістю і вірністю гуцулів» [8, с. 11]. Щоправда, він відзначає, що вже тут помітні риси, «які згодом, творчо осмислені, стануть істотною ознакою стилю Черемшини» [8, с. 11]. Варто відзначити, що питання про залежність і доречність виводити витоки творчості Марка Черемшини з Федьковичевих впливів розглядав ще Микола Зеров у статті «Марко Черемшина й галицька проза» [4, с. 401–435], яка відкривала видану на Радянській Україні збірку «Село вигибає. Новели з гуцульського життя» (1925). М. Зеров, використавши широке літературне тло Галичини (Іван Франко, Василь Стефаник, Лесь Мартович, Богдан Лепкий, Тимотей Бордуляк та інші), звернувши увагу на оцінку критики (Михайло Грушевський, Андрій Музичка, Леонід Білецький та інші), робить свої висновки про оригінальність митця, про його місце в особній покутській групі, яку творять, крім нього, В. Стефаник і Л. Мартович. При цьому він не заперечує слушності думок Михайла Лозинського, опублікованих у часописі «Діло», і зокрема в цьому контексті каже про «неподібність Черемшининогу гуцула до гуцула Федьковичевого» [4, с. 407–408]. Однак це не означає, що не було «точок дотику».

Зрозуміло, що «Історія української літератури» у восьми томах (1968) шукає наявності чи відсутності у молодого Марка Черемшини класового підходу, тому й відзначає, що автор в оповіданні «Керманич»

«мимоволі вдавався до ідеалізації самої дійсності» [6, с. 280]. При цьому автори «Історії української літератури» вважають, що скоро «Черемшина сам побачить ваду свого першого друкованого твору. Більше не з'являтиметься глянець на його картинах з гуцульського життя, більше не фігуруватимуть в них «агітаційні» образи на зразок Івана Саїна, що своїм альтруїзмом, добродійністю нагадує Семена Ворона з оповідання М. Коцюбинського «Ціпов'яз»» [6, с. 280].

Олекса Засенко відзначив, що письменник «виступив як співець гуцульського села, поетизувавши у романтично-фольклорному дусі працю плотарів на р. Черемоші. З великим чуттям розповів письменник про трагічну загибель сміливого керманича-плотаря Василя Саїна, про тяжке життя його родини, коли вона залишилася без свого господаря-годувальника» [3, с. 12]. Оцінка, яку він дав у виданні вибраного Марка Черемшини (1952), не змінилася й за два десятиліття років – у передмові до двотомника (1974) [2, с. 9].

Нас цікавить, якою бачив Гуцульщину Марко Черемшина і як він зумів відтворити її художній образ в оповіданні «Керманич». Оповідь в «Керманичі» Марко Черемшина розпочинає з діалогу між плотогоном Іваном Саїном і його дружиною Оксаною. Це дає авторові змогу через показ реальної тривоги дружини і частково вдавane, а частково справжнє молодецтво Івана відтворити особливості життя на Гуцульщині, зокрема й небезпеку праці плотогона. Тут Іван Саїн Марка Черемшини дещо схожий на героя з новели Данила Харов'юка «Смерть Сороканюкового Юри». І. Саїн має бути не просто не гіршим за інших, а – кращим: «Чи ж не сором було б, аби хирляві плотарі аж у Новоселицю пускались, а їх калфа-керманич дома вигрівався?» [12, с. 23]. Цю рису вдачі гуцулів, яку підмічали й інші письменники, молодий Марко Черемшина подає в оповіданні ніби принагідно, не наголошуючи на ній, однак вона відіграє ключову роль у долі героя. Водночас для демонстрації молодецтва свого героя Марка Черемшина звертається до фольклорної формули: «Мені вже не першина *по Черемошеві гуляти*» [12, с. 23]. У фольклорі – «По Дунаю гуляти», «По Дону гуляти».

Іван Саїн називає себе калфою-керманичем. Калфою у своїх творах Олексу Довбуша називає і Юрій Федькович. Чи це може свідчити про Федьковичів вплив на Марка Черемшину? Слово калфа не зафіксоване в доступних нам словниках гуцульської говірки – за редакції Ярослави Закревської (1997), Миколи Негрича (2008) і Галини Гречук (2012) [1; 7; 10]. Але є воно в турецькій мові. Причому стосується султанського

гарему: «Найстарша наложниця — калфа була головною служницею» [14]. «Калфа — посада середнього рівня [...], “вихователька”» [13]. Очевидно, слово має й інші відтінки значення, однак при цьому зберігається головна ознака — старшість над кимось. Чому це слово потрапило до Ю. Федьковича і Марка Черемшини, але не зафіксовано в словниках гуцульських говірок? Все просто: відомі нам словники складені на основі лексики Гуцульщини галицької, тоді як Ю. Федькович народився і жив на території, яка свого часу була підвладна Османській імперії. Марко Черемшина, який народився вже на боці галицькому, тобто тому, який під османами не був, в автобіографії зазначив, що любив слухати батькову «оповідь про давнину, як Черемошем ішла турецька границя» [12, с. 170]. Не виключено, що це колоритне слово з буковинського боку, може, навіть від самого Юрія Федьковича, приніс батько Марка Черемшини, бо ж, як він зазначив у тій же автобіографії, «Деся віддячувались великим приятельством і прив'язанням до Федьковича, за яким — як опісля казали — штрикали б були у вогонь і з яким варт було жити та й умирати» [12, с. 169].

Природну відвагу Івана Саїна автор «підсилює» ще й згадкою про його воєнне минуле. Це мотив, який Марко Черемшина не розробив глибше, притаманний багатьом іншим авторам, які писали про Гуцульщину, зокрема й Михайлові Павликові.

Марко Черемшина в описі того, як вибирається І. Саїн у дорогу, намагається дати «лихе віщування». Зроблено це через невдалий жарт І. Саїна, який на запитання дружини коли його чекати додому, чомусь відповів: «Тоді, коли вода ‘д горі обернеться» [12, с. 24]. Герой використав традиційну формулу неможливого, відому і з фольклору, і з давньої української літератури. Іван Саїн, ніби підбадьорюючи себе, зазначає, що Черемош — справжня гуцульська ріка, і вона бурхлива, а не така, що заколисує, бо інакше він «не звався би гуцульськов років» [12, с. 24]. Тож Марко Черемшина вклав в уста свого героя тезу про суголосність буйного гуцульського характеру з характером стрімкої, норавливої, небезпечної річки.

Письменник дає контрастну картину з етнографічно достовірними елементами: «Весна, гей дівчина-веселиця, цвітом уквітчалась. На зарінку над Черемошем дівчата полотна та пряжі білють, перуть, жартують та регочуться. Неподалік на прибитій дарабі сидить блідий Семенко та на воду поглядає, а все ід горі. А дівчата сивоокі, чорноокі шуткують собі з нього. Що їм за жура?» [12, с. 25]. Загибель плотогона на Гуцульщині — річ звична. Тому й трагедія, ще чітко не

означена, бо тіла не знайдено, тяжить над Івановою сім'єю. Водночас поголос свідчить: І. Саїн загинув, рятуючи свого ворога. Гуцули так коментують вчинок І. Саїна: «А страшно має небіжчик смерть. Най бог від такої кожного ратує! Та ще коби хоть за свою кров, а то за нехриста... [...]. За Майорка?.. За оту п'явку, що хотів його задурно до криміналу всадити, що, адить, сам покрав тертиці, а на Саїна звалив крадіж та ще фальшиво й присяг?» [12, с. 25].

Мотив порятунку ворога характерний для літератури загалом, зокрема й для української. В Миколи Устияновича герой-горянин здобуває прихильність свого суперника, а в Марка Черемшини — гине за нього. Це — своєрідне лицарство, яке пасує до твору Марка Черемшини, в якому герой *гуляє по Черемошу*, а потім чинить героїчне дійство, жертвуючи собою. Але водночас простежується, може такий, що автор підсвідомо вивів, сумнів щодо потреби такого героїзму: «Покійник усіх навидів» [12, с. 25], «Шкода, — кажуть, небіжчика, добрий був чоловік, та минувся так жасно» [12, с. 26]. Це — мотив любові, непротивлення злу, людяної поведінки навіть з тими, хто тобі вчинив лихо. Саме це й призвело гуцулів до того становища, в якому вони опинилися в часи Марка Черемшини, неспроможні протистояти новій, агресивній ідеології здириництва і безчестя, принесеній у гори такими, як «вижницький Майорко».

У Марка Черемшини з'являється образ Соکیلського як місця загибелі І. Саїна. У розмові гуцулів про загибель Івана виявляється, що пішов він з життя «Таки під самим Соکیلським, перед Смеречинов» [12, с. 25]. Можливо, для Марка Черемшини це так само мало значення, як і для Ю. Федьковича, який до цього топоніма звертався не раз. Марко Черемшина у підтекст твору заклав глибше тлумачення місця загибелі свого героя, аніж довільну ділянку річки. Те, що він не сказав у «Керманичі», автор доповнив у начерку «"До Соکیلського" Федьков[ича]». Його вперше опублікували у двотомнику Марка Черемшини (1974) за чорновим, недатованим автографом. Цей текст цікавий для нас тим, що тут подано письменникові бачення Соکیلського, причому маємо чітку акцентацію на його зв'язок з Ю. Федьковичем. Принагідно зазначу, що Соکیلський через Ю. Федьковича став популярним і серед інших письменників, зокрема на це вказує у своєму нарисі «На Соکیلськiм» (1900) і Богдан Лепкий. Певною мірою тексти Марка Черемшини і Б. Лепкого перегукуються, зокрема в частині опису дороги до Соکیلського. Щоправда, у

Б. Лепкого — це завершений твір, тоді як Марко Черемшина лише намалював провідну тему «для пам'яті», так і не опрацювавши її ґрунтовніше, не надавши художнього блиску. «З Вижниці їдеся понад потоком Виженкою під круту гору Німчич (500 метр. високу), котра з правого боку Черемоша поросла лісами і гола скалиста — а ще вища гора Соکیلський з лівого боку — се два кам'яні велетні, що замикали вхід в Гуцульщину» [12, с. 206]. Марко Черемшина дає опис цього природного дива. Автора приваблювала боротьба між горами і річкою: «Тут Черемош у своїм скаженім розгоні стрічає велику перепону — велета Соکیلського — і лупає споконвіку його береги і скали так, що давно хіба узимі тут можна було перейти берегом ріки, а й тепер дуже трудно втримати муровану дорогу; ріка скручується тут могучим луком направо і б'є знову в буковинські береги, де через те і досі нема ніякої дороги і люди їздять через Німчич стрімкою небезпечною — а на високім Соکیلськім тільки сліди лишилися з давніх втоптаних стежок-плаїв» [12, с. 206]. Здається, шарму цій природній перепоні, яка водночас ілюструє тезу про інь і ян, застиглість і рух, додає «літературне» забарвлення: авторове усвідомлення того, що «на Соқ[ільськім] посадив Федьк[ович] давніх богів — і Барбаросу (короля гуцулів), і “Лорелай” Гейне (Соқільську княгиню) і взагалі приклав різні перекази до сеї гори, захоплений величчю гори» [12, с. 206]. Так само і Богдан Лепкий у нарисі про Соқільський вказував на появу свого інтересу до цієї гори через творчість Ю. Федьковича. Отож, здається, Івана Саїна, героя першого опублікованого твору Марка Черемшини (який загинув, рятуючи свого кривдника), насправді бачив Марко Черемшина ще й своєрідною жертвою Соқільської княгині (Федьковичевої «Лорелай»). «Федьковичеву» лінію, задекларовану в назві незавершеного тексту про Соқільський, Марко Черемшина веде далі: «З Німчича направо видко напротив Соқільського церкву в Підзахаричу і деякі хати по обочі, а наліво трохи подальше село Розтоки по сім і тім боці [...]. За Петрашами село Мариничі, а далі Усте-Путилови. [...]. Недалеко за Устем-Путіл[овим] є потік і пасмо гір, що зветься Бісків. Тут на березі страшний великий камінь, мов монастир заклятий, — чорт там вночі сидить на прискалку і грає, тому назвали той камінь Бісків, бо біс там грає, а від того і цілий верх того каменя Бісковим» [12, с. 206–207]. Отже, Ю. Федькович і його творчість (це він писав і про Соқільський, і про Бісків) стає організаційним чинником цього тексту. А все це свідчить про те, що Ю. Федькович і його творчість «були на оці» у Марка Черемшини принаймні на початку його літературного шляху.

Український письменник і літературознавець Роман Заклинський 1897 р. довідався «від Івана Семанюка, студента прав у Відні, що його батько був знайомий з Федьковичем. Я попросив його, що як буде дома, щоби поробив записки. Він так учинив в часі свят великодних і доручив мені спомини свого батька у Відні 16 червня 1897» [12, с. 255]. Ці спомини були опубліковані 1901 р. в «Літературно-науковому вістнику» [11, с. 570].

В «Керманичі» Марко Черемшина описує загальну увагу громади, яка після смерті Івана приходила розрадити хвору дружину. З погляду сучасної людини в це мало віриться. Однак і дотепер у селах Гуцульщини збереглася традиція відвідувати тяжко хворих, «аби у гніві не розумертися». А Саїниха виглядала на людину, якій «щораз більше життя пропадає» [12, с. 27]. Тому в час написання оповідання така зичливість гуцульської громади не сприймалася як щось надзвичайне, отож і автора не слід звинувачувати в ідеалізації, в лакуванні дійсності: «Саїнів усі в селі любили й навиділи. Отже ж тепер двері в їх хаті не запирались. Одні приходили, щоб потішити, розговорити та хоть трошечки тугу з серця розігнати, другі з зіллячком, з вареною калиною та медом, аби недужій Саїнісі гарячку прогнати» [12, с. 27].

Здається, більше на звинувачення автора у відході від дійсності вплинуло те, що Марко Черемшина з симпатією змалював представника духівництва: «Пішла Настя до старшого панотчика просити, щоб висповідав і законив недужу. Панотець саме тоді по обіді спав. Настя ввійшла до кухні, яла панночці вповідати про Саїниху та й розплакалась. Схопився панотець і влетів до передпокою. Панночка, дав би їй бог добру долю, пішла й все татунцеві розповіла. Сейчас післав панотець по паламаря й з “божим тілом” до Саїнів пішов. Добрий це був панотець, розговорив, порадив і сам ще по лікаря післав до міста» [12, с. 27]. Образ священика фрагментарний, не карикатурний, тому й став для радянського літературознавства прикладом «ідеалізації самої дійсності» [6, с. 280]. Водночас Маркові Черемшині закидали, що «Наявний у творі мотив майнової нерівності звучить ще не дуже виразно» [5, с. 319]. Хоч на наш погляд цей мотив в оповіданні окреслено чітко і досить переконливо: «От і зима настала. Крепкі морози не дають віддиху бідним людям. Студений вітер все прошиває, й хати ніяк не обтопити. Та ще й топлива нізвідки взяти. Багачі рідко коли бідному чоловікові в пригоді стануть, хоч і цілий рік їм невпинно працюй. Підеш у ліс, назбираєш хворосту, а тут перебігне тя побережник, забере все ріще, наб'є, ще й до

штрафу запише. От таке то лихо!» [12, с. 29]. Тут абсолютно нема ідеалізації, лакування життя гуцулів.

Варто відзначити, що серед кількох етнографічних штрихів у творі є й рядки про те, як Семенко, син загиблого керманича, впізнавав батька за його речами: «Ой... ой... бадійку, та це дедиків хрестик, це дедиків ретязь!» [12, с. 29]. Попри скупість етнографічного опису, все ж прочитується традиція гуцулів носити натільні хрестики, а оскільки їх виготовляли місцеві майстри вручну, то вони мали низку індивідуальних рис, отож при потребі й слугували для ідентифікації. Про реалістичність цього епізоду свідчить те, що за такими ознаками на Прикарпатті ідентифікували людей навіть декілька десятиліть після їхньої загибелі (мова про розкопки на початку 1990-х рр. страчених енкавеесівцями українських патріотів).

Завершальним акордом твору є епізод, поданий з віддалі часу: наратор з перспективи майже двох десятиліть оповідає, чим скінчилася вся ця історія. При цьому письменник наголошує, що гуцули, не зважаючи на небезпеку, не можуть або не хочуть зрадити своєму традиційному способу життя: «Гадаєте, що Семенко з Черемошем у гніву? Сохрانی боже! Як лиш став парубочити, то і до керми взявся. Тільки він вже не керманичем, бо хирлявенький собі вдався. І досі плотарює [...]. Така-то вже наша гуцульська вдача: огонь пече, а ми йому насупротив!» [12, с. 30]. Завершальна фраза твору ще раз свідчить про те, що Марко Черемшина намагався створити образ гуцула, який у своїй знятості демонструє «твердий» характер, відданість традиціям і звичному способу життя. І навіть певне відхилення від обраного шляху — не суттєве: Семенко не став керманичем-калфою, бо слабосилим виріс, однак був плотарем.

Загалом можна погодитися з оцінкою твору, яку дали автори «Історії української літератури» (1978): «"Керманич" написаний в романтичному ключі з деяким елементом сентиментальності. Тут широко використана гуцульська говірка, зменшувально-пестливі форми, традиційні звертання, фольклорна система тропів» [5, с. 319].

Крім цього, варто додати, що в тому, як молодий автор бачить Гуцульщину, на наш погляд помітний вплив Ю. Федьковича. Але він не в стилістиці твору, не в манері письма. А в тому, що Марко Черемшина змалку ріс в атмосфері відчуття, що має «свого» письменника, з яким був знайомий батько, і цей письменник оспівував рідну Гуцульщину. Отож можна й собі писати про Гуцульщину і її

людей. Водночас Марко Черемшина усвідомлював, що в його рідному краї є місця, які оспівав Ю. Федькович, і для молодого, вразливого Марка Черемшини вони ставали цікавішими, бо були позначені доторком до них «свого» Ю. Федьковича. Все це живило власні творчі спроби молодого Івана Семанюка, який прибрав собі псевдонім Марко Черемшина, даючи йому змогу вибудовувати гору власного таланту, але не скочуватися у провалля наслідування.

Джерела та література

1. Гуцульські говірки : короткий словник / відп. ред. Я. Закревська ; уклад. Г. Гузар, Я. Закревська, У. Єдлінська та ін. — Львів, 1997. — 232 с.
2. Засенко О. Видатний письменник-демократ / Олекса Засенко // Твори в двох томах. — К. : Наукова думка, 1974. — Т. 1. — С. 5–30.
3. Засенко О. Марко Черемшина / Олекса Засенко // Черемшина М. Вибрані твори / Марко Черемшина ; вст. ст. та впорядкування О. Засенка. — Ужгород : Книжково-журнальне видавництво, 1952. — С. 3–39.
4. Зеров М. Марко Черемшина й галицька проза / Микола Зеров // Зеров М. Твори в двох томах. — К. : Дніпро, 1990. — Т. 2. — С. 401–435.
5. Історія української літератури (кінець XIX — початок XX століття) / за ред. професорів Н. Й. Жук, В. М. Лесина, С. М. Шаховського. — Вид. друге, доп. і переробл. — К. : Вища школа, 1978. — 392 с.
6. Історія української літератури. У восьми томах. — К. : Наукова думка, 1968. — Т. 5. — 524 с.
7. Негрич М. Скарби гуцульського говору : Березови / М. Негрич. — Львів, 2008. — 224 с.
8. Романець О. Співець Гуцульщини / Олекса Романець // Черемшина М. Твори / Марко Черемшина ; упоряд. О. Романця та Н. Семанюк ; вст. ст. та приміт. О. Романця. — К. : ДВХЛ, 1960. — С. 3–30.
9. Сімович В. До видання першого збірника Черемшининих новель «Карби» (Спомини редактора) / Василь Сімович // Сімович В. Праці в двох томах. — Т. 2 : Літературознавство. Культура. — Чернівці : Книги, 2005. — С. 618–622.
10. Тлумачний словничок гуцульських говірок Верховинського району Івано-Франківської області / упоряд. Г. Гречук. — К. : Бланк-Прес, 2012. — 224 с.
11. Українські письменники. Біо-бібліографічний словник : У п'яти томах. — Т. 3. — К., 1963. — 807 с.
12. Черемшина М. Твори в двох томах / Марко Черемшина ; упоряд. та приміт. О. Мишанича. — К. : Наукова думка, 1974. — Т. 2. — 304 с.
13. Положение о гареме. — Режим доступу: <http://vostok.mybb.ru/viewtopic.php?id=133>
14. Тайни восточного гарема. — Режим доступу: <http://saraybeach.com/garem-24/>

ЕТНОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОКУТТЯ ПОЛЬСЬКИХ ВЧЕНИХ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ ст.

У цій статті проаналізовано праці польських вчених другої половини ХІХ – початку ХХ ст. стосовно етнографічного дослідження Покуття. Основна увага зосереджена на фольклорно-етнографічній спадщині польських дослідників Л. Вайгеля, К. Мрочка, М. Туркавського і О. Кольберга, які на основі власних спостережень та за допомогою зібраного в кореспондентів польового матеріалу залишили цікаві записи щодо традицій і побуту мешканців історико-етнографічного району.

Ключові слова: *Покуття, етнографія, регіон, дослідження, фольклор, етнографічна виставка.*

У вивченні української етнічної історії та культури існує чимало недосліджених тем. Однією з них є дослідження етнокультурної спадщини етнографічних районів України. Одним із таких є Покуття, до якого ще з кінця ХVІІІ ст. значний інтерес проявляли українські та польські вчені. Відзначмо, що це територіально невеликий, локальний, етнографічний регіон України, який межує з Поділлям, Буковиною та Гуцульщиною. Його етнографічна специфіка виражена в унікальній матеріальній і духовній культурі та відрізняється характерними рисами побуту.

Метою цієї статті є вивчити етнографічні дослідження Покуття польських вчених другої половини ХІХ – початку ХХ ст. Слід зазначити, що перші етнографічні записи іноземних дослідників про Покуття, як правило, загалом доволі скупі та мали фрагментарний характер. Окремі етнографічні нотатки знаходимо у працях ХVІІІ – початку ХІХ ст., а саме мандрівників Б. Гакета, Е. Спенсера, К. Заппа, у збірниках В. Залеського, Ж. Паулі, К. Вуйціцького. Однак систематично і ґрунтовно вивчати українську культуру польські вчені починають з середини ХІХ ст.

Проблема етнографічного вивчення Покуття висвітлена недостатньо і побіжно в науковій літературі. Це питання намагалися розкрити у своїх працях В. Юзвенко [11], Р. Кирчів [3; 4],

З. Болтарович [1], І. Збір [2]. З огляду на це ця проблема потребує дальшого наукового вивчення.

Завданням цієї публікації є окреслити наукову спадщину Л. Вайгеля, висвітлити етнографічну виставку М. Туркавського, проаналізувати працю «Снятинщина. Причинки до крайової етнографії» К. Мрочка, дати характеристику чотиритомної праці «Рокисіє» О. Кольберга.

Серед польських дослідників другої половини ХІХ – початку ХХ ст., які вивчали культуру та побут Покуття, був Леопольд Вайгель (1842–1906). Він був викладачем історії у Коломийській та Львівській гімназіях. Унікальною за своєю повнотою є його етнографічна праця «Нарис міста Коломиї», яка вийшла 1877 р. і складається з трьох частин. У першій частині міститься короткий історичний нарис, у другій подано фізіографічні відомості, а в третій – етнографічні записи, які були зібрані за його власними спостереженнями. У цій розвідці автор зробив спробу окреслити етнографічну територію Покуття. Він вважав, що Коломия є головним містом Покуття. На його переконання, «назву Покуття дано цій частині землі тому, що очевидно утворює кут між кордонами Угорщини, Галичини і Буковини» [16, s. 65].

Автор окреслив етнографічні межі Покуття, які описали попередники В. Поль, І. Шараневич і Л. Татомир в енциклопедії Оргельбранда та в «Старожитностях Польщі» [16, s. 65]. У своїй праці Л. Вайгель лаконічно описав звичаї та обряди Різдва, Нового року, Маланки, Йордану, Великодніх свят, яких дотримувались селяни навколишніх сіл м. Коломиї. Так, дослідник навів приклади народних звичаїв у день Нового Року. З цього приводу він писав, що «після богослужіння парубки вбирають коня, вола або барана різними стрічками, колосками, калиною або барвінком і заводять його до хати, щоб поздоровити господаря з Новим роком, з новим щастям. Цього ж дня вранці палять серед фруктових дерев соломку, зібрану з підлоги, і сіно, що зі стола від свят, аби родили фрукти і для знищення гусені» [16, s. 92].

Дослідник звернув увагу на цікавий обряд, пов'язаний з трійцею-трисвічником. За його спостереженнями «рано в день Богоявлення йдуть люди до церкви, а після служби Божої виходять з трійцями на річку, де священник урочисто освячує воду. Після Йордану приносить господар трійцю. І робить нею на стелі хрест, при освяченні садиби

господар тримає запалену трійцю і відпроваджує з нею священника до найближчої хати, так само робить наступний господар» [16, s. 93]. Л. Вайгель зібрав багато емпіричного матеріалу, пов'язаного зі звичаями весільного обряду, і коротко описав хрестини.

Місцевий одяг своєю самобутністю завжди приваблював польських вчених, не оминув його своєю увагою і Л. Вайгель. У своїй праці він зазначає, що «одяг навколишніх селян багато в чому нагадує одяг гуцулів». Так, «чоловіки носять сорочку поверх полотняних штанів (їх називають ще поркиниці). Взимку носять штани з білого (холошні, якщо сукно виготовлено в селі), або з тонкого сукна, зазвичай темно-синього кольору. Підперізують сорочку паском, або широким ремнем, який називається чересом. Поверх сорочки одягають “петик” (сердак), тобто вовняний кафтан або “гуньку”, і кожух без рукавів (киптар). На ноги взимку взувають “холошні”, постолы (ходачки), на руки – великі вовняні рукавиці, а на голову – “клапану”, тобто ватовану шапку на подобу “чепця”, обшиту лисячим або єнотовим хвостом. Жінки взувають на ноги жовті черевики (козлові), на голову в будній день зав'язують хустку, а на свято – велику хустину (рантух) або “перемітку”, поверх сорочки в звичайний день одягають запаску, а на свято спідницю та фартух. Святкова жіноча сорочка оздоблена на рукавах широкими вставками і вишивкою. Всі жінки і дівчата носять сережки, персні й багато скляного намиста» [16, s. 98].

Доповнюють працю Л. Вайгеля і відомості про житло й інтер'єр місцевого населення, хоча вони доволі скупі. Дослідник зазначив, що хату в краї покривали соломою, а за р. Прутом – у с. Княждворі і с. Лючі, що на межі Коломийщини і Косівщини – гонтами. Описуючи житло, він зауважив, що «в хаті є одне або два приміщення. Якщо два, то тоді одне – з підлогою, образами, “царком” (шафою), столом і лавками, які стоять навколо, попід стіною. Це приміщення називається світлицею. Друге приміщення – кухня, вона має велику піч з припічком, де сидять діти і слуги» [16, s. 98].

Не оминув своєю увагою польський етнограф і народне харчування, хоча відомості про нього теж доволі скупі. Автор надав лише перелік страв покутської їжі. Проте він зазначив, що традиційним, крім «кулеші» й «книшів», є також «киселиця», «саламаха», «джур», вар, «бикове молоко», студень і нати́на,

зрештою капуста, огірки і гарбузи. Такі ж неповні відомості в автора і про місцевий народний фольклор. Дослідник обмежився тільки згадкою про спів і танець, зазначив, що «танець, характерний для цього краю називається коломиюкою. Подібний він до того, як на Краківщині виспівують краков'яки про місто Краків, так тут народ оспівує у своїх коломийках місто Коломию» [16, с. 98].

На нашу думку, недоліком роботи Л. Вайгеля є те, що він не здійснив чітке окреслення етнографічних меж Покуття. Також у праці відсутня характеристика зразків усної народної творчості, лаконічно і доволі скупо описано традиційну їжу, житло та інтер'єр. Отже праця Л. Вайгеля має більш описовий характер, ніж змістовно етнографічний, однак вона цікава завдяки фактичному матеріалу, який він зібрав.

Серед досліджень окресленого досліджуваного періоду варто згадати етнографічну працю Маркелія Туркавського «Wystawa etnograficzna Pokucia w Kōlomyi» [8, с. 1]. У ній автор описав коломийську етнографічну виставку. Вона відбулась 15–30 вересня 1880 р. і була другою крайовою виставкою. Зауважмо, що їй передували подібні етнографічні виставки в м. Стокгольмі, м. Відні, м. Парижі та м. Львові. Зазначена етнографічна виставка мала широкий резонанс в українській і польській пресі. З цього приводу М. Туркавський писав: «Ознайомившись з творами і плянами її від самого початку аж до кінця і увіковічення тієї вікової справи, сміло твердимо, що виставка коломийська перевершила всі сподівання, заімпонувала світові різноманітністю цінних зібрань, була незвичайною в прямому значенні цього слова» [8, с. 16].

З цього дослідження ми дізнаємося, що на ній експонувалося майже 10 тис. предметів з Коломийського, Косівського, Городенківського, Снятинського, Заліщицького і Борщівського повітів. Найширше були репрезентовані вироби українців з Покуття, Поділля і Гуцульщини, незначною мірою — поляків, вірменів і циганів.

У своїй праці М. Туркавський приділив велику увагу одягу і костюмам, наголошуючи, що «вона є найважливішою на виставці і представлена вичерпно» [8, с. 13]. Загалом він не тільки описав чоловічий та жіночий одяг, але й подав порівняльну характеристику. Так, автор зазначав, що «гірські жителі в усьому намагаються випередити жителів низин, тож щодо розкоші, чистоти й

привабливості безперечно гуцули мають перевагу над покутянами та подолянами» [8, с. 14]. Здійснюючи порівняння, дослідник наводить приклад одягу хлопця і дівчини з Коломийщини: «...одяг парубка подібний до подолянина, винятком є хіба нарядніший капелюх; її одяг теж подібний до ноші подолянки, винятком є голова, вбрана волічкою з позолотою» [8, с. 16]. Він навів відомості про окремі деталі одягу гуцулів і розтлумачив їхні місцеві назви, а посеред них «сердак» (сіряк), «байбак» (чорний сіряк), «обгортки», або «фоти» (спідниця), «чепраги» (пряжки на шию), «підбивак» (жіночий сердак, підбитий кожушком). [8, с. 16]. Варто зазначити, що всі експозиції, які були репрезентовані на виставці, викликали велику зацікавленість громадськості, оскільки вона була багата на предмети гончарства, бондарства, кушнірства, писанки, рисунки, картини, фотографії, географічні мапи.

Отже, праця М. Туркавського висвітлює етнографічну виставку, завдяки якій ми можемо більше дізнатися про матеріальну та духовну культуру Покуття. На думку знавця гуцульського мистецтва, музейника Л. Кречковського, виставка «... засвідчила великі таланти українського народу, стала важливим джерелом для написання низки етнографічних і наукових праць. Дала поштовх для створення майбутнього Коломийського музею» [5, с. 129].

Великий інтерес для етнографічного дослідження Покуття становить науковий доробок Ксаверія Мрочка. Його праця «Снятинщина. Причинки до крайової етнографії» була надрукована в польському журналі «Науково-літературний довідник» 1897 р. [6, с. 1].

Про життя і діяльність К. Мрочка знаємо небагато. Наприкінці ХІХ ст. він був шкільним інспектором Снятинського повіту. За етнічним походженням був поляком, проте добре знав українську мову. Для збору етнографічного матеріалу дослідник здійснював поїздки на ярмарки, переодягаючись у селянську ношу. Вільно говорив мовою селян на теми, якими сам цікавився, заходив до сільських хат і випитував про народні звичаї, вірування тощо.

У праці К. Мрочка містяться дані матеріальної та духовної культури Снятинщини, природно-географічне розташування краю з прилеглими до нього селами і відомості про його місцевих жителів. Спочатку автор у своїй праці детально охарактеризував народний одяг місцевого населення, подав відомості, що «ноша мешканців

Снятинщини не є така мальовнича, як ноша краківська, а ні така багата і чепурна, як у сусідніх гуцулів. Тутешній мешканець поверх довгої, нижче колін, льняної сорочки вдягає короткий кожушок без рукавів, прикрашений кольоровим сап'яном і вишитий “волічкою”, який називається “кептар”; так одягнені ходять не лиш в зимі, але й влітку, в найгарячіші дні. Зимою одягають на кептар кожух з рукавами, на нього сердак “сірак” з темного сукна власного виробництва» [6, с. 18].

Описуючи чоловічий одяг, К. Мрочко класифікував його на літній і зимовий. Дослідник підкреслив різницю в одязі між соціальними станами, звернув увагу на відмінності між чоловічим і юнацьким вбранням. Автор зазначив, що «одежа нічим не різниця від одягу жонатих чоловіків, хіба лиш тим, що капелюхи в них прикрашені дуже гарними герданами» [6, с. 18–19].

У свою чергу жіночий одяг складався з сорочки, з вишитими на рукавах прекрасними узорами, кептар носили подібно до чоловіків. Замість спідниці одягали «обгортку», це тканина з чорної овечої вовни в червоні смуги, яка опоясувалася на стегнах широким вовняним поясом, тканим у гарні узори. На ноги взували у свято сап'янові чобітки, а голови накривали «перемітками», тобто білими рушниками, закінченими кольоровими вишиваними тороками, котрі доволі майстерно і принадно зав'язували. Як жінки так і дівчата носили на шії багато «пацьорків і герданів» [6, с. 18–19].

Характеризуючи одяг місцевого населення, К. Мрочко відзначив його локальні відмінності в окремих селах. За свідченням автора, «одежа мешканців села Завалля зовсім подібна до одягу буковинської і різниться від одягу інших сіл, так і самі мешканці різняться від решти співбратів повіту: вони більшого росту, а жінки дуже гарні, але через важку працю швидко втрачають свою красу. Всю одягу жінок та дівчат, за винятком чобіток і черевиків — виробляють самі» [6, с. 21–23].

Народознавця також цікавила й матеріальна культура покутян. Він описав будівництво житла та його інтер'єр. Так, у «Снятинському повіті хати будують з м'якого матеріалу, ніколи з цегли, а бідніші ставлять тільки сітку з дерева, тобто закладають підвалини, наріжні стовпи і платви, а простір між ними заповнюють пруттям і грубо виліплюють глиною. Житлова кімната має три вікна; значну її частину — четвертинну поверхні, займає піч; димар, званий “горном”, в

багатших він будований із кахлі. Підлогу становить добре втоптана і гладкою глиною вимашчена земля. В куті стоїть широке, веретою вистелене ліжко, на три особи. Від ліжка проходить довкола кімнати, попід стіни лава, а при ній стоїть довгий вузький стіл; при дверях відкрита шафа, звана “висником”, де господиня складає поливані миски. Побіч ліжка видно прибиту до стелі лату, так звану “ресу”, на котрій висять вінки кукурудзи призначені для насіння, а також постіль, килими і святкова одежа. Стіни прикрашають образи. Подвір’я оточує тин, із пруття верби. На більшому чи меншому подвір’ї стоять кошниці, де переховується збір кукурудзи, далі стайня “кleshня” для рогатої худоби і коней і врешті, шопи на таке обійстя вели ворота “лясса” теж плетені з пруття» [6, с. 21–23].

Цінні за змістом відомості автора про традиційне харчування. ВУ своїй розвідці К. Мрочко відзначив кукурудзу як головну поживу, із зерна якої одержували борошно і крупу; з неї готували страву, звану кулешем, а також хліб, званий «малаєм» [6, с. 23].

Висвітлюючи уснопоетичну народну творчість місцевого населення, автор записав багато казок, прислів’їв, занотував загальноновживані вислови. Так, до прикладу, етнограф записав: «кібзовати», що значить «не тямлю», чи «гібірувати», «я того не гібурую» — значить «не можу», «я того не суфіряю» — значить «я цього не виношу, не терплю, не люблю» [6, с. 30–31].

Більше уваги у своїй розвідці дослідник приділив народним звичаям і обрядам, святам річного календарного циклу, сімейним святам. К. Мрочко звернув увагу на обряди і прикмети в такі релігійні свята, як Щедрий вечір, Новий рік, Йордан, Великдень, Зелені свята, Святого Юрія. Так, у селі Потічку «не викидають сміття з хати від Святого Вечора аж до Нового Року, лиш змітають його під постіль і щойно вдосвіта на Новий Рік збирають його, виносять і палять у воротах перед хатою. Вірить народ у свячену воду, що вона відганяє злого духа й має лікувальну силу. Тому дають її пити хворим при кожній нагоді» [6, с. 47–51].

Ксаверій Мрочко звернув увагу на цикл звичаїв, пов’язаних з Вербною і Великодньою неділями. Цікавими є описи народних забав та ігор, які побутували в цьому краї. А посеред них: «Вербовая дощечка», «Жук», «Хвіст», «Перепілочка», «Коструб», «Огирочки», «Кумедія». Всі ці танці супроводжувалися піснями, які дослідник занотував. У селах Джурові, Попельниках, Вовчківцях

відбувалася гра в писанки, яка називалась «Чокане». Суть її полягала в тому, що учасники вдаряли писанкою об писанку. Чия писанка розіб'ється, той віддавав свою збиту писанку власникові писанки із міцнішою шкаралупою [6, с. 51–60].

З родинних звичаїв та обрядів К. Мрочко детальніше зупинився на весільному обряді. Він послідовно розкрив усі дії весільної звичаєвості — «заводи́ни», запрошення на весілля, обмін подарунками, вінчання в церкві, прощання молодої з батьками, зав'язування молодої на заміжню жінку «в рантух», а потім «йшли до церкви до виводу, коли поверталися танцювали, гостилися» [6, с. 70–78].

Зупинився дослідник і на похоронних звичаях та обрядах. На думку автора, «з дивною рівнодушністю і незвичайним спокоєм очікує наш селянин, його рідня, родичі, сусіди і знайомі кінця життя. Передусім рідко коли кличуть до хворого лікаря: “Як Бог не допоможе, то доктор не порадить” — оце таким викрутом тутешні люди оправдуються, коли їм хто радить покликати лікаря. Тому нерідко трапляється, що хворий позбавлений лікарської допомоги, передчасно переноситься на вічний спочинок». Автор наводить багато народних знаків, які сповіщають хворого про неодмінну смерть. Так, К. Мрочко підмітив, що в селі Залучому над Черемошем (тепер с. Долішне Залуччя Снятинського району Івано-Франківської обл.) є варварський звичай вмивати хворого перед смертю, в інших місцевостях тіло вмивають після смерті [6, с. 111–114].

У праці К. Мрочка є цікаві відомості про народну демонологію. Подані оповіді відображають світогляд народу, а також віру в чарівниць, народні ворожіння, забобони, астрономічні поняття, відомості про тваринний та рослинний світ, обрядові пісні при сівбі, обжинкові пісні, народний спосіб лікування різних хвороб. Все це дослідник описував з притаманною йому манерою.

Отже, дослідник робив паспортизацію записів, покликався на ті населені пункти, де записав ту чи ту пісню, легенду, прислів'я. Автор робив пояснення до тексту, висловлював своє розуміння різних звичаїв, давав пояснення певних деталей обряду, занотовував пісні при різних обрядах. Якщо такі пісні побутували в ряді населених пунктів, К. Мрочко перелічує їх.

Отже, розвідка Ксаверія Мрочка досить цікава і виділяється з-поміж інших народознавчих праць. У ній на основі зібраного

емпіричного матеріалу описано народні звичаї, вірування, традиції. Автор записав усе, що він побачив, унаслідок чого до нас дійшли відомості матеріальної та духовної культури мешканців Снятинщини.

Вагоме місце в дослідженні Покуття другої половини ХІХ ст. належить відомому польському етнографу, історикові, фольклористу Оскарові Кольбергу (1814–1890). Він цікавився не тільки культурою і побутом польського народу, але вивчав народнопоетичну творчість і інших етносів, зокрема українців, білорусів, литовців, чехів і словаків. Одним із результатів його дослідження обрядовості українців стала фундаментальна чотири томна праця «Pokusie» [12, s. 1].

«Покуття» О. Кольберга – унікальна розвідка про матеріальну та духовну культуру українців цього краю. Як відомо, робота над збірником тривала довго: польський учений неодноразово відвідував Покуття, збирав фольклорно-етнографічний матеріал, був організатором Етнографічної виставки в м. Коломиї 1880 р., знайомився з мешканцями краю, налагоджував з ними контакти, а згодом найактивніші серед них ставали його інформаторами та кореспондентами. У цій праці автор ґрунтовно описав звичаї та обряди, народні вірування, пісні, перекази і легенди покутського краю.

Найбільше уваги в матеріальній культурі О. Кольберг приділив народному одягу. У своїй праці, характеризуючи одяг покутян, автор зробив його порівняльну характеристику. Він зазначив, що одяг в усіх куточках Покуття подібний, відмінності існують лише в незначних деталях. З праці дослідника дізнаємося, що верхнім одягом як чоловікам, так і жінкам служили «сердаки» чорного кольору. Взимку жінки і чоловіки носили довгі кожухи, що сягали нижче колін, з виправленої білої баранячої шкіри. Основою чоловічого костюма вважалась сорочка тунікоподібного крою. Її шили із суцільного полотна і носили навипуск. Верхнім одягом влітку слугували полотняні штани, а взимку з білого сукна «голошні» чи «холошні», Зазвичай їх підперізували ремінним поясом – «чересом».

У своїй розвідці О. Кольберг також детально схарактеризував вбрання молоді дівчини. За свідченням автора, комплект її складався з сорочки, яку виготовляли з чесаного або лляного прядива і оздоблювали вузькою обшивкою, подібною до шнуручка. На неї

одягали «гобордку» — це суцільне вовняне полотнище, в якому перепліталися червоні та чорні барви, яку ще називали «фотою». Її оперізував пояс з волочками, виготовлений з різнокольорової вовни. Зверху на пояс накладали окрайку, яка оперізувала ціле вбрання, щоб воно краще трималося. На шию одягали скляні пацьорки і гердани. Волосся заплітали у дві коси, у них вплітали червону «волічку», що називалася «поплітка». Взимку одягали чорні чоботи, а влітку ходили босі [12, s. 105].

Автор описував одяг дрібної шляхти і міщан. Одяг панівних станів і заможних прошарків відрізнявся. Соціальне становище засвідчували краща якість тканини, з якої виготовляли одяг, багатше оздоблення одягу, різні прикраси і доповнення до костюма.

Цікаві свідчення автора про народну їжу та харчування, адже їжа, яка є важливою ділянкою традиційної матеріальної культури. О. Кольберг описав різноманітність щоденної, святкової та обрядової їжі. Дослідник перерахував перелік основних страв на Покутті, серед них він назвав голубці, кулешу, студень, соломаху, джур, вар, картоплю. Також автор описав спосіб приготування і споживання певних страв. Зі слів дослідника, «улюбленою стравою покутян є гижка, або студень» [12, s. 125].

Окреме місце в дослідженні О. Кольберга займає народна архітектура, а саме висвітлення хатнього будівництва, домашнього інтер'єру, садиби. Описуючи будівництво житла, автор проводить аналогію між багатими і бідними селянами. Як зазначив дослідник, заможні селяни будували будинки в основному з дубових стовпів, стіни закладали хвойною деревиною. Бідні ж городили стіни прутами і обмазували житлову споруду з обох боків глиною, змішаною з соломкою. Величина і висота хати залежала від заможності господаря. Так, зі слів автора, в кімнаті з правого боку стояла шафа з полицями на миски. Поряд з шафою висів кошик на ложки. Зі східного боку стояв стіл, у бідних часто це була «дерев'яна дошка». У багатих стіл стояв на чотирьох вузьких ногах. Під вікном стояла широка, але не дуже довга лава, на якій зазвичай спали діти. Поряд стояла довша лава, яка називалася «ослоном». Під стіною стояло ліжко, яке називали «постіллю». Так, змальовуючи садибу, О. Кольберг відзначив, що хата бідного селянина дуже скромна і буває без господарських будівель, крім

невеликої кошниці. Натомість у багатого господаря біля будинку є шопа, стодола, склад зі збіжжям, комори, карник і хлівець для худоби [12, s. 150–155].

Основну увагу О. Кольберга привернули народні звичаї та обряди, що стосувалися особливих подій у житті сім'ї, родини, зокрема: народження дитини, весілля, похорону. Автор детально висвітлив у своїй роботі місцеву весільну обрядовість. На матеріалі, зібраному в населених пунктах Городенківщини і Коломийщини — с. Жукові, с. Чортівці, с. Іспасі, с. Ясеніві-Пільному, м. Городенці, м. Коломій, вчений пояснив сватання — «доставане», запросини на весілля, «посаг», похіддо «князя», «дружини», «вивід молодої». Він порівняв весільний ритуал, який на той час побутував у покутських селах. О. Кольберг звернув увагу і на обряди, пов'язані з короваем, вінкоплетінням, прикрашанням деревця. Всі ці відомості вчений доповнив весільними обрядовими піснями.

О. Кольберг записав багато вірувань, які пов'язані з вагітністю, народженням дитини і хрещенням немовляти. Поява на світ новонародженої дитини в українських традиціях супроводжувалася ритуальними діями та замовляннями. Найбільше автор записав забобонів, які відносилися до пологів. Він зазначив, що «передусім дивляться, щоб всі вузли були розв'язані, всі замки, скрині, вікна поотвирані, розпускають поліжничі волосся і скидають усі персні, ковтки, коралі» [12, s. 211]. Він казав, що «супроводжують поліжничку по хаті і три рази довкола, так щоб вона стала три рази на поріг. Також давали породіллі митися, або дають їй пити воду, в якій обмито ікону. Далі кладуть ключі і пояс, яким оперізувався священник під час богослужіння» [12, s. 211].

Оскар Кольберг детально описав звичаї, що відносяться до хрещення немовляти, і пов'язані з цим дійством народні повір'я. Так, перед хрестом на поріг клали ніж і сокиру, щоб охороняли дитину від навроків. Автор надав свідчення і про сам перебіг хрестин. Він зазначив, що куми приходять з усякими припасами поживи — квасолею, горохом, бобом, сіллю, а міщани — з хлібом [12, s. 212].

Цікаві обрядові відомості вчений подав про зимові свята: Різдво, Святий вечір, Йордан, Василя, Маланки. В його праці знаходимо опис різдвяної обрядовості, де кожен елемент цих свят був глибоко

символічний і значимий. Так, у селі Чортівці Городенківського повіту, що під м. Обертином «Святий вечір тут обходять, як у цілому краї, вечеряють пісними стравами. На вечерю подають: голубці з кукурудзяної або пшеничної каші, загорненої в листочки квашеної капусти, рибу» [12, s. 240]. Не менш цікавий опис обряду «спалення Дідуха» — сіно з-під обруса, на якому споживали вечерю на Святийвечір та обід, у два наступні дні спалювали перед сходом сонця на вогні, розкладеному перед воротами, котрі ведуть на вулицю. Таке дійство називали «спалити Дідуха» [12, s. 241].

У другому томі етнографічного дослідження «Покуття» міститься багато народних пісень різних жанрів. Їх подано в кількох варіантах. Їх у праці налічується понад п'ятсот. Третій том праці О. Кольберга присвячений описові танців, а з них учений детально проаналізував коломиюку, вертак, серпен і аркан [14, s. 95].

Значна частина третього тому також присвячена народній демонології. О. Кольберг описав народні вірування та пов'язаних з цим дійством мавок, відьом, опирів, чортів, вовкулаків [14, s. 82—132]. Сюди ж увійшли космологічні дуалістичні казки про створення світу Богом, про війну Бога з сатаною, про походження річок, озер, криниць, розповіді про чортів, грім і вітри, розповіді про чародійство, замітки про птахів і тварин. Також містяться записи про різноманітні повір'я, пов'язані з сільськогосподарськими роботами (сівбою, обробітком ґрунту), побудовою житла тощо. Так, дослідник зазначив, що в день, призначений для сівби, нічого з хати не давали нікому, «бо як даст, то сі не уродит добре збіже» [14, s. 153].

Оскар Кольберг зібрав чимало емпіричного матеріалу, присвяченого народній медицині. Вчений подав понад дев'ятсот відомостей та міркувань простолюду на причину захворювань. Записав способи лікування їх, зазначив, що традиційно мешканці Покуття великого значення надавали замовлянню хвороб. За свідченням автора, майже в кожному селі був знахар чи знахарка, що вмів заклинати від «пропасниці», «бабиців», «сонців», «тридухів», укусу гадюки тощо. Поряд з замовляннями широко використовували ліки рослинного і тваринного походження. Дослідник назвав найпоширеніші рослини, які використовував народ з лікувальною метою. Серед них: материнка, чебрець, любисток, рута, шавлія, рум'янок, полин, тмин, калина, льон. Разом з ними він подав народні назви хвороб [14, s. 161].

Отже, чотиритомний збірник «Рокисіє» став першим цілісним етнографічним дослідженням Покутського етнографічного масиву. Наукова цінність дослідження О. Кольберга полягає в тому, що автор зібрав багато автентичного матеріалу. Його виклад матеріалу зроблений на основі власного спостереження та через безпосереднє спілкування з місцевим населенням. Допомогали вченому надавати інформацію місцеві збирачі фольклору. У свою чергу дослідник давав їм наукові консультації та сприяв активній збиральницькій роботі. Це все спонукало до комплексного вивчення духовної і матеріальної культури мешканців Покуття.

Вихід у світ праці «Рокисіє» викликав дискусію в тогочасних народознавчих колах. Низка вчених опублікувала рецензії на цю фундаментальну етнографічну роботу. О. Пипін зауважив, що «польські критики ставлять етнографічні праці О. Кольберга дуже високо, цінуючи в них незвичайну точність і повноту опису, оскільки вони постачають матеріал для наукових досліджень. Їхню цінність відзначають і спеціалісти з української етнографії. За багатство матеріалу, яке збрала одна людина, збірники О. Кольберга є чи не єдиними в цілій слов'янській літературі [7, с. 291].

Іван Франко дав схвальну оцінку третьому тому «Рокисіє». Проте на початках український письменник і народознавець гостро критикував творчий доробок О. Кольберга. Він звинувачував польського вченого у відсутності чіткої фіксації місцевості, де проводився збір фольклорно-етнографічного матеріалу, поганий метод впорядкування і групування, неправильний переклад українських слів. Сучасні дослідники спадщини О. Кольберга відзначають, що автор дійсно не дотримувався чітких методів збирання та впорядкування етнографічного матеріалу, а також відсутні докладні паспортні дані зібраного етнографічного корпусу джерел. Але ці похибки можна пояснити тим, що в той час в етнографічній науці ще не було чітких критеріїв та класифікації щодо збору етнографічного матеріалу. Все ж І. Франко відзначив його вагомий внесок в етнографічну науку, і навіть сам послуговувався свідченнями О. Кольберга для написання своїх праць з фольклору та етнографії.

Отже, праця «Рокисіє» О. Кольберга зайняла чільне місце в розвитку української і польської етнологічної науки, спонукала до дальшого збирання етнографічного матеріалу.

Отже, етнографічне дослідження Покуття в другій половині ХІХ – початку ХХ ст. завжди викликало інтерес з боку польських вчених, які цікавилися звичаями, побутом, народнопоетичною творчістю українських мешканців краю. Все це сприяло розвитку етнографічної науки, накопиченню матеріалу, і цей процес поглибився в наступні десятиліття.

Джерела та література

1. Болтарович З. Україна в дослідженнях польських етнографів ХІХ ст. / Зоряна Болтарович. — К. : Наукова думка, 1976. — 139 с.
2. Збір І. Фольклор Покуття у розвідках чужоземних дослідників кінця ХVІІ – ХІХ ст. / Ірина Збір // Мандрівець. — 2008. — С. 48–58.
3. Кирчів Р. Етнографічно-фольклористична діяльність «Руської трійці» / Р. Кирчів. — К., 1990. — 344 с.
4. Кирчів Р. Ф. Український фольклор у польській літературі. (Період романтизму). / Роман Кирчів. — К. : Наукова думка, 1971. — 275 с.
5. Кречковський Л. Етнографічна виставка / Л. Кречковський // Енциклопедія Коломийщини. — Зш. 3, літера В. — Коломия : Вік, 2000. — С. 129.
6. Мрочек К. «Снятинщина. Причинки до крайової етнографії» / Ксаверій Мрочек. — Дітройт, 1977. — 130 с.
7. Пыпин О. История русской этнографии / О. Пыпин. — Санкт-Петербург, 1891. — Т. 3. — 425 с.
8. Туркавський М. Етнографічна виставка Покуття в Коломійі / М. Туркавський / Переклад з польської А. Б. Ємчук. Вступ. стаття канд. філол. наук. М. Васильчука. — Коломия : Народний Дім, 2004. — 40 с.
9. Франко І. Студії надукраїнськими піснями / І. Франко // Франко І. Зібрання творів: У 50-ти т. — К. : Наукова думка, 1981. — Т. 42. — С. 358–382.
10. Франко І. Галицьке краєзнавство / І. Франко // Франко І. Зібрання творів: У 50-ти т. — К. : Наукова думка, 1981. — Т. 46. Кн. 2. — С. 101–102.
11. Юзвенко В. А. Українська народна поетична творчість у польській фольклористиці ХІХ ст. / В. Юзвенко. — К., 1961. — С. 82–99.
12. Kolberg O. Pokucie. Cz. 1. / O. Kolberg // Dzieła wszystkie. — Т. 29. — Wrocław ; Poznań : PTL, 1962. — 360 s.
13. Kolberg O. Pokucie. Cz. 2. / O. Kolberg // Dzieła wszystkie. — Т. 30. — Wrocław ; Poznań : PTL, 1963. — 300 s.
14. Kolberg O. Pokucie. Cz. 3. / O. Kolberg // Dzieła wszystkie. — Т. 31. — Wrocław ; Poznań : PTL, 1963. — 239 s.
15. Kolberg O. Pokucie. Cz. 4. / O. Kolberg // Dzieła wszystkie. — Т. 32. — Wrocław ; Poznań : PTL, 1963. — 328 s.
16. Wajgiel L. Rys miasta Kolomyi / L. Wajgiel. — Kolomya, 1877. — 114 s.

ЕТНОКУЛЬТУРНІ ПРОЦЕСИ НА ТИСМЕНИЧЧИНІ (КІНЕЦЬ ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.)

Ця стаття присвячена характеристиці етнокультурних процесів на Тисмениччині в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. В публікації аналізується діяльність українських культурно-просвітницьких, молодіжних і спортивних товариств «Просвіта», «Руське товариство педагогічне» («Українське педагогічне товариство»), «Січ», «Сокіл».

Ключові слова: «Просвіта», Руське товариство педагогічне, Українське педагогічне товариство, «Січ», «Сокіл», «кружок», філія, читальня.

Наприкінці ХІХ ст. значно активізувалося культурне життя на Тисмениччині. Цьому сприяли як політичні, так і культурно-освітні події, що відбулися в Галичині. Зокрема «весна народів» 1848 р. дала поштовх до створення культурно-освітнього товариства «Галицько-руська матиця», побачив світ перший український часопис «Зоря галицька», створено перші бібліотеки в Коломиї (1848) та у Львові (1849). Але дуже важливе значення для культурно-освітнього життя краю впродовж наступних 70-ти років мало створення 8 грудня 1868 р. у м. Львові Товариства «Просвіта». Взявши на себе роль просвітника українського народу, товариство цілеспрямовано, крок за кроком, незважаючи на численні перепони та спротив ворогів українського національного відродження, протягом десятиліть успішно виконувало свою священну місію. «Просвіта» стала не тільки громадською інституцією, але й матір'ю багатьох культурно-просвітницьких, молодіжних і спортивних товариств. Вона покликала до життя такі нові товариства, як «Рідна школа», «Сільський господар», «Пласт», «Сокіл», «Січ», «Маслосоюз» та продовжувала співпрацю з ними протягом свого існування.

1877 р. за сприяння професорів Євгена Желехівського та Романа Заклинського було засновано філію «Просвіти» в м. Станиславові. Одночасно такий осередок виникає і в м. Тисмениці. Його фундаторами виступили місцевий суддя Тит Заячківський та парох Кокорної церкви о. Мотюк [15, с. 3]. 1882 р. за ініціативи місцевих

просвітян було відкрито читальню Товариства «Руська бесіда», а 1890-го створено ще одну читальню — при Кокорній церкві. При обох тисменицьких читальнях функціонували бібліотеки, для яких передплачували найпопулярніші українські часописи, де читали лекції на різні теми, обговорювали важливі події у краї та за його межами, влаштовували концерти, вистави, забави з танцями, діяли аматорські театральні, хорові, оркестрові та інші гуртки. Окрім цього, обов'язково відзначали пам'ятні дати, такі як день народження Т. Шевченка, день заснування Товариства «Просвіта», день скасування панщини та ін. Всі виручені за концерти і вистави кошти спрямовувалися до спеціальних просвітянських фондів для потреб читальень [2, с. 160—162].

1900 р. в м. Тисмениці було засновано третю за рахунком читальню «Просвіти» при церкві Св. Миколая. Станом на 1903 р. читальня налічувала понад сотню членів, при ній діяла позичкова каса, передплачували понад десять газет і журналів. 1907-го відкрилася четверта читальня, яка вже за рік налічувала 62 дійсні члени, а в її бібліотеці налічувалося понад 300 примірників книжок [13, с. 131].

1896 р. читальню «Просвіти» було відкрито в с. Чернівці. Спочатку вона містилася в хаті селянина Олекси Дембовича. Нове приміщення читальні буде збудовано значно пізніше. Вже за рік вона налічувала 47 членів: чоловіків — 33, парубків — 14. Серед них письменних було 26, неграмотних — 21. Читальня передплачувала газети «Свобода» та «Громадський голос». 1898 р. осередок «Просвіти» нараховував 62 члени. А станом на березень 1908-го чернівська «Просвіта» налічувала 94 члени [14, с. 24].

1896 р. засновано читальню і в с. Ямниці. Щонеділі й у свята в приміщенні громадського уряду, де тоді розміщувалася читальня, читали вголос книжки загальноосвітнього, історичного, антиалкогольного та господарського змісту. Після прочитання відбувалися дискусії. Варто зауважити, що члени просвітянської управи на чолі з війтом Ф. Дмитрашем вживали й радикальних заходів щодо просвітництва селян. Періодично ходили з буками до корчми і таким методом «просвічували і освідомляли» місцевих п'яниць. Станом на грудень 1907 р. читальня в с. Ямниці налічувала 80 членів [9, с. 36—37].

В містечку Єзуполі зусиллями патріотично налаштованих селян філію і читальню «Просвіти» було засновано 1903 р. До читальні записалося 112 осіб, з них чоловіків — 80, парубків — 28, жінок — чотири. З них 84 особи були письменні. Члени «Просвіти» платили внесок в розмірі однієї корони на рік. Товариство передплачувало

часописи «Свобода», «Поступ», «Правда», «Господар». Бібліотека читальні налічувала понад 150 книжок [8, с. 36–37].

Надважливою подією в культурному житті м. Тисмениці стало відкриття 1906 р. Українського народного дому, який будували під керівництвом місцевого інженера Павла Волосенка. Народний дім став справжнім центром суспільно-політичного та культурно-освітнього життя української громади міста. Також визначною подією в культурному житті міста стало заснування 1908 р. братств тверезості «Відродження» при кожній з трьох українських церков міста. Окремі члени привселюдно в церкві клялися в тому, що не вживатимуть спиритних напоїв певний період.

Наприкінці листопада 1909 р. в с. Милуванні розпочала свою роботу перша в Галичині фахова садівничо-городня школа. Спочатку це був шеститижневий, а згодом три-, п'яти- і семимісячний курс. Учнями, як правило, були господарі середнього достатку або їхні сини, які «газдували на власнім ґрунті і зможуть перевести в жите все чого научать ся на курсі, а так самі зможуть бути взірцем для других». В школі вивчали такі дисципліни, як рільництво, годівля худоби, садівництво, ведення господарства, а також «науки загально-образуючі»: рахунки, письмо, історію та географію України [1, с. 3]. Того ж року в Тисмениці було створено осередок Товариства «Сільський господар», який 1912-го переріс у філію, до якої входили осередки з навколишніх сіл.

Другим за чисельністю і за розмахом діяльності після «Просвіти» було Руське товариство педагогічне (РТП), засноване 1881 р. у м. Львові. Товариство наслідувало просвітянський організаційний устрій, тобто, окрім центрального осередку, створювалися ще й філії. Останні з 1891 р. отримували можливість відкривати виховні та навчальні заклади — школи, бурси, інститути, а з 1896-го мали право створювати низові «кружки» (гуртки), зокрема й у селах. У м. Тисмениці філію РТП було засновано 1906 р.

У червні 1900 р. товариство проголосило «нову епоху» — курс на «охоплення маси» для розвитку національного шкільництва. Варто сказати, що разом зі шкільними на перше місце висувалися й загальнопросвітні завдання: «освідомляти нарід національно, вчити його рускої історії... найпотрібнішим відомостям з сільського господарства, законодавства, промислу і торгівлі, взагалі всього, що може принести... користь моральну або матеріальну» [4, с. 43].

У середині 1910-х рр. РТП перетворюється на громадсько-шкільну інституцію, основне покликання якої вбачалось у сприянні

розвитку українських національних навчальних та виховних закладів. Згідно зі звітами, 80 % осередків товариства організували шести-, 10-місячні курси для неписьменних, а 65 % – підготовчі гімназійні або семінарські курси, але переважно в селах.

1912 р. РТП змінило назву на «Українське педагогічне товариство» (УПТ). Кружки ділилися на чоловічі, жіночі, студентські та «мішані». Змінені були й назви керівних органів товариства. Проте до початку Першої світової війни УПТ не встигло реорганізуватися і, як наслідок, частину філій перетворено на кружки, зокрема в м. Тисмениці, частина кружків УПТ лише формувалася, а в деяких містечках виникали нові. Станом на травень 1914 р. кількість членства УПТ становила близько 5 тис. осіб. З приходом російських військ у Галичину у вересні 1914 р. Українське педагогічне товариство і всі інші культурно-просвітницькі та спортивні товариства було оголошено головними вогнищами «мазепинства» і «сепаратизму» та заборонено.

Наприкінці XIX – на початку XX ст. тривале пригнічення національної свідомості призвело до спротиву патріотично налаштованої молоді. Процеси демократизації і консолідації, що відбувалися в молодіжному середовищі, стали поштовхом до зародження організованого молодіжного руху на теренах Галичини.

Першим українським молодіжним товариством був «Сокіл», заснований 1894 р. у м. Львові. Зауважмо, що Товариство «Сокіл» було створено за зразком слов'янського гімнастичного сокільства, зокрема чеського. Ідеологічні засади, впроваджені у статут чеського «Сокола», містили, зокрема, таке твердження: «Що не зробив народ, того не зробить ніхто». Це знайшло спорідненість з прагненнями українського народу, створивши підвалини для розвитку гімнастично-сокільських товариств. Гімном товариства став «Марш соколів» на слова і музику композитора Ярослава Ярославенка, який вперше залунав у м. Львові 1901 р. Члени товариства мали спеціальну форму та привітання «Гаразд!».

Сокільські організації залежно від місця розташування різнилися за характером своєї діяльності. В містах «Сокіл» мав «руханково-гімнастичний» характер, і до його обов'язків входило утримання спортивних залів та гімнастичних снарядів. Натомість ті товариства, які розташовувалися в сільській місцевості, носили характер «пожежно-руханковий» і першочерговим завданням вважали «нанесення зорганізованого рятунку життя і майна не тільки при пожезі, але також у випадку інших нещасть» [3, с. 37]. 1901 р. за

ініціативи професора Івана Боберського створено керівну організацію «Сокіл-батько».

На теренах м. Тисмениці пожежно-гімнастичне товариство «Сокіл» виникло у вересні 1903 р. Ініціатором його заснування був Євстахій Волосенко. Новостворене товариство діяло згідно із загальноприйнятим уставом, виховуючи своїх членів «в гімнастиці спільними вправами, спільними прогульками і відчитами та культурно-просвітницькою діяльністю» [2, с. 163].

Статут Гімнастичного товариства «Сокіл» запроваджував сокільський однострій, який розповсюджувався на всі організації незалежно від місця розташування. Відмінності в строях могли існувати в разі скрутного соціально-економічного становища, етнографічно-територіального розташування та цільового призначення.

У квітні 1907 р. в м. Тисмениці члени сокільської організації закупили «сикавку», власноруч виготовили «пожарні топірці» та пошили в місцевого кравця «ношу пожарничу з полотна» [3, с. 41]. Це підтверджує, що сокільський стрій на теренах Тисмениці розвивався разом зі становленням однойменних осередків.

У с. Рошневі Товариство «Сокіл» було засновано за ініціативи отця Михайла Ганкевича 1897 р. Першим його головою обрали Василя Сухобокого. Однак воно проіснувало недовго [6, с. 49]. А от «соколам» с. Павелчого (Павлівка) читали лекції на історичні теми, вони проводили спортивні змагання, організовували різні гуртки (городництва, садівництва). Для практичного навчання мали земельну ділянку для різних дослідів з вирощування і догляду за овочевими рослинами. А згодом кожний член гуртка проводив такі досліді на власних городах. Також «соколи» мали і пожежно-руханковий хор. Своім першочерговим обов'язком вважали рятування життя і майна при пожежі, а також у разі інших лихоліть. У лавах павелецьких «соколів» нараховувалося до 300 хлопців і дівчат [11, с. 104].

Близькими до сокільських організацій по духу та за ідейним спрямуванням були новостворені руханково-пожежні товариства «Січ», яку заснував діяч Української радикальної партії доктор Кирило Трильовський. Свою діяльність товариство розпочало 5 травня 1900 р. в с. Заваллі Снятинського повіту, коли було засновано перший його осередок. У спогадах К. Трильовський вказав таку мету діяльності товариства: «[...] відновлення історичної традиції (тут автор має на увазі Запорозьку Січ. — *І. Ф.*), [...] своєю практичною роботою — пожарництвом, справді корисною для селянства, бо

рятуючи його на випадок пожежі, мали зискати його симпатію, а знову масові руханкові вправи, т. зв. вільні, як теж топірцями і списами, а далі й масові походи, мусіли зацікавити селянську молодь обох статей, як і молодших господарів» [3, с. 44]. Для підтримання історичного духу в «Січі» зберегли поодинокі назви членів старшин товариства: кошовий, осавул, писар, скарбник, обозний, четар.

У с. Братківцях товариство «Січ» організовується 1905 р. Першим і незмінним кошовим був Дмитро Федорів. Про плідну роботу братковецьких січовиків свідчить оцінка, яку їм дано в історії сусіднього села Камінної. В ній говориться, що в гасінні вогню «велику допомогу принесла нова пожежна машина з села Братковець, яка найшвидше прибула і то з сильними хлопцями». 1908 р. січове товариство мало вже досить великий вплив серед мешканців села, а в 1912–1913 рр. у селі проходив великий здвиг січовиків [7, с. 55–58].

У с. Загвізді та с. Стриганцях осередки Пожежно-гімнастичного товариства «Січ» засновано на початку ХХ ст. Відомий факт, що коли австрійський ерцгерцог Карл об'їжджав Галичину, завітавши і до м. Станиславова, то загвіздянські січовики разом з іншими січовиками з навколишніх сіл зустрічали його в с. Пасічній (тепер однойменний мікрорайон Івано-Франківська. — *І. Ф.*) [16, с. 15].

Високий авторитет серед аналогічних товариств мала ямницька «Січ», яку було засновано 1904 р. Про це свідчить той факт, що як до м. Станиславова через с. Верхній Угринів проїжджав намісник цесаря, то серед численних депутацій, що його зустрічали і вітали, високий гість обдарував увагою тільки українських січовиків с. Ямниці. Прийшлася йому до вподоби їхня виправка та блискуча підготовка місцевого сурмача, який раніше служив в австрійській кавалерії. Обминувши представників від польської і єврейської громад, намісник підійшов до ямничан та мав з ними бесіду [9, с. 89–90].

До 1905 р. «Січ» було засновано і в містечку Єзуполі. В липні 1906 р. в сусідньому с. Побережжі єзупільські січовики і січовички на чолі з кошовим Семком Войцюком зорганізували масштабне січове свято [8, с. 70–72]. До Першої світової війни «Січ» було створено і в с. Клубівцях, де кошовим був Дмитро Рекетчук.

Коли саме було засновано «Січ» у с. Марківцях достеменно невідомо. Проте старожили казали, що 1905 р. товариство вже існувало. Бо саме того року, коли місцеві січовики робили вправи, почала горіти стара дерев'яна школа. Січовики збіглися і організовано та швидко загасили

вогонь. В селі були дві невеликі чоти — по 20 хлопців і дівчат. Їхнім організатором і кошовим був Петро Млинський, якого чомусь називали не кошовим, а гетьманом «Січі». Мабуть, тому, що на малиновому прапорі марковоцького осередку товариства «Січ» з одного боку був напис «ГЕТЬМАН Іван Мазепа» [5, с. 88—89].

В с. Рошневі «Січ» було засновано 1908 р. Першим кошовим обрали Костя Татарина. Також до складу рошнівської «Січі» входила і дівоча чота, провідницями якої були Юлія Липка, Марія Сухобока, Софія Грималюк та Доня Дуткевич [6, с. 50].

У м. Тисмениці осередок Пожежно-гімнастичного товариства «Січ» виникає наприкінці 1910 р. Тут виховували молодь згідно з проголошеним статутом. Засновниками січового осередку в місті були Максим Гриник (кошовий) і Олекса Абрамчук (писар). Того ж року «Січ» заснували і в с. Угринові, до якої відразу вступило 48 «здорових легенів». Очолив товариство відставний вояк Степан Саведчук [10, с. 40]. На рік пізніше, а саме 1911 р., Товариство «Січ» було утворено і в с. Чернієві [14, с. 28].

Слід зазначити, що велику роль у поширенні «Січей» відігравали однострій та відзнаки. Це простежуємо у спогадах К. Трильовського: «Дуже притягали селян до “Січей” відзнаки тих товариств. Були це кольорові ленти, що їх носили через праве плече на лівий клуб [...]» [3, с. 39].

Під час урочистих заходів січовики дотримувалися встановленого строю: «[...] на Січових Святах всі “Січовики” і “Січовики” мали на собі малинові ленти з написом “Січ” ...що дуже гарно відбивали від народної ноші». Наприклад, січовики та січовики с. Ганнусівки носили малинову ленту з написом «Січ в Ганнусівцях». Навесні 1910 р. спеціальні однострої вводять для «Січей» у містах і в тих селах, де народна ноша перевелася [12, с. 124].

Тисменицькі соколи і січовики у своїх строях брали участь у повітових святах, що проходили в м. Станиславові в травні—червні 1910 р.: «[...] В національних одностроях, на конях і пішо, стрункими рядами соколи і січовики марширували вулицями міста, а після на майдані показували свою майстерність...» [2, с. 164].

З початком Першої світової війни, а саме як російські війська окупували Галичину, всі культурно-просвітницькі та спортивні товариства краю заборонили. Свою діяльність вони відновлять лише після закінчення війни.

Отже, суспільно-політичні й етнокультурні процеси кінця ХІХ — початку ХХ ст., що відбувалися на Тисменищині, сприяли зародженню культурно-просвітницьких та пожежно-гімнастичних товариств, які у процесі свого розвитку і діяльності стали вагомим чинником у вихованні ідейно-патріотичної частини українського суспільства, передусім молоді, котра візьме активну участь у національно-визвольних змаганнях українського народу в 1910—1940-х рр.

Джерела та література

1. Арсенич П. Господарсько-садівнича школа в Милуванні [1906—1939 рр.] / П. Арсенич // Вперед. — 1994. — 5 лютого.
2. Андрухів І. Тисмениця / Ігор Андрухів, Степан Гаврилук. — Видання друге, допов. і випр. — Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2002. — 494 с.
3. Андрухів І. Західноукраїнські молодіжні товариства «Сокіл», «Січ», «Пласт», «Луг» / І. Андрухів. — Івано-Франківськ, 1992. — 80 с.
4. Білавич Г. Товариство «Рідна школа» / Г. Білавич, Б. Савчук. — Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 1999. — 208 с.
5. Буртик П.В. Книга Марківців / П. В. Буртик. — Вінніпег ; Івано-Франківськ : Тіповіт, 2007. — 221 с.
6. Вовк О. Слово про отчий край: Короткий історичний нарис села Рошнів / О. Вовк, Г. Литвин. — Івано-Франківськ : Місто-НВ, 2005. — 64 с.
7. Гетьман І. Історія села двох братів / І. Гетьман. — Видання друге, допов. і випр. — Івано-Франківськ : бібліотечка газети «Вперед», 2007. — 335 с.
8. Дейчаківський І. Єзупіль / І. Дейчаківський. — Івано-Франківськ, 1997. — 192 с.
9. Дейчаківський І. Ямниця: Історія села. Долі людей / І. Дейчаківський. — Львів : Червона Калина, 1994. — 207 с.
10. Історія Угринова: Нариси з історії с. Угринів / За редакцією В. Костіва. — Івано-Франківськ : Плай, 2000. — 280 с.
11. Когуч Б.О. Нариси з історії села Павелча / Б. О. Когуч, Л. О. Сас. — Івано-Франківськ : Лік, 1998. — 260 с.
12. Остапович В. Нариси з історії села Ганнусівка / В. Остапович. — Харків : Харківський приватний музей міської садиби, 2012. — 311 с.
13. Тисмениця в минулому та сучасному: історія, економіка і культура: Матеріали наукової краєзнавчої конференції, присвяченої 950-річчю заснування м. Тисмениці. 18 травня 2012 р. — Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2012. — 256 с.
14. Харитон В. На Чорній Бистриці село (нариси з історії с. Чернівеа: 1399—1939 роки) / В. Харитон. — Івано-Франківськ, 1993. — 77 с.
15. Харитон В. «Просвіта» в Тисмениці / В. Харитон. — Тисмениця, 1994. — 28 с.
16. Ципердюк М. Загвіздя. 600 років / М. Ципердюк. — Івано-Франківськ, 1994. — 22 с.

ДОСЛІДЖЕННЯ ШЛЯХТИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ

В статті проаналізовано стан наукового вивчення шляхетської верстви в сучасній українській історіографії. Встановлено, що на сучасному етапі вітчизняні вчені досліджують шляхту різних регіонів України, як-от Волині, Поділля, Галичини, Наддніпрянщини впродовж різних історичних періодів під владою держав Речі Посполитої, Австро-Угорської та Російської імперій. Однак у цьому переліку не репрезентовані дослідження про шляхетську верству Закарпаття і Буковини.

Ключові слова: *шляхта, сучасна українська історіографія, науковий підхід, шляхетські родини, дрібна галицька шляхта, національна свідомість.*

В Україні помітно зріс інтерес до проблем формування національної еліти, що проявляється у створенні громадських об'єднань української шляхти, проведенні публічних заходів, присвячених популяризації цієї теми. Тривалий бездержавний статус сприяв поширенню серед наукових кіл і громадськості хибної думки про відсутність шляхетської верстви в українців, винятково її польське походження, а відповідно нівелювалися її роль і місце в українському націогенезі.

Тепер Україна переживає трансформаційні процеси в національній та політичній площині і по-новому переосмислює минуле. Протягом багатьох сторіч українцям нав'язували почуття меншовартості. І тільки останнім часом проявляється тенденція до підвищення самооцінки, загострення національної самосвідомості. Сьогодні виникла нагальна потреба дослідити особливості української еліти. Багатьом вихідцям із цієї верстви притаманні почуття власної гідності в поєднанні з патріотизмом. Спільнота, якій властиві такі почуття, спроможна в умовах глобалізації, поширення егалітарної культури зберегти свою національну неповторність.

Метою цього дослідження є проблемний аналіз праць українських вчених, істориків, етнологів, етнографів про шляхту, написаних з часу проголошення незалежності України.

Аналіз досліджень із шляхетської проблематики пропонуємо розглянути за кількома підходами:

географічний підхід охоплює праці про шляхту різних регіонів України, як-от Галичини, Наддніпрянщини, Волині, Поділля та ін.;

хронологічний підхід аналізує дослідження шляхти за різними історичними періодами, як-от становище шляхти в часи Речі Посполитої, Австро-Угорщини чи Російської імперії, Другої Речі Посполитої;

етнічний підхід розкриває дослідження вчених про етнічне походження шляхти — українське, польське, російське, процеси етноідентифікації в шляхетському середовищі, формування і прояви національної самосвідомості;

проблемний підхід підсумовує праці вчених про різні аспекти історії, джерела формування, культури, побуту шляхетської верстви.

Основоположником досліджень шляхетської верстви в сучасній українській історіографії вважається київська дослідниця Н. Яковенко, яка 1993 р. опублікувала фундаментальне видання «Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. Волинь і Центральна Україна» (К., 1993. — 460 с.) [42]. Книжка присвячена історії упривілейованого стану на теренах України у складі Великого князівства Литовського та Корони Польської, формуванню з розмаїтих груп військово-службового населення і князівської верхівки єдиного «шляхетського народу» та його розвитку протягом понад двох сторіч від входження руських земель до ВКЛ і аж до козацької революції 1648 р. Головним об'єктом авторської уваги є витоки та соціальна структура української знаті, її персональний і чисельний склад, правовий і майновий статус елітарних груп.

З погляду *географічного підходу* серед праць українських вчених можна виділити дослідження шляхти різних прошарків Наддніпрянщини, Волині, Поділля, Галичини, в середовищі яких проявляються місцеві регіональні особливості. Зокрема, Н. Яковенко вивчила шляхту Центральної України і Волині, детально висвітлила персоналії та кількісний склад прошарків панів Волині, Київщини і Брацлавщини в першій половині XVI ст. Також автор відзначила відмінності між шляхетською верствою двох регіонів. Зокрема, на Київщині відзначався помітний зв'язок між шляхтою і козаками, а на Волині — значний вплив волинських князів Чапличів, Гулевичів, Гойських [42, с. 297]. Питання з соціальної історії шляхти Волині розкриває у своїх роботах Н. Старченко [36–38].

Дослідженню шляхти Київщини присвячена дисертація історика Є. Чернецького «Формування і соціальне структурування шляхти Радомишльського повіту Київської губернії в кінці XVIII – першій третині XIX ст.: генеалогічний та історико-демографічний аналіз», де автор розкриває шляхту як окремий прошарок населення Правобережної України у XVIII–XIX ст., особливості генеалогічного аналізу шляхетських родоводів та формування шляхти в межах повітів, її соціального структурування у період жорстких адміністративних реформ імперської Росії на правобережних теренах [41]. Є. Чернецький у співавторстві з С. Лисенко уклали численні списки легітимованої шляхти Волинської, Київської та Подільської губерній [30]. І. Кривошея у монографії «Шляхта Уманщини в імперську добу (кінець XVIII – перша половина XIX ст.)» висвітлює процес інкорпорації та легітимізації шляхти до стану російського дворянства, її участь у польському національному повстанні 1830–1831 рр. [23]. Схожим за проблематикою є дослідження Ю. Поліщука «Шляхта Правобережної України як об'єкт етносоціальної політики російського царизму (кінець XVIII – середина XIX століття)», Ю. Хоптяра «3 історії дворянства Правобережної України (кінець XVIII – XX ст.)» [34; 40].

Становищу шляхетської верстви на Поділлі присвячено видання В. Михайловського «Еластична спільнота: Подільська шляхта в другій половині XIV – 70-х роках XVII ст.», який належить до наукової школи Н. Яковенко. Автор досліджує політичний розвиток Поділля за князів Коріатовичів, інкорпорацію подільських земель до Польщі, вплив політики Польщі на статус шляхти. В книжці подано відмінності між галицькою і подільською шляхтою: шляхтич на Галицькій Русі мав тільки виставляти певну кількість озброєних людей, тоді як на Поділлі зем'яни мали значно більші службові обов'язки (ремонт, підводи, утримання послів) [31]. Дослідження О. Барвінок присвячені становищу дворянства Подільської губернії під владою Російської імперії, зокрема після Січневого повстання 1863 р. Автор аргументовано доводить скорочення кількості дворян польського походження в західних губерніях після повстання внаслідок політики царизму, обмеження прав дворян [2; 3, с. 177, 184].

Галицька шляхта стала об'єктом дисертаційного дослідження львівського вченого Ю. Зазуляка «Шляхта Руського воєводства XV ст.» [15]. На думку автора, впродовж XV ст. руська шляхта

залишалася соціально неоднорідною групою, диференційованою за своїм етнічним походженням, доступом до королівських привілеїв та правами на земельну власність, обсягом повинностей і обов'язків, які наклала на неї королівська влада. Ю. Зазуляк відзначає відмінності між перемишльською і львівською шляхтою. Характерною рисою нащадків перемишльських бояр була давність їхнього дідичного землеволодіння, початки якого в деяких випадках заклали ще надання когось з останніх Романовичів, найправдоподібніше Лева Юрійовича, і права на які були підтвердженні в перші десятиліття панування Казимира III в Галичині, а з 1434 р. Корчаки стали однією з домінантних груп серед владної еліти Перемишльської землі. Натомість численні родини дрібної та середньої шляхти руського походження Львівської землі в середині XV ст. постали перед проблемою утвердження власного шляхетського статусу. Внаслідок лавиноподібного роздавання королівських земель в Руському воєводстві в період правління Владислава III у 30-х і 40-х роках XV ст., серед заставленої королем земельної власності, виявилось також значне число маєтків, які вже мали старих володарів, переважно з-поміж числа дрібних руських зем'ян [15, с. 17–19]. Дослідження О. Вінниченко присвячені позиції шляхти Руського воєводства щодо соціально-економічної та політичної ситуації в Речі Посполитій в першій половині XVII ст. [8]. В роботах Я. Лисейко висвітлюються стосунки шляхти Сяноцької і Перемишльської земель, міграція руських шляхетських родин із Сяноцької землі в XV – першій половині XVI ст. [26–29].

До окремої групи відносимо науковців, які досліджували дрібну галицьку шляхту. Дослідник Ю. Гошко у праці «Звичаєве право населення Українських Карпат та Прикарпаття XIV – XIX ст.» заперечує теорію волоського походження дрібної шляхти в Галичині [11, с. 24; 12]. Г. Горинь дослідила громадський побут у шляхетських селах Українських Карпат впродовж періоду XIX – 30-х рр. XX ст., взаємовідносини між селянами та шляхтою [10]. У статті Ю. Терещенка про галицький консерватизм XIX – початку XX ст. розглядається місце та значення в ньому дрібної шляхти [39]. В історико-етнографічних дослідженнях Р. Кирчева наголошується на етнокультурній своєрідності цієї верстви, її українській ідентичності [17–18]. Вчений відстоює думку про походження дрібної шляхти від нащадків руських бояр та замкових слуг, про відсутність умов для «українізації такої кількості польського населення» (про що писали польські вчені. – Л. С.) в Галичині [18, с. 6–

10]. Я. Грицак розкрив місце дрібної шляхти в житті І. Франка, оскільки мати письменника походила зі шляхетського роду Кульчицьких [13]. Публікація Р. Бучка присвячена вивченню дрібної шляхти на Прикарпатті за метричними книгами [5]. Згадані праці порушують тематику існування дрібношляхетської верстви серед українців Галичини, актуалізують процес її вивчення.

Як підсумок цих досліджень стала моя книжка – Л. Сливка «Галицька дрібна шляхта в Австро-Угорщині (1772–1914 р.)» (Івано-Франківськ, 2009), де розкрито питання походження, шляхи формування, розселення і внутрішню диференціацію дрібношляхетської верстви, її етнокультурну своєрідність та особливості етносоціальної ідентифікації під владою Австро-Угорської імперії [35].

Хронологічний підхід дає можливість проаналізувати дослідження шляхти за різними історичними періодами. Зокрема, джерела і шляхи формування шляхетської верстви, її становище в часи Речі Посполитої досліджували Н. Яковенко, Ю. Зазуляк, О. Вінниченко, В. Михайловський, В. Лизогуб, Ю. Гошко, Я. Лисейко та ін. [42; 15; 7; 31; 25; 11–12; 26–29]. Зміни в соціальному статусі шляхти під владою Австро-Угорщини вивчали Л. Сливка, Р. Кірчів, Г. Горинь, Ю. Терещенко [35; 17–18; 10; 39]. Вплив політики Російської імперії на соціальне становище польської шляхти, українського дворянства досліджували І. Кривошея, О. Барвінок, Ю. Поліщук, Є. Чернецький, С. Лисенко, Ю. Войтенко, Ю. Хоптяр та ін. [22–24; 2–3; 34; 41; 30; 9; 40]. Вчений В. Комар досліджує акцію «шляхти загородової» в контексті українсько-польських відносин у часи Другої Речі Посполитої 30-х років ХХ ст. [19].

Етнічний підхід до аналізу наукових праць розкриває дослідження вчених про походження шляхти – українське, польське чи російське, процеси етноідентифікації в шляхетському середовищі, формування і прояви національної самосвідомості. В українському суспільстві, як і в науці, тривалий час панував нав'язаний радянською системою стереотип про відсутність власної історичної елітарної верстви серед українців: нібито все руське боярство і князі ополячилися, окатоличилися під владою Речі Посполитої, а вихідці з козацьких родів русифікувались, прийнявши титули російських дворян під владою Російської імперії. Саме завдяки сучасним українським дослідженням вдалося спростувати ці міфи.

Національна свідомість шляхти, в її сучасному розумінні, на українських землях у XIV–XVII ст. мала певні особливості. Вона

формувався і була взаємопов'язана із соціальною свідомістю. Н. Яковенко пише, що утвердження шляхетських вольностей підштовхнуло до появи надетнічної та надконфесійної ідеології «народу-шляхти», яка характерна була для всіх представників європейської аристократії. В її основу лягли: а) постулат про рівність «братії шляхетської», без характерного для Західної Європи поділу упривілейованого стану на титуловану аристократію та нижчі групи; б) переконаність у тому, що шляхту й простолюду розділяє неподоланна прірва «інакшої крові» [42, с. 119]. Наші дослідження показали, що рудименти цієї ідеології існували ще в XIX ст.

Українські вчені пояснюють походження шляхти від руського боярства, формування якої в регіонах мало свої особливості. Зокрема, Н. Яковенко дослідила, що осердям новоствореної шляхетської спільноти в Наддніпрянській Україні була найдавніша частина руського боярства — пани-отчинники, до чийого рівня вивищилися боярські низи і спустилися здрібнілі князівські верхи. Це забезпечило тяглість елітарної традиції. Із глибшим проникненням польських владних структур у XVI ст. в Україну шляхетський загаль просякає цілком нова для давнього боярства ідея політичного патріотизму, котра поєднувала патріотизм регіональний і особу володаря-сюзерена з цілісною державною одиницею — Річчю Посполитою, громадянами якої починає відчувати себе українська шляхта. Автор показує перспективи, які постали перед вихідцями із шляхти з середини XVII ст.: направо підеш — козаком станеш, наліво підеш — поляком обернешся [42, с. 295—298]. Н. Яковенко порушує проблему етнічної ідентичності шляхтичів у Галичині протягом XVI — XVII ст. Автор указує, що на той час визначився тип шляхтича «руського племені польської нації» [42]. З огляду на такий підхід В. Михайловський у дослідженні «Еластична спільнота: Подільська шляхта в другій половині XIV — 70-х роках XVI ст.» намагається уникати питання етнічної належності подільської шляхти, називаючи її «еластична спільнота», яка, зважаючи на прикордонний статус, військову службу, була спільнотою відкритою для прийняття нових членів, нових правил гри, нових обставин життя із Заходу і Сходу [16, с. 701]. Ю. Зазуляк також виводить походження рицарського роду Корчаків у Перемишльській землі XV ст. від галицьких бояр другої половини XIV ст. [15, с.15, 17].

Цікавим є дослідження Г. Папакіна «Фамільні архіви української лівобережної шляхти у XVII і XVIII ст. та збірка Скоропадських», де

вивчаються родинні архіви козацької старшини як вихідців з колишньої шляхетської верстви [33].

Загальновідома теза про ополячення серед вищих верств руського населення (князі, великі бояри), натомість середня і нижча ланка, як-от дрібне боярство, навпаки, зберегло українську ідентичність. В дослідженнях Л. Сливки, Р. Кирчева, Г. Горинь, Ю. Терещенка зроблено висновки, що більшість дрібної шляхти Галичини впродовж ХІХ ст. проявляла українську ідентичність через греко-католицьке віросповідання, українську мову, елементи культури та побуту, національну самосвідомість [35; 17–18; 10; 39].

В окрему групу виділімо дослідження, присвячені українським та польським шляхетським родам під владою Російської імперії, про участь у повстаннях 1830-х і 1863 рр. в роботах І. Кривошея, О. Барвінок, Ю. Поліщука, Є. Чернецький, С. Лисенко, Ю. Войтенко [22–24; 2–3; 34; 41; 30; 9].

Проблемний підхід підсумовує праці вчених про різні аспекти історії, джерела формування, культури, побуту шляхетської верстви. Такий підхід до аналізу історіографії позначився значним різноманіттям тем для дослідження, це:

соціальна історія, етнографія, матеріальна культура, побут, звичаї шляхти у працях українських дослідників В. Борисенко про одяг шляхти Східного Поділля, І. Несен про весільний ритуал дрібної шляхти Центрального Полісся, О. Васянович «Знакові функції килимів околичної шляхти Житомирщини»; Н. Старченко про поєдинки та честь у шляхетському середовищі Волині [4; 32; 6; 36–38];

шляхетська верства в період козаччини в дослідженні С. Дарчик «Візія національно-визвольної війни українського народу (1648–1657 рр.) у спогадах та щоденниках шляхтичів Речі Посполитої», І. Кондратьєва «Шляхта Любецького староства як джерело поповнення Війська Запорізького» [14; 21];

історія окремих шляхетських родин в роботі О. Алфьорова «Землеволодіння родини Голубів на Житомирщині кінця ХVІ ст. – першої половини ХVІІ ст.». Ю. Зазуляк детально дослідив місцевий український шляхетський рід Корчаків Руського воєводства, а Ю. Михайловський – родину Бучацьких на Поділлі [1; 15; 31];

різні юридичні аспекти щодо статусу шляхти в роботах В. Лизогуб «Формування станових прав шляхти на українських землях у ХVІ–ХVІІІ ст.», І. Кривошея про юридичну легітиміацію шляхти

Правобережної України в Російській імперії, Н. Старченко «Справи про згвалтування в шляхетському середовищі Волині (остання третина XVI – перша половина XVII ст.)» [25; 22–24; 37].

Отже, праця Н. Яковенко «Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. Волинь і Центральна Україна» 1993 р. дала поштовх до вивчення історії шляхетської верстви в сучасній українській історичній науці. Ба більше, різко зріс громадський інтерес серед українців до відновлення історії свого родоводу, про що свідчить створення генеалогічних товариств. У роботах вітчизняних вчених репрезентовано аналітичні дослідження про шляхту різних регіонів України, як-от Волині, Поділля, Галичини, Наддніпрянщини, впродовж різних історичних періодів під владою держав Речі Посполитої, Австро-Угорської та Російської імперій. Однак у цьому переліку не репрезентовані дослідження про шляхетську верству Закарпаття і Буковини. Разом з тим, в українській науці на сьогодні бракує єдиного фундаментального видання про шляхту всіх українських земель від XIV до XX ст.

Джерела та література

1. Алфьоров О. Землеволодіння родини Голубів на Житомирщині кінця XVI ст. – першої половини XVII ст. / О. Алфьоров. – Режим доступу: <http://haidamaka.org.ua/0145.html>

2. Барвінок О. Дворянство Подільської губернії в кінці 18 – на початку 20 ст.: історіографічний огляд / О. Барвінок // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – 2010. – Вип. XXVIII. – С. 459–464.

3. Барвінок О. Дворянське самоврядування на Поділлі після Січневого повстання 1863–1864 рр. / О. Барвінок // Польське національне повстання 1863–1864 на Правобережній Україні: від міфів до фактів: кол. монографія / за ред. І. Кривошеї, Н. Моравця. – Умань, 2014. – С. 177–184.

4. Борисенко В. Деякі особливості народного убрання поляків Поділля (кінець XIX – поч. XX ст.) / В. Борисенко // Народна творчість та етнографія. – 1973. – № 2. – С. 55–59.

5. Бучко Р. Дрібна шляхта Прикарпаття на зламі XVIII – XIX ст. (з метричними книгами ЦДІА України у Львові) / Р. Бучко // Шоста геральдична конференція. – Львів, 1997. – С. 105–108.

6. Васянович О. Закові функції килимів околичної шляхти Житомирщини» / О. Васянович // Народна творчість та етнологія. – 2011. – № 6. – С. 53–57. – Режим доступу: <http://www.ovguch.info/znavki-funktsiji-kylymiv-okolychnoji-shlyahy-zhytomyrschyny-oleksandr-vasyanovych/>

7. Вінниченко О. Позиція шляхти Руського воєводства щодо соціально-економічного та політичного стану Речі Посполитої в другій чверті XVII ст. (За матеріалами інструкцій вишенського сеймика послан на сейми 1632–1647 років) / О. Вінниченко // Україна модерна. — Львів, 1999. — Ч. 2–3. — С. 7–36.

8. Вінниченко О. Переписи посполитого рушення шляхти Сяноцької землі в 1617–1629 рр. / О. Вінниченко // Вісник Львівського національного університету ім. І. Франка. Історична серія. — Львів, 2002. — Вип. 37/2. — С. 13–48.

9. Войтенко Ю.М. Еліта Правобережної України в російському імперському суспільстві: політико-соціальні виміри (1793–1832 рр.): автореф. дис. канд. іст. наук: 07.00.01 / Ю.М. Войтенко; Держ. вищ. навч. закл. «Переяслав-Хмельниць. держ. пед. ун-т ім. Г.Сковороди». — Переяслав-Хмельницький, 2008. — 19 с.

10. Горинь Г. Громадський побут сільського населення Українських Карпат (XIX – 30-і рр. XX ст.) / Г. Горинь. — К., 1993. — 200 с.

11. Гошко Ю. Звичаєве право населення Українських Карпат та Прикарпаття XIV–XIX ст. / Ю. Гошко. — Львів: Інститут народознавства НАН України, 1999. — 330 с.

12. Гошко Ю. Промисли й торгівля в Українських Карпатах (XV–XIX ст.) / Ю. Гошко. — К.: Наукова думка, 1991. — 255 с.

13. Грицак Я. Пророк у своїй вітчизні. І. Франко та його спільнота (1856–1886 рр.) / Я. Грицак. — К.: Критика, 2006. — 631 с.

14. Дарчик С. Візія національно-визвольної війни українського народу (1648–1657 рр.) у спогадах та щоденниках шляхтичів Речі Посполитої. 07.00.06 – історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук / С. Дарчик. — К., 2009.

15. Зазуляк Ю.П. Шляхта Руського воєводства у XV ст. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук / Ю. Зазуляк. — Львів, 2004. — 24 с.

16. Капраль М. Подільська шляхта XIV–XVI століть у дослідженні Віталія Михайловського / М. Капраль // Український археографічний щорічник. — Випуск 18. — Том 21. — К., 2013. — Режим доступу: http://shron.chtyvo.org.ua/Kaprал_Myron/Podilska_shliakhta_XIVXVI_stolit_u_doslidzhenni_Vitaliia_Mykhailovskoho.pdf

17. Кирчів Р. Дрібна шляхта Українського Прикарпаття (До проблеми історико-етнографічного вивчення) / Р. Кирчів // Збірник праць і матеріалів на пошану Лариси Іванівни Крушельницької. — Львів, 1998. — С. 106–118.

18. Кирчів Р. Цикл шляхетських повістей Андрія Чайковського / Р. Кирчів // Чайковський А. Твори у 8 т. — Т. 5 У чужому гнізді. Повісті з XIX століття. — Львів: Червона калина, 1994. — С. 5–25.

19. Комар В. Акція «шляхти загородові» в контексті українсько-польських відносин 30-х років XX ст. / В. Комар // Галичина. Науковий і

культурно-просвітній краєзнавчий часопис. — Івано-Франківськ. — 2004. — № 10. — С. 135—141.

20. Компанія «Пращур» — центр вивчення генеалогії. — Режим доступу: <http://prashhur.com/>

21. Кондратьєв І. Шляхта Любецького староства як джерело поповнення Війська Запорізького / І. Кондратьєв. — Режим доступу: www.nbuv.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Gileya/2011_52_SV/Gileya52/141_doc.pdf

22. Кривошея І. І. До питання про інкорпорацію та юридичну легітимацію шляхти Правобережної України в Російській імперії (кінець XVIII — перша половина XIX ст.) / Ігор Кривошея, Ірина Кривошея // Південний архів: Збірник наукових праць. Історичні науки. — Випуск 16. — Херсон : Видавництво ХДУ, 2004. — С. 82—91.

23. Кривошея І.І. Шляхта Уманщини в імперську добу (кінець XVIII — перша половина XIX ст.) / І. І. Кривошея. — Умань : ВПЦ «Візаві» (Видавець «Сочінський»), 2014. — 254 с.

24. Кривошея І. Повсякденне життя шляхти Київської губернії в сучасній українській історіографії / І. Кривошея, Ю. Ярцун // Гілея: науковий вісник: Збірник наукових праць. — К., 2014. — Випуск 88. — 2014. — С. 75—78.

25. Лизогуб В. А. Формування станових прав шляхти на українських землях у XVI—XVIII ст. / В. А. Лизогуб // Форум права. — 2010. — № 3. — С.268—272. — Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2010-3/10lvauzc.pdf>

26. Лисейко Я.Б. Військово-службове населення Сяноцької землі у другій половині XIV-XVII ст. [Текст] : автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня канд.історичних наук. Спец. 07.00.01 - історія України / Я. Б. Лисейко ; Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України, Львівський національний університет імені Івана Франка. — Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2012. — 20 с.

27. Лисейко Я. Дрібні та середні шляхетські роди Сяноцької землі у першій половині XVI ст. [Електронний ресурс] / Я. Лисейко // Питання історії України. — 2010. — Т. 13. — С. 221—227. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Piu_2010_13_42

28. Лисейко Я. Міграція руських шляхетських родин із Сяноцької землі у першій половині XV століття [Електронний ресурс] / Я. Лисейко // Княжа доба: історія і культура. — 2013. — Вип. 7. — С. 229—238. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/kdik_2013_7_21

29. Лисейко Я. Стосунки шляхти Сяноцької та Перемишльської земель у XV — першій половині XVI ст. — Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/dkz/2011_14-15/7.pdf

30. Лисенко С. Правобережна шляхта (кінець XVIII — перша половина XIX ст.). Список шляхти Волинської, Київської та Подільської губерній, дворянські права якої перевірила Центральна ревізійна комісія / С. Лисенко, Є. Чернецький. — Вид. 1-е. — Біла Церква : Видавництво

ТОСК, 2002. — 398 с.; Вид. 2-е, випр. та доп. — Біла Церква : Вид. О. В. Пшонківський, 2007. — 448 с.

31. Михайловський В. Еластична спільнота: Подільська шляхта в другій половині XIV — 70-х роках XVI століття / В. Михайловський. — К. : Темпора, 2012. — 450 с.

32. Несен І. Околична шляхта Центрального Полісся: особливості весільного ритуалу І. Несен // Народна творчість та етнографія. — 2004. — № 6. — С. 91—97.

33. Папакін П. Фамільні архіви української лівобережної шляхти у XVII і XVIII ст. та збірка Скоропадських / Г. Папакін // Рукописна та книжкова спадщина України. — К., 2003. — Вип. 8. — С. 28—57. — Режим доступу: <http://www.medievalist.org.ua/2014/09/xvii-xviii.html>

34. Поліщук Ю. Шляхта Правобережної України як об'єкт етносоціальної політики російського царизму (кінець XVIII — середина XIX століття) / Ю. Поліщук // Наукові записки / Збірник. — К. : Інституту політичних і етносоціальних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2006. — Вип. 29. — С. 30—43.

35. Сливка Л. Галицька дрібна шляхта в Австро-Угорщині (1772—1914 рр.) / Л. Сливка. — Івано-Франківськ : Місто НВ, 2009. — 220 с.

36. Старченко Н. Поєдинки у шляхетському середовищі Волині (остання третина XVI — початок XVII ст.) [Електронний ресурс] / Н. П. Старченко / Український історичний журнал. — 2012. — № 3. — С. 49—77.

37. Старченко Н. Справи про згвалтування в шляхетському середовищі Волині (остання третина XVI — перша половина XVII ст.) [Електронний ресурс] / Н. П. Старченко // Соціум. — 2015. — Вип. 11—12. — С. 104—134.

38. Старченко Н. Честь як регулятор шляхетського повсякдення (Волинь останньої третини XVI — початку XVII ст.) [Електронний ресурс] / Н. П. Старченко // Український історичний журнал. — 2012. — № 6. — С. 25—39.

39. Терещенко Ю. Причинки до історії галицького консерватизму / Ю. Терещенко // Вісник Київського державного лінгвістичного університету. Серія: Історія, економіка, філософія. — Вип. 4. — К., 2000. — С. 11—67.

40. Хоптяр Ю. А. З історії дворянства Правобережної України (кінець XVIII — XX ст.) / Ю. А. Хоптяр // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету. Історичні науки. — Т. 1 (3). — Кам'янець-Подільський, 1997. — С. 230—239.

41. Чернецький Є. Формування і соціальне структурування шляхти Радомишльського повіту Київської губернії в кінці XVIII — першій третині XIX ст.: генеалогічний та історико-демографічний аналіз. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук / Є. Чернецький. — К., 2010. — 18 с.

42. Яковенко Н. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. Волинь і Центральна Україна. Видання друге / Н. Яковенко. — К. : Критика, 2008. — 472 с.

ТРАДИЦІЇ І МОДЕРН У ПЕРЕДВЕСІЛЬНІЙ ОБРЯДОВІСТІ ГУЦУЛЬЩИНИ І ПОКУТТЯ

У статті автор проаналізувала передвесільну обрядовість Гуцульщини і Покуття. Подану характеристику спільних та відмінних рис в обрядовості мешканців двох історико-етнографічних районів, які несуть в собі духовну цінність народу.

Ключові слова: *обзорини, сватання, заручини, рушники, старости, «давати гарбуза», гільце, дівич-вечір.*

Весілля в середовищі українців являло собою справжню урочисту драму, що супроводжувалася музикою, співами, танцями, іграми, набуваючи характеру народного свята. Це одно з тих явищ національної культури, яке найбільшою мірою зберегло архаїчний колорит світоглядних уявлень, етичних норм, народної моралі та звичаєвого права. Все починалося зі сватання, коли представники родів молодого й молодої домовлялися про весілля [5, с. 272].

На Гуцульщині напередодні сватання робили обзорини. В. Шухевич зазначав: «Якщо парубок уподобає собі дівку, просить якого Газду зайти у хату до дівки на обзорини, та нібито від не хочу придивити ся, який у хаті обхід, та як заходить ся дівка коло хати». Опісля парубок сам перевіряв отриману інформацію і вже коли йому подобався обхід, повідомляв своїм родичам про намір одружитися. І тільки тоді, коли і дівчина, і віно вподобалося родичам, хлопець отримував дозвіл від своїх родичів: «Ми тебе, сину, не силуємо тай не спираємо, жени сі або ні». Тоді до родичів дівчини посилали повіреного, щоб той дізнався чи дозволять дочці вийти заміж. Якщо дівчина давала згоду — посилали старостів [7, с. 21].

Невдовзі після цього влаштовували заручини — перший весільний обряд, що набував законної чинності: тепер дівчина і парубок вважалися нареченими і не мали права відмовитися від шлюбу; якщо таке траплялося, то винні мусили відшкодувати збитки та ще й заплатити «за образу» [5, с. 274].

Старости (посли від нареченого) приходять у хату до дівчини і просять батьків молодої видати дочку заміж. Розмова ведеться в

традиційно урочистому тоні (міфологізована дія): старости називають себе мисливцями, які полюють на куницю, або купцями, які просять віддати товар. Якщо ж дівчина і її батьки погоджуються на шлюб, дівчина подає рушники, старости обмінюються хлібом, випивають «могорич». Від того, як старости будуть оповідати про молодого, домовлятися із батьками молодої, залежить дуже багато, тому старостами обирали літніх, поважних людей, які добре знали обряд, вміли гарно говорити. Це були найчастіше «хрещені батьки» або родичі [2, с. 395].

На Покутті, у старости батьки парубка запрошували двох близьких і поважних родичів. У призначений день, вечором, старости приходили з хлібом до батька дівчини. Перед приходом старостів прибирали в хаті, готувались до гостини, а дівчина замітала хату від порога до столу, «щоб старости сідали». В свою чергу батьки дівчини запрошували «на старости» своїх близьких родичів [4, с. 7].

За традиційним сценарієм, на Гуцульщині, після попередньої згоди батьків нареченої, представники роду нареченого «йшли в старости». До їхніх атрибутів належала горілка і лише подекуди хліб, яким обмінювалися батьки на знак згоди дітей на шлюб [3, с. 58]. В. Шухевич зазначав, що старости «беруть з собою горівку, колачі, волоських горіхів, яблук і ідуть з легінем і його родичами будь котрого дня пізно у вечорі до хати, в якій живе суджена» [7, с. 22].

Старостам під час сватання замість справжньої нареченої могли вивести «підмінну», щоб переконатися, чи вони прийшли до тієї хати. На Верховинщині не було зафіксовано згадок про звичай «давати гарбуза». Очевидно, це зумовлено тим, що в гірських районах така овочева культура (гарбуз) практично не культивується [3, с. 58–59]. Тому при незгоді дівчини старостам відмовляли, тобто «давали макогона». Такий звичай притаманний як для Гуцульщини, так і для Покуття [4, с. 8]. Сватати дівчину вирушали пізно ввечері, щоб на випадок відмови зберегти сватання у таємниці. Після традиційних вітай і промов старостів кликали дівчину й прилюдно запитували її згоди на шлюб. Відповідь нареченої була обов'язковою і вирішальною. У період від сватання до оглядин була можливість обдумати рішення про одруження, і тому на заручинах закріплювалося досягнення остаточної згоди на шлюб [6, с. 30].

Через кілька днів після сватання батьки дівчини йшли до хати молодого, щоб оглянути його господарство і довідатися, в які руки

віддають свою дочку. Коли ж батьки були обізнані з майновим станом родини молодого, то оглядини зводилися переважно до застілля та обговорення деталей весілля. На Гуцульщині оглядини робила рідня нареченого в дім дівчини, яку хлопець збирався сватати, а на Покутті після сватання. На оглядинах призначали і час заручин [2, с. 396].

На заручинах, як на Гуцульщині так на Покутті, визначали, хто скільки дає ґрунту, худоби (коня, корову чи телицю, овець), господарського інвентаря, речей домашнього вжитку. Молодій давали скриню (куфер) з одягом, вереннями, подушками, домовлялись, де молоді будуть жити, а, може потім спільно побудують їм хату. Визначався час одруження, взаємодопомог в підготовці до весілля та інше [4, с. 8].

Проте, бували випадки, що під час заручин, через майнові та інші питання, родичі не могли дійти згоди, і весілля розпадалося. Коли ж усі питання вирішені, газди подавали руки на знак згоди, а староста перетинає руки хлібом. Тоді всі родичі сідали за стіл вечеряти. На Гуцульщині справа переходила до могорича, де старости, батьки молодих і самі наречені почерзі п'ють один до донного приговорюючи: «Дай Боже здоров'я!» На що ті до яких п'ють відповідають: «Пийте здорові!» після могорича дівчина перев'язує старшого старосту рушником через груди на хрест, а старости перев'язують рушниками молодят. Мати дівчини обсыпала молодих пшеницею та білою вовною і подавала їм мед, котрий символізував єдність молодих та їхніх родів. З цього часу родичі молодят називають себе сватами, свахами [7, с. 23].

Дівчина після заручин до весілля ходила прибрана в квіти, стрічки. Звідси, мабуть, і прислів'я: «Гарна дівка, як засватана» [1, с. 34].

Між заручинами та весіллям відбувалася підготовка до торжества, обставлена низкою обрядів. Основними тут були дівчач-вечір (або барвінкові обряди), бгання (замішування) короваю. Для Західної України більш притаманними були барвінкові обряди, для Східної — короваїні. В українців вічнозелений барвінок завжди вважався символом вічності кохання та шлюбу і, природно, одним із головних елементів весільної обрядовості.

На Гуцульщині вінок змащували медом і вкривали позолотою. Дівчина не знімала його аж до шлюбу, навіть спала у ньому, бо, якщо вінок пропаде, — не буде щастя у подружньому житті. Вінками не тільки прикрашали молодих та дружок, а й вдягали на руки всім, кого запрошували на весілля [5, с. 274].

Дівич-вечір влаштовували напередодні весілля як символ прощання з самотнім життям, і робили це окремо в оселях молодої та молодого. Саме там «завивали» весільне гільце (вільце) — вишневу чи соснову гілку, прикрашену стрічками та жмутками колосків, — символ незайманості, краси та молодості. При цьому дотримувалися традиції, щоб деревце мало непарну кількість гіллячок. Гільце шукали і вирубували хлопці-бояри, рідше (на Покутті) гільце мусив вирубати для молодої сам молодий. Виготовляли тут і квітки та вінки для молодих [5, с. 275]. На Покутті вінок нареченої робили з кольорових стрічок, герданів, квітів, пір'я, намистин. Гуцулка на весілля готувала собі «барвінковий вінок» — твердий каркас, на який між зеленим листям нашивалися яскраві квіти з паперу, гарусу, тканини, воску та інших матеріалів [1, с. 38].

Весільні звичаї та обряди українського народу є цінною культурною спадщиною, важливим джерелом для вивчення життя і побуту. У весільній обрядовості відбувається процес передачі етнокультурної інформації між поколіннями, що забезпечує спадкоємність самотності етносу. Вивчення обрядовості етнографічних груп Гуцульщини і Покуття, дають нам широке уявлення про моральні, етичні, естетичні погляди народу, різноманітні аспекти його життєдіяльності.

Джерела та література

1. Борисенко В. К. Берегиня. Українські народні пісні / В. К. Борисенко. — К. : Мистецтво, 1991. — С. 5—8.
2. Лозко Г. С. Українське народознавство / Г. Лозко. — 2-е вид., доповнене та перероблене. — К. : Видавництво «АртЕк», 2004. — 472 с.
3. Маховська С. Весільна обрядовість Верховинського району Івано-Франківської області: локальна специфіка, особливості термінології, динаміка змін / С. Маховська // Народна творчість та етнографія. — 2013. — № 6. — С. 57—64.
4. Паньків М. І. Весілля у селі Вербівцях на Городенківщині / М. Паньків. — Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2000. — 108 с.
5. Пономарьов А. Українська етнографія. Курс лекцій / А. Пономарьов. — К. : Либідь, 1994. — 318 с.
6. Тюрменко І. Культурологія: теорія та історія культури. Навч. посіб. / І. Тюрменко. — Видання друге перероблене та доповнене. — К. : Центр навчальної, 2005. — 368 с.
7. Шухевич В. О. Гуцульщина. Ч. 3. / В. О. Шухевич. — 2-е вид. — Верховина : Журн. «Гуцульщина», 1999. — 272 с. Розд. XII. Гуцульське весілля. — С. 21—78.

СВЯТО ВВЕДЕННЯ У ЗИМОВОМУ КАЛЕНДАРІ УКРАЇНЦІВ БОЙКІВЩИНИ: ЗВИЧАЄВІ ТРАДИЦІЇ ТА ЗАБОРОНИ

У статті на основі матеріалів польових етнографічних досліджень, опрацьованої етнографічної, історичної та краєзнавчої літератури розкрито традиційний і сучасний колорит у відзначенні християнського свята Введення (4 грудня за н. ст.) на Бойківщині. Грунтуючись на здобутках новітньої та сучасної української етнографії, окреслено місце свята Введення в народному календарі українців. На локальному рівні в межах досліджуваного регіону простежено звичаєві традиції й обрядові дійства, пов'язані з архаїчним загальнослов'янським віруванням у «полазника». Дано характеристику окремим звичаєвим нормам та заборонам, що побутують в традиційній культурі бойків відзначення цього свята.

Ключові слова: Введення, Бойківщина, бойки, свято, обряд, магічний акт, «полазник», повір'я, табу, народний календар.

У традиційній обрядовості зимових календарних свят українців присутні звичаї, повір'я та магічні акти, що несуть на собі ознаки межового стану природи, а разом із ним — творення нового календарного року і господарського циклу. Подібні мотиви досить виразно проявляються у звичаєво-обрядовому комплексі християнських свят Введення (4 грудня за н. ст.), Андрія (13 грудня за н. ст.), Анни (22 грудня за н. ст.), Різдва Христового (7 січня за н. ст.), Нового року (14 січня за н. ст.) тощо. Особливим статусом із переліченої групи свят володіє свято Введення, яке ще в давніх слов'ян виступало межовою віхою народного календаря.

На тлі посилення суспільного інтересу до звичаєво-обрядової культури своїх предків, процесу відродження народних традицій та утвердження власної етнічної ідентичності обрана тема дослідження, на наш погляд, набуває значної актуальності. Додаткової значущості цій проблемі надає те, що звичаєві традиції і заборони свята Введення розглядаються на прикладі такого самобутнього та розмаїтого в етнокультурному сенсі етнографічного району, яким є Бойківщина. Звичаєво-обрядова практика жителів вказаного регіону тісно пов'язана з циклічними процесами і переломними періодами в

довколишній природі, що відображено, зокрема, і в традиційній звичаєвості християнського свята Введення.

Вказана тема дослідження не досить розроблена у спеціальній історичній та етнологічній літературі. Окремі фрагменти із традиційної обрядовості свята Введення на Бойківщині містяться у розвідці І. Чеховського [42]. Свято Введення становить частину предмета дослідження у публікаціях С. Боян-Гладкої, які охоплюють весь цикл свят календарного року в бойків [16; 17]. Цікаві етнографічні відомості із вказаної проблематики репрезентовано у працях Л. Василечко [18; 19], Г. Гром [23; 24], Ю. Гайди [21]. Потрібно зазначити, що основою цієї публікації послужили матеріали дисертаційного дослідження автора [31].

Як вже було сказано, свято Введення (21 листопада за ст. ст. 4 грудня за н. ст.) у народному календарі українців володіє особливим статусом. По-перше, саме з цим святом українці найчастіше пов'язували «замикання землі на зиму», «відхід її до сну» [20, с. 17]. На Бойківщині, як і повсюди в Україні, вважали, що починаючи від Введення (у багатьох населених пунктах Західної Бойківщини це свято носить назву Введеніє, або «перша коляда» [37, с. 309]) і аж до Благовіщення копати (рушати) землю суворо заборонено (прояв культу матері-землі) [27, с. 51; 36, с. 59]. По-друге, у зв'язку з першим фактором святом Введення у народному календарі остаточно закінчувався весь цикл сільськогосподарських робіт [30, с. 208]. Окрім того, день 4 грудня відкриває цикл зимових свят, що склалося, очевидно під впливом церковної традиції. На теренах Бойківщини Введення вважалося першим зимовим святом. Тому воно по праву є межевою подією сонячного та літургійного календаря українців.

У цьому контексті одним з аргументів може слугувати міркування М. Грушевського. Дослідник вважав, що в стародавньому землеробському календарі українців річний цикл розпочинався місяцем, який передував Коляді. Зокрема, М. Грушевський виділяв приблизно двотижневий період між святами Введення (21 листопада за ст. ст.) і Варвари (4 грудня за ст. ст.), на який припадали завершення старого господарського року й початок нового. Цей період дослідник співвідносив із римськими брумаліями. Обряди цього календарного відрізка спершу концентрувалися довкола свята Введення, яке таким чином відіграло роль межі між старим і новим роком. Однак пізніше більша частина обрядів перейшла в різдвяно-

новорічний цикл, а інша осіла в обрядовості молодіжних громад [25, с. 144].

До свята Введення приурочене багатство обрядових дій та повір'їв, пов'язаних з архаїчним загальнослов'янським віруванням у «полазника». Звичай «полазника» сучасні українські дослідники інтерпретують по-різному: як «магію першого дня» [33, с. 396; 38, с. 199], як звичай «першої ноги» [32, с. 243] тощо. Останній варіант назви цього дійства, згідно з інформацією С. Токарева, поширений на Британських островах [29, с. 73]. Слідом за О. Курочкіним і І. Чеховським ми схильні розглядати його як прояв «магії першого дня», що доводиться особливим статусом свята Введення, та інших днів, в які практикується згадане обрядове дійство.

Учасники експедицій із збирання матеріалів для Карпатського діалектологічного атласу, працюючи на території Бойківщини в 60-х рр. ХХ ст., зафіксували такі значення терміна «полазник»: 1) людина, яка перша приходить у певний день з відомої групи свят (Дмитра, Введення, Андрія, Миколая, Анни, Різдво, Новий рік); 2) домашня тварина, яку першою вводять до хати в один із перелічених вище свят; 3) їжа, яку залишають від святвечірнього столу, а вранці згодують худобі; 4) переддень свята або другий день свят; 5) глечик молока і шматок хліба, які кладуть на вікно в день смерті близької людини [40, с. 27, 33–35, 37–38]. В с. Липі Долинського району Івано-Франківської області було зафіксовано ще одне значення цього терміна: обрядовий хліб, обв'язаний лляним повісмом, яким обдаровують «полазника»-людину [40, с. 38].

Як на території Бойківщини, так і в інших регіонах України добрим і бажаним «полазником» вважався здоровий чоловік, молодий хлопець або дитина 7–12 років, що першими заходили до оселі у визначені календарні свята. Згідно з польовими записами М. Зубрицького, наприкінці ХІХ ст. у с. Мшанці Старосамбірського повіту критерієм для оцінки благополучності року, що минав, був «полазник», який завітав до господи на свято Введення (інша назва цього свята тут — «перший полазник», або «перша коледа»). Через це й повідали, коли рік теперішній протікав неблагодатно, що, мовляв, «...мав кирьвавого полазника» (бо приніс у хату нещастя) [27, с. 51; 34, с. 88].

У с. Любінцях Стрийського району Львівської області в день свята Введення очікували, щоб до оселі перший зайшов чоловік. Жінка була небажаним гостем у цей день, бо «якщо приходе жінка, то кажут

діравай полазнок» [39, с. 33–34]. Схоже пояснення нам вдалося записати в с. Старому Кропивнику Дрогобицького району Львівської області: «дівчина – то діряве щастя» [14, арк. 2]. Жіноча стаття вважалася «пустою» і в закарпатських бойків, що свого часу зумів зафіксувати російський етнограф П. Богатирьов [15, с. 220].

Отже, особа жіночої статі в колективній свідомості бойківського села асоціювалася з життєвими негараздами, лихом і була, так би мовити, загрозою домашньому мікросвіту в день Введення. Віра в «полазника» була така міцна і знакова, що в день цього свята в багатьох населених пунктах Бойківщини (Долинщина, Стрийщина, Сколівщина) як чоловіки, так і жінки взагалі намагались утриматися від відвідин чужих домівок [1, арк. 1; 12, арк. 2; 45, с. 127]. Цікаво, що подібна деталь різко контрастує із звичаєм «полазника» на території Балканського півострова, де стаття першого гостя дуже часто не мала суттєвої ваги. Так, у Славонії (Хорватія) навіть було бажаним, аби за «положая» («полазник» у хорватів) завітала жінка: коли вона заходила в хату, їй давали в руки веретено, і розпочиналась імітація процедури прядіння з тим, щоб багато було в полі льону, корму для худоби та яєць у господарстві [39, с. 29].

Стійкою традицією в день Введення на більшій території Бойківщини до наших днів залишається прихід малих хлопчиків (дошкільнят та дітей шкільного віку), що на локальному рівні володіє власною етнокультурною специфікою. В с. Слободі-Болахівській Долинського району Івано-Франківської області (Східна Бойківщина) обрядовий сценарій дій такого «полазника» відзначався простотою: хлопчик приходив, вклонявся і сідав за стіл. Тут його відразу пригощали: давали калачики, перев'язані навхрест лляним повісмом [2, арк. 1], а в наш час дають переважно гроші, цукерки і шоколад [3, арк. 1]. У с. Максимівці того ж району в канву звичаю, що за своєю суттю є обрядовим магічним дійством, було вплетено вербальний складник: хлопчик, що приходив, кланявся і віншував [4, арк. 1]. Віншування притаманне для «полазників» с. Спаса Рожнятівського району Івано-Франківської області. Тут так заведено, що діти перед тим, як вирушити до школи, спершу йдуть по сільських домівках із красивими побажаннями-віншуваннями, за що отримують від господарів гроші. Грошова плата в цьому разі доповнює магічну спрямованість обряду, адже їх гроші дають з тим, «аби ся вели» [6, арк. 2].

Ще однією особливістю обряду в деяких населених пунктах Бойківщини було ритуальне «посівання». В 1930-х рр. та пізніший радянський період «посівання» було невід'ємним елементом дій «полазника» в с. Дубі Рожнятівського району Івано-Франківської області [8, арк. 1]. А в с. Небилові того ж району до цих пір «полазники» посівають. Заходячи до оселі господаря, хлопчики промовляють:

Чи то нині пісний день,
Чи то нині празник,
Відкривайте люди двері,
Бо прийшов полазник [9, арк. 1].

В 1930-х рр. таким гостям віддячувались калачиками (пізніше — пампушками) або грошима [9, арк. 1]. На території інших історико-етнографічних районів України «полазники» теж віншують, але там цей звичай здебільшого приурочений до християнських свят різдвяно-новорічного циклу [22, с. 88; 35, с. 72].

Окрім антропоморфного «полазника», значним символіко-магічним змістом у бойків володів зооморфний «полазник». Найчастіше на роль першого гостя обирали тих домашніх тварин, що були в господарстві: молоде теля, вівцю, вола, півня і навіть собаку. Так, на Східній Бойківщині (с. Ріпне Рожнятівського району Івано-Франківської області) рано-вранці заводили до хати когута [137, арк. 2]. Окрім того, в деяких населених пунктах Рожнятівщини частим «полазником» у домі була вівця (сс. Ясень, Небилів) [9, арк. 2; 44, с. 200]. Наприкінці ХІХ ст. в рідному с. Нагуєвичях Дрогобицького району І. Франко зафіксував, як у день Введення до хати заводили ялівку або молодого бичка [41, с. 205].

Інший відомий дослідник бойківської традиційної культури П. Зборовський вже в наш час зробив теж не менш цінне спостереження. Так, згідно з його записами в окремих селах Турківщини (сс. Радич, Верхне Висоцьке) до цих пір в ролі «полазника» заводять в домівку молоде теля, ягнятко або ж собаку [26, с. 217].

Разом із глибоко символічними обрядами для свята Введення як межового свята народного та астрономічного календаря українців властиві численні заборони та перестороги, що регулюють господарську і побутову сферу життя людини. Одним із

найпоширеніших табу, що діяло на території Бойківщини і було приурочене до цього дня, була заборона позичати що-небудь з власної домівки. Свідчення про подібні перестороги фіксуються у Рожнятівському (сс. Ріпне, Луги) районі Івано-Франківської області [5, арк. 1; 7, арк. 2], Сколівському (сс. Нижнє Синьовидне, Плав'я, Козьова) та Дрогобицькому (с. Нагуєвичі) районах Львівської області [10, арк. 3; 11, арк. 4; 13, арк. 5; 24, с. 203]. Причому в с. Нагуєвичах вірили: якщо не дотримуватись цього правила, «тоді все з господарства буде відходити, а не прибувати» [24, с. 203].

В минулому в багатьох населених пунктах Бойківщини старанні господині поспішали до свята Введення потерти всі коноплі і почати прясти [18, с. 39; 20, с. 17]. Якщо жінка або дівчина не справлялась вчасно з цим завданням, то, за народним повір'ям, їй та її родині загрозувала велика небезпека: буря могла повністю знищити майбутній врожай, а саму дівчину «баби могли взяти на язик», після чого їй було дуже складно вийти заміж [18, с. 39; 20, с. 17]. Цього з пильною увагою дотримувались, зокрема на Старосамбірщині, інакше, згідно із записами М. Зубрицького, «туча більше вадит ниві» [27, с. 51].

Митрополит Іларіон підкреслює: такого роду повір'я концентрувались навколо свята Введення через те, що цим днем колись розпочинався новий господарський рік [28, с. 304]. Саме тому намагались завершити одну роботу і розпочати другу. Гадаємо, що в цьому доволі архаїчному повір'ї закладена також вища, космогонічна ідея. Так, за словами А. Ковалика, чинність ткання виражає символічний процес творення життя (ткання=креації), передусім в аспекті множення і росту [43, с. 90]. Тому жінка тут ставала співучасником сакрального світотворчого процесу, впливаючи в такий спосіб на майбутній добробут та благополуччя власної родини.

Із днем Введення вступала в силу тривала заборона, про яку вже йшлося вище, а саме заборона рушати (копати) землю до великого християнського свята Благовіщення. Саме тоді, за народним віруванням, «Бог землю поблагословить» [27, с. 51]. У зв'язку з цим наприкінці ХІХ ст. на Старосамбірщині господині завчасно копали землю й несли додому, «бо глина потрібна, особливо сива, замастити піч або що заліпити в хижи» [27, с. 51].

До свята Введення народна мудрість прив'язала чимало приказок та повір'їв, що впродовж віків дозволяли селянинові зробити певні

прогнози стосовно нового господарського року. Нерідко ці зразки усної народної творчості зв'язують одне з одним різні християнські свята та пори року. Одна з календарних паремій твердить, що скільки на Введення буде води, стільки на Юрія буде трави [27, с. 51]. Отже, у світоглядних уявленнях селян від погодних умов на Введення напрямці залежала успішність початку пастівницького сезону. Зупинімося також на одній цікавій приказці, що побутує серед бойків. Так, у багатьох населених пунктах Східної Бойківщини із святом Введення часто зв'язують приказку «Введен — щодень, а Миколи — хай не буде ніколи». В с. Ріпному Рожнятівського району Івано-Франківської області респондент Анелія Петрівна Черпак розповіла легенду, що пояснює цю примовку. Ось її зміст: «У Перегінському колись мешкало багато жидів. І от колись один чоловік з Ріпного позичив у жида велику суму грошей. За деякий час жид вирішив повернути позичені гроші. Зібрався і вирушив до цього чоловіка по гроші. А то був день Вісного Миколи, такий є в календарі. Прийшов жид до хати того чоловіка і почав стукати. Стукає-стукає, а то ніхто не відчиняє. Довго він стукав, так йому ніхто і не відчинив. Не застав жид чоловіка вдома. Прийшло свято Введення, і жид знов подався по свої гроші. На цей раз він застав чоловіка вдома. Той його гостинно прийняв, почастував і борг весь повернув. От жид і сказав з цього приводу: “Введен — щодень, а Миколи — хай не буде ніколи”. Бо на Миколи жид не застав нікого вдома, пішов засмучений, а на Введення отримав все, що хотів, навіть більше» [7, арк. 2].

Із змісту народної легенди випливає, що на свято Введення євреї були бажаними гостями в домівках бойків, і навіть більше: на бойківсько-гуцульському пограниччі в цей день впускали до хати тільки євреїв [44, с. 212]. Закарпатські бойки таку привілейованість цієї етнічної групи пояснювали двояко: євреї належали до іншого віросповідання або ж тим, що основним ремеслом єврея була торгівля [15, с. 220–221].

Отже, обрядовий фон свята Введення на Бойківщині насичений численними віруваннями та заборонами, що передусім зв'язано з межовим, граничним його статусом. У символічному полі обрядового дійства «полазник» була закладена ідея конструювання та програмування благодатного й успішного нового календарного року, що в житті традиційних суспільств мало першочергове значення.

Джерела та література

1. Науковий етнографічний архів Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. — Ф. 1. — Оп. 6. — Спр. 99. Звичаї та обряди зимових свят із с. Розточки Долинського району Івано-Франківської області. Записано Коломийчуком О. Ю.

2. Там само. — Спр. 112. Свята осені і зими у с. Слобода Болехівська Долинського району Івано-Франківської області. Записано Коломийчуком О. Ю.

3. Там само. — Спр. 113. Осінньо-зимові календарні звичаї та обряди с. Слобода Болехівська Долинського району Івано-Франківської області. Записано Коломийчуком О. Ю.

4. Там само. — Спр. 119. Осінньо-зимові звичаї та обряди с. Максимівка Долинського району Івано-Франківської області. Народні ворожіння. Записано Коломийчуком О. Ю.

5. Там само. — Спр. 123. Головні християнські свята осінньо-зимового календарного обрядового комплексу с. Луги Рожнятівського району Івано-Франківської області. Записано Коломийчуком О. Ю.

6. Там само. — Спр. 125. Звичаї та обряди осінньо-зимових свят із с. Спас Рожнятівського району Івано-Франківської області. Записано Коломийчуком О. Ю.

7. Там само. — Спр. 137. Осінньо-зимові календарні звичаї та обряди с. Ріпне Рожнятівського району Івано-Франківської області. Записано Коломийчуком О. Ю.

8. Там само. — Спр. 139. Осінньо-зимові календарні звичаї та обряди с. Дуба Рожнятівського району Івано-Франківської області. Записано Коломийчуком О. Ю.

9. Там само. — Спр. 140. Календарні звичаї та обряди с. Небилів Рожнятівського району Івано-Франківської області. Записано Коломийчуком О. Ю.

10. Там само. — Спр. 147. Календарні звичаї і обряди с. Нижне Синьовидне Сколівського району Львівської області. Записано Коломийчуком О. Ю.

11. Там само. — Спр. 152. Календарні звичаї та обряди с. Козьова Сколівського району Львівської області. Записано Коломийчуком О. Ю.

12. Там само. — Спр. 153. Осінньо-зимові календарні звичаї та обряди с. Орявчик Сколівського району Львівської області. Записано Коломийчуком О. Ю.

13. Там само. — Спр. 154. Осінньо-зимові календарні звичаї та обряди с. Плав'я Сколівського району Львівської області. Записано Коломийчуком О. Ю.

14. Там само. — Спр. 160. Осінньо-зимові календарні звичаї та обряди с. Старий Кропивник Дрогобицького району Львівської області. Записано Коломийчуком О. Ю.

15. Богатырев П. Вопросы теории народного искусства / Петр Богатырев. — М. : Искусство, 1971. — 544 с.
16. Боян С. Головні християнські свята календарного обрядового комплексу бойків / Світлана Боян // Україна: Культурна спадщина, національна свідомість, державність. — Вип. 17: Українсько-польсько-білоруське сусідство: ХХ століття. — Львів, 2008. — С. 492–500.
17. Боян-Гладка С. Елементи синкретизму в календарній обрядовості бойків / С. Боян-Гладка // Карпати: людина, етнос, цивілізація. — Івано-Франківськ : Плай, 2014. — Вип. 5. — С. 178–186.
18. Василечко Л. Шуткова неділя. Народні звичаї, обряди та повір'я / Любомира Василечко. — Львів : Тиса, 2012. — 186 с.
19. Василечко Л. Шуткова неділя: Народні звичаї, обряди та повір'я / Любомира Василечко. — Брошнів : Таля, 1994. — 58 с.
20. Воропай О. Звичаї нашого народу. Етнографічний нарис: у 2 т. / О. Воропай. — [Репринтне видання]. — К. : Оберіг, 1991. — Т. I. — 455 с.
21. Гайда Ю. Турківщина: природа і люди. Монографічний опис / Юрій Гайда. — Ужгород : Патент, 1998. — 391 с.
22. Горбаль М. Різдвяна обрядовість Лемківщини: семантика, типологія, етнічний контекст / Марія Горбаль. — Львів : ТЗОВ Дизайн-студія «Папуга», 2011. — 199 с.
23. Гром Г. Нагуєвичі / Г. Гром. — Дрогобич : ВФ «Відродження», 2002. — 288 с.
24. Гром Г. Звичаї, традиції, обряди в Нагуєвичах / Г. Гром // Бойки: Часопис: До 75-річчя товариства «Бойківщина». — Дрогобич : НКТ «Бойківщина», 1998. — № 1–2 / 96, 1–12 / 97, 1–6 / 98 (22–52). — С. 198–204.
25. Грушевський М. Історія української літератури: [в 6 т., 9 кн.] / Михайло Грушевський. — К. ; Львів, 1923. — Ч. 1. — 360 с.
26. Зборовський П.А. Різдвяний цикл свят за традицією села Верхне Висоцьке на Турківщині / П. Зборовський // Бойки. До 75-річчя товариства «Бойківщина». — Дрогобич : НКТ «Бойківщина», 2002. — 1–12/2000, 1–12/2001, 1–10/2002 (71–104). — С. 215–220.
27. Зубрицький М. Народний календар, народні звичаї та повірки, прив'язані до днів у тижни і до рокових свят (Записані у Мшанці, Старосамбірського повіту та по сусідніх селах) / М. Зубрицький. — Львів, 1901. — 60 с.
28. Іларіон, митрополит. Дохристиянські вірування українського народу: Іст.-реліг. моногр. / митрополит Іларіон. — К. : Обереги, 1992. — 424 с.
29. Календарные обычаи и обряды в странах зарубежной Европы. Исторические корни и развитие обычаев / [под ред. С. А. Токарева]. — М. : Наука, 1983. — 226 с.

30. Килимник С. Український рік у народних звичаях в історичному освітленні: [у 3 кн., 6 т.] / Степан Килимник. — К. : АТ «Обереги», 1994. — Кн. 1, т. 1 (Зимовий цикл); т. 2 (Весняний цикл). — 400 с.

31. Коломийчук О.Ю. Осінньо-зимові календарні звичаї та обряди бойків у другій половині XIX — на початку XXI ст.: дис. канд. іст. наук : 07.00.05 / Коломийчук Олександр Юрійович. — Івано-Франківськ, 2015. — 299 с.

32. Культура і побут населення України / [В. І. Наулко, Л. Ф. Артюх та ін.]. — К. : Либідь, 1993. — 255 с.

33. Курочкин А. Календарные обычаи и обряды / А. Курочкин // Украинцы. — М., 2000. — С. 391—430.

34. Кутельмах К. Мандрівка вглиб віків (Прадавні елементи в зимовій обрядовості) / К. Кутельмах // Старосамбірщина. Альманах. — Вип. 1. — Львів, 2001. — С. 85—89.

35. Лозинська І. Зерно в зимовій обрядовості українців / І. Лозинська // Етнічна історія народів Європи. — 2001. — Випуск 10. — С. 70—75.

36. Матвеева Н. Православні свята і народні традиції / Н. Матвеева, А. Голобородько // Наука і суспільство. — 2010. — № 11—12. — С. 57—62.

37. Тиводар М. Етнографія Закарпаття: Історико-етнографічний нарис / Михайло Тиводар. — Ужгород : Гражда, 2010. — 416 с.

38. Українська минувшина: Ілюстрований етнографічний довідник / Пономарьов А. П., Артюх Л. Ф., Косміна Т. В. та ін. — К. : Либідь, 1993. — 256 с.

39. Усачева В. Обряд «полазник» и его фольклорные элементы в ареале сербскохорватского языка / В. Усачева // Славянский и балканский фольклор. Генезис. Архаика. Традиции. — М. : Наука, 1978. — С. 27—47.

40. Усачева В. Об одной лексико-семантической параллели (на материале карпато-балканского обряда «полазник») / В. Усачева // Славянское и балканское языкознание: карпато-восточнославянские параллели, структура балканского текста / [сост. и отв. ред. Т. М. Судник, Т. В. Цивьян]. — М. : Наука, 1977. — С. 21—77.

41. Франко І. Людові вірування на Підгір'ю / І. Франко // Етнографічний збірник. — Львів, 1898. — Т. 5. — С. 160—218.

42. Чеховський І. Межовий характер дня Андрія в українському народному календарі / І. Чеховський // Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології: Збірник наукових статей. — Чернівці, 1999. — Т. 3. — С. 168—186.

43. Kowalik A. Kosmologia dawnych Slowian / Artur Kowalik. — Krakow : Nomos, 2004. — 542 s.

44. Schnaider J. Z zycia gorali nadlomnickich / Jozef Schnaider // Lud. — Warszawa, 1912. — Т. 18. — S. 198—215.

45. Valaskova N. Frantisek Rehor (1857—1899) a jeho etnograficka cinnost (Sukazkami clanku F. Rehore z Halice) / Nada Valaskova. — Praha, 1999. — 167 s.

БОЙКІВСЬКІ ТРАДИЦІЙНІ ВЕСІЛЬНІ СТРАВИ (КІНЕЦЬ ХІХ – ПЕРША ПОЛОВИНА ХХ ст.)

У статті викладено матеріал про бойківські традиційні весільні страви кінця ХІХ – першої половини ХХ ст. Звернуто увагу на обрядодії, пов'язані з поданням до столу та вживанням весільних страв, а також з випіканням бойківського весільного короваю і колача.

Ключові слова: *Бойківщина, обряд, коровай, колач, будженина, варенуха, гишки, рубці.*

Бойківщина – історико-етнографічний регіон на північних і південних схилах Карпат, простягається від річок Лімниці і Тересви (на сході) до річок Ужа і Сяну (заході). Охоплює гірські райони Львівської, Івано-Франківської та Закарпатської областей.

Їжа – важливий складник нашого життя. Вона є основним джерелом сил та енергії, які нам вкрай потрібні. Смачна їжа приносить також неабияке задоволення. Що ж до весільної, то її призначення полягає ще й у тому, що вона об'єднує сім'ї за одним великим святковим столом. На Бойківщині за кількістю і якістю страв «судили» про заможність сім'ї, яка робить весілля, щедрість господарів, а після весілля це була основна тема для обговорення. Саме ці причини спонукали до того, що частування гостей було різноманітніше і багатше за кількістю використаних продуктів, аніж в будні дні чи інші свята.

Яке ж весілля без м'ясних страв? Напередодні дійства обов'язково кололи кабана або ж іншу худобу, яка була в господарстві. Проте слід зазначити, що будь-які приготування завжди розпочиналися з таких слів: «Дай Боже вісіле в гаразді почети і в гаразді скінчити». Той, хто приходив допомагати газдам також казав ці слова, бажав молодим щастя і вже після цього брався до роботи. Із м'яса робили: ковбаси, кров'янки, шкварки для підлив, сало, сальтисон (сальцисон). Чого тільки вартували бойківські рубці (флеку) – з коров'ячого вим'я, кишок, пшена та

спецій. Почесне місце на столі займала бойківська будженина (вудженина). М'ясо тут «будять» споконвіку в димарі із застосуванням певних порід дерев (вишні, груші, ялівцю, граба, ліщини), які надавали йому приємного запаху та оригінального смаку. Цікавою м'ясною стравою був також гуляш (назва походить від слова «гуляти»), який згодом став угорською національною їжею. Окремо на весілля господар різав і невеличке поросятко, яке запікали цілим. Порося із хроном у зубах чи начинкою всередині вважалося не тільки окрасою святкового столу, а й підкреслювало добробут родини молодого чи молодої.

Бойки здавна були вправними мисливцями, тому на столі бували наїдки з дикої птиці, зайчатини, вепра. Як прянощі до м'яса використовували цибулю, часник, кріп, петрушку, кмин, любисток, листя кульбаби, лободу, пастернак.

Якщо у повсякденному житті люди цього етнорегіону споживали мало яєць (вимінювали їх на потрібні в господарстві речі: сіль, сірники чи нафту), то на весіллі всіх частували вареними яйцями, розрізаними навпіл, що символізувало єдність нової сім'ї.

Серед всього розмаїття страв окреме місце займали вареники. На Галичині називали їх пирогами. Сьогодні це повсякденна їжа, а колись їх їли тільки на свята чи в неділю. Пирогов вражали кількістю своїх начинок: із сиром, з грибами, з картоплею, з капустою, з горохом, з квасолею, з вишнями, з маком, з печеним гарбузом, з маком з калиною — та ще багато з чим. Смакували вони із сметаною, маслом чи мачанкою. На весіллі молодій бажали бути повною, як вареник (символізувало продовження роду), або кататись, як сир у маслі чи вареник у сметані (добробут).

Не менш традиційною весільною стравою, аніж вареники, були голубці. На «свальбу» начинкою для них була вже не терта картопля (як у будні), а пшоно, кукурудзяна чи гречана крупа, м'ясо, цибулька, спеції. Завиті вони були в листя капусти, винограду, буряка і тушковані у сметані чи у квасі.

Тертухи (теперішні деруни, але запечені) — також розповсюджена святкова страва, яку подавали з підсмаженою цибулькою та шкварками. Оскільки вони були доволі рідкої консистенції, то використовували капустяне листя як форму для їхнього приготування.

Жодне весілля не обходилося без улюбленого для українців червоного борщу. Споживали його і в будні, але на весіллі він був наваристіший: крім звичного набору продуктів, смажили сало, м'ясо, а перед подачею на стіл додавали сметану, чого не робили повсякдень. Весільний борщ молодята їли з однієї миски та однією ложкою — щоб у сім'ї була злагода.

Бойки ще й чудові знавці великого розмаїття їстівних грибів: козарі, печериці, підпеньки (опеньки), сморжі, калічки, гливи, бузький сир... Використовували їх для приготування грибних юшок, мачанок, грибних начинок. Окремі солили цілими діжками.

На весільному столі обов'язково мали бути: гишки (драглі, холодець, студинець), які подавали з тертим хроном чи хрінницею (борачки, цвіклі, хріненка); крученики (відбите м'ясо, в яке загорнута начинка з грибів, капусти...); домашня консервація, яку подавали до картоплі: огірки, помідори, солені чи мариновані грибочки. Із рибних страв були карасі у сметані або ж домашня солена риба.

Помилково вважати, що в минулому сторіччі було не так багато десертів, як тепер. Вони і тоді вражали своєю різноманітністю. Найпоширенішими були: медівники, маківники, сирники, бублики, пампушки (з начинкою і без), різні завиванці, оладки, млинці із солодким сиром — саме цією стравою найчастіше завершувалось святкове застілля. Запивали все киселем з ягід, який, проте, далеко не єдиний напій, відомий бойкам. Гостей на весіллі пригощали варенухою, яка могла бути алкогольною і безалкогольною. Готували її із засушених слив (чи інших фруктів), м'яти, чебрецю та червоного гострого перцю. До столу подавали також медуху, або звичніше нам — медовуху — із меду, масла, шишок хмелю. Пили її гарячою. У пошанівку було пиво (пійло, солод). Майже кожен господар умів готувати цей напій самостійно. До алкогольних випивок відносилися різні наливки з малини, ожини, слив... Залежно від використаного продукту утворювалась назва: «вишнівка», «малинівка», «калінівка», «сливовиця». Поширеними були і так звані настойки (настоянки). Переважно їх готували з вишень чи слив: заливали двадцятиградусною горілкою і ставили в тепле місце для бродіння. Цей напій був значно міцніший за наливки, цінувався вище, і

виготовляли його головню в заможних селян. Однак улюбленими напоями були: квас (хлібний, буряковий, калиновий, із соку дерев); березовий чи кленовий сік, який підсмачували підсмаженим ячменем; узвар — із засушених яблук, груш, слив, чорниць, які потім виймали і клали на стіл як десерт [6, с. 115]

Особливе місце на бойківському столі завжди займав хліб. Без нього в цьому регіоні не обходилося жодне свято, а на весіллі він мав ще й символічне значення. Якщо в побуті переважав житній, ячмінний, картопляний, хліб із висівок, то на весіллі — пшеничний. Основними весільними хлібними виробами були: білий формовий хліб, коровай та колачі.

Коровай — це, напевно, один з найосновніших символів українського весілля. Люди цього етнорегіону здавна вірили в його магичні властивості, які здатні оберігати майбутню сім'ю від біди та нещастя. Саме тому його випікали, суворо дотримуючись певних обрядових правил:

робили це день перед весіллям коровайниці — заміжні жінки, які щасливо живуть у першому шлюбі;

перш ніж приступити до роботи, всі мили руки чистою водою, бажано свяченою;

діжу, в якій вчиняли тісто, хрестили і промовляли: «Помайбіг (Помагай Боже)»;

коровай завжди пекли круглий, у формі сонця, поклоніння якому збереглося, очевидно, ще з найдавніших часів.

Прикрашали цей хлібний виріб геометричними візерунками, символічними голубами, колосками, калиною, квітами, які виготовляли з тіста і які мали принести добробут та злагоду [6, с. 68].

Саджаючи коровай в піч, його знову хрестили та промовляли: «Помайбіг». Після виконаної роботи коровайниці мили руки, а потім цією ж водою вмивали всіх присутніх у хаті. Виливали воду під плодове дерево. Що пишніший виходив коровай — то щасливіше і багатше життя чекає молоду пару. До церкви його ніс староста на вишитому рушнику, а після «слюбу» він стояв на найпочеснішому місці — перед молодими, посеред святкового стола.

Не менш важливу роль на бойківському весіллі відігравали колачі:

з колачем хлопець приходив до дівчини свататись;

з ним запрошували гостей, залишаючи в кожному домі по шматочку;

з ним батьки благословляли молодих;

кілька колачів залишали в церкві як відкуп за щасливе життя;

із двома такими хлібинами, затиснувши їх правою рукою, батьки молодих розпочинали перший танець на майданчику, після чого дозволялось танцювати всім гостям;

із цим же виробом молода влаштовувала «прощі» з родиною.

До хлібних страв можна також віднести балабухи, пампушки, гречаники, картопляники, горохляники — щось із переліченого було на столі обов'язково. Подавали їх із шкварками, сметаною, мачанкою з грибів чи м'яса.

У бойківських селах прийнято було під час гостини весь час припрошувати до їжі або ж до чарки, але робилося це більшою мірою для того, щоб дотримуватися традиції. Адже приготовані в печі, подані у глиняному посуді на білі обруси страви не могли залишити нікого байдужим.

Покуштуйте і ви. Смачного!!!

Джерела та література

1. Записано від Бібик Олександри Іванівни (в дівоцтві — Стефурак), 1968 р. н. в с. Велика Тур'я Долинського району. Освіта медична, середня спеціальна. Записала Матійців Галина Петрівна 15 серпня 2015 р.

2. Записано від Лаврів Марії Василівни (в дівоцтві — Петрушка), 1956 р. н. в с. Надіїв Долинського району, домогосподарка. Записала Матійців Галина Петрівна 18 серпня 2015 р.

3. Записано від Стефурак Олени Якимівни (в дівоцтві — Лаврів), 1947 р. н. в с. Велика Тур'я Долинського району. Освіта медична, середня спеціальна. Пенсіонер. Записала Бібик Галина Петрівна 9 вересня 2015 р.

4. Записано від Стефурака Івана Васильовича 1939 р. н. в с. Велика Тур'я Долинського району. Монтажник, закінчив профтехучилище. Пенсіонер. Записала Бібик Галина Петрівна 9 вересня 2015 р.

5. Доцяк В. С. Українська кухня. Технологія приготування страв [Текст]: підручник для ПТУ / В. С. Доцяк. — К. : Вища школа, 1995. — 550 с.

6. Українські народні страви / уряд. О. А. Могила, В. І. Саенко. — К. : Фірма «Довіра», 1992. — 174 с.

ВЕЛИКОДНІ СТРАВИ НА ПОКУТТІ

У статті проаналізовано асортимент великодніх страв на Покутті. На основі даних польових досліджень, мемуарних джерел, краєзнавчих видань автор розглянула процес випікання паски, підготовки великоднього кошика, символічне значення окремих страв.

Ключові слова: Покуття, Великдень, паска, великодній кошик.

В останні роки серед вітчизняних і зарубіжних дослідників відчутно зросла зацікавленість до Покуття, його етнографічних особливостей, історичного та етнокультурного розвитку. Про це свідчать як численні експедиції етнологів, наукові конференції, так і вихід нових фундаментальних досліджень. Насамперед маємо на увазі праці «Покуття: історико-етнографічний нарис» (гол. ред. проф. В. Марчук) [20] та «Снятинщина: історико-етнографічний нарис» (гол. ред. доц. А. Королько) [21].

Предметом нашого дослідження стали великодні страви на Покутті, способи їхнього приготування та символічно-обрядове значення. Отже, великодні страви — це освячені в церкві страви, які споживали під час великоднього родинного сніданку. Святили здебільшого страви, яких у період посту не вживали в їжу: шинку, ковбасу, сир, масло, яйця тощо. Особливе значення мали яйця: зварені й очищені від шкаралупи, одноколірні крашанки та розписані писанки.

Джерельною базою для написання цієї статті стали розповіді респондентів із сіл Чернелиці Городенківського та Черемхова Коломийського районів Івано-Франківської області [1–6], спогади, опубліковані у збірниках мемуарів «Альманах Станиславівської землі» (Т. 1) [11], «Городенщина: історично-мемуарний збірник» [8], «Коломия й Коломийщина» [7]. Цінну інформацію вдалося почерпнути з польових досліджень І. Голубовича, вміщених у публікації В. Гнатюка «Народня пожива і спосіб її приправи у Східній Галичині» [9].

Щодо історіографії проблеми, то питання харчування населення Покуття і зокрема асортименту великодніх страв порушував у своїх працях відомий дослідник М. Паньків [15; 18; 19], а також авторів низки низки публікацій краєзнавчого характеру [12; 14; 17].

Насамперед варто зазначити, що колись традиційно вся трапеза повинна була складатися винятково з посвячених страв. За давніх часів священик приходив святити паску до хати або все везли на возі до церкви, і посвячених дарів вистачало на всіх. Але з часом, коли кількість свячених дарів було обмежено до невеликого кошика, цього вже не вистачало. Тому надалі лише початок сніданку обов'язково складався зі свяченого, а вже пізніше можна було споживати також і їжу, не посвячену в церкві [13, с. 78].

Головним атрибутом Великодніх свят була паска. Причому паска — це не просто ритуальний хліб, вона символізує тіло Христове. За свідченнями мешканки с. Чернелиці Городенківського району М. Курилюк паску пекли в четвер, вівторок чи суботу, але ніколи не в п'ятницю [2]. Респондентка К. Савчук пояснює випікання паски в суботу так: «Бідні пекли паску в суботу, аби діти не з'їли до Великодня» [5]. Існує повір'я, що якщо жінка пече паску і та западе чи потріскає, то другу паску пекти вже не буде, тобто помре. Паска мала бути обов'язково з білого борошна, кругла і гарно вироблена. У с. Серафинцях Городенківського району кожному членові сім'ї господиня призначала відповідну паску. Вірили, що якщо паска виросте висока і рум'яна, то й життя тієї людини буде щасливе [12, с. 69].

Господині з великою відповідальністю ставилися до самого процесу приготування і випікання паски. Вони заздалегідь запасалися білим борошном, яйцями, купували дріжджі, цукор, приправи. Перед замішуванням паски жінки вдягалися у чистий одяг, молилися і після того замішували тісто на молоці, яйцях, додавали також цукор, масло. Така паска була досить велика — діаметром 50—60 см, заввишки 40—60 см [7, с. 85]. У краєзнавчій літературі знаходимо відомості про те, що інколи частину печі доводилося розбирати, щоб вийняти паску. Паска мала бути гарно випечена і прикрашена. Коли ж піч погано припікала («не гнітила»), то

докоряли мулярові: «Хліб ніби на сонці піксі, бо мульир забув своє ремесло» [7, с. 85]. Паску довго вимішували (навіть до години часу). Після цього її обов'язково три рази перехрещували. Коли ж тісто підросло, його розкладали у форми і знову давали підрости, а в цей час виготовляли прикраси. Етнограф-аматор початку ХХ ст. Іван Голубович описує це так: «...на верху паски віробее си хрести і ружки (рожі) посічені. В ружки затикаєси по одному стеблови соломи з житного околота так, шьоби кінцем припадало стебло аж до дна блехи. Єк є стебла, то паски не пукают (тріскають. – Г. М.)» [9, с. 53].

Часопис «Жіноча доля» за квітень 1926 р. подає такі поради з прикрашання паски: «Потому робимо прикраси – найперше на середину хрест з гарно закрученими кінцями; довгий тонкий пасочок тіста, насічений з одного боку завиваємо в купку й ці “гусочки” кладемо помежи рамена хреста та по боках. Помежи них вироблюється качки з тіста з головкою та очима з перцю. Ще місимо “кленові листочки” так аби верх тіста був гарно прибраний і кладемо, аби паска підросла. Коли гарно підросте, але бляха трохи ще не повна, мачаємо перо в розбите яйце, мастимо паску і всаджуємо в піч» [10, с. 13].

При випіканні паски в піч підкладали гілочку торішньої свяченої верби, щоб паска була така легка, як вербовий котик. У записях І. Голубовича знаходимо пораду замішувати паску на подушці, а не на голій лаві, тоді вона буде легка, як пір'ячко, а після того як паску посадять в піч – треба лопатою перехрестити двері [9, с. 54].

Також існує прикмета, що в той час, коли печеться паска, в хаті не має бути зайвих людей, а під час самого процесу випікання паски господині не можна було сідати, щоб паска не сіла. Для того, щоб забезпечити щедрий урожай або ж «щоб росла гарно паска», посудину, в якій місили тісто, піднімають вгору. Цілющі властивості приписують і рідині, яка залишається після миття посудини з-під тіста, і дошці, на якій виробляли паску. Цю рідину заливають у пляшку і миють нею лице у разі вроків [21, с. 604–605].

Крім паски, випікали з білого тіста також горобчиків з очима з чорного перцю для дітей. Значних матеріальних витрат вимагало випікання так званих «баб», для яких згідно з

рецептурою потрібно було 50, а то й більше яєць. Зазвичай менш заможні сім'ї пекли їх за спрощеною рецептурою і не використовували багато яєць [4].

Існувала також традиція випікання баранчиків з того ж тіста, з якого пекли «бабу» чи паску (в різних сім'ях по-різному). Для цього існували спеціальні форми, які склалися з двох половинок. В одну половинку накладали тісто, встромивши з обох боків чорний перець чи темні квасолини замість очей, закривали її другою половинкою, і коли тісто підросло, ставили в піч. Шию баранця прикрашали стрічкою, і так несли святити [6].

У великодню суботу фарбували крашанки, галунки. Для їх фарбування використовували і далі використовують тільки природні барвники, тому що вони призначені для споживання. Здебільшого в ролі барвника виступав міцний відвар із цибулиння.

Кожна страва в кошику мала своє місце: дно викладали покраною паскою, на неї ставили тарілку з сиром чи «плесканкою» (запечений в печі сир з яйцем і цукром), зверху масло, а довкола — чищені варені яйця. Освяченому маслові приписували лікувальні властивості: якщо в когось з членів родини щось боліло, то ним змащували хворе місце. Також його використовували і в народній ветеринарії: маслом змащували вим'я корові, якщо воно затверділо (кожна господиня старалася зберегти великоднє масло до наступного року, для цього його перетоплювали і заливали в якусь посудину). Сир та масло прикрашали хрестиками з листя барвінку, прянощів чи ранніх квітів. В іншу посудину викладали копчене м'ясо, сало, домашню ковбасу [6]. Поряд ставили хрін (на згадку про гіркість Христових страстей), свічку, писанки, крашанки [17, с. 291].

До кошика обов'язково клали сіль і мак (бажано дикий), яким приписували магічне значення. Ними обсівали подвір'я, пересівали всі пороги, ворота, щоб нечиста сила не могла добратися до оселі. Вважали, що відьма, перш ніж потрапити на подвір'я, має визбирати всі крупинки солі і всі зерна маку. Кошик обплітали барвінком, квітами, гілками вічнозелених кущів.

Наприкінці XIX — на початку XX ст. зазвичай освячували ще печене молочне порося. Його несли у спеціальному маленькому довбаному коритці. У рот поросяти клали хрін. Дані про це отримуємо як у краєзнавчій літературі, так і з розповідей респондентів [3]. Як

згадувала у нарисі «Великдень в селі Олієва-Королівка» С. Волчук, «співав хор, священник обильно кропив паски, м'ясиво, декуди було видно цілі печені поросята з хрінном в зубах, гарні писанки» [8, с. 727].

Для приготування м'ясних страв господарі кололи свиню або купували «в складчину» (5–10 осіб). Цікаво цей процес описано в матеріалах І. Семенчука про с. Карлів (нині с. Прутівка) на Снятинщині, які опублікував етнограф В. Гнатюк. Якщо господар давав на складщину свою свиню, то до нього приходили інші газди. Зазвичай кожний визначав собі складки на 2 корони [9, с. 65]. Наприклад, якщо свиня коштувала 100 корон, то мало бути на складку 50 господарів. Дехто міг брати більшу частку, але треба було відповідно більше заплатити. Свиню важили на громадській вазі і розділяли. Колись ділили на око або за допомогою сокири (підвішували сокиру до сволока (дерев'яної балки, яка підтримує стелю), а до другого кінця топорюща прив'язували в хустині паї і так важили). У 1920-х рр. окремо вже важили кожний пай, щоб нікого не образити. Для цього ще й існувало чітке правило: у кожному паї мало бути трохи м'яса, трохи сала, печінки, кишок, голови, вух [9, с. 66].

Свиняче сало засолювали, щільно укладали його в дерев'яні діжки і заливали спеціально приготовленою для цього ропою. Невеликі шматки м'яса вудили («буджили») [18, с. 5].

Традиційною стравою великодньої кухні є холодець зі свинини та свинячих ніг. Якщо господарі кололи свиню в складчину з іншими газдами, то до цієї страви додавали ще й куряче м'ясо.

Готували також сальцесон. Це робили так: серце, печінку, нирки, підгорля, шкіру з солонини, вуха, шматки м'яса разом варили, солили і напихали у свинячий шлунок, його зашивали і знову проварювали [16, с. 147]. Популярною стравою була кров'янка з гречкою, домашньою локшиною чи картоплею. З залишків начинки для ковбаси, обрізків різного роду печень готували так званий «заєць». До обов'язкових страв на великодньому столі належав і так званий «хрін» – терті буряки з хроном.

Традиційно на Великодні свята не обходилися без солодкого. Зазвичай такими солодощами були завиванці, спечені з дріжджового тіста, з різноманітними начинками: маковими (парений мак терли і перемішували з цукром чи медом, родзинками), горіховими (горіхи

мололи, перемішували з цукром і збитими на піну яєчними білками), з сиром (сир перемішували з цукром і яйцем), з повидлом з рожі. Випікали на Великдень також медівники. Цікавий рецепт подає О. Заклинська: мед, цукор, яйця, чарочку рому, ложечку соди і борошно перемішати, додати порізаних горіхів, залишити на ніч і аж тоді випікати. Спечений медівник мав зберігатися кілька днів у вологій місці для того щоб став м'яким [16, с. 109].

Після Великодньої нічної служби всі члени сім'ї поверталися додому на святковий сніданок. Першим споживали яйце, розрізане на стільки частин, скільки є членів сім'ї. Господар брав частину яйця, запрошував усіх взяти і казав: «Христос Воскрес!» У відповідь рідні казали: «Воістину воскрес!» Після цього їли все інше «свячене». В деяких селах існувала традиція нарізати в одну тарілку вміст великоднього кошика і їсти ложкою (робити «мішіну»). Шкаралупки з освячених яєць, кістки та інші залишки їжі обережно збирали і закопували на городі чи в саду, а крихти хліба віддавали птиці чи худобі [4].

На перший день Великодня, а переважно і всі три дні свят, господині більше нічого не готували. Однак респонденти згадують, яким смачним був зелений борщ з щавлю [1] чи ячмінна кава з молоком і «бабою» з маслом на третій день свят [14].

Отже, при приготуванні до Великодня основну увагу покутяни звертали на випікання паски, адже за її виглядом судили не тільки про кулінарні здібності окремої господині, а й пророкували майбутнє. Сам процес замішування і випікання цього неодмінного атрибуту свят нагадував священнодійство. Крім паски, традиційно в кошик ставили яйця, шинку, ковбасу, сир, «плесканку», масло, хрін, а заможніші — ще й печене молочне поросся. Загалом гарно прикрашений великодній кошик був предметом гордошів і символом достатку його господарів.

Джерела та література

1. Спогади Гоголь М., 1929 р. н. Записано Г. Микитюк у с. Чернелиця Городенківського району 12 листопада 2006 р.
2. Спогади Курилюк М., 1926 р. н. Записано Г. Микитюк у с. Чернелиця Городенківського району 20 серпня 2006 р.
3. Спогади Максимів С., 1925 р. н. Записано Г. Микитюк у с. Чернелиця Городенківського району 3 листопада 2012 р.

4. Спогади Микитюк М., 1920 р. н. Записано Г. Микитюку с. Чернелиця Городенківського району 19 серпня 2006 р.
5. Спогади Савчук К., 1919 р. н. Записано М. Вітенком в с. Черемхів Коломийського району 6 травня 2012 р.
6. Спогади Теремко О., 1929 р. н. Записано Г. Микитюку с. Чернелиця Городенківського району 22 грудня 2015 р.
7. Васильчук-Кобилянська М. Кухня Великого Ключева / М. Васильчук-Кобилянська // Коломия й Коломийщина : Т. 2. Збірник споминів і статей про недавнє минуле. — Філадельфія ; Коломия : Видання Комітету Коломиян, 2008. — С. 85—92.
8. Волчук С. Великдень в селі Олієва-Королівка / С. Волчук // Городенщина: історично-мемуарний збірник. — Нью Йорк ; Торонто ; Вінніпег, 1978. — С. 725—731.
9. Голубович І. Народня пожива в Снятинськїм повіті (Покуте) / І. Голубович // Матеріяли до українсько-руської етнології. — Львів: НТШ, 1899. — Т. I. — С. 48—70.
10. Жіноча доля. — Коломия, 1926. — Квітень. — С. 13.
11. Клодницький О. Народний побут, звичаї і фольклор Товмаччини / О. Клодницький // Альманах Станіславівської землі. — Нью-Йорк ; Торонто ; Мюнхен, 1975. — Т. 1. — С. 876—893.
12. Бабій В. Серафінці (Янгорів): Етногр. ст., спогади, всячина / В. Бабій, М. Мулярчик, В. Мулярчик. — Івано-Франківськ : Обл. друк., 2001. — 143 с.
13. Вербенець О. Великодній кошик. Обряди і страви Великодніх свят / О. Вербенець, В. Манько. — Львів : Свідчадо, 2011. — 248 с.
14. Гушул М. Рожнів і рожнівчани. Історико-мемуарний нарис п'яти поколінь / М. Гушул. — К. : Видавництво «Світ Успіху», 2010. — 408 с.
15. Етнос. Соціум. Культура: регіональний аспект. Монографія / В. Грещук, В. Кононенко, М. Лесюк, М. Паньків, М. Романюк, С. Хороб та інші. — К. ; Івано-Франківськ : ВДВ ЦІТ, 2006. — 315 с.
16. Заклинська О. Нова кухня вітамінова / упорядник О. Антонова. — Видання 2-ге, доповнене. — К. : Богуславкнига, 2014. — 200 с.
17. Марчук В. Торговиця. Сторінки історії / В. Марчук, Г. Марчук, Н. Марчук. — Івано-Франківськ : ЛІК, 2010. — 320 с.
18. Паньків М. Народна їжа на Покутті / М. Паньків. — Івано-Франківськ : Облполіграфвидав, 1991. — 20 с.
19. Паньків М. Народна їжа на Покутті / М. Паньків // Берегиня. — 2006. — № 2. — С. 67—82.
20. Покуття: історико-етнографічний нарис / Автор ідеї та кер. автор. колективу В. Марчук. — Львів : Манускрипт-Львів, 2010. — 456 с.
21. Стефаниківський край Черемошу і Пруту... Снятинщина: історико-етнографічний нарис / Керівник авторського колективу, головний редактор А. Королько. — Снятин ; Івано-Франківськ ; Львів, 2014. — 732 с.

З ІСТОРІЇ МИСЛИВСТВА ТА РИБАЛЬСТВА У ВОРОХТІ КІНЦЯ ХІХ – ПЕРШОЇ ТРЕТИНИ ХХ ст.

Оригінальна стаття автора присвячена мисливській та рибальській справі в гуцульському селищі Ворохті наприкінці ХІХ – у першій третині ХХ ст. Схарактеризовано мисливські угіддя й облік мисливських видів дичини, процес полювання, показано статистичні дані здобуття захопленої дичини. Звернуто увагу на діяльність мисливських товариств. Висвітлено стан розвитку рибальського господарства Карпатського краю.

Ключові слова: мисливство, рибальство, полювання, мисливський ревір, виставка, Галицьке мисливське товариство, рибне господарство, зариблення, рибальський ревір.

Село Ворохта (пол. Wrochta) засновано у 1568 р. Через село протікає річка Прут, а з усіх боків його оточують гори та ліси. Географічний словник Царства Польського (1893 р.) характеризував Ворохту як частину села Микуличина Надвірнянського повіту. Село розташовано у мальовничій гірській місцевості над Прутом. Має (філіальну) церкву, яка відноситься до парафії Микуличин [44, s. 158–160]. З давніх часів село Ворохту не оминала суспільна еліта, щоб вполювати гарний мисливський трофей, оскільки вважалося, що тут є найбільше дичини [35, s. 32].

З 1894 р. князь Ян Ліхтенштейн орендував право полювання та рибальства в Карпатах. Його мисливський палац (700 м над р. м.) з господарськими приміщеннями для худоби, коней, собак стояв поблизу залізничної гілки Делятин – Ясіня, на відстані 4 км від залізничної станції Татарів. Головний управитель п. Вінтер контролював велике мисливське господарство, до якого відносилися державні ліси в селах Дорі, Микуличині, Татарові та Ворохті. За спогадами очевидців, цей палац мав вигляд швейцарського шале. Для потреб гостей були три спальні, ванни, душові та інші зручності на найвищому рівні. Будинок був прикрашений у місцевому стилі. Гості користувалися ліжниками місцевого виробництва (з м. Кут) для ночівлі в горах під час риковища і токовищ глухарів.

Найгарнішою оздобою палацу були мисливські трофеї з оленячих та козулячих рогів, ведмежих, рисячих і вовчих шкір, опудал птахів. Уже тоді з найкращих рогів (16 пар рогів і більше) виготовляли гіпсові муляжі, які були зроблені так професійно, що їх не можна було відрізнити від оригіналу. Найкращими в цій колекції були роги-муляжі оленя, якого 1904 р. відстріляв англійський лорд під час полювання на схилі г. Костриці. Це були роги-«двадцятка» завдовжки 105 см та розмахом 108 см, що важили 14 кг.

В одній з кімнат стояло опудало орла, який, з розповіді п. Вінтера, ще пташеням був приручений [24, s. 134–135]. Він вільно ходив господарством, але пізніше почав нападати на домашню птицю, за що його відстріляли. Палац прикрашала й велика колекція фотографій і картин з мисливською тематикою.

Окрасою маєтку був великий олень Ганс, якого врятувала від вовка і на ношах принесла до мисливського палацу лісова охорона. Ріст його рогів через рану, яку завдав вовк, був запізнілим. Олень був ручний і ласкавий, давав можливість себе погладити. У жовтні 1905 р. його в супроводі двох наглядачів перевезено з с. Татарова до іспанського королівського вольєра у м. Мадриді як подарунок для князя Альфонса від князя Я. Ліхтенштейна. Іспанський король хотів шляхом схрещення оленя з карпатським оленем ушляхетнити іспанський вид оленів. Подібна доля очікувала й інших двох малих оленят з господарства Я. Ліхтенштейна.

Князь Я. Ліхтенштейн орендував у держави право полювання та риболовлі на площі, що сягала декількох тисяч моргів лісів і полонин. Річна сума оренди становила 48 тис. крон, ще стільки ж становила сума на утримання охорони, будівництво доріг і мисливських стежок, а також кошти на будівництво колиб, організацію полювань восени під час риковищ, які тривали близько двох тижнів або й довше, залежно від погоди, а також навесні на токовищах глухарів, які тривали цілий тиждень.

На осіннє полювання (близько 20 вересня) на оленя до с. Татарова з'їжджалася група з 12–16-ти відомих мисливців, серед яких часто були представники монарших європейських родин. Кожен з гостей їхав до с. Татарова разом зі своєю власною службою і мисливцями, тому кількість гостей князя Я. Ліхтенштейна іноді сягала декількох десятків осіб. Мисливська група ділилася на декілька частин, які під час риковиська полювали окремо. Кожен гість збирав свій табір і

відправлявся на декілька днів на обумовлену частину мисливських угідь, де обслуга вже декілька днів спостерігала за риковиськом. Після полювання в обумовлений день всі групи поверталися до мисливського палацу. Слід відзначити, що на місці мисливського палацу Я. Ліхтенштейна сьогодні розташований готельно-відпочинковий комплекс «Піги».

Мисливські угіддя князя налічували 72 колиби прямокутної або круглої форми, побудовані з кругляків смереки. Біля деяких колиб були підсобні прибудови для ночівлі обслуги мисливця, а де їх не було, обслуга спала біля вогнища надворі. Кожну групу супроводжувала одна людина з лісової служби, яка добре знала територію і вислухувала перед тим оленів на риковищі. Залежно від краси добутого оленя і щедрості мисливця егер цього ревіру отримував від 50 до 100, а іноді 200 крон нагороди. До місця полювання (ближніх ревірів) мисливці йшли пішки, до дальніх мисливських угідь їхали кіньми. Кожна група була досить велика: декілька десятків селян, гайових, панова обслуга, коні з їжею, одягом і т. п. Залежно від чисельності мисливців і мисливських груп до полювання залучали 100–200 гуцулів. За роботу кожен з них отримував 4 крони та їжу.

Після добування оленя мисливець забирав собі оленячі роги; шкіру віддавав князеві Я. Ліхтенштейну. М'ясо оленя четвертували і роздавали місцевому населенню. Лише в деяких випадках свіжу полядницю доставляли на стіл князеві. Під час осінніх риковищ у господарстві добували 12–20 оленів, причому відстрілювали лише великих особин (від 10-ти парогів на рогах).

Через те, що низини гір інтенсивно заселяли люди, кількість оленів щороку збільшувалася. Вони переміщувалися в гори, становили при цьому загрозу для лісових культур та витісняли з гір козуль, яких ставало щораз менше [25, s. 145–147]. Олені в горах проживали на висотах 800–1800 м над р. м. Багато їхніх слідів було на кам'яних розсипах Горган, навіть на г. Синяк, що була майже недоступна для туристів.

Найгрізнішою дичиною вважався ведмідь, який траплявся у віддалених лісах біля Ворохти на висотах 1000–2000 м над р. м. Дуже рідко він підходив до людських осель. Частіше його можна було побачити в горах біля гірських колиб і стаєнь, де жила свійська худоба. В той час біля кожної гуцульської хати були двометрові кам'яні паркани, які захищали господарства від ведмедів. Однак через

збільшення населення с. Ворохти і с. Жаб'його (тепер районний центр Івано-Франківської обл. смт Верховина), індустріальний рух у лісі, тобто масові вирубки, ведмідь перейшов у глухіші місця Чорногори. У цих природних умовах він досягав надзвичайно великих розмірів і був пострахом для всієї околиці.

Через мисливські ревіри проходило багато стежок. Витоптані людиною та худобою протягом багатьох років стежки називалися пляями, ними худобу гнали на полонинські пасовища. Проте прогулянка посеред великих кам'яних брил була досить небезпечна, тому лісове управління йшло на великі видатки, щоб впорядковувати стежки для безпечного пересування пішки чи на коні. Для гостей-мисливців князя створювали стежки завширшки 1 м та завдовжки декілька десятків кілометрів, які викладали каменем, дерев'яними колодами і які потребували великих затрат праці. Щоб не пошкодити гострим камінням взуття, стежки покривали мохом. Один погонний метр такої стежки коштував 30 гелерів, що було досить дорого. З с. Ворохти стежки вели на г. Ребровач (1220 м); біля Кічери – на г. Кукуль (1545 м); шутрова стежка через Арджелуджу – до с. Жаб'його біля г. Костриці. Ці стежки, побудовані за відповідним планом, вели в найкрасивіші гірські місцини. До урочища Озірний уздовж р. Пруту й 3 милі від с. Ворохти була побудована лісова вузькоколійна залізниця, якою могли користуватися як мисливці, так і туристи, але з дозволу власника тартака в с. Ворохти [26, s. 157–160].

Дослідник історії Ворохти М. Санкович відзначав, що 1905 р. князь Ян Ліхтенштейн запровадив у Ворохті ліцензоване полювання, а гроші за ліцензії надходили до місцевого бюджету. Не маючи коштів, місцеве населення займалося браконьєрством. Відомий випадок, коли житель Ворохти Юрій Пітеляк незаконно пішов на полювання і його за порушення чинного законодавства застрелив керівник державних лісів у Ворохті – Грабовський. Ця трагедія відобразилася у народній творчості (співанці). Зі співанки дізнаємося також, що приїхала комісія з Делятина для розслідування обставин і нечесно поступила щодо до звичаєвих норм гуцулів [4, с. 58]. Відомий дослідник мисливства Гуцульщини відзначав, що гуцули не звертали уваги на закони. Існували навіть звичаєві норми, за якими між ними були розподілені мисливські ревіри. Мисливцям з боку с. Жаб'його було заборонено ходити на ворохтянську сторону [1].

Тогочасна мисливська преса з пафосом відзначала здобутки мисливців, які полювали біля Ворохти. Так, 1899 р. в державних лісах с. Татарова і с. Ворохти десять мисливців добули 27 оленів, двох ведмедів, дві самиці оленя. Серед мисливських трофеїв — рогів оленя були одна 20-ка, одна 18-ка, одна 16-ка, шість 14-к, сім — 12-к, шість 10-ок, чотири вісімки. Участь у полюваннях брали: князі Браганца, Кароль Еміл Фестенберг, граф Ковенгуллер, граф Ауерсберг, лорд Андре, граф Хойос, художник Піце [22, s. 294].

На полюваннях 1905 р. в с. Ворохті і с. Татарові було добуто сім биків. Найгарніший трофей — 18-ку добув у с. Ворохті 24 вересня князь Алоїз Левентейн. Цього ж року в ревірах князя Ліхтенштейна (Ворохта, Татарів та Зелена) добуто: 30 оленів, чотири козулі, три глухарі, 14 кабанів, три рисі, дикого kota, два старі вовки, чотири видри, 21 куницю, сім лисиць, дев'ять ласок, шість собак, орла, шість яструбів, 326 ворон, сорок і граків. У мисливських ревірах Я. Ліхтенштейна організовано 807 солонців, а для мисливців збудовано три великі будинки, 67 менших будинків і 68 колиб [23, s. 260—261]. Наступного 1906 р. в Надвірнянському повіті було добуто 37 оленів. Найкращі полювання у той час були с. Ворохті та с. Татарові [29, s. 279—280].

Після закінчення Першої світової війни і з входженням Галичини до Другої Речі Посполитої ліси біля с. Ворохти перейшли у власність держави. Право на полювання перейшло до дирекції державних лісів, яка містилася у м. Львові. Відповідно до поданого дирекцією оголошення право полювання на оленя у Ворохті можна було купити за 400 злотих; найдешевше (250 злотих) — у Гриняві та Явірнику [31, s. 204].

Статистика відзначала, що 1934 р. в галицькій частині Карпат добуто всього 136 самців, з яких четверту частину становили якісні трофеї. Фахівці відзначали, що серед найкращих трофеїв були роги оленя (18-ка), які добув міністр Тарговський у с. Ворохті [53, s. 194]. Про велику чисельність поголів'я оленів свідчить той факт, що до с. Ворохти 1934 р. приїжджав на полювання міністр Тарговський, який добув роги (14-ку), а інженер Коморовський — гарну шістнадцятку. В с. Татарові граф К. Замойський добув 10-ку, князь Колоредо — 12-ку [52, s. 176].

Одним з основних складників, що визначає ефективність мисливства, є його пропаганда для отримання позитивного іміджу в суспільстві. Вона допомагає відстоювати інтереси мисливської галузі

й ухвалювати лояльні до мисливської галузі нормативно-правові документи. Для реалізації цих завдань мисливські товариства використовували мисливські виставки.

Одна з мисливських виставок (5—30 вересня 1936 р.) була присвячена 60-річчю заснування Галицького (Малопольського) мисливського товариства і відбулася у м. Львові. На цій виставці демонстрували й два трофеї, добуті біля с. Ворохти. Серед трофеїв були роги оленя, які добув у с. Ворохті граф Бельський 1925 р., їх вважали найкращим трофеєм, добутим після війни в Карпатах [17, s. 578]. Іншим цікавим експонатом була шкіра рисі, добутої за допомогою капкана 1931 р. в с. Ворохті. Власником трофею був граф Юліуш Бельський [21, s. 176—182]. Згаданий трофей графа Юліуша Бельського презентували на Міжнародній мисливській виставці в м. Берліні 1937 р., де він з 213,1 бала ввійшов до першої категорії міжнародних трофеїв і отримав золоту медаль. Крім рогів оленя, відомий мисливець презентував трофей дикого kota, добутого в с. Ворохті 1928 р. [30, s. 42]. Також на виставці було експоновано роги, які добув К. Ламберт у с. Ворохті 1936 р. З результатом 196,9 бала вони ввійшли до третьої міжнародної категорії, отримавши бронзову нагороду [36, s. 36—37].

Облік мисливських видів дичини було запроваджено з 1920-х рр. Відзначалося, що завдяки ефективному веденню мисливського господарства, що передбачало регулювання чисельності хижаків, до Першої світової війни на Чорногорі було повністю знищено вовка, 1909 р. його взагалі не бачили. Занепад мисливського господарства, який спричинила війна, зумовив зростання чисельності вовка, хоча його 1928 р. фіксували лише як перехідного [15, s. 116—118; 42, s. 118]. Державні статистичні дані відзначали, що на території Станиславівського воєводства налічували 1289 оленів, 1635 козуль, 128 ведмедів, 213 вовків, 1189 кабанів, 86 рисів, 132 дикі коти. У Татарівському надлісництві обліковували п'ять, а у Ворохтянському вісім голів ведмедя [7, s. 14]. Про велику чисельність ведмедя у мисливських угіддях біля с. Ворохти свідчить і той факт, що в тунелі між с. Ворохтою та Зиміром поїзд переїхав ведмедя. Здійнявся такий рев, що поїзд змушений був зупинитись [40, s. 302]. Також у Ворохтянському надлісництві обліковували п'ять рисів [19, s. 48—70].

Рудольф Вацек (м. Львів) на нараді (1932 р.) відзначав, що найвищу щільність оленів обліковано у Ворохтянському надлісництві: на площі 15 465 га — 310 оленів [5, s. 180—205].

Для піднесення чисельності мисливських видів тварин на початку ХХ ст. на території ворохтянських лісів було заплановано створити Природний парк. Тодішні науковці відзначали, що Надвірнянський повіт має для цього відповідні географічні умови, оскільки тут протікає багато річок і височіють гори. 1912 р. планували організувати парк на площі 125 тис. га, бо цього року закінчувався термін оренди права полювання князя Я. Ліхтенштейна [34, s. 145–147]. Через початок Першої світової війни ці плани не здійснилися, але плани про організацію Природного парку залишалися у 1920-х рр. на порядку денному нової влади – Другої Речі Посполитої [8, s. 8].

1876 р. розпочинає свою діяльність Галицьке мисливське товариство, яке впливає на мисливство всієї Галичини [2, с. 178–181]. Практично у всіх 74-х повітах Галичини було організовано філії цього мисливського товариства. Його представники (делегати) розподіляли повіт на ділянки, в яких вони здійснювали нагляд у галузі мисливства. Історія зберегла імена членів товариства, які репрезентували його в с. Ворохті. 1905 р. громадський нагляд відповідно до рішення зборів Надвірнянської філії від 19 листопада цього ж року здійснював Ян Каліта з с. Микуличина [41, s. 289], 1930-го – інженер Філіп Гірш [37, s. 203], який 1926 р. був керівником Ворохтянського надлісництва [218, s. 204].

Велике значення мав розвиток рибальства на р. Пруті, що протікає через с. Ворохту. Наприкінці ХІХ ст. почалося масове зарибнення мальком риби річок. З 1879 р. на річці Пруті проведено першу спробу акліматизації лосося. 1882 р. завдяки старанням професора Л. Вайгеля



Фотографія трофею, який у Ворохті добув граф Бельський і роги оленя завважки 10,8 кг [10, s. 163]



Роги оленя, який добув граф Бельський [51, s. 259]



Коліба в надлісництві с. Ворохти [11, s. 127]



Зриковища в с. Ворохті. На місці пострілу [13, s. 533]

було зариблено р. Прут 1000 шт. малька лосося. Зарибненням р. Пруту займався і граф Артур Потоцький та надлісничий К. Обст. Протягом 1879–1882 рр. Прут було зариблено мальком: лосося балтійського (2013 шт.), харіуса (950 шт.), вугра (300 шт.), лосося каліфорнійського (300 шт.), форелі річкової (19 800 шт.), лина

(300 шт.). Всього за цей період річку Прут зариблено було 29 942 шт. малька різних видів риби [28, s. 106].

Рибні запаси річки Пруту досліджували з 1880-х рр. Великий внесок у цю справу зробив наш земляк, уродженець села Яблунова Коломийського повіту Максиміліан Сила-Новицький,



З риковища в с. Ворохті. Директор А. Пясецький з єгерем Василем [14, s. 500]

який далі очолив кафедру зоології Ягеллонського університету в м. Кракові. Річку Прут він описав у своїх працях: «Атлас риб галицьких річок» (1889) [3, с. 42–45] та «Риби басейну Вісли, Стиру, Дністра і Пруту в Галичині» (1887 р.) [32, s. 2].

У 1930-х рр. у притоці р. Пруту — долині потоку Жонкана 540 метрів над рівнем моря було організовано інкубатор для розведення форелі. 1932 р. тут сталася пожежа, але вже до 1935-го господарство повністю відновило свою роботу. Метою господарства було зариблення річки Пруту на проміжку між с. Ворохтою та м. Делятином.

У господарстві був інкубаційний будинок, всередині якого містився бетонний басейн та 15 інкубаційних апаратів. Розмір кожного інкубаційного апарата вмщав 10 тис. ікринок. Тож за одну закладку можна було інкубувати до 150 тис. ікринок форелі. Вода, що надходила до інкубатора, фільтрувалася природними фільтрами зі щебеню. Безпосередньо близько будинку були три ставки загальною площею біля 160 м², які використовували для розведення риби малька до розміру 4–5 см. Нижче було ще два ставки площею 1000 м² кожен, призначені для розведення форелі для споживання. У господарстві розводили два види форелі — річкову та райдужну. Річкову форель продавали рибальським ревірам для зариблення.

Крім зариблення р. Пруту, мальок форелі поставляли до Солотвинського управління державними лісами, повітового Рибальського товариства в м. Коломії, до Спортивного клубу вудкарів у м. Львові, а також до ревірів 4 і 5 на р. Бистриці-Надвірнянській [33, s. 7].

Для організації промислового вилову риби всі річки Галичини були поділені на рибальські ревіри. Едикт Галицького намісництва Л. 91.242/1898 від 28 жовтня 1898 р. розподілив річку Прут на 18 рибальських ревірів, причому кожен ревір, як правило, починався та закінчувався межею між гмінами. Річку Прут у Надвірнянському повіті було розподілено на шість рибальських ревірів (1–6): 1-й ревір – від утворення річки Пруту до залізничного моста на р. Пруті, до місця Ребровач; 2-й ревір – від залізничного моста до впадання притоки Женець; 3-й ревір – від впадання притоки Женець до межі між гмінами с. Микуличин та с. Ямна; 4-й ревір – від межі між гмінами с. Микуличин і с. Ямна до межі між гмінами Дора й Делятин; 5-й ревір – від межі між гмінами с. Дора та м. Делятин до впадання притоки Іванівка між гмінами с. Добротів і с. Ланчин; 6-й ревір – від впадання притоки Іванівки між гмінами с. Добротів та с. Ланчин до межі між гмінами с. Саджавка і с. Іванівці.

У Коломийському повіті річку Прут було поділено на п'ять рибальських ревірів (7–11): 7-й ревір – від межі між гмінами с. Саджавка та с. Іванівці до межі між гмінами с. Сопів і с. Вербіж; 8-й ревір займав усю річку Лючку – від початку до впадання її в річку Прут. Річка Пістинька була поділена на два ревіри (9, 10): 9-й ревір розпочинався від утворення річки до моста в с. Пістині; 10-й ревір – від моста в с. Пістині до впадання у річку Прут; 11-й ревір – від межі між гмінами с. Сопів і с. Вербіж до межі між гмінами с. Залуччя та с. Замулинці.

У Снятинському та Косівському повітах містилося сім ревірів (12–18): 12-й ревір проходив від межі між гмінами с. Залуччя та с. Замулинці до межі між гмінами м. Заболотів і с. Тулухів; 13-й ревір розташовувався на річці Чорнявій від межі між гмінами с. Виноград та с. Остапківці до межі між гмінами с. Любківці і с. Вовчківці; 14-й ревір займав річку Рибницю з початку до межі між Косівським та Снятинським повітами; 15-й ревір розміщувався на річці Рибниці від межі між Косівським і Снятинським повітом до межі між гмінами с. Рудники і с. Вовчківці; 16-й ревір був на річці Прут від межі між гмінами м. Заболотів і с. Тулухів до межі Коломийського повіту; 17-й ревір – по річці Прут від межі Коломийського повіту до межі між гмінами с. Микулинці і м. Снятин; 18-й ревір – по річці Прут від межі між гмінами с. Микулинці і м. Снятин до границі з Буковиною. Всі притоки, що впадали в рибальський ревір, також відносилися до цього ревіру [49, с. 3–5].

Всього ж у Галичині 1906 р. річки було поділено на 472 рибальські ревіри. 366 ревірів здавали в оренду, від якої у скарбницю поступило 36 603 крони орендної плати [16, с. 160]. Сума оренди ревірів була нерівномірна і коливалася у межах від однієї до 1 180 крон. 1904 р. сума орендної плати за рибальські ревіри на річках Пруті та Черемоші становила 1 104 крони [43, с. 55], 1905-го орендарі рибальських ревірів на р. Пруті сплатили 2089 крон. Слід відзначити, що відповідно до Рибальського закону орендар повинен був сплатити також кошти на зариблення рибальського ревіру [9, с. 29–30]. 1905 р. на зариблення з орендарів рибальських ревірів Галичини було зібрано 5659 крон.

1911 р. за оренду рибальських ревірів було сплачено 57 503 крон. Власне за 16 ревірів, які було здано в оренду на р. Пруті, було оплачено 2101 крону. (Детальніше в таблиці № 1)

Таблиця № 1

Кількість рибальських ревірів на річках Галичини (1911 р.) та вартість їхньої оренди [38, с. 206]

Назва річки	Ревіри			Річна сума оренди
	приватні	здані в оренду	всього	
Буг		20	20	4204
Бистриця	5	15	20	1788
Черемош		16	16	310
Дністер		76	76	12 334
Гнила Липа		7	7	135
Лімниця	4	16	20	1727
Прут	2	16	18	2101
Свіча	7	9	16	1587
Вісла		38	38	11 479
Всього	29	464	493	57 503

Тогочасні фахівці відзначали, що 128 км річок Пруту та Черемошу протікає по кордону, що становить 13,9% від їхньої протяжності і тим самим унеможливує їхнє ефективне використання по всій довжині. Середньорічна вартість користування рибальським ревіром на Пруті становила 131,31 крони. Найвищу вартість платили за користування 16-м ревіром – 400 крон, а найнижчу – лише 8 крон. (Детальніше аналіз використання рибальських ревірів на річках Галичини подано в таблиці № 2)

**Плата за користування рибальськими ревірами (1911 р.)
на річках Галичини [39, с. 208–210]**

Річки	Середня вартість оренди одного ревіру	Вартість оренди за один ревір (у кронах)	
		найвища вартість	найнижча вартість
Вісла	302,17	1000 (31-й ревір)	6
Буг	262,70	1000 (12-й ревір)	21
Свіча	198,40	750 (15-й ревір)	50
Скава	181	680 (1-й ревір)	10
Дністер	171,70	1500 (12-й ревір)	1
Стрий	156	450	26
Дунаєць	150,30	450 (10–11-й ревіри)	5
Стир	130,42	280	20
Прут	131,31	400 (16-й ревір)	8
Лімниця	123,30	300 (18-й ревір)	20
Надвірнянська та Солотвинська Бистриці	119,20	505 (20-й ревір)	6
Серет	90,96	204 (5-й ревір)	2
Сян	78,18	670 (38-й ревір)	2
Раба	58,45	260 (8-й ревір)	2,20
Стрипа	53	150 (1-й ревір)	6
Золота Липа	42,28	100 (5-й ревір)	2
Гнила Липа	23,50	64	0,90
Черемош	20,60	60 (6-й ревір)	10
Збруч	11,12	40 (18-й ревір)	2

Ян Непомуцен, автор книжки «Про потребу розвитку підсобних промисливів у Галичині», припустив, що між м. Делятином та с. Ворохтою може налічуватись близько 30 000 форелі, описував випадки, коли він виловлював форель завважки до 18-ти фунтів, а форель на 5 фунтів не вважалась великою рибою. Він відзначав, що великих збитків рибальству на р. Пруті завдає динаміт, а торгівлею динамітом займаються євреї. Він фіксував випадки, коли після одного вибуху спливало декілька сотень форелі. Ян Непомуцен вважав, що при ефективному веденні рибальського господарства форель можна продавати до м. Парижа і м. Лондона [27, с. 36–39]. Відомі випадки, коли на річці Пруті орендар рибальського ревіру з одного моргу

водного дзеркала виловлював 1590–1660 кг риби, що приносило неабиякі прибутки, а виловлений у р. Пруті лососів ішов на експорт [6, s. 68–70]. Статистика вилову риби в р. Пруті свідчить, що 1904 р. в 10-му ревірі виловлено 512 кг, в 11-му – 2600 кг, 12-мута 16-му – по 1300 кг риби.

Фахівці вказували, що на оренді рибальських ревірів здійснювали спекуляції: переможець аукціону, де торгували рибальськими ревірами, сам не вів рибальське господарства, а передавав його в руки місцевих рибалок.

Слід відзначити, що, крім промислового вилову риби, на початку ХХ ст. розвивається й спортивне рибальство. Розвитку спортивного рибальства на річці Пруті сприяло її географічне розташування, оскільки Прут протікав через курортні місця Яремче, Микуличин, Татарів, Ворохту. Щоб мати можливість займатися цим видом спорту, потрібно було купити ліцензію на право вилову риби. На тиждень ліцензія коштувала 8–15 крон, 20–50 крон – на місяць, на рибальський сезон – 40–80 крон. Придбати ліцензію можна було у представників управління державними лісами в м. Делятині, с. Татарові, с. Микуличині, с. Ворохті або в м. Львові у Львівській дирекції державних лісів. Крім ліцензії, потрібно було мати й книжку рибалки, яку купували окремо. Виловлена риба ставала власністю рибалки. За окрему оплату можна було замовити послугу поводиря [45, s. 158–160].

Для примноження рибних запасів Галицький сейм 19 листопада 1882 р. ухвалив Закон «Щодо заходів для піднесення рибного господарства». Для реалізації вимог цього закону Галицьке намісництво видало розпорядження № 58, відповідно до якого від 15 жовтня до 15 грудня було заборонено взагалі виловлювати рибу на р. Пруті з її притоками від його витоку до гміни с. Воскресінці Коломийського повіту. Також на р. Пруті від 1 квітня до 31 травня взагалі не дозволяли ловити рибу від села Воскресінців до кордону з Буковиною [50, s. 155–156]. У періодичній рибальській літературі описано подорож урядовця річками Черемошем та Прутом, який виявив багато браконьєрів: на берегах цих річок на відстані 37 км він



*Професор Юліан Новак
з виловленням лососем.
1910 р. [14, s. 57]*

зустрів сім груп гуцулів, які незаконно лучиною виловлювали рибу, і при цьому навіть не думали ховатись, щоб їх хтось не притягував до відповідальності [46, s. 2]. Інший дописувач рибальського часопису «Окульник» у статті «Рибальство на Пруті» зазначав, що стан справ з організацією рибальського господарства на річці Пруті найгірший. Рибальські ревіри найчастіше орендують євреї, які для вилову риби наймають гуцулів. Хоча й вимоги законодавства зобов'язують до заборони вилову форелі від 1 вересня до 1 січня, але їх ніхто не дотримується. Ба більше, саме в заборонений час під час нересту гуцули і починають ловити рибу з використанням динаміту, а малі хлопці-пастухи для вилову риби використовують отруту, змішану з хлібом або кулішем, яку купують у крамницях євреїв. Найбільше від цього гине мальок риби. Великим злом для рибальства на р. Пруті було те, що рибальські ревіри орендували особи, метою яких було тільки збагачення [20, s. 69–70]. Також фахівці вказували, що серед річок Галичини, де найбільше використовували динаміт, була річка Прут [47, s. 85]. Крім браконьєрського вилову риби, великої шкоди риболовству завдавав сплав деревини. Лише під час одного спускання води гинули сотні тисяч риб, особливо малька. Це також призвело до значного зменшення раків біля м. Коломиї. Іншими негативними факторами були добування каміння, забруднення річки нафтою [48, s. 39], тирсою від тартаків, які стояли вздовж річки [54, s. 4].

Отже, мисливське та рибальське господарство з кінця XIX ст. разом з суто господарським значенням набуває й рекреаційного. Влада організовує заходи щодо примноження поголів'я мисливських видів дичини та охорони рибальства від браконьєрства. Про ефективність ведення мисливського господарства свідчать численні публікації у періодичних виданнях та висока оцінка добутих мисливських трофеїв на виставках.

Джерела та література

1. Зеленчук Я. І. Українознавчо-історична реконструкція етносоціальної системи Гуцульщини [Текст] : дис. ... канд. істор. наук: 09.00.12 / Зеленчук Ярослав Іванович. — К. : [б. в.], 2008. — 244 с.
2. Проців О. Р. Діяльність Товмачького осередку Галицького мисливського товариства кінця XIX — початку XX ст. // Тлумач: історія та сучасність: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 800-річчю заснування м. Тлумача (Тлумач, 24 жовтня 2013 р.) / упорядник А. А. Білас. — Івано-Франківськ; Тлумач : Злагода, 2014. — С. 178–181.

3. Проців О. Р. Видатний природознавець уродженець Гуцульщини Максиміан Сила-Новицький / Олег Проців, Ярослав Зеленчук // Гуцули і Гуцульщина : літ.-мист. і громад.-сусп. часоп. – 2012. – № 2 (6). – С. 42–45.
4. Санкович М. Ворохта: історія, люди, традиції / М. Санкович. – Ворохта ; Надвірна : ЗАТ «Надвірнянська друкарня, 2001. – 186 с.
5. Ankieta w sprawie Karpat Wschodnich / Oprac. Orłowicz M. i Lenartowicz S. – Warszawa : Nakładem Ministerstwa robot publicznych, 1932. – S. 180–205.
6. Badania rozszedlenia ryb // Okolnik. – 1883. – № 3. – S. 68–70.
7. Burzynski W. O niedzwiedziu Wschodnich Karpat / Władysław Burzynski. – Krakow, 1931. – S. 14.
8. Burzynski W. Park przyrody w Karpatach / Władysław Burzynski // Przegląd myśliwskii łowiectw opolskie. – 1924. – № 13–14. – S. 8.
9. Czasopismo prawnicze i ekonomiczne. – 1902. – Rocznik 3. – S. 29–30.
10. Foto // Lowiec. – 1925. – № 11. – S. 163.
11. Foto // Lowiec Polski. – 1929. – № 8. – S. 127.
12. Foto // Lowiec Polski. – 1936. – № 26. – S. 500.
13. Foto // Lowiec Polski. – 1936. – № 28. – S. 533.
14. Foto // Okolnik. – 1911. – № 116. – S. 57.
15. Godyn Z. Rozmieszczenie niektórych zwierząt łownych w Polsce / Zygmunt Godyn // Lowiec. – 1939. – № 13–14. – S. 116–118.
16. Gospodarstwo rybne w kraju w swietle najnowszych cyfr statystycznych // Okolnik. – 1906. – № 84. – S. 160.
17. Jubileuszowa wystawa łowieckam. T. I. Ziv pokazem trofeow łowieckich 30 wrzesnia 1936 we Lwowie // Lowiec Polski. – 1936. – № 30. – S. 578.
18. Kalendarz lesny informacyjny na rok 1927. – Wilno : Znicz, 1927. – S. 204.
19. Kalendarz Myśliwski na 1929 rok. Pod red. Ejsmonda J. – Warszawa, 1929. – S. 48–70.
20. Kilka slow o rybolowstwie i rybach Prutu // Lowiec. – 1879. – № 5. – S. 69–70.
21. Klasyfikacja eksponatow // Lowiec. – 1936. – № 10. – S. 176–182.
22. Korespondencye // Lowiec – 1900. – № 19. – S. 294.
23. Marek W. Sprawozdanie delegatow / Władysław Marek // Lowiec. – 1905. – № 22. – S. 260–261.
24. Mniszek A. Dworzec myśliwski księcia Jana Liechtensteina w Tatarowie i jego łowiectwo we wschodnim Beskidzie / A. Mniszek // Lowiec – 1906. – № 11. – S. 134–135.
25. Mniszek A. Dworzec myśliwski księcia Jana Liechtensteina w Tatarowie i jego łowiectwo we wschodnim Beskidzie / A. Mniszek // Lowiec – 1906. – № 12. – S. 145–147.
26. Mniszek A. Dworzec myśliwski księcia Jana Liechtensteina w Tatarowie i jego łowiectwo we wschodnim Beskidzie / A. Mniszek // Lowiec – 1906. – № 13. – S. 157–160.
27. Nepomucen J. O potrzebie rozwoju przemyslu domowego w Galicji / Jan Nepomucen. – Lwow : Nakładem autora. Główny skład w księgarni F. H. Richtera, 1878. – S. 36–39.

28. Nowicki M. Zarybienie wod Galicyi w roku 1882 / M. Nowicki // *Lowiec.* – 1883. – № 7. – S. 106.
29. O wyniku polowan podczas rykowisk w powiecie Nadwornianskim // *Lowiec.* – 1906. – № 23. – S. 279–280.
30. Od redakcji // *Lowiec.* – 1938. – № 5–6. – S. 42.
31. Ogłoszenie // *Lowiec.* – 1933. – № 17. – S. 204.
32. Okolnik IV. – 1899. – № 109. – S. 2.
33. Osrodek zarybieniowy w nadlesnictwie państwowem Jaremcze // *Echa lesne.* – 1935. – № 23. – S. 7.
34. Park przyrody w Karpatach // *Lowiec.* – 1912. – № 13. – S. 145–147.
35. Potocki J. Na wojnie i na lowach / Jerzy Potocki. – Warszawa : Gebethner i Wolf, 1932. – S. 32.
36. Polski jelen na międzynarodowej wystawie lowieckiej w Berlinie // *Lowiec.* – 1938. – № 3–4. – S. 36–37.
37. Poradnik kalendarz myśliwski na 1930 rok / pod red. Ejsmonda J. – Rok III. – Warszawa : Skład główny, 1930. – S. 203.
38. Proba oświetlenia wartosci rybackich wod biezacych w Galicyi na podstawie danych statystycznych // *Okolnik.* – 1912. – № 126. – S. 206.
39. Proba oświetlenia wartosci rybackich wod biezacych w Galicyi na podstawie danych statystycznych // *Okolnik.* – 1912. – № 126. – S. 208–210.
40. Przejechany niedzwiedz // *Lowiec Polski.* – 1906. – № 19. – S. 302.
41. Reorganizacya delegatów // *Lowiec.* – 1905. – № 24. – S. 289.
42. Rozmieszczenie niektórych zwierzat lownych w Polsce // *Lowiec.* – 1938. – № 5–6. – S. 118.
43. Rybactwo w Sejmie krajowym // *Okolnik.* – 1904. – № 69. – S. 55.
44. Słownik geograficzny Krolestwa Polskiego i innych krajow slowianskich / pod red. F. Sulimirskego, B. Chlebowskiego, W. Walewskiego. – Warszawa : Wiek, 1893. – S. 945.
45. Sport wedkarski w Galicyi // *Okolnik.* – 1914. – № 7. – S. 158–160.
46. Sprawozdanie z czynnosci krajowego Towarzystwa rybackiego w Krakowi za czas od 1. stycznia do 31. grudnia 1909 // *Okolnik.* – 1910. – № 109. – S. 2.
47. Starkl J. Powszechna wystawa krajowa 1894 r. i sily produkcyjne kraju: Lowiectwo i rybactwo / Juliusz Starkl, Zygmunt Fiszer. – Lwow : Wydzial krajowy, 1896. – S. 85.
48. Stosunki rybacki nad Prutem i Czeremoszem przez Zygmunta Fischera // *Okolnik.* – 1893. – № 9. – S. 39.
49. Tymczasowy podzial do rzecz Prutu i Czeremosza na rewiry rybackie. L. 91.242/1898 Edykt tymczasowego podzialu do rzecz Prutu i Czeremosza na rewiry rybackie // *Okolnik.* – 1898. – № 36. – S. 3–5.
50. Ustawa z dnia 19. listopada 1882 o niektórych srodkach ku podniesieniu rybactwa na wodach srodkrajowych // *Lowiec.* – 1883. – № 10. – S. 155–156.
51. Wrazenia z Karpat // *Lowiec Polski.* – 1937. – № 27. – S. 529.
52. Z Karpat // *Lowiec* – 1934. – № 21–22. – S. 176.
53. Z Karpat // *Lowiec* – 1934. – № 23–24. – S. 194.
54. Zaniecze szcze nierzek // *Okolnik.* – 1897. – № 25. – S. 4.

ЕВОЛЮЦІЯ НАФТОВИДОБУВНОГО ПРОМИСЛУ НА ТЕРИТОРІЇ БОЙКІВЩИНИ В КІНЦІ ХІХ – ПЕРШІЙ ТРЕТИНІ ХХ ст.

У пропонованій статті проаналізовано еволюцію нафтовидобувного промислу на території Бойківщини в кінці ХІХ – першій третині ХХ ст. Автор звернула увагу на передумови і початок промислового видобутку прикарпатської нафти, схарактеризувала осередки і механізми видобутку нафти, розглянула діяльність галузевих нафтових товариств.

Ключові слова: нафта, нафтовидобувний промисел, Бойківщина, способи буріння і видобутку нафти, нафтові копальні.

Початки видобутку нафти в Карпатському регіоні сягають ХІV – початку ХVІІ ст. На Бойківщині нафту, як і в інших етнографічних масивах Карпат, традиційно називали «ропа». Зазвичай вона просочувалась жирною плівкою на городніх ділянках селян. Здебільшого такі ділянки містилися на неродючих землях населених пунктів Галицької Бойківщини. В основному вони локалізувалися на Долинщині, на території сучасних сіл Ріпного, Лоп'янки та інших населених пунктів краю. Свідченням наявності нафти в цьому районі були калюжі, оскільки, вкриті масною рудою плівкою, вони стояли на берегах багатьох водойм, розташованих на цій території.

Нафта була важливою сировиною для бойків. Сфера її використання була багатоманітною. Крім використання у господарській і медичній нішах, вона стала важливим елементом освітлення. З архівних джерел відомо, що вже в ХVІ ст. м. Дрогобич отримав привілей на освітлення вулиць «скельним олієм». Відносно «промисловий» видобуток, а краще вичерпування нафти, розпочався на початку ХVІІ ст. в районі Дрогобича й Борислава [6, с. 23]. На початку ХІХ ст. нафтові поклади було відкрито в смузі від м. Добромиля через м. Дрогобич до м. Кут і далі до Румунії.

Початок промислового видобутку прикарпатської нафти поклали два технічні відкриття 1850-х рр., а саме: відкриття способів

дистиляції нафти та використання нафтопродуктів для освітлення [5, с. 278]. Так, до середини XIX ст. освітлювали свої домівки скіпками з березових полін, потім каганцями і газовими лампами [11, с. 43].

Першим промисловим осередком видобутку нафти було Бориславське нафтогазове родовище, яке розпочали розробляти 1854 р. [7, с. 12]. 1859-го в м. Дрогобичі було збудовано першу нафтопереробну установку, продукцію якої стала використовувати північна залізниця в Австрії для освітлення потягів.

У 1855–1865 рр. вартість щорічного видобутку нафти та озокериту в Галичині оцінювалася в 15 млн золотих ринських. 1865-го за межі Галичини вивезено 150 тонн нафти. 1870 р. видобуток нафти в м. Бориславі досяг 10,6 тис. тонн. Тут діяло близько 800 дрібних підприємств, на яких працювало майже 10 тис. робітників [7, с. 14–15].

1870 р. в Дрогобичі в урочищі Ріпне, розташованому поблизу річки м. Тисмениці, діяло понад 100 копанок, кожна з яких за добу видобувала 130–140 кг нафти. Саме тоді там виявлено джерело цілющої води «Нафтусі», що струменить і понині.

Для підвищення ефективності транспортування нафти 1872 р. було введено в експлуатацію залізничну колію, яка з'єднала м. Борислав із м. Дрогобичем та й зі столицею монархії м. Віднем. Перед цим нафту возили возами ємністю 15 віденських цистерн (840 кг) до м. Дрогобича і м. Перемишля. Це дало поштовх до нового нафтового буму. Вже 1875 р. тут діяло 75 великих і 779 малих нафтовидобувних підприємств.

У процесі видобутку нафти відбувалася й еволюція бурової справи. Першими примітивними гірничими спорудами з нафтовидобування на Галицькій Бойківщині в другій половині XIX ст. були так звані «ями» (дучки), «копанки» або колодязі, студні чи технологічною мовою – шахти, шахточки [2; 3].

Найвні матеріали етнографічних опитувань стверджують, що перші гірничі виробки в окремих селах на Бойківщині були завглибшки від кількох до майже 200 м [10, с. 89]. Від середини XIX ст. була поширена практика копання колодязів, які сягали чимраз глибше і давали змогу підвищити видобуток цих корисних копалин.

Цілком природно, що для спорудження таких колодязів потрібні були працівники. Більшість з них становили селяни з Дрогобицького, Самбірського, Стрийського і Турківського повітів [5, с. 281].

Працівники, зайняті в нафтовидобутку, зазвичай мали інструменти для виймання породи з верхніх шарів землі, а також механізми для транспортування людей та інструментів до колодязя, підйому гірської маси. Потрібні були також пристрої для гарантування безпеки гірників від отруйної дії газів. Глибина колодязів щораз збільшувалася, тому їх викопування ставало дедалі труднішим і несло загрозу для життя гірників.

Важливе місце в роботі посідало долото. Поглиблення отворів за його допомогою стали називати «верченням» (бурінням), а новий розділ гірничої справи — вертничою (буровою) справою. У свою чергу гірничі споруди називали свердловинами. Разом з тим не відмовлялися від традиційного досвіду, отриманого за довгий період копання колодязів. Як зазначав працівник міністерства сільського господарства Австрії у Відні Е. Віданкевич, «досить довго тривав період, коли перед бурінням копали колодязь ... просвітом 4 стопи, а глибиною 30 сажнів». Можна вважати, що це був місток між «ерою колодязів» і часом використання долота, тобто застосування свердловин для видобутку рідких, а згодом і газоподібних вуглеводнів [10, с. 134].

Невелика глибина залягання місцевих покладів відкривала можливість швидкого збагачення: напавши на багату воскову жилу («матку») чи багате нафтове родовище, можна було казково розбагатіти за один день чи за одну ніч [5, с. 280].

У цій ситуації місцеві підприємці не квапилися запроваджувати технічні новації. Місцевий інженер 1865 р. так описував спосіб видобутку нафти: «...двоє робітників, яких супроводжує наглядач, несуть усе гірниче устаткування, яке складається з горизонтального вала, ручного ворота та канату і в якому немає навіть атома заліза. Наступної хвили вони встановлюють його над колодязем і добувають нафту» [5, с. 280].

У 1860-х рр. на нафтових територіях Галицької Бойківщини розпочалися спроби буріння за допомогою ударів долота (бура) об породу. В основі цього методу лежали використання кінетичної енергії інструмента, що падає з певної висоти, та зміна цієї енергії на роботу руйнування скельних порід.

В остаточному варіанті це дало змогу за різних технологій, спочатку ручного, а потім механічного ударного способу буріння, ефективно заглиблюватися в земні надра від 300 до 1500 м без

використання людської праці на вибої [7, с. 12]. Слід зазначити, що перші свердловини в етнографічному масиві було пробурено 1861 р. у м. Бориславі. Їхня глибина становила до 250 м.

Аналізуючи способи буріння в другій половині XIX – першій третині XX ст., які застосовували в етнографічному районі, можна виділити п'ять основних: ручне ударне; механічне ударне; за канадською системою; ударно-канатне; за пенсильванською системою.

Ця систематизація досить умовна. Про це свідчить також факт існування так званих перехідних періодів, тобто таких, коли одночасно ще застосовували старий, досить розповсюджений технологічний процес, а новий, ефективніший процес лише був на стадії широкого впровадження.

Конструкція установки для ударного буріння з ручним приводом складалася з дерев'яної балки – «вахача», – що кріпилася на стояку. На кінці цієї балки встановлювали систему елементів – «верстат». Він складався з обкутих з обох кінців дерев'яних штанг, вантажу над долотом і долота різних форм. На другому кінці «вахача» містилися рукоятки (держак), які полегшували працю робітників. Для зменшення віддачі удару під час зворотного руху служив так званий відбійник – балка, що вдаряла в задню частину «вахача» наприкінці коливального руху. З часом, коли досвід гірників збагатився, цей «верстат» обладнали ножицями Фабіана, які оберігали штанги від дії ударів, а також нескладним приладдям, що надавало штангам обертовий рух. Було запроваджено і так званий кондуктор, що служив для утримання напрямку долота [10, с. 139].

Над свердловиною встановлювали дерев'яну вежу, або як її називали «триногу». Через блок на вершині вежі протягували трос із так званою ложкою, за допомогою якої із дна отвору свердловини коловоротом виймали породу [12, с. 87].

Ударне буріння з механічним приводом складалося з бурильного верстата, в якому для приводу «вахача» використовувався локомотив. Технічне рішення із застосуванням локомотива впроваджували досить довгий період. Воно давало добрі результати, але несло небезпеку надмірно близьким розміщенням топки локомотива від свердловини.

Згідно з даними звітів того періоду, така бурова машина могла робити 20–25 ударів за хвилину і проходила 3–5 м за добу. Вдалося

істотно полегшити інші супутні для буріння операції, такі як «ложкування», опускання та підняття бурових жердин, а також спуск обсадних труб у свердловину [10, с. 89].

Розвиток виробництва парових котлів дав можливість розмішувати їх на деякій безпечній відстані від свердловини. Водяна пара, яку продукували ці котли, приводила в рух машину, а та — весь привід бурового верстата: «вахач» і канатні барабани. Таку систему застосовували довгий час на нафтових площах Бойківщини з дальшою модернізацією конструкції.

Найглибшою в Європі гірничою спорудою ударного механічного буріння була свердловина «Піонер Орів» з глибиною 2274 м. Інженерні розрахунки показували, що на таких глибинах втрачається ефективність ударного буріння через великі механічні втрати в системі долота — бурильний інструмент — поверхнева споруда. Крім цього, із збільшенням глибини свердловин різко змінювалися пластові умови, передусім пластові тиски водоносних горизонтів, що унеможлилювали ударне буріння. Тому почав набирати широкого розвитку роторний (обертвий) спосіб буріння з використанням промивальних рідин [10, с. 147].

Важливе значення мали ударне буріння канадською і польсько-канадською системами. Зокрема, В. Мак-Гарвей, який приїхав до Прикарпаття з Канади 1884 р., працював над впровадженням способу механічного буріння штангами, який названо канадським бурінням. Цей спосіб привернув увагу й отримав підтримку прихильників технічного прогресу.

1886 р. вперше в одному з районів м. Борислава, на Потоці, розпочато буріння механічним ударним способом свердловини «Карпатський Раточин—1». Тут працював фахівець цього методу буріння Щепановський, який довів свердловину до нижніх горизонтів і одержав продукцію [10, с. 124].

Нафтові копальні приносили величезні прибутки її власникам. Проте вони аж ніяк не дбали про техніку безпеки на копальнях. Саме тому на них доволі часто виникали пожежі, траплялися нещасні випадки, каліцтва та смерті. З огляду на це в кінці XIX ст. Борислав називали «містом калік». З цього приводу І. Франко згадував, що «коли я ще був малий, то батько, бувало, приїхавши в понеділок з торгу з м. Дрогобича, розповідав: от, цього тижня — знов яма привалила п'ять хлопа, цього знов десять хлопа... то яма

завалилася, то ливна урвалася, то заморока (супутні гази) задушила на смерть» [13].

Для видобутку нафти на копальнях Бойківщини створювались спілки співвласників. Вони були модерним явищем та своєрідним поєднанням колективної праці, фінансової сваволі та капіталістичної наживи власників. Один з австрійських урядовців відзначав, що на початку ХХ ст. «нафтових спілок на бориславському терені є десятки. Кожна з них має річний оборот 100 тис. — 1 млн корон». Він описав членів таких спілок, виокремивши два їхні типи: «...гриндери, які ознайомлені з бориславськими практиками, та наївні люди, які швидко хочуть заробити мільйони». Гриндери — «це власники ділянок. Вони продають спілці свою ділянку зі значною вигодою, обкладають копальні брутто на свою власну користь чи свої дружин чи кузинів, є членами правління спілки, віддає собі без конкуренції роботи по бурінню на сотні тисяч за довільну ціну, наглядаючи сам за собою при його виконанні, приймає від себе самих виконані роботи, асигнує сам собі узгоджені і неузгоджені оплати за роботи чи виплачує собі премію, оплачує з бюджету спілки свої приватні рахунки, продають копальні з виплатою провізії, мають більшість на зборах спілки, ухвалюючи собі абсолюторію за працю». Загалом він дійшов висновку, що «у гриндерів бажання зиску є хтивістю, а в інших, які хочуть заробити мільйони, — наївністю» [1, арк. 2—22].

Проте таку їхню «діяльність» поодинокі розслідувала місцева влада. Так, на копальні в с. Тустановичах у 1912—1913 рр. діяла ревізійна комісія, яка була не в змозі встановити рахунки копальні. Причиною цього було неналежне ведення господарських книг. Так, член спілки др. В. Вессенберг взяв безправно з копальні 350 тис. кг ропи на своє використання [1, арк. 4]. Врешті-решт 1913 р. ув судовому порядку спілку було ліквідовано [1, арк. 33].

Видобували нафту переважно великі компанії зі статусним іноземним капіталом. Сфери впливу над нафтовим басейном поділили між собою німецький концерн «Дойче Ердойлактіонгезельшафт», англійські «Прем'єр» та «Роял Датч Шелл», американський «Стандарт ойл оф Нью-Джерсі» [7, с. 26].

Однак вихідців із Бойківщини серед підприємців, які володіли акціями нафтових акціонерних товариств, було дуже мало. Лише декому вдавалося контракувати свої поля під копальні, маючи на цьому відсоток від видобутку нафти, так званий брутто, який становив

5–10 тис. золотих ринських [7, с. 26]. Для прикладу за 3–4 золоті ринські можна було купити гарного вола.

Промисловий переворот та розвиток товарно-грошових відносин інтенсифікували впровадження інновацій у видобувній справі на Бойківщині. 1886 р. в м. Бориславі було розпочато буріння свердловин механічним ударним способом. Унаслідок цього пробурили дев'ять свердловин з добовим видобутком 4 тонни. 1893-го вперше розпочали буріння свердловин канатним способом. Вже в наступному році перші свердловини дали до 150 тонн нафти за добу [7, с. 27].

У кінці XIX – на початку XX ст. свердловинний спосіб видобутку, який дедалі частіше використовували в копальнях, повністю витіснив традиційний колодязний. При цьому глибина свердловин сягала 800 м. Проте слід відзначити, що ще наприкінці 1890-х рр. тяжка фізична праця робітників обходилася набагато дешевше, ніж експлуатація машин [5, с. 280].

Такі зміни в технології видобутку нафти призвели до різкого збільшення її обсягів. Свідченням цього стало те, що деякі свердловини на початку XX ст. давали до 3 тис. тонн нафти за добу з глибини понад 1 тис. м [7, с. 27].

Проте на початку XX ст. і далі впроваджували певні технологічні новинки в нафтовидобувній справі. Так, 1908 р. фірма «Холендерський нафтовий синдикат» побудувала унікальну свердловину «Ойл-Сіті». 13 червня вона дала нафту з глибини 1016 м. Дебіт свердловини зростав до 3000 тонн нафти за добу, що було максимальним видобутком на одну свердловину [7, с. 27].

Викиди нафти на території підгірської частини Галицької Бойківщини були неймовірно потужні. Польський геолог К. Толвінський описав вибух унікальної нафтової свердловини «Ойл Сіті», яка спершу давала щодоби близько 3 тис. тонн нафти і 900 тис. м³ газу. Він згадував, що «викиди нафти зростали прямо на очах, щоразу з'являвся стовп нафти, яка потім розливалася навколо свердловини у вигляді дедалі більшого нафтового озера. Вісім насосів одночасно вдень і вночі качали нафту у нафтозбирачі, проте були неспроможні впоратися з її приливом. Нафта лилася ярами у річку Тисменицю, яка широким руслом виносила сотні тонн в Дністер і далі. Безліч робітників насипали плотини та загороджувальні вали, щоб не допустити ще більшого розливу нафти на поля. Борислав і весь район промислу були як на вулкані» [7, с. 28].

Паралельно на початку 70-х рр. XIX ст. розпочався промисловий видобуток нафти й на Покутті. Зокрема, 1871 р. в с. Слободі-Рунгурській, що біля м. Печеніжина, було закладено шахту, що давала нафту.

На Долинщині промисловий нафтовидобуток було започатковано в селі Ріпному (до 1880 р. — Ропне). Тут здавна селяни використовували маслянисту чорну рідину для змащування возів та для інших господарських потреб. Назва села походить від назви потічка, який бере початок в урочищі Росище. Цей струмок привернув увагу тим, що на поверхні води з'являлися маслянисті плями. Це спонукало людей шукати витоки незвичайної рідини, копати колодязі для її збору [9, с. 140].

Швидкий розвиток нафтоносної галузі на Бойківщині став предметом зацікавлення з боку іноземних комерсантів, які охоче вкладали сюди кошти. Мова йде насамперед про французький, англійський і німецький капітал. Так, для прикладу, більшість свердловин, які містилися в Ріпному, належала французькій фірмі «Альфа».

Наприкінці XIX ст. колодязний спосіб видобутку нафти почав витісняти буріння глибших свердловин механічним, ударним методом. Перші бурові роботи в с. Ріпному розпочалися 1887 р., а вже 1892-го тут діяло 11 свердловин. 1896 р. з 28-ми свердловин було видобуто 2360 тонн нафти.

У Першу світову війну видобуток нафти на Бойківщині було мінімізовано. Причиною цього були активні військові дії ворожих сторін і внаслідок цього економічна розруха, яка запанувала в галузі.

Її відновлення розпочалося у міжвоєнний час за польського панування. Видобуток нафти в с. Ріпному стрімко збільшився й після відкриття 1919 р. нових покладів. Уже 1920-го на новій площі «Гомотівка» містилося 24 свердловини, які дали за рік 7970 тонн нафти [10, с. 145].

1924 р. в с. Ріпному було введено в експлуатацію дві нові ділянки — «Підляся» та «Сергіїв», завдяки чому ріпнянський промисел 1934-го досяг видобутку 22 528 тонн нафти і 13 420 тис. м³ газу [9, с. 141].

У цей час було відкрито новий спосіб буріння. Саме він дозволив збільшити заглиблення в земні надра на 800 м і більше. Принцип буріння свердловини полягав у тому, що підвішене на лінві металеве

долото під своєю вагою при падінні розрушувало породу, яку спеціальним пристроєм (жолонкою) підбирали і витягали наверх [10, с. 146].

Перші таким чином пробурені свердловини було побудовано на двох ділянках у с. Ріпному — «Канібалі» та «Полонії». Усі роботи, які потребували певної кваліфікації, виконували поляки. Місцеві жителі переважно працювали на важких земляних роботах, здебільшого на підготовці майданчиків під бурові [9, с. 141].

Для початку будівництва свердловини потрібно було спочатку вирубати і викорчувати ліс, а згодом вирівняти майданчик на схилі гори, де переважно й будували свердловини. За підрахунками інженерів, цю роботу вручну певний час мали виконувати 45 робітників. Перевагу надавали дужчим і здоровішим. Інколи між охочими заробити якийсь гріш починалася сварка. Тоді управитель вдавався до жеребкування: давав тягнути 150 жеребів («льосів»), з яких 45 були дійсні [9, с. 141].

Виборюючи свої права, нафтовики Ріпного неодноразово вдавалися до акцій протесту. Так, 1920 р. тут відбувся страйк. 1926-го страйкували двічі на рік — навесні і восени [4, арк. 2].

З огляду на це підприємці та управителі змушені були йти на деякі поступки працівникам. Внаслідок цього було запроваджено восьмигодинний робочий день, збільшено платню і поліпшували побутові умови. У соціальному плані для місцевого населення Ріпного було збудовано лазню та великий стадіон. Як стверджують матеріали польових опитувань, цей стадіон був другий за своїм значенням у Польщі. На той час у селі були три футбольні дружини: головна — нафтовиків, а також команди пожежників і молодіжна 4, арк. 2—3].

Нафтові промисли в с. Ріпному обслуговували електростанція, дві механічні майстерні, водокачка, яка розташовувалася в селі Слободі-Дубенській (нині Підлясся), а також працював газоліновий завод.

Дільниці нафтового промислу розташовувалися також у селах Небилові і Перегінському. Так, у с. Перегінському в урочищі Башти кілька свердловин мав поляк Ліндерський. Звідси нафту возили в діжках у с. Креховичі. Туди ж самопливом по трубопроводу поступала нафта з с. Ріпного [9, с. 142].

З розвитком буріння на Бойківщині з'явилися фірми, які здійснювали виробництво та ремонт бурового устаткування. Тут діяв цілий комплекс, до якого входили фабрика «Perkins, Macintosh and Perkins» у м. Стрию

з майстернями в м. Бориславі і с. Тустановичах; фабрика «Роман Гершинський» і Спілка в с. Тустановичах; підприємство «W. Wolski і K. Odrzywolski» в м. Східниці; механічна майстерня «Dudziak-Mermon»; майстерня «J. Dawidowicz — J. Meszaros» у м. Бориславі; механічна майстерня «TARAN» у с. Тустановичах [12, с. 99].

З бурінням перших свердловин канадською буровою машиною здобувався досвід, але одночасно виявилось, що її оригінальна конструкція не відповідає геологічним умовам прикарпатських родовищ. Зростала потреба проходки глибших свердловин, що зумовило проведення робіт з удосконалення як самого верстата, так і інструментів, які застосовували в процесі буріння. Внаслідок цього було створено бурову машину — так звану польсько-канадську, яку довго використовували на нафтових площах Прикарпаття [4, арк. 3].

На початку ХХ ст. розвиток бурової справи на Прикарпатті визначався підвищенням зацікавленості щодо пошуків і відкриття родовищ нафти. Було застосовано ударне буріння, буріння штангами, вдосконалено конструкції машин, устаткування та обладнання, скорочено час буріння свердловин, причому свердловини ставали чимраз глибшими. Зазначмо, що 1910 р. для глибини 1000 — 1800 м термін буріння свердловин становив 3—5 років.

На той час уже були бурові машини різних типів, було впорядковано різні операції, що мали будівельний або монтажний характер, тобто спорудження веж, гірничих і машинних навісів, котелень і т. п., створено ударні бурові машини, які можна було перевозити. Цю машину було виготовлено 1912 р. в м. Глініку (Польща). На Прикарпатті досить довго будували дерев'яні вишки, вони були характерним елементом ландшафту. Згодом з'явилися сталеві вишки, що відрізнялися формою й розмірами. Разом з новими буровими станками і вишками було створено конструкції нових інструментів, що сприяло підвищенню швидкості буріння.

1907 р. на окремих родовищах було запроваджено механізований видобуток нафти способом тлокування (поршнювання, свабування), що обумовило дуже велике збільшення продукції.

Знаменною подією в історії нафтової промисловості Прикарпаття стало буріння свердловини «Ойл Сіті» в с. Тустановичах у районі м. Борислава. 13 червня 1908 р. з глибини 1016 м несподівано отримали потужний фонтан нафти з великою кількістю розчиненого газу (3000 т нафти, 900 тис. м³ газу) [12, с. 102].

Особливістю ударно-канатного буріння є використання тросів замість штанг. 1870 р. канати замість штанг вже застосовували в м. Бориславі. Проте внаслідок відсутності устаткування, а також досвіду цей метод не був розповсюджений.

Отже, впровадження інноваційної технології видобутку нафти дозволило експлуатувати глибинні й дуже багаті поклади нафти. На тлі цього Дрогобицько-Бориславський нафтовий басейн став третім найбільшим центром нафтовидобутку у світі [5, с. 283].

Після Першої світової війни почали застосовувати машини та обладнання, що збереглися з передвоєнної пори, тобто бурові верстати, що працювали з використанням штанг. Протягом 1920-х рр. відбувся перелом на користь канатної системи буріння. Цьому посприяли різні фактори. Так, на Галицькій Бойківщині з'явилися фахівці нової генерації – випускники Гірничо-металургійної академії з м. Кракова і нафтового факультету Львівського політехнічного інституту. Тут зацікавлені особи отримували результати дослідних і теоретичних робіт з проблем буріння, зокрема – збільшення діапазону підняття долота, заміру відхилення стовбура свердловини від вертикалі, оптимальної конструкції інструментів, контролю якості обсадних труб тощо.

Важливу роль у підвищенні рівня бурової діяльності відігравали школи гірничо-бурового спрямування. Так, було засновано Гірничо-бурову школу в м. Бориславі [12, с. 112].

За відносно короткий період, перед Другою світовою війною, відбувалася ґрунтовна модернізація бурової справи, вдалося нормалізувати операції у процесі буріння, опрацювати численні робочі інструкції, механізувати деякі важкі та небезпечні операції, значно вдосконалити техніку й ефективність ізоляції припливу глибинних вод, удосконалити технологію спуску обсадних труб у свердловину по одній та в колонах, а також вимірювання відхилення осі свердловини від вертикального напрямку, розпочали досліджувати навантаження вишки під час операцій з обсадними трубами, вдалося впровадити серед бригад буровиків правила праці з використання бокової свердловини під час виконання операції зміни інструментів [9, с. 144].

У міжвоєнний період до нафтових джерел, розташованих на Бойківщині, виявили інтерес великі акціонерні товариства, здебільшого з іноземним капіталом. З-поміж них слід виділити Вакуум Ойл Компані, Галицьке нафтове карпатське товариство

«Бергейм і Мак-Гарвей»; «Aktiengesellschaft fuer Mineralien («Fanto»); Галицьке акціонерне товариство «Галіція»; товариство «Прем'єр»; підприємства «Брати Нобель», «Royal Dutch Shell» та ін. 1927 р. з дозволу державної адміністрації було створено фірму «Польмін», 1928-го — на базі кількох фірм, а передусім французьких, — нафтовий концерн «Малопольща».

Більшість великих і малих фірм проводили бурові роботи, але перехід від штангового методу буріння на канатний швидше та легше відбувався у великих фірмах. Невеликі фірми з дешевшим устаткуванням для «канадського» способу і дешевою робочою силою чинили опір застосуванню цього способу [9, с. 145].

У 1930-х рр. максимальна глибина свердловини в м. Бориславі становила 2274 м, — це була свердловина «Піонер-1» на Орові, пробурена ударним способом. Вона була на той час найглибша в Польщі і, можливо, в Європі. Загалом 1938 р. в м. Бориславі пробурили 13 207 метрів свердловин проти 34 096 метрів 1929-го [8, с. 22]. Втрати на буріння свердловини до 1400 метрів у середньому в м. Бориславі становили 390 злотих за метр і 475 злотих за метр до глибини 1600 метрів. У с. Биткові — один метр до глибини до 1100 коштував 290 злотих, а в с. Ріпному — 250 злотих за метр до глибини 550 метрів. У Ванькові ж один метр до глибини 500 м коштував тільки 200 злотих [8, с. 26].

Отже, технологія видобутку нафти пройшла у своєму розвитку складний процес від примітивної ручної праці до використання науково-технічних досягнень, що значно збільшило видобуток нафти в Східній Галичині, яка вийшла на третє місце у світі, значну частку видобутку якої давали розроблені нафтові родовища Бойківщини.

Отже, видобування нафти на Галицькій Бойківщині посідало одне з чільних місць у розвитку промислів в етнографічному масиві. Нафтовидобуток в основному був зосереджений у двох районах: в с. Ріпному на Долинщині та в районі м. Борислава — м. Дрогобича. У кінці XIX — першій третині XX ст. видобуток нафти пройшов технологічну еволюцію. Традиційні способи видобутку в кінці XIX ст. було замінено механічними. У цій галузі в цей період спостерігалось найбільше інновацій. Проте вони негативно відображалися на традиційній життєдіяльності бойків, їхній зайнятості, оскільки частина їх пауперизувалась та урбанізувалась, втративши свої самобутні етнокультурні риси і характеристики.

Джерела та література

1. Львівська національна наукова бібліотека імені В. Стефаника. — Ф. 45, спр. 1538. Звіт ревізійної комісії копальні нафти «Sas» в Тустановичах і додаткова відповідь на звіт, 1910, 1912 — 1913, 55 рк.
2. Науковий етнографічний архів Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. — Ф. 1. — Оп. 7 Етнокультурні та етнополітичні процеси на Бойківщині. — Спр. 190 Умови праці на лісорозробках в с. Шевченково. Свідчення Фединак Юстини Василівни. Народилася 6 квітня 1914 р. в с. Шевченково Долинського району Івано-Франківської області; без освіти, пенсіонерка. Проживає в с. Шевченково Долинського району Івано-Франківської області. Записано Андрейків Х. В. 13.03.2014 р., 1 арк.
3. Там само. — Спр. 193 Вишивання в с. Княжолука. Свідчення Павлів Катерини Констянтинівни. Народилася 23 червня 1914 р. в с. Княжолука Долинського району Івано-Франківської області; без освіти, пенсіонерка. Проживає в с. Княжолука Долинського району Івано-Франківської області. Записано Андрейків Х. В. 14.05.2014 р., 2 арк.
4. Там само. — Спр. 247 Лісосплавництво в смт. Перегінське. Свідчення Ковальчука Омеляна Семеновича. Народився 8 серпня 1953 р. в смт. Перегінське, Рожнятівського району, Івано-Франківської області; освіта вища, пенсіонер. Проживає в смт. Перегінське Рожнятівського району, Івано-Франківської області. Записано Андрейків Х. В. 21.03.2015 р., 3 арк.
5. Грицак Я. Пророк у своїй вітчизні. Франко та його спільнота (1856—1886) / Я. Грицак. — К. : Критика, 2006. — 632 с.
6. З вершин і низин. Вісник ІХ конкурсу ім. Мирона Утриска. — Львів : Камула, 2006. — 187 с.
7. З історії нафтового Борислава / за ред. Васьків О., Михалевича Л. — Борислав, 2002. — 32 с.
8. Іваницький Є. Історія Бориславського нафтопромислового району в датах, подіях і фактах / Є. Іваницький, В. Михалевич. — Дрогобич, 1995.
9. Михайлів Л. Рожнятів і околиці. Історико-краєзнавча книга / Л. Михайлів. — Снятин, 2000. — 168 с.
10. Нафта і газ України / Гол. ред. М. П. Ковалко. — Київ : Наукова думка, 1997. — 384 с.
11. Стефанів В. Моє рідне село Сливки / В. Стефанів. — Коломия, 2008. — 160 с.
12. «Укрнафта»: подорож у часі і просторі. Історія і сьогодення ВАТ «Укрнафти», публіцистичне видання / автор-упорядник П. Шевченко. — К.: ВД «Лідер XXI століття», 2008. — 245 с.
13. Франко І. Етнографічна експедиція на Бойківщину / Іван Франко // Жовтень. — 1972. — № 9. — С. 137—143.

МУЗЕЙНА СПРАВА НА ПРИКАРПАТТІ

УДК 94(477.86) : 069 : 39

Галина БРИЦЬКА

ЕТНОГРАФІЧНІ МУЗЕЇ ІВАНО-ФРАНКІВЩИНИ В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ МУЗЕЙНОЇ СПРАВИ УКРАЇНИ

У статті схарактеризовано діяльність етнографічних музеїв на теренах Івано-Франківщини. Акцентується увага на науково-дослідній, науково-освітній, експозиційній роботі Івано-Франківського краєзнавчого музею, Коломийського національного музею народного мистецтва Гуцульщини та Покуття імені Йосафата Кобринського, Музею мистецтв Прикарпаття, Івано-Франківського обласного музею визвольної боротьби імені Степана Бандери, Історико-меморіального музею Олекси Довбуша, а також громадських музеїв області.

Ключові слова: *етнографічний музей, громадський музей, музей комплексного профілю, експозиція, виставка, тематичний вечір, мистецька акція, наукова конференція.*

Мережа музеїв в Україні будується на основі усталеної в українському музеєзнавстві їхньої наукової класифікації і типології.

«Етнографічні музеї — це значно поширений в нашій державі вид музеїв історичного профілю, що збирають, зберігають, вивчають та експонують етнографічні колекції, які знайомлять сучасників із процесами етногенезу, побутом і культурою різних етнічних спільнот та історичних періодів» — таке визначення записано в навчальному посібнику «Музеєзнавство» за авторства М. Рутинського та О. Стецюк, виданому в м. Києві 2008 р. у видавництві «Знання». На нинішній час це і є найсучасніше обґрунтування того, що собою є таке поняття, як «етнографічний музей». Треба ще відзначити, що власне ці музеї в духовному розвитку суспільства, збереженні надбань минулого, становленні національного самоусвідомлення відіграють значну роль. Це добре простежується і в діяльності музеїв нашої області.

Станом на 1 жовтня 2015 р. в області функціонує 25 музеїв, що є юридичними особами. Національний заповідник «Давній Галич»

фінансує Міністерство культури України; п'ять — фінансують з обласного бюджету; 12 — з районних, чотири — з міських і два — з селищних бюджетів. Один музей — юридична особа — приватний. 15 музеїв працюють на правах філій.

Статус громадських має — 204 музеї. В м. Івано-Франківську функціонує 22 музеї на громадських засадах. ВУ районах області взято на облік: Богородчанському — 15 громадських музеїв, Верховинському — бшість, Галицькому — 9 дев'ять, Городенківському — 12, Долинському — 12, Калуському — 27, Коломийському — 20, Косівському — 26, Надвірнянському — 10, Рогатинському — шість, Рожнятівському — п'ять, Снятинському — 12, Тисменицькому — шість, Тлумацькому — 14 та місті Яремчому — 2 два. Філія національного військово-історичного музею України Івано-Франківський музей «Герої Дніпра» перебуває під захистом Міністерства оборони України.

Безпосередньо до етнографічних на Івано-Франківщині можна віднести класичну діяльність Національного музею народного мистецтва Гуцульщини і Покуття імені Йосафата Кобринського в м. Коломиї, включаючи три його філії (в м. Косові, в м. Яремчому, музей писанкового розпису в м. Коломиї), Історико-етнографічного музею «Берегиня» в м. Бурштині, Музею народної творчості Михайла Струтинського та Приватного музею народної творчості родини Корнелюків у м. Косові (є юридичними особами). В складі Національного заповідника «Давній Галич» працюють Музей караїмської історії та культури і Музей народної архітектури та побуту (скансен), який здійснює комплексне збереження і демонструє традиційну сільську архітектуру, побут і культуру населення українських земель Прикарпаття у природному середовищі.

На громадських засадах в області функціонує 20 музеїв, які збирають та популяризують власне етнографічні матеріали.

Діяльність всіх цих установ є чималим внеском у контексті розвитку музейної справи загалом в Україні.

Більшість сучасних етнографічних музеїв нашої області репрезентують відвідувачам тематичні експозиції традиційної культури українського народу на Західній Україні (ужитково-побутові й мистецькі предмети XVIII — початку XX ст.) та її локальних варіантів, зібраних з усіх етнографічних земель Прикарпаття (Покуття, Гуцульщина, Опілля, Бойківщина).

У кожному музеї комплексного профілю (а таких загалом на нашій території більш як половина з усіх наявних) велику частину експозиції виділено для експонування місцевих етнографічних матеріалів.

На щорічному рахунку здобутків наукових співробітників музеїв області (їхня чисельність становить приблизно 400 осіб) – проведення міжнародних, всеукраїнських, регіональних наукових конференцій, відкриття нових експедицій, дослідження нових тем, організація науково-пошукових експозицій, влаштування виставок, багато науково-просвітницьких заходів і поповнення фондового матеріалу новими цікавими предметами, реставрація та консервація музейних предметів, видання книжок і наукових публікацій.

Так доходи лише обласних музеїв за дев'ять місяців 2015 року становлять 1 067 299 грн. Їхні наукові співробітники оприлюднили понад 360 публікацій, що висвітлюють дослідницьку та культурно-освітню діяльність. УВ музеях області і поза ними влаштовано 286 виставок, проведено для відвідувачів 4788 екскурсій, а кількість відвідувачів становить 278 272. До фондів надійшло 1719 музейних предметів. Загалом у музейних залах проведено майже 1200 науково-просвітницьких заходів.

Треба відзначити, що всі п'ять обласних музеїв, незважаючи на профіль, ведуть велику роботу в напрямку камерального вивчення та систематизації фактологічних етнографічних матеріалів.

А саме: *Івано-Франківський краєзнавчий музей* 2015 р. і далі працював над реекспозицією відділу історії, де просто неможливо було не врахувати виставлення музеєфікованих етнографічних пам'яток. Важливою подією в культурно-мистецькому житті краю стало продовження роботи над благодійним проектом «Врятуймо скарби разом!», ініціатором та керівником якого є реставратор Валерій Твердохліб. Не менш цікавою була у вересні виставка «Разом без кордонів», яка експонувала 20 мобільних виставкових стендів, а також відповідну літературу, надруковану в рамках європейського проекту «Партнерство без кордонів». Виставка розкривала зміст Програми транскордонного співробітництва ЄСП Угорщина – Словаччина – Румунія – Україна. Для всіх відвідувачів цього музею були цікаві також такі виставки і заходи:

виставка персональних робіт латвійської художниці Агнесе Буле «Латиські мрії та міфи про латишів» (у рамках головування Латвії в Раді ЄС) (травень);

участь в роботі музейно-туристичного фестивалю «Галич збирає друзів», показ українських народних костюмів з фондів музею (травень);
виставка приватної колекції Володимира Волосюка (США) «З усіх куточків світу та душі»;

науково-практична конференція «Культура і побут населення Прикарпаття» (квітень);

дійство «Гуцульські колядки в іконах художника М. Рибенчука в супроводі Колядницької партії з села Криворівні».

Окрім цього, 2015 р. наукові співробітники краєзнавчого музею та його філій провели 16 виставок з презентацією музейних предметів етнографічної тематики.

Експозиційно найбагатшим і найколеритнішим етнографічним музеєм колекційного типу в області по праву є *Коломийський національний музей народного мистецтва Гуцульщини та Покуття імені Йосафата Кобринського*. Його наукові співробітники є учасниками багатьох міжнародних музейних проєктів. У самому музеї та його філіях проведено на цей час понад 500 науково-просвітницьких заходів. Найзнаковішими були:

тематичний вечір «Гуцульському роду нема переводу», на відзначення 25-річчя з дня заснування Всеукраїнського товариства гуцулів (Яремчівська філія) – (лютий);

виставка мальованої косівської кераміки «Вічне. Живе. Нев'януче» (березень);

виставка «До витоків» (персональні роботи відомого кераміста й живописця, доцента кафедри художньої кераміки ЛНАМ, заслуженого художника України Василя Боднарчука) (травень);

Всеукраїнська наукова конференція з міжнародною участю: «Митрополит Андрей Шептицький – великий праведник України, фундатор національно-культурного відродження в Україні» (травень);

Міжнародна наукова конференція «Дослідження, відтворення, збереження та популяризація культурної спадщини» (червень);

мистецька акція «Великодні гаївки в музеї» за участі Лесі Турянської та аматорського фольклорно-етнографічного колективу «Наспів» Народного дому села Мишина Коломийського району і дитячого зразкового фольклорного колективу «Мишинські перлинки» в рамках мистецького проєкту «Життя в пісні» (травень);

видання й урочиста презентація науково-мистецького збірника «Скарби» з фондovими матеріалами музею (листопад);

круглий стіл «Етнокультура та її вплив на сучасну естетику мистецьких практик» у рамках XVIII Міжнародного пленеру художнього текстилю «Переплетення» (липень).

Наукові співробітники коломийського музею постійно впродовж року проводять майстер-класи для всіх охочих. Цьогоріч проведено з консервації писанки, з ткацтва, з гончарства, з розпису камінців. Загалом їхня кількість на цей час становить понад 100.

Музей мистецтв Прикарпаття у свою роботу вдало впроваджує новаторські мотиви. Добре сприймають його відвідувачі експозиційний вузол з репрезентованими традиційними предметами декоративно-ужиткового мистецтва, який з'явився після чергової реекспозиції. Триває акція «Повернуті з небуття», започаткована ще 2006 р. Цьогоріч багато відвідувачів музею зібрав на таких заходах, як:

проект «Зробімо писанку разом» (керівник проекту Іванна Равлюк) — 23 березня — 7 квітня;

різдвяна виставка виробів з соломки Наталії Бойко (м. Бурштин).

Окремо треба відзначити значущість Всеукраїнської науково-практичної конференції «Роль музею у збереженні, реставрації та популяризації культурного надбання», яку наукові співробітники цього музею провели у вересні, на яку з'їхалися колеги з Донецької, Сумської, Одеської, Тернопільської, Хмельницької і Львівської областей.

Івано-Франківський обласний музей визвольної боротьби імені Степана Бандери впродовж 2015 р. провів значну роботу з популяризації історії українського визвольного руху ХХ ст., з висвітлення трагічних сторінок періоду 1939—1940 рр. та подій новітньої історії аж до наших днів. При організації цієї роботи наукові співробітники враховують такі поняття, як відтворення середовища проживання людей, їхні повсякденний побут, культурні смаки тощо. Тобто при висвітленні головної теми їхніх заходів завжди є вкраплення елементів етнографічного характеру. Так, найбільше схвальних відгуків отримали:

тематичний вечір «Герої не вмирають!» (у пам'ять про Небесну сотню) (лютий);

науково-практична конференція «Полковник УПА Василь Андрусак — «Грегіт» (на відзначення 100-річчя від дня народження) березень;

круглий стіл «Політика пам'яті: шляхи примирення українського народу» за участі представників Комітету виборців України,

студентської молоді з міст Дніпропетровська, Запоріжжя, Одеси, Сватового, Горлівки, Херсона, Тернополя (травень);

організація справи перевезення та збереження в Історико-меморіальному музеї Степана Бандери (на його родинній землі в с. Старому Угринові Калуського району Івано-Франківської області) пам'ятного надмогильного хреста провідника ОУН Степана Бандери, який передавали з цвинтаря Вальдфрідгоф (м. Мюнхен, Німеччина) (червень – липень).

Історико-меморіальний музей Олекси Довбуша цього року теж долучився до проведення науково-просвітницької діяльності, яка має велике значення для популяризації музейних зібрань області. В його експозиції розміщено багато картин, предметів вжитку, одягу, які засвідчують визначену епоху та соціальну групу населення.

Заслуговує на увагу робота працівників таких музеїв області, як: Долинський краєзнавчий музей «Бойківщина» Тетяни і Омеляна Антоновичів; Калуський музейно-виставковий центр; Музей історії міста «Болехова» ім. Романа Скворія; літературно-меморіальні музеї Василя Стефаника та Марка Черемшини, що на Снятинщині; Музей історії міста Коломиї; Городенківський краєзнавчий музей «Покуття»; Музей гуцульського театру Гната Хоткевича в с. Красноїллі Верховинського району. Треба зауважити, що до більшості їх створення має безпосередній стосунок пошанований нині краєзнавець та науковець Михайло Паньків. Працівникам цих музеїв до снаги проводити на своїх територіях виступи самодіяльності, фольклорно-етнографічних ансамблів, фольклорно-етнографічні свята і навіть фестивалі.

Закон України «Про музеї та музейну справу» від 28 листопада 2009 р. констатує, що «музей – це науково-дослідний та культурно-освітній заклад, створений для вивчення, збереження, використання та популяризації музейних предметів та музейних колекцій з науковою та освітньою метою, залучення громадян до надбань національної та світової культурної спадщини».

Це положення Закону всебічно співвідноситься з нормами Кодексу професійної етики ЖОМ (Міжнародної ради музеїв), який ухвалено на XV Генеральній асамблеї у м. Буенос-Айресі (Аргентина) 4 листопада 1986 р. У статті 3 Статуту Міжнародної ради музеїв музей визначається як «постійна, некомерційна установа, покликана служити суспільству й сприяти його розвитку, доступна широкій публіці і котра займається придбанням, зберіганням, дослідженням,

популяризацією та експонуванням матеріальних свідчень про людину та її життєве середовище для вивчення, освіти, а також для задоволення духовних потреб».

Хочу наголосити, що все, що записано в Законі України «Про музеї та музейну справу», стосується всіх музеїв незалежно від їхнього підпорядкування, тобто і тих, що працюють на громадських правах. Це свідчить про те, що музейна справа, яку здійснює громадськість, набула чималого наукового, освітнього і виховного значення. Ба більше, громадські музеї, які виникають далеко від обласного центру, часто стають важливим осередком пізнання та виховання для молоді.

В оригінальних речових і документальних матеріалах, духовних оберегах минулого і сьогодення громадські музеї на основі музейних пам'яток досліджують, документують події, що відбувалися чи відбуваються у багатомісячній історії України.

Івано-Франківщина займає одне з провідних місць за кількістю музеїв і музейних кімнат на громадських засадах. Їх створюють при різних організаціях: державних та громадських; на підприємствах, в установах, у навчальних закладах на основі рішення громадських організацій чи адміністрації за підтримки та методичної допомоги музеїв-юридичних осіб, місцевих органів управління культури, сектору охорони культурної спадщини управління культури, національностей та релігій Івано-Франківської облдержадміністрації.

Діяльність громадських музеїв Івано-Франківщини спрямовує і координує науково-методичний відділ Івано-Франківського краєзнавчого музею. Він веде облік, аналізує щорічні звіти, готує і розсилає інформаційні огляди з основних напрямів фондової, науково-дослідної, експозиційної та виставкової діяльності цих музеїв. Наукові співробітники цього відділу постійно поповнюють бібліографічну картотеку з питань музеєзнавчої і краєзнавчої літератури, ведуть роботу зі студентами вищих навчальних закладів та інших вишів України із залучення їх до роботи в музейній сфері. Діяльність музейних закладів на громадських засадах ґрунтується на конкретних пам'ятках історії та культури. У фондах громадських музеїв Івано-Франківщини сьогодні налічується понад 133 700 одиниць збереження. Різноманітними є форми роботи таких музеїв: оглядові й тематичні екскурсії, лекції і бесіди, літературні та мистецькі вечори, зустрічі з видатними діячами культури, знатними кравцями,

пересувні виставки, конференції і конкурси, виготовлення буклетів для відвідувачів і репрезентації краєзнавчої літератури, відповідна реклама в засобах масової інформації стали основою залучення до громадських музеїв 2015 р. вже 136 000 відвідувачів. Громадський музей сьогодні – не тільки храм історико-культурного надбання народу, а й живий організм, якому притаманні рух, пошук, творча енергія. Він є орієнтиром і своєрідним об'єднуювальним чинником історичного, літературного та мистецького процесу в регіоні. Саме за це 2014 р. переможцями обласного конкурсу музеїв з історії населених пунктів стали: Народний історико-краєзнавчий музей «Гуцульщина» с. Яблуниця Верховинського району (керівник І. Дроняк); Народний краєзнавчий музей с. Кутища Тлумецького району, Народний музей історії міста Тисмениці (керівник Л. Лишега), Музей історії школи та мікрорайону Опришівці м. Івано-Франківська (керівник Л. Гринів), Історичний музей с. Заланова Рогатинського району (керівник М. Мельник), Народний історико-краєзнавчий музей с. Ціневаої Рожнятівського району (керівник Г. Якимович).

З року в рік мережа громадських музейних закладів розвивається. Під експозиції цих установ широко використовують приміщення народних домів, навчальних закладів, бібліотек.

По праву можна констатувати зародження й географічне поширення нової тенденції – у гірських районах Карпат виникає нова перспективна форма етнографічного музею – сільські етномузеї ансамблево-анімаційного типу, що зберігають та демонструють традиційні форми матеріальної культури гірських мешканців безпосередньо в середовищі побутування гуцулів і бойків. Одними з найхарактерніших прикладів організації таких «живих музеїв» є самодіяльний Музей Довбуша в с. Космачі Косівського району, Музей гуцульської господарки в легендарному с. Криворівні Верховинського району. Неоціненною є колекція живої старовини у Приватному музеї родини Корнелюків у м. Косові, де в приватному будинку, прибудовах, на горищі та підвір'ї розміщено тисячі предметів, що розкривають знайому з дитинства (для жителів цього краю) атмосферу сивої минувшини і сьогоднішніх днів. А чого тільки варті музейні експозиції такого ж характеру: у Тлумецькому районі – с. Бортниках; Богородчанському районі – с. Саджаві; Музей «Тіні забутих предків» і приватна колекція світлої пам'яті Романа Кумлика (нині опікується дочка) в селищі Верховині, та багато інших. Часто самі власники або керівники цих музеїв становлять для відвідувачів не менший інтерес,

ніж їхні музейні колекції. Колоритна гуцульська чи бойківська зовнішність і говірка, підкреслені традиційним убранням карпатських горян, слугують елементами незабутнього анімаційного ефекту після відвідування цих музеїв «живої етнографії».

Зважаючи на невтомну збиральницьку, дослідницьку й охоронну працю музейників, уряд України визнав одним із пріоритетних напрямів своєї діяльності збереження історико-культурної спадщини та розбудову музейної галузі. Так, у тексті «Довгострокової стратегії розвитку української культури» чітко відзначено, що для поліпшення музейної діяльності в Україні вкрай потрібне системне реформування музейної галузі. Ми підтримуємо цю пропозицію і готові до реформування, лише щоб черговий раз до творення музейної справи в Україні не привели нефахівців, які замість вдосконалення цієї ділянки роботи поставили всіх, хто вболіває за її розвиток, перед фактом чергових проблем. Наші перспективи тоді будуть невтішні. Адже відтоді, як існують музеї, вони не тільки несуть знання, а й своїми багатими та унікальними колекціями відтворюють національний характер народу, його культуру, традиції, відповідають на численні запитання минулого і сучасного. Аби не програти війну за свідомість, українцям як ніколи потрібно ще і ще раз проаналізувати головні віхи нашої історії, щоб зробити висновки з помилок і правильно розкласти акценти на майбутнє. І в цьому, я переконана, може дуже допомогти скромна, але дуже потрібна праця музейників.

Джерела та література

1. Вайдахер Ф. Загальна музеологія : Посібник / Фрідріх Вайдахер. — Львів : «Літопис», 2005. — 632 с.
2. Вовк Х. Студії з української етнографії та антропології / Хведір Вовк. — К. : Мистецтво, 1995. — 335 с.
3. Закон України «Про музеї та музейну справу». — Документ 249/95-вр, остання редакція від 28.11.2009, чинний.
4. Загальнодержавна українська газета «Культура і життя». — 2015. — № 20. — 24 квітня.
5. Звіти про роботу музеїв Івано-Франківщини за 2014–2015 роки. — Івано-Франківськ, управління культури, національностей та релігій ОДА.
6. Кодекс професійної етики ІКОМ (Міжнародної ради музеїв), який ухвалено на XV Генеральній асамблеї у м. Буенос-Айресі 4 листопада 1986 р., ст. 3.
7. Рутинський М. Музеєзнавство : навчальний посібник / М. Й. Рутинський, О. В. Стецюк. — К. : Знання, 2008. — 428 с.

НАЦІОНАЛЬНИЙ МУЗЕЙ НАРОДНОГО МИСТЕЦТВА ГУЦУЛЬЩИНИ ТА ПОКУТТЯ ІМЕНІ Й. КОБРИНСЬКОГО: ІСТОРІЯ І СЬОГОДЕННЯ

У пропонованій статті звернуто увагу на основні етапи історії Національного музею народного мистецтва Гуцульщини та Покуття імені Й. Кобринського. Наголошується, що сьогодні, як і на початку створення, музей розширює свої «звичні» функції установи збереження, що налічує понад 50 тисяч унікальних пам'яток народного мистецтва, і стає відкритим, багатofункціональним осередком культури, науки, освіти та виховання. Це один із найкращих українських музеїв, перлина культурного надбання України.

Ключові слова: музей, Йосафат Кобринський, Український народний дім, Володимир Кобринський, колекція, виставка, філії Музею, Музей писанкового розпису.

Музейництво в Галичині бере свій початок із середини ХІХ ст., коли події національно-визвольних змагань 1848 р. активізували загальну атмосферу духовного оновлення та розквіту просвітництва в Європі, а також спонукали до зацікавлення у вивченні та збереженні пам'яток історії і культури. «... повіяло іншим духом [...]. З України дійшли [...] твори Шевченка, Куліша, Максимовича, Костомарова, інших українських письменників та етнографів, збудили серед молоді гарячу любов до рідного народу і заохотили до студій над його традиціями. Почалося пильне збирання етнографічних матеріалів», – зазначав про цей ренесанс у Галичині Іван Франко у статті «Огляд праць над етнографією Галичини в ХІХ ст.».

Першопочатки музейної справи на Коломийщині пов'язані з іменем вчителя й активного просвітницького діяча М. Синьовицького, який 1876 р. зумів зібрати колекцію чудових зразків гуцульського мистецтва і видати їх окремим каталогом у друкарні Михайла Білоуса.

Вагомим поштовхом до збиральницької діяльності й вивчення пам'яток матеріальної і духовної культури краю послужили господарсько-промислова та етнографічна виставки, організовані в

м. Коломиї 1880 р. (на їхньому відкритті побував цісар Австро-Угорщини Франц-Йосиф). Експонати виставки продемонстрували багатство народного мистецтва й розкрили талант місцевої людності, насамперед із середовища селян Гуцульщини та Покуття. Про це довідуємося з численних публікацій того часу та із присвяченої цій події праці Маркелія Туркавського «Етнографічна виставка Покуття в Коломиї», виданої 1880 р. в м. Кракові, яка сьогодні є важливим документальним джерелом того часу. Саме ці виставки поклали початок майбутньому етнографічному музеєві в м. Коломиї, сприяли дальшому розвитку домашніх художніх промислів, започаткували теоретичну основу організації художньо-промислових шкіл на Покутті, організацію будівництва Українського народного дому як українського координаційного культурно-освітнього та господарського центру.

27 грудня 1886 р. намісництво в м. Львові затвердило статут Товариства «Український народний дім» у м. Коломиї, в одному з пунктів якого зазначалося: «Створення бібліотеки з читальнею, музею етнографічного та господарсько-промислового». На засіданні ради товариства 1892 р. проголосили про збір «старожитностей» для майбутнього музею. Цією ділянкою доручили опікуватись вчителю Гіллярієві Герасимовичу, під чийм керівництвом 1888 р. в м. Коломиї була заснована «Гуцульська спілка промислова», а 1894 р. — школа деревного промислу (тут навчався знаменитий український скульптор Михайло Черешньовський). Згодом прогресивна громадськість міста висловила ідею про заснування в м. Коломиї музею, що має стати «не тільки зібранням кращих зразків народної творчості, але й заохочував би гуцулів до ремесла».

1896 р. розпочалося досі небачене за масштабами будівництво першої української інституції, де мріяв розмістити музей відомий у Галичині громадський діяч, організатор та фундатор будівництва Народного дому в Коломиї, греко-католицький священник Йосафат Кобринський (1818–1901). І хоча організація майбутнього закладу розпочалася ще наприкінці ХІХ ст., політичні й особливо фінансові справи дещо гальмували здійснення проекту. Щоб активізувати роботу щодо формування майбутнього музею, 1901 р. було створено спеціальну комісію, а за рік магістрат виділив для цього 300 карбованців. Проте організатор, натхненник та основний меценат Йосафат Кобринський помер і справу музею відклали на багато років. 12 вересня 1912 р. в м. Коломиї відкрилася виставка

домашнього промислу, що знову нагадала та підштовхнула громадськість до музейного питання. Це була надзвичайно важлива подія в культурному житті краю. Організатори виставки запоручились підтримкою впливових тогочасних осіб, таких як митрополит Андрей Шептицький, архієпископ Макс Габсбург, майбутній і останній імператор Австрії Карло-Франц-Йосиф (тоді майор кавалерії драгунів 24-го цісарського полку, що тимчасово дислокувався в м. Коломиї), президент Буковини Меран, та багатьох інших. Виставка вражала багатством експозиції. Її розмістили на площах понад півтори тисячі квадратних метрів у 18-ти павільйонах військового манежу. Розуміння того, що виставка має обмежений час на презентацію національної культури, остаточно підштовхувало передову інтелігенцію м. Коломиї до потреби заснування українського музею. Втілити цю ідею в життя майже за чверть сторіччя випало на долю Володимира Кобринського, троюрідного небожа отця Йосафата Кобринського, який, будучи чільним посадовцем на залізниці, а в Першу світову війну керівником транспортного двору наслідника престолу архієпископа Карла, мав нагоду подорожувати багатьма країнами Європи, де заснування та опіка музеями вважались справою честі національної еліти і монархів. Саме цій справі він віддав усі свої сили, здоров'я, час та особисті заощадження. Будучи членом Українського національно-демократичного об'єднання, яке спиралося на ідеологію державності й соборності України, та маючи гіркий досвід боротьби за незалежність у 1918–1919 рр., Володимир Кобринський з величезним запалом кинувся у вир праці. Він розумів, що завдяки музеєві можна розвивати національну самосвідомість й утверджувати власну самодостатність. Ентузіаст із запалом збирав культурні надбання сторіч, щоб зберегти їх для майбутніх поколінь.

1925 р. Володимир Кобринський розробив структуру музею, а 18 травня 1926-го подав її на обговорення управі Товариства «Український народний дім». За місяць, 12 червня 1926 р., на поточному засіданні товариства В. Кобринському доручили опрацювати програму і проект майбутнього музею. Шість місяців наполегливої праці увінчались успіхом. 13 листопада 1926 р. на засіданні Товариства «Український народний дім» схвалили програму і статут музею та затвердили його назву — «Український народний музей ім. о. Йосафата Кобринського». Володимир Кобринський став першим директором і на багато років єдиним працівником музею.

Під час поїздок у села регіону він зібрав перші колекції народного мистецтва та етнографії, заклав підвалини для майбутньої музейної бібліотеки, вклавши в їх придбання власні кошти.

Для широкого ознайомлення громадськості з умовами створення музею Володимир Кобринський підготував численні листи та звернення до українських часописів із проханням збирати і здавати до музею найрізноманітніші «вартісні експонати та колекції». Серед тих, хто відразу відгукнувся взяти участь у формуванні музейних збірок, були відомі в краї особистості, такі як Теофіл Окуневський з м. Городенки, Петро Шекерик з с. Жаб'яго (тепер районний центр Івано-Франківської обл. Верховина), Олекса Новаківський та Іван Труш зі м. Львова. Понад двісті осіб подарували музеєві експонати. Подарунки здебільшого робили вчителі, адвокати, священики, а також селяни з Коломийського і Косівського повітів. У списку жертводавців – професор, директор НТШ у м. Львові Ярослав Пастернак, який передав музеєві вартісні археологічні знахідки. Унікальну археологічну колекцію з понад 40-ка предметів кераміки трипільської доби подарував музеєві сільський вчитель з смт Делятина Михайло Клапчук. Професор Варшавського університету Роман Смаль-Стоцький поповнив музейне зібрання п'ятьма мапами відомого французького картографа XVIII ст. Гійома Левассера де Боплана. Живописні твори Корнила Устияновича та вінок родини Шухевичів-Кобринських передала музеєві Ольга Шухевич із села Тишківців Городенківського повіту. Професор Коломийської гімназії Дмитро Николишин подарував твори живопису Олени Кульчицької ті Олекси Новаківського. Священики о. Каменецький з с. Космача та о. Балицький з с. Молодятина започаткували збірку сакрального мистецтва, передавши музеєві майже півсотню церковних творів. Великі тї вартісні збірки передали В. Тимінський, І. Ровенчук з смт Печеніжина, І. Симчич з с. Березова, З. Левицький та Б. Дідицький з м. Коломиї. Щедрі мистецькі подарунки зробили письменник і адвокат Андрій Чайковський з дружиною Наталею, син Йосафата Кобринського лікар Володимир Кобринський, президент суду і адвокат Іван Чернявський, професор української гімназії Орест Кузьма, професор школи деревного промислу Теодор Прокопович, шкільний інспектор Василь Витвицький, художник та оформлювач експозиції музею Ярослав Лукавецький, тодішній студент Краківської художньої академії скульптор Михайло Черешньовський, катехит гімназії Микола

Капустинський... Згодом музеєві було передано колекцію вчителя з с. Головів Косівського повіту (нині Верховинського району Івано-Франківської обл.) Л. Гарматія, а 1934 р. — колекцію адвоката І. Стрийського з м. Кіцманя.

Ідею створення музею підтримав митрополит Андрей Шептицький, який передав до музею експонати і три кубічні метри кедрини, з якої було виготовлено вітрини для одягу.

Згодом управа Народного дому вирішила систематично виділяти кошти на музей з доходів театрального залу. До підтримки музейної справи долучились українські громадські організації та союзи, а також окремі громадяни. Архівні документи свідчать: «За період від 30.12.1933 р. до 26.09.1939 р. на допомогу музеєві було передано 3745 злотих 32 гроша...».

Та були й такі, які не вірили у створення музею, всіляко висміювали В. Кобринського та перешкоджали йому. Попри труднощі, 31 грудня 1934 р. музей все-таки урочисто відкрили. Ось як про це у своїх спогадах згадував Теофіл Окуневський, відомий адвокат та політик: «Дрімуча Коломия проснулась на один день. Бо почула голос свого віщого духа, що від половини минулого століття будив і клав підвалини національного відродження — це голос о. Йосафата Кобринського, який зі скромних своїх ощадностей, зібраних у Мишині, заложив фундамент під Коломийський Народний Дім, а в тім Домі застеріг передовсім місце для гуцульського музею».

Відкриття музею в м. Коломиї перетворилося на свято національного самоствердження українців усієї Галичини. В урочистостях взяли участь: Іларіон Свенціцький, Ярослав Пастернак, Святослав Гординський, Іван Стрийський, Олена Кульчицька, Олекса Новаківський та інші провідні діячі просвітництва, музейництва і мистецтва. На відкритті музею з рефератом виступив В. Кобринський, який зазначив, що «музей — це правдиве дзеркало культури і мистецтва, це живий образ розвою та поривів і переживань народу, а головню поневоленої нації...» Оцінюючи культурні надбання народів світу, В. Кобринський наголосив: «Нація, що хоче жити власним життям і стати самостійним народом в сім'ї народів, безумовно мусить йти наперед та невпинною працею здобувати собі кращі услів'я для свого майбутнього. Однак, ідучи вперед, мусить з собою забрати своє минуле, бо нація, що не шанує своїх пам'яток, що не зберігає своїх традицій, не має права називати себе народом. І тому то що культурніший народ, то більше і більше ставить і

розбудовує свої музеї, в яких з повною пошаною згуртовує та переховує свої цінності та національні святощі». На відкритті музею виступили Іларіон Свенціцький, директор Національного музею у м. Львові, Ярослав Пастернак, директор Наукового товариства ім. Т. Шевченка та інші поважні особи, які високо оцінили музей.

На час відкриття в музеї налічувалося близько 4000 експонатів, розміщених у трьох кімнатах. Музей нагадував своєрідну збірню, наповнену творами народного та образотворчого мистецтва, зброєю і військовими обладунками, культовими предметами, книжками, нумізматикою, поштівками, різноманітними фотографіями та афішами, сірниковими коробками й опудалами птахів. Було створено відділи: історичний, гуцульського і церковного мистецтва. І хоч до діяльності музею Гуцульщини польський уряд ставився вкрай негативно, а 1937 р. навіть спробував його закрити як «нелегальне музеум» (*muzeum nielegalne*), серед громадськості Коломийський музей вже мав великий авторитет. Зростало коло його прихильників і друзів, які добровільно зголошувалися допомагати музеєві. Першими музейними працівниками були С. Чубатівна, М. Чех, Л. Грабовецький, О. Кобринська, Ю. Крупська, О. Батман. Книгу реєстрації нових надходжень особіно вів сам В. Кобринський, а інвентаризацію та наукові описи здійснювала його донька Марія, доктор філософії та права. Захоплюючись народним мистецтвом, історією і культурою, Володимир Кобринський прагнув передати специфіку кожної околиці, особливості побуту, самотності одягу, своєрідності обряду та історичних подій. Це спонукало його до створення цілої мережі музеїв, які мали стати національними архівами з предметно документальними доказами української історії і культури.

Завдяки його ентузіазму та вмінню запалювати і переконувати дуже швидко обласні музеї густою мережею покрили всю українську етнографічну територію Галичини: Гуцульщину, Покуття, Бойківщину, Лемківщину, Посяння, Поділля і Розточчя. Отже, заснувавши 1926 р. музей у м. Коломиї, Володимир Кобринський всіляко сприяв і дав поштовх до розвитку музейництва у всій Західній Україні. 1927 р. виник музей «Бойківщини» в м. Самборі, 1930-го — «Лемківщина» в м. Сяноці, 1932-го — Подільський музей осередку Товариства «Рідна школа» в м. Тернополі, 1932-го — «Стривігор» у м. Перемишлі... До кінця 1939 р. вже нараховувалося 14 музеїв. Щоб забезпечити права українських музеїв та координувати їхню діяльність, В. Кобринський наполягав на потребі створити спеціальний комітет. 9 червня 1935 р.

в м. Львові відбувся III з'їзд представників українських музеїв, який ухвалив рішення про створення Комітету українських обласних музеїв. До початку Другої світової війни В. Кобринський був незмінним головою цього комітету.

Важливе значення в історії музею відіграв VI з'їзд українських музеологів, який відбувся на його базі 5–6 червня 1938 р. У роботі цього музейного форуму взяли участь: професор Іларіон Свенціцький, професор Іван Крип'якевич, д-р Ярослав Пастернак, Ірина Добрянська, Олена Кульчицька, Олена Кисілевська та інші. З'їзд затвердив програму розвитку і діяльності українських музеїв, лейтмотивом якої була пропаганда української національної культури та історії України. Це був останній з'їзд українських музейників у складі колишньої Польської держави.

1939 р. з приходом більшовиків та після входження західноукраїнських земель до складу УРСР музейну мережу було зруйновано, ліквідовано громадські інституції і проведено так звану націоналізацію. Зусиллями Володимира Кобринського вдалося зберегти Коломийський музей, який, зважаючи на вагому музейну колекцію та доробок у збиральницькій роботі, отримав статус державного. Незабаром, після радянських окупантів, до міста вступили війська нацистської Німеччини. «Німці зайняли Коломию, завмирало життя також і в музеї та з кожним днем зменшалося число відвідувачів», – згадував про цей період життя Володимир Кобринський у «Споминах гуцульського музейника». В музейному архіві зберігаються звіти, з яких дізнаємося, що 1941 р. (липень–грудень) в музеї побувало 543 відвідувачі, 1942-го – 2452, 1943-го – 2323, 1944-го – 607. В останні дні німецької окупації, в березні 1944 р., музей пограбували. За свідченням В. Кобринського 2878 експонатів було знищено, близько 300 викрадено, серед них – три рідкісні козацькі строї.

Із поверненням 28 березня 1944 р. більшовиків музей знову став власністю держави і підпорядкувався міському відділу народної освіти. Націоналізувавши музей, держава взяла його під свій контроль та фінансування. Постановою Ради Народних комісарів УРСР № 268 від 27.02.1945 р. він перейшов у систему комітету у справах мистецтв при РНК УРСР і отримав назву «Державний музей народного мистецтва Гуцульщини». Разом із цим музей мав не тільки державне фінансування, а й нову ідеологічну програму та завдання. Було розширено експозицію, створено фонди, введено штатні посади працівників. Проте платою за це була беззастережна радянська

ідеологізація. Наслідком її стали не тільки зміна в назві музею та перепрофілювання, але й вилучення з фондів музею значної кількості національних пам'яток високої мистецької та історичної вартості, зокрема 1947 р. вилучено колекцію сфрагістики (654 одиниці зберігання), філателії (8204 одиниці зберігання), знищено важливі історичні документи архіву, сплюндровано бібліотеку, книжкові збірки якої частково спалили на музейному подвір'ї і перемололи на місцевій паперовій фабриці.

Впродовж 1946–1952 рр. у музеї працювали численні партійно-кадебістські комісії, які врешті-решт після тривалих публічних цькувань відправили на пенсію Володимира Кобринського, галицького інтелігента-ідеаліста, як «НЕРАЗОРУЖИВШЕГОСЯ ВРАГА», який ніяк не вписувався в образ «советского человека».

Розпочалася нова доба в історії музею. Частину музейних предметів, над якими нависла небезпека вилучення чи знищення, тоді ще молоді музейні наукові працівники, зокрема Любомир Кречковський (багатолітній охоронець фондів), Мирослава Сахро та Ганна Пудик, зуміли переховати й зберегти для нащадків. Завдяки їхній відвазі та винахідливості збережено унікальну колекцію стародруків XV–XIX ст., творів сакрального мистецтва XVI–XIX ст., живопису, дерев'яних різьблених хрестів, меморіальні речі письменника Андрія Чайковського.

Після цільових вилучень зі збірки так званих «непрофільних» чи «ідеологічно шкідливих» музейних предметів розпочались тривала праця над паспортизацією музейної колекції та її переінвентаризація. Вводилася нова облікова документація, завдяки чому при переписуванні зі старих у нові інвентарні книги не було внесено перелічені вище збірки, що й зберегло їх від знищення. Згодом, аж після проголошення незалежності України, ця колекція була введена в облікову документацію. Проте більшість переховуваних предметів перебувала термінової реанімації, оскільки їхній стан збереження був вкрай незадовільним. Тому від початку 1990-х рр. у музеї триває копітка робота реставраторів над проведенням комплексних консерваційних та реставраційних заходів. Врятовано тисячі експонатів, завдяки чому більшість з них посіла чільне місце в сучасній експозиції. Крім того, передача в 1950-х рр. на баланс музею всієї будівлі колишнього Українського народного дому сприяла розширенню експозиційних площ, що зумовило роботу над опрацюванням нової музейної експозиції. Керівником тогочасного закладу впродовж десяти років була Стефанія Кушнірук, яка всіляко сприяла розширенню музейних

площ та відстоювала інтереси музейної установи перед партійними державними органами. До 1950 р. в приміщенні музею працювали середня школа та педагогічне училище. Після їх відселення за наполягання директора на першому поверсі розмістили експозицію народного мистецтва дорадянського періоду, яка на другому поверсі закінчувалась інтер'єром щойно придбаної гуцульської хати. Якісні зміни в експозиції значно поживали інтерес до музею. Одночасно велику увагу приділяли й поповненню фондів. Проте придбання експонатів цього періоду напрямці залежало від Міністерства культури, яке самостійно, без урахування потреб музейних закладів, через фонд культури централізовано проводило закупівлі творів і розподіляло їх серед музеїв. Тільки завдяки тодішньому директорові музею Стефанії Кушнірук, яка наполегливо та переконливо відстоювала персональний професійний підхід у доборі предметів, музейна колекція поповнилась цінними експонатами того часу.

Від початку 1960-х рр. в Коломийському музеї розпочалась активна експедиційна та дослідницька робота. Музей отримав можливість самостійно, без втручання Міністерства культури, закуповувати експонати, чим забезпечив собі системну наукову комплектацію фондів збірок. 1965 р. на посаду директора музею призначили Ольгу Кратюк, яка перебувала на ній 27 років. Перед музеєм постали нові завдання та чимало проблем, які потрібно було вирішувати новопризначеному керівникові. Помітно активізувалася співпраця з мистецькими навчальними закладами у містах Косові, Вижниці, Ужгороді. Разом із творами вже відомих народних майстрів у колекції чільне місце посіли дипломні роботи випускників цих закладів, а також твори професійних митців художніх майстерень, артілей та виробничо-художніх фабрик міст Косова, Кутів, Чернівців, Коломиї, Івано-Франківська. Налагодилася тісна співпраця з народними майстрами, мистецькими організаціями, закладами і підприємствами. Їхні творчі досягнення демонстрували на музейних виставках, публікували в засобах масової інформації, обговорювали на конференціях. З'явилися окремі каталоги виставок та проспекти. 1970 р. опрацьовано нову концепцію музейної експозиції, художнє оформлення якої здійснив відомий в Україні художник гобелена, знавець народного мистецтва Гуцульщини Михайло Білас. 1972 р. було завершено роботу над експозицією радянської доби, яка, окрім сучасного мистецтва, мала ще й ідеологічне завдання. У творах гуцульських майстрів з'явилися радянські символи, що мало засвідчувати епоху «щасливої доби». Проте високий професіоналізм

музейного колективу та художника-експозиціонера М. Біласа допомогли обіграти ці невластиві для традиційної культури прийоми й конфліктні аспекти тогочасних радянських канонів. Згодом нова експозиція музею отримала високу оцінку фахівців та пересічних відвідувачів, в яких, окрім візуального сприйняття, з'явилася можливість користуватись ще й музейними пувівниками.

1969 р. на основі унікальної етнографічної колекції українського художника-бойчукіста та викладача Косівського училища декоративно-прикладного мистецтва Євгена Сагайдачного в м. Косові було створено музей, який за рік став відділом Коломийського музею народного мистецтва Гуцульщини. Формувались також тематичні мобільні виставки, які давали можливість музеєві вийти за межі своїх залів і репрезентувати нову методику і форми співпраці набагато ширшому колу громадськості. Твори мистецтва з фондів Коломийського музею експонували в багатьох республіках колишнього Союзу, це зокрема в м. Тарту (Естонія), м. Ризі (Латвія), м. Алма-Аті (Казахстан), м. Мінську (Білорусія), м. Бендерах та м. Кишиневі (Молдавія), м. Ленінграді (тепер м. Санкт-Петербург), в м. Новгороді (Росія) і т. д. У співпраці з відділами культури та освіти при музеї було створено мистецько-популяризаційну виїзну школу «Райдуга», завдяки якій школярі, студенти, робітники і селяни отримали можливість спілкуватися з майстрами декоративно-прикладного мистецтва, художниками, літераторами, композиторами, музикантами, співаками...

Важливою подією в культурному житті краю стало відкриття 1987 р. музею писанкового розпису. Експозицію розмістили в пам'ятці архітектури XVI ст. — церкві Благовіщення. Тут вперше писанці як архаїчному виду народної творчості відводилася велика увага, що стало поштовхом до відродження та дослідження писанкарства в Україні. Завдяки музеєві та методу консервації яйця, який винайшли музейний реставратор Марія Боледзюк і головний охоронець фондів Любомир Кречковський, розпочалась активна збиральницька робота й започатковувались школи писанкарства. Музейні співробітники Василь Стефанко, заступник директора з наукової роботи, та Василь Ласійчук, завідувач музею писанкового розпису, брали участь у наукових конференціях, вивчали та досліджували збірки писанок у музеях України, публікувалися в пресі. Наукову роботу музею високо оцінило Міністерство культури СРСР і відзначило його урядовими нагородами. Окрім того, 1989 р. на базі

музею Міністерство культури УРСР організувало та провело семінар музейних установ.

Потепління на міжнародній арені і так звана перебудова в СРСР сприяли налагодженню професійних відносин з польськими музеями. У м. Любліні (Польща) 1989 р. відбулася перша закордонна виставка, де Коломийський музей репрезентував твори мистецтва XVII—XX ст., що стало дебютом досі незвичного спілкування з колегами сусідньої країни. І хоча контакти між музеями так і не мали дальшого розвитку, проте започаткували пошук нових цікавих методів організації музейної діяльності.

За рік після проголошення незалежності України, 1992-го, установу перейменовано на «Коломийський музей народного мистецтва Гуцульщини та Покуття ім. Й. Кобринського». Цьому слугували багатолітні дослідження території історико-етнографічного регіону Покуття. Заклад очолила Ярослава Ткачук, яка до того працювала в установі науковим співробітником і завідувачкою відділу одягу, ткацтва та вишиття. З 1994 р. музей бере участь в міжнародних експедиціях, конференціях, виставках і семінарах. Розпочалась міжнародна виставкова діяльність. Активізувалась співпраця з європейськими музеями. Австрійський музей народного мистецтва запросив до опрацювань своїх галицьких збірок. Згодом завдяки участі у програмі міністерства культури Польщі «*Gaude Polonia*» науковий співробітник музею Андріана Ємчук «опрацювала» гуцульські колекції Етнографічного та Національного музеїв у м. Кракові.

Пожвавилася видавнича діяльність музею. Започатковано видання науково-теоретичного журналу «Народний дім». Вперше в українському перекладі тодішнього вченого секретаря музею Миколи Васильчука побачила світ праця Софрона Витвицького «Історичний нарис про гуцулів» (1863). Велике зацікавлення громадськості викликали видання, присвячені Миколі Верещинському, митрополитові Андрееві Шептицькому, письменнику Андрієві Чайковському, засновнику музею Володимирові Кобринському, а також темі каталогу етнографічної виставки 1880 р. Маркелія Туркавського (український переклад Андріани Ємчук). За редакції завідувача редакційно-видавничого відділу музею Богдана Ткачука підготовлено до друку та видано серію тематичних збірників «Творчі особистості Західної України». Завдяки різножанровій музейній літературі відвідувачі змогли отримати багато додаткової довідкової інформації. Своїми виданнями музей заповнив прогалини, що

існували в історії культури міста і краю. За сприяння посольства Франції в Україні на основі колекцій вишивки музею побачило світ монографічне мистецьке видання «Гуцульська вишивка». Музейні збірки ввійшли також у численні міжнародні та вітчизняні видання.

2000 р. в центральній частині м. Коломиї для музею писанкового розпису побудували спеціальне приміщення у вигляді яйця-писанки 13 м заввишки. Музей став візитівкою краю та одним із найпопулярніших об'єктів туризму в Україні. Його колекційні збірки налічують понад 12 тисяч одиниць збереження. Тут можна побачити писанки з Австралії, Бразилії, Аргентини, Америки та Канади, а також виготовлені з оніксу і декоровані в різних техніках пташині яйця з Індії, Шрі-Ланки, Єгипту, Ізраїлю, Алжиру, Китаю. Європейський континент репрезентовано великодніми яйцями з Франції, Німеччини, Чехії, Словаччини, Польщі, Угорщини, Румунії, Хорватії, Білорусі. Серед світових мистецьких здобутків геніальний вияв народної мініатюрної образотворчості належить українській писанці. В її збережених іконографічних текстах прочитується міфопоетичне уявлення про світобудову, його сакральність та подібність до космогонічних міфів народів світу.

З початком нового тисячоліття оновлено експозицію центрального музею, що на вулиці Театральній. Вона розмістилася у 18-ти залах на площі майже в тисячу квадратних метрів першого та другого поверхів. Твори згруповано за видами традиційної культури на основі історико-хронологічного і монографічного принципів. Репрезентовано такі види народного мистецтва, як: художня обробка дерева, художня обробка металу та шкіри, гончарство, музичні інструменти, зброя, декоративне ткання, килимарство, вишиття та одяг. Обраний принцип експонування дає змогу простежити етапи розвитку, стильові художні особливості народного мистецтва, починаючи з XVII ст. і до сьогодні, а також побачити пошук нових принципів у трактуванні традиційності.

Крім традиційної народної культури, в музеї розгорнуто постійну експозицію сакрального мистецтва. Згодом відкрито відділ традиційних меблів мешканців Карпат та відділ образотворчого мистецтва. Завершує музейну експозицію відтворена меморіальна кімната громадсько-політичного діяча, письменника Андрія Чайковського, чия політична і літературна спадщина в радянський час була заборонена.

Впродовж багатьох років народне мистецтво та етнографію досліджували наукові співробітники музею Василь Стефанко, Марта Базак, Василь Ласійчук, Катерина Каркадим, Марія Тищенко, Ірина Гуцуляк, Романна Баран, Ірина Федів, Леся Пискор, Оксана

Венгриновська, Марія Двилюк, Лілія Мехно, Наталія Олійник, Андріана Ємчук, Наталія Грицак, Ігор Пашанюк. Вони збагатили музей унікальними поповненнями, опрацювали тисячі збірок, побудували стаціонарні і тимчасові експозиції, виставки, підготували каталоги зібрань. Важливу функцію з популяризації музейного закладу покладено на науково-освітній відділ. Роботі з громадськістю, організації та проведенню в музеї екскурсій, зустрічей, презентацій та інших різноманітних публічних заходів присвятили себе наукові співробітники Любов Мисюга, Галина П'ятничук, Ольга Гриник, Ольга Антохій, Оксана Ясінська, Ірена Гулай-Назарова, Ірина Абраменкова.

Важливою ділянкою роботи в музеї є організація фестивалів, семінарів, конференцій і круглих столів, де порушуються проблеми розвитку народних традицій відповідно до вимог часу та відстежуються новітні тенденції в сучасному мистецтві.

Важливу роль у роботі музею відіграє виставкова діяльність. Щороку тут відбувається від восьми до 12-ти виставок, дві з яких вже традиційно розкривають і фондові музейні збірки, що дає можливість відкрити перед широкою громадськістю унікальні музейні колекції.

При музеї працюють реставраційні майстерні, що дає змогу власними силами проводити консерваційні та реставраційні роботи. Завдяки професіоналізму музейних реставраторів Петра Абрам'юка, Василя Ласійчука, Андрія Лінинського, Ольги Калиняк, Ігоря Пашанюка та Івана Магничя врятовано сотні безцінних мистецьких творів. Важливими структурними допоміжними підрозділами виступають архів і музейна бібліотека (понад 10 тисяч одиниць книжкового фонду). Багатий кіно- та відеоархів сформував Ігор Олійник, а історію музею у фотографії — Микола Хвостіков. Послугами фондів, архіву та бібліотеки користуються науковці, викладачі і студенти, для яких музей є потужною науково-мистецькою базою.

Сьогодні, як і на початку створення, музей розширює свої «звичні» функції установи збереження, що налічує понад 50 тисяч унікальних пам'яток народного мистецтва, і стає відкритим, багатофункціональним осередком культури, науки, освіти та виховання. Це один із найкращих українських музеїв, перлина культурного надбання України. За вагомість і значущість, патріотичне і національне спрямування, унікальність зібраних і збережених в умовах тоталітарних режимів колекцій, науковий доробок музейних працівників та міжнародне визнання Указом Президента України 2009 р. музеєві надано статус національного.

Джерела та література

1. Арсак М. Унікальне зібрання народного мистецтва [про Коломийський музей народного мистецтва Гуцульщини та Покуття ім. Йосафата Кобринського] / Михайло Арсак // Музеї України. – 2006. – № 3 (15). – С. 6–11.
2. Бабій О. Дім для громади / О. Бабій, Р. Баран // Агро. – 1988. – 18 травня.
3. Гейніш В. Не обминіть, загляньте і Ви будете вражені [про музей народного мистецтва Гуцульщини та Покуття імені Йосафата Кобринського та Музей писанкового розпису] / Василь Гейніш // Новий день. Інформаційний громадсько-політичний тижневик. – 2012. – 2 листопада. – № 44 (7734). – С. 1.
4. Двилюк М. Коломийський музей народного мистецтва Гуцульщини та Покуття ім. Й. Кобринського / М. Двилюк, Я. Малишева, Г. П'ятничук // Архівні установи України : довідник. У 2-х тт. – Т. 2 : Наукові установи, музеї, бібліотеки ; упоряд.: С. Артамонова, А. Майстренко, Л. Одинока, Р. Романовський. – К., 2010. – С. 340–342.
5. Королько А. Руський (Український) народний дім в м. Коломії: ідея створення, ініціатори проектування та будівництва головної української національно-культурної інституції міста кінця ХІХ – початку ХХ ст. // Етнокультурні процеси українсько-східно-романського порубіжжя. Одеські етнографічні читання : Збірка наукових праць: наукове видання / Колектив авторів. – Одеса : «Одеський національний університет імені І. І. Мечникова», 2015. – С. 136–152.
6. Королько А. Вклад отця Йосафата Кобринського у будівництво Руського (Українського) Народного дому в Коломії // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність / [гол. редкол. Микола Литвин, упоряд. і наук. ред. Ігор Соляр, відп. секретар Марина Чебан]; НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. – Львів, 2015. – Вип. 27: Ювілейний збірник на пошану Юрія Сливки. – С. 83–99.
7. Кратюк О. 100-річчя Народного дому в Коломії / О. Кратюк // Народна творчість та етнографія. – 1998. – № 5–6. – С. 37–40.
8. Кратюк О. Твердиня національного духу: з історії спорудження Народного дому в Коломії / О. Кратюк // Вільний голос. – 1998. – 16, 19, 23, 26 вересня. – С. 4.
9. Кратюк О. Люблячи свій народ / О. Кратюк // Червоний прапор. – 1989. – 10 березня.
10. Ткачук Я. Культурно-просвітницька діяльність отця Йосафата Кобринського / Ярослава Ткачук, Леся Пискор // Греко-католицьке духовенство у суспільно-політичному та національно-культурному житті українців. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції «Історичні постаті Греко-католицької церкви та їх роль у культурно-просвітницькому й

національному відродженні” (м. Коломия, 18 жовтня 2013 р.) / Правопис, стилістика, літературне редагування — авторські. Наукові редактори Я. Ткачук і А. Королько. — Коломия : Вік, 2013. — С. 186—196.

11. Ткачук Я. Людина, яка подарувала Коломій головну її окрасу [про о. Й. Кобринського] / Ярослава Ткачук // Коломийська правда. — 2013. — 4 жовтня. — № 39 (252). — С. 3.

12. Ткачук Я. Значущість мініатюрного мистецтва писанки / Ярослава Ткачук // Наша Берегиня. — 2012. — № 1. — С. 8—12.

13. Ткачук Я. Колекція вишивки Національного музею народного мистецтва Гуцульщини та Покуття ім. Й. Кобринського / Ярослава Ткачук // Гуцульська вишивка з колекції Національного музею народного мистецтва Гуцульщини та Покуття ім. Й. Кобринського. Монографія / Заг. ред. О. Никорак ; відп. за випуск Л. Лихач. — К. : Родовід, 2010. — 200 с. — С. 42—52.

14. Ткачук Я. Скарбниця Гуцульщини та Покуття / Ярослава Ткачук // Гражда. Історико-краєзнавчо-туристичний часопис. — 2006. — Число 14. — С. 8—10.

15. Ткачук Я. Музейник із Коломій [Володимир Кобринський] / Ярослав Ткачук // Народне мистецтво. — 2009. — № 1—2. — С. 14—18.

16. Ткачук Я. Коломийський музей народного мистецтва Гуцульщини та Покуття ім. Й. Кобринського / Ткачук Ярослава Юріївна // Україна туристична. Провідні підприємства. Особистості. Випуск другий. — К. : Український видавничий консорціум, 2007. — С. 158—160.

17. Ткачук Я. Коломийський музей народного мистецтва Гуцульщини та Покуття ім. Й. Кобринського / Ярослава Ткачук // Мистецький Олімп України / автор-упор. В. Болгов ; Українська Академія геральдики, товарного знаку та логотипу. — К., 2006. — 354 с. — С. 296—298.

18. Музей Гуцульщини. Безперервність пошуку // Вільний голос. — 2000. — 22 вересня. — С. 5.

19. Музей писанкового розпису. Національний музей народного мистецтва Гуцульщини та Покуття імені Й. Кобринського (фотоальбом) / Керівник проекту та автор тексту Ярослава Ткачук. — Коломия : Новий Світ. 2013 — 36 с.

20. Національний музей народного мистецтва Гуцульщини та Покуття ім. Й. Кобринського [каталог] / передмова Ярослава Ткачук ; редактор-упорядник Богдан Ткачук ; відповідальний за випуск Андріана Ємчук. — Коломия, 2011. — 60 с.

21. Скарби Національного музею народного мистецтва Гуцульщини та Покуття імені Й. Кобринського / Упорядник та автор проекту Яросава Ткачук. — Львів : «Манускрипт-Львів», 2015. — 448 с.

22. Угорчак Ю. Душпастир, педагог, фундатор [о. Йосафат Кобринський] / Юрій Угорчак // Покуття. — 1993. — 27—28 вересня.

ІННОВАЦІЙНІ ФОРМИ ТА ІНТЕРАКТИВНІ ПРОГРАМИ Й ПРОЕКТИ ДЛЯ ДІТЕЙ ТА МОЛОДІ

У статті схарактеризовано інноваційні форми та інтерактивні програми й проекти для дітей та молоді, які використовують у своїй роботі наукові співробітники Національного музею народного мистецтва Гуцульщини та Покуття імені Й. Кобринського. Інноваційні розробки об'єднують тематичні екскурсії, лекції, інтерактивні уроки, вікторини та майстер-класи, які працівники закладу проводять в експозиції музею спільно з народними майстрами і викладачами.

Ключові слова: музей, інтерактивний урок, мистецька акція, програма «Музей – школі», проект «Дивись, читай, слухай українське», «Музична казкотерапія», програма «Канікули в музеї», проект «Малюємо разом», мистецька акція «Ніч у музеї».

В сучасному світі активного розвитку й поширення комп'ютерних технологій і різноманітних гаджетів, соціальних мереж одним з найважливіших завдань, яке ставить перед собою музей, є насамперед збереження відвідувачів і, що найважливіше, постійно привертати увагу нових – різного віку, соціального статусу, вподобань.

Як цього досягти? Адже тепер відвідувачеві вже не досить сухої інформації про той чи інший предмет або подію – відвідувач змінився. Змінилася і місія музею: не тільки збирати та зберігати експонати, а передусім формувати середовище, відкрите й доступне для відвідувача, бачити в ньому не лише вдячного слухача екскурсії (навіть найкращої!), а особистість, яка прийшла в музей з певним багажем знань, прагнучи, окрім отримання нової інформації, приемних незабутніх вражень, діалогу, розвитку творчих здібностей.

Відвідувачі радше сподіваються на несподіваний та захопливий досвід, бо на якийсь час вирвалися з передбачуваних рамок буденності в простір, де, як видається, меж щоденного життя тимчасово не існує. І такий імідж музею має формувати насамперед у дошкільнят і школярів – потенційних майбутніх відвідувачів.

Вищезазначене підтверджують і соціологічні дослідження, які виявили статистично значущий зв'язок між досвідом дитинства та відвідинами культурно-мистецьких заходів у дорослому віці.

Дослідження показує, що відвідування занять з різних видів мистецтва в дитинстві є потужним чинником, що формує ставлення до участі в культурно-мистецькому житті в дорослому віці. Великий вплив справляє і наявність дорослих друзів, які ходять на культурно-мистецькі заходи.

Як зазначає американський музейний фахівець Лінда Норріс, сьогодні музеї повинні надихати, викликати жагу до знань, музеї вже не мають бути енциклопедіями, вони повинні дивувати, розвивати допитливість, креативність.

Наукові співробітники Національного музею народного мистецтва Гуцульщини та Покуття імені Й. Кобринського в роботі зі своїми найменшими відвідувачами використовують різні форми комунікації, пропонуючи інтерактивні проекти й програми, відповідно до віку та вподобань відвідувачів.

Національний музей володіє унікальною колекцією, що налічує близько 50 тис. експонатів з усіх видів народного мистецтва, а також образотворчого й іконопису. Чимало з цих творів посіло гідне місце в скарбниці української та світової культури, а імена їхніх творців яскраво вписані в сторінки історії. Тож задля популяризації найкращих зразків гуцульського мистецтва, ознайомлення з творчим і життєвим шляхом талановитих майстрів і було створено програму «Музей — школі». Програма діє впродовж навчального року і є добрим помічником для вчителів, які прагнуть доповнити й урізноманітнити навчальний процес, донести цінність геніальних творів, закласти і розвинути вміння відчувати й любити прекрасне.

Програма об'єднує тематичні екскурсії, лекції, інтерактивні уроки, вікторини та майстер-класи, які наукові співробітники проводять в експозиції музею спільно з народними майстрами і викладачами. Тематика заходів: народне мистецтво Гуцульщини кінця XVIII — початку XX ст., твори сакрального та образотворчого мистецтва в збірці музею, визначні постаті і події. Згадана програма активізує пошукову та дослідницьку працю школярів і студентів, що згодом лягає в основу багатьох науково-освітніх заходів: академій, конференцій тощо.

Музейна академія передбачає інтегрований курс навчання, що складається з циклу лекцій, тематичних екскурсій, зустрічей з майстрами декоративно-вжиткового мистецтва, мультимедійних уроків. Діти мають можливість глибше ознайомитися з музейними колекціями, побувати в майстернях народних майстрів, де спільно з ними відтворюють музейні зразки різних видів народного мистецтва (кераміка, текстиль, метал, шкіра та ін.). Програма завершується виставкою творчих робіт учнів.

Великий успіх і резонанс мав проект для дітей «Дивись, читай, слухай українське», який презентували в музеї київські гості – співачка і поетеса Олена Карпенко та письменниця й казкотерапевт Катерина Єгорушкіна. Олена Карпенко презентувала дітям авторський альбом пісень «День народження», співала й танцювала разом з ними, а під казки Катерини Єгорушкіної та класичну музику малята малювали. Святкової атмосфери заходу надавали роботи коломийської художниці Лілії Тептяєвої, створені авторською технікою багаточислової аплікації.

Чималою популярністю серед наймолодших відвідувачів користуються інтерактивні презентації дитячих книжкових видань та зустрічі з їхніми авторами. Зокрема, під час презентацій кожного з видань «Музичної казкотерапії» Катерини Єгорушкіної діти активно долучалися до діалогу, слухали твори під класичну музику й завзято малювали казкових ангелів, дельфінів і просто дитячі мрії, а спільно з творцями львівської «Аграфки» Романою Романишин і Андрієм Лесевим створювали казкову мапу зоряного неба...

Щороку музей організовує тематичні мистецькі заходи з нагоди улюблених народ свят. Під час фольклорно-етнографічних дійств «Запрошуємо на Андріївські вечорниці до нашої світлиці» діти з різних коломийських шкіл знайомляться не тільки з традиційними складниками цього свята, а й стають активними учасниками майстер-класів, під час яких вчать створювати новорічно-різдвяні прикраси – солом'яні «павуки» та «пташки». До проведення свята для школярів активно долучаються студенти коломийських коледжів – педагогічного і політехнічного, а також фольклорно-етнографічний ансамбль «Наспів» (с. Мишин Коломийського району).

Напередодні свята Миколая з великим успіхом у музеї впродовж кількох останніх років відбуваються тематичні вистави для дошкільнят та учнів молодших класів у постановці Івано-Франківського обласного лялькового театру імені Марійки Підгірянки. Відвідуючи вистави, діти в ненав'язливій формі знайомляться з музейною експозицією та зокрема з колекцією ікон із зображенням святого Миколая.

Під час таких заходів дуже важливо створити комфортні умови й невимушену атмосферу для маленьких відвідувачів. Тож музейні працівники не обмежують дітей у просторі. Кожен з них може обрати зручне для себе місце – старші сидять на стільцях, молодші вмощуються на м'яких подушечках (їх у нас 50). Як правило, після відвідин таких музейних заходів діти цікавляться у батьків, коли ж ми знову підемо в музей, бо там цікаво!

В музеї створено мистецьку студію «Коло ідей», основними завданнями якої є залучення до спільної творчості батьків і дітей, яких ми знайомимо з мистецькою спадщиною краю та його творцями, організуємо зустрічі та майстер-класи з народними майстрами. Учасники студії вивчають різноманітні технології виготовлення та оздоблення виробів.

Створення мистецької студії стало наслідком великої популярності серед шкільної та студентської молоді майстер-класів з різних видів народного й сучасного мистецтва, які активно проводять в музеї народні майстри та наукові співробітники установи: з гончарства, ткацтва, різьбярства, бісероплетіння (створення герданів, силянок, браслетів, новорічно-різдвяних прикрас — ангелів і сніжинок), соломо- та сіноплетіння (святкова атрибутика: «пауки», ангели, прикраси для ялинки тощо), паперової багаточислової аплікації, створення весільного пір'яного вінка, вдягання нареченої, показу давніх способів пов'язування жіночих головних уборів та ін.

В музеї успішно працює освітньо-розважальна програма «Канікули в музеї», яка об'єднала практичні заняття етнографічного спрямування — різноманітні майстер-класи, тематичні екскурсії та квести. У рамках програми також демонструвалася лялькова вистава Івано-Франківського академічного обласного театру ляльок ім. Марійки Підгірянки. Наукові співробітники музею запропонували учасникам програми майстер-класи не тільки з притаманних для музейної колекції ремесел (гончарства, ткацтва, бісероплетіння, створення квітів для весільного вінка), а й з тих, які менш відомі. Діти виготовляли неповторні та яскраві фетрові чохли для сучасних гаджетів, таких як мобільні телефони чи планшети, а з овечої і верблюжої вовни — браслети технікою валяння. Вже традиційно з великим задоволенням учні молодших і старших класів створювали авторські паперові листівки та ляльки-мотанки, писали писанки, розмальовували камінці.

Чимало прихильників має проект «Малюємо разом». Під керівництвом науковців музею та відомих коломийських художників діти знайомляться з різними техніками і жанрами, основами композиції та кольорознавства. Заняття відбуваються не тільки в експозиції музею, а й поза його межами. Для прикладу, на День міста в міському парку імені К. Трильовського відбулася мистецька акція, до участі в якій активно долучалися всі охочі. Проте найбільше серед учасників було дошкільнят і учнів початкових класів, які сміливо відтворювали на мольбертах свої побажання Україні.

Мають музейники напрацювання і в роботі з дітьми з обмеженими інтелектуальними та фізичними можливостями. Для таких

відвідувачів у музеї проводять інтерактивні екскурсії, під час яких діти мають можливість доторкнутися до експонатів, відчутти матеріал і форму виробу, почути звуки музичних інструментів, а на деяких (наприклад бубні, сопілці) навіть заграти. В музеї вони мають можливість стати учасниками майстер-класів, під час яких разом з науковцями музею набувають початкових навиків створення творчих робіт (з бісеру, глини, паперу тощо), відвідують виставки.

До науково-освітніх музейних програм та проектів долучаються старшокласники і студенти навчальних закладів I–II рівнів акредитації. Вже згадано академії, курси лекцій, виставки, різноманітні презентації... Проте статистичні дані засвідчували, що в таких програмах та проектах брала участь тільки десята частина від загальної кількості коломийського студентства. Тож обираючи тематику майбутнього проекту, учасниці семінарської програми «Створення та промоція якісного музейного продукту» в рамках проекту ProMuseum, який організували Український центр розвитку музейної справи, МБФ «Відродження» та «Україна 3000», наукові співробітники музею Ірина Федів і Оксана Ясінська обрали молодіжну. Проект «Сприяння молодіжним ініціативам у музейному середовищі» підтримали організатори семінару. Його реалізація відбулася завдяки грантовим коштам.

Презентацією проекту стала мистецька акція «Молодіжний АРТ-мікс», яка поєднала виставку студентських робіт (образотворче, декоративно-прикладне мистецтво), літературно-музичний майдан, де молодь репрезентувала власні поетичні та музичні спроби, низку майстер-класів. До всіх заходів у рамках проекту було залучено фахових експертів (мистецтвознавців, літературних критиків, художників, народних майстрів), які підсумували результати праці разом з організаторами, учасниками проекту під час дискусійного клубу.

Одним з головних завдань згаданого проекту було створити в музеї молодіжне коло друзів. Слід зазначити, сподівання не були марні. Працюючи над проектом, зміцнилася співпраця з Молодіжною радою міста та її осередками в навчальних закладах, з найактивніших учасників мистецької акції сформувалося справжнє коло друзів, які активно підтримують не тільки музейні проекти, а й самі вносять пропозиції (за ініціативи молоді в музеї відбулася зустріч з культовим молодіжним письменником Андрієм Любкою). Ще під час проведення літературно-музичного майдану було домовлено про дальші літературні студії в музеї. І перша з них відбулася з письменницею, літературознавцем Галиною Петросаняк.

Кілька років поспіль у Національному музеї відбуваються мистецькі акції «Ніч у музеї», до яких музейники залучають різні цільові аудиторії. Для прикладу, юнацтво натхненно демонструє власні творчі здобутки на літературно-музичних майданчиках, з неабияким зацікавленням бере участь у тематичних квестах. Натомість дошкільнята й учні молодших класів після ознайомлення з мистецькими надбаннями краю стають активними учасниками вікторини, розгадують кросворди, ребуси, складають пазли, випробовують себе в ролі художника, малюючи натюрморт. Усі маленькі учасники отримали сувеніри та солодощі, а старші ще й фотосесію в гуцульському одязі, музейні видання...

Зацікавлено сприймають найменші наші відвідувачі й інтерактивні уроки. В доступній для дітей формі науковці розповідають про мистецькі надбання краю, знайомлять з відомими майстрами, їхні розповіді яскраво доповнюють мультимедійні засоби.

У рамках уроку школярі можуть пограти і в мистецьку настільну гру «Давні ремесла», яку музейники отримали в рамках українсько-польської співпраці з Товариством «Із штаб-квартирою у Варшаві» та Етнографічним музеєм (м. Варшава) від авторів Едіти Олдак та Малгожати Ящолт.

Як створюється барвистий ліжник, яке його призначення і місце в гуцульській обрядовості? Отримати відповіді на ці та багато інших запитань могли діти під час одного з музейних інтерактивних уроків. Школярі не тільки побачили справжній ткацький верстат, а дізналися про принципи його роботи та підготовчі етапи і ткання ліжника. Відомості почерпнули і від майстринь під час перегляду фільму та ознайомлення з виставкою-вернісажем «Барвограй-2015», на якій експонувалися твори сучасних ліжникарок із столиці цього виду творчості — села Яворова Косівського району.

М'який, цупкий і теплий ліжник не залишив дітей байдужими, його дослідження захопило і до ознайомлення з іншими народними ремеслами, деякі з яких вже не існують та давно забуті. Зокрема, учні дізналися, які матеріали потрібні для конструювання воза, хто виготовляв колеса, як називали майстра з виготовлення мотузок та як їх застосовували в господарстві, які знаряддя праці в коваля і які матеріали використовували гончарі, завдяки вже згаданій грі «Давні ремесла».

Це далеко не повний перелік різних форм та методів науково-освітньої діяльності наукових співробітників Національного музею, які на досягнутому не зупиняються.

Інтерактивні заняття для дітей тривають далі, тож запрошуємо всіх охочих до музею.

РОЛЬ МУЗЕЮ У ФОРМУВАННІ БАЗОВОЇ КУЛЬТУРИ ОСОБИСТОСТІ

У статті розглядаються питання формування базової культури особистості, навичків музейної культури як важливих складників цілісного національного виховного процесу. Автор стверджує, що сьогодні особливого значення набувають питання впливу соціальних систем, серед яких чільне місце посідають музеї, головна мета яких полягає у формуванні ціннісно-культурної спадщини свого народу, вихованні стійкої потреби у спілкуванні з нею, формуванні громадянського та національного усвідомлення, прилученні до загальнолюдських гуманітарних цінностей.

Ключові слова: музей, відвідувач, експозиція, експонат, базова культура, музейна культура, комунікація.

Сучасний музей, незалежно від типу та профілю, правового статусу, є ключовим елементом у національному виховному процесі кожного суспільства. Це твердження сьогодні дуже актуальне, оскільки рівень споживання духовних цінностей скорочується, зростає споживання продукції «масової культури», а отже, виокремлення моральних пріоритетів і культурних традицій кожного народу стає особливо значущим і вагомим [1, с. 27].

Парадигма соціокультурного розвитку сучасної цивілізації націлює поведінку особистості на вміння орієнтуватися в сучасному культурологічному просторі, що вимагає певних знань про свій народ, країну, її історію, які допоможуть як позиціонувати себе, так і зрозуміти інших. Мова йде про базову культуру особистості (базовий – прийнятий за основу, еталон, стандарт ([2, с. 56]), елементи якої повинні бути притаманні кожній людині, незалежно від соціальної належності та освіти.

Серед різноманітних методів і засобів виховання базової культури особистості особливе місце посідають музеї, адже музейна експозиція – це не лише основний вид музейної діяльності та наукового потенціалу, але й безальтернативний спосіб впливу на відвідувача і комунікації з ним [4, с. 8]. Особливо це стосується дитячої і молодіжної аудиторій, роботі з якими музеї приділяють особливу увагу, виконуючи не лише загальноосвітню та просвітницьку функції, а, що надзвичайно важливо, культурологічну, основними напрямками якої є:

розкриття проблеми духовності в контексті діалогу культур світової цивілізації (від найдавніших часів до наших днів);
формування потреби спілкування з історією та культурою;
сприйняття музейного предмета як концентратора минулого культурно-історичного досвіду етносу;
забезпечення музеям домінантної позиції в сучасному інформаційному просторі.

Втілення у життя вищеназваних напрямків неможливе без успішної комунікації з індивідом, який згодом стає відвідувачем [3, с. 378].

Ефективною формою науково-освітньої роботи музею є впровадження в життя програм:

«Музей – школі» (за віковими категоріями та згідно з навчальними програмами);

«Музей – вишу»;

«Знайомство з музеєм» і «Що таке музей» (для наймолодших відвідувачів) [5], в основі яких і закладено формування базової культури особистості: цілісність, що включає оптимальну наявність якостей, знань, орієнтації, які допоможуть відвідувачам зрозуміти світ як з погляду нової інформації, так і гордості та поваги до своєї культуровідповідності, толерантності, які ґрунтуються на загальноприйнятих людських цінностях та ідеалах. Через діалог з відвідувачами і за його допомогою здійснюється самовизначення культури, виявлення особистісних детермінант, самосвідомості і самоствердження особистості [7, с. 153].

Одним з елементів базової культури особистості є навички музейної культури. Мається на увазі розуміння та визначення великого значення і ролі музеїв у сучасному суспільстві.

Виховання навиків музейної культури найефективніше відбувається під час роботи з дітьми шкільного віку (хоча і доросла аудиторія може бути задіяна в цьому процесі). Передусім це передбачає:

1. Вміння музейного працівника включити музейні предмети у процес комунікації, надаючи їм властивості символу, знаку, можливо, міфу.

2. Вміння відвідувача оцінювати музейні предмети з суспільно-історичних позицій, як часточку історії, усвідомлюючи історичний контекст речей, їхні «біографії», «долі», багатовекторний зв'язок з минулим і сучасним.

Найчастіше ці позиції реалізуються при проведенні оглядових і тематичних екскурсій, але найбільший ефект мають інтерактивні форми роботи (особливо з дітьми), які успішно проводять у рамках

вищеназваних програм і під час уроків-екскурсій, екскурсій-лекцій, тематичних екскурсій:

- «Музеї – народна скарбниця»;
- «Ми – археологи»;
- «Від Станиславова до Івано-Франківська»;
- «Моє місто на мапі України».

Прикладом одного з таких занять є інтерактивна лекція-екскурсія «Вулиця, на якій я живу», яку проводять у рамках навчальної програми «Школи екскурсоводів», що працює на базі Івано-Франківського краєзнавчого музею.

Мета такого заняття: знати не лише історію своєї держави, міста, але й вулиці, окремих будинків, вміти «читати» архітектурну книгу рідного міста, відчувати себе відповідальним за збереження історичного спадку краю. Діти не лише знайомляться з експозицією музею «Історія м. Станиславова» (м. Івано-Франківська), але й готують виступи-презентації «Моя вулиця», демонструють власноручно зроблені фотографії, порівнюють їх зі старими світлинами з фондів музею, аналізують назви вулиць в історичному контексті.

Оглядаючи експозицію музею, відвідувач повинен розуміти побачене, тобто «мову» предметів, що у свою чергу формує загальне враження, вражає, запам'ятовується надовго.

Процес сприйняття музейної інформації можна умовно поділити на три рівні:

на першому рівні йде процес визначення об'єкта. Це рівень орієнтації, знаходження об'єкта, делімітація його на фоні загального сприйняття, з'ясування, що являє собою цей об'єкт, які його особливості (найчастіше



Заняття «Школи юних екскурсоводів» на базі експозиції Івано-Франківського краєзнавчого музею

це запитання «Що це?», «Для чого це?», «Як і з чого зроблено?»). Але на цьому рівні музейне значення об'єкта не усвідомлюється;

другий рівень пов'язаний із визначенням об'єкта як предмета музейного показу. Це рівень розуміння музейного значення об'єкту, усвідомлення унікальності конкретної речі. Зокрема, учні, спи-

раючись на знання, отримані у школі, можуть дати свою оцінку палеонтологічним та археологічним колекціям музею;

третій рівень — рівень судження про об'єкти сприйняття як про предмети, які мають суспільне та історичне значення і які пов'язані з окремими фактами чи подіями минулого. На цьому рівні відвідувачі демонструють своє ставлення до побаченого, своє розуміння змісту експозиції, а отже і подій з історії рідного краю, держави у світовому контексті [6, с. 158].

І коли відвідувачі (особливо діти) будуть вже повністю адаптовані в музейному просторі, речі (експонати) навколо них стають засобами взаємодії. Фізична присутність виступає тут як символ, подія, пам'ять.

Тобто, ці предмети при підготовленому сприйнятті (базовій культурі) виходять за межі утилітарного споживання, вони переходять до зовсім іншої сфери — сфери культури.

Оскільки сучасні пріоритети орієнтовані на розвиток особистості як суб'єкта суспільного життя, то особливого значення набувають питання впливу соціальних систем, серед яких чільне місце посідають музеї, головна мета яких полягає у формуванні ціннісно-культурної спадщини свого народу, вихованні стійкої потреби у спілкуванні з нею, формуванні громадянського та національного усвідомлення, прилученні до загальнолюдських гуманітарних цінностей.

Джерела та література

1. Вайдахер В. Загальна музеологія: Посібник / В. Вайдахер. — Львів : Літопис, 2005. — 632 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Г. Бусел. — К. ; Ірпінь : ВГФ «Перун», 2005. — 1728 с.
3. Котляр Н. Музейний маркетинг і стратегія. — К. : ВД «Стилос», 2010. — 528 с.
4. Музейна стратегія: час створювати // Український музей. — 2005. — № 1 (3). — Березень. — С. 8.
5. Програми, які розроблені працівниками Івано-Франківського краєзнавчого музею.
6. Рега Н. Музей і відвідувач / Н. Рега // Наукові записки Івано-Франківського краєзнавчого музею. — Івано-Франківськ, 1993—1995. — Вип. 1—3. — 158 с.
7. Рега Н. Музей на переломі століть / Н. Рега, Я. Штиркало // Музей на межі тисячоліть: минуле, сьогодні, перспективи (збірник тез доповідей та повідомлень міжнародної наукової конференції, присвяченої 150-літтю від дня заснування Дніпропетровського історичного музею ім. Д. І. Яворницького). — Дніпропетровськ, 1999. — 177 с. — С. 153—155.

ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ПОПУЛЯРИЗАЦІЯ ПАМ'ЯТОК КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ В МУЗЕЇ ЕТНОГРАФІЇ НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАПОВІДНИКА «ДАВНІЙ ГАЛИЧ» ВІД ЗАСНУВАННЯ ДО СЬОГОДЕННЯ

У цій статті висвітлено історію створення і тематичну структуру музею просто неба, де відтворено споруди з чотирьох етнорегіонів Прикарпаття: Покуття, Гуцульщини, Бойківщини та Опілля. Подано опис автентичних пам'яток кожного етнорегіону. При їхній характеристиці звернено увагу на інтер'єр, народний одяг, речі побуту.

Ключові слова: М. Паньків, О. Синиця, музей, етнорегіон, експозиція.

Музеї етнографії — найраціональніша і найдійовіша форма комплексного показу творів народної архітектури, предметів побуту в природному оточенні, відтворенні народних традицій. Упродовж останніх років спостерігається зростання їхньої ролі у системі сучасних засобів поширення етнокультурної інформації та популяризації культурної спадщини народу. Саме музей просто неба успішно допомагає розв'язанню найболючіших і найскладніших проблем суспільства, пов'язаних з відродженням духовності українського народу, традицій виховання молодого покоління [5, с. 18].

Ідею створення музеїв просто неба, які вже в кінці XIX — на початку XX ст. почали виникати у світі, підхоплювали в Україні в різні часи відомі вчені, музейні працівники М. Біляшівський, І. Свенціцький, В. Кобільник. Після Другої світової війни ініціативу створення музеїв перебирають Ірина Вільде, О. Кульчицька, І. Свенціцький, І. Крип'якевич.

Прийнятий у музеях України етнографічний принцип побудови експозиції полягає в тому, що споруди (житлові, господарські, виробничі і культові) відтворюють в тих ансамблях, до яких вони початково належали [16, с. 32].

Так формують мікросела (сектори), які репрезентують відповідні етнографічні зони. А це дає можливість в музеях простежувати різні архітектурні школи [4, с. 32].

Одним з таких музеїв є Музей етнографії Національного заповідника «Давній Галич», який розташований на околиці села Крилоса, першій лінії оборонних валів давнього Галича.

Рішенням Івано-Франківського облвиконкому від 10.08.1979 р. № 248 та наказом Міністерства культури УРСР від 05.06.1981 р. № 569 при Івано-Франківському краєзнавчому музеї створили відділ народної архітектури і побуту Прикарпаття. Замовником будівництва музею стало управління культури Івано-Франківського облвиконкому. Науково-проектну документацію розробив Львівський інститут «Укрзахідпроектреставрація». Автор проекту – І. Могитич, від Івано-Франківського філіалу – З. Соколовський. Було розв'язано ряд організаційних питань: виділення земельної ділянки 4,5 га, виготовлення кошторисної документації, архітектурно-планове розміщення зон, вивчення і відбір експонатів для майбутнього музею.

Велика заслуга в цьому колишніх керівників Івано-Франківського краєзнавчого музею О. Синиці, якій належить ідея створення музею, та М. Паньківу, на чію долю випали будівництво, експозиція та наукова робота музею. Ухвалені заходи дали можливість відразу приступити до відбору об'єктів архітектури відповідних зон, вести роботу зі збирання експонатів. Паралельно з цим готували територію для майбутнього музею: трасували і коректували зони регіонів, прокладали дороги. Згідно з рішенням облвиконкому, кожний район області мав узяти пайову участь в будівництві музею.

У 1982–1986 рр. під керівництвом Михайла Паньківа внаслідок пошукової роботи ув чотирьох етнорегіонах Івано-Франківщини було виявлено і рекомендовано для переміщення в музей 37 пам'яток народної архітектури, сотні предметів побуту, зразків одягу. Всі виявлені споруди науково систематизували і класифікували відповідно до етнографічних регіонів. Проте на територію музею було перевезено п'ять архітектурних об'єктів, з них чотири житлові, одну господарську споруду різних етнорегіонів Західної України. Працювали прискіпливо як до будівництва, так і до перевезення будинків. Під пильним наглядом М. Паньківа наукові працівники тогочасного музею З. Дума, В. Слабка і В. Ленюк розгорнули активну

діяльність щодо вивчення і переміщення в музей споруд — пам'яток архітектури, речей побуту, народного одягу для формування експозицій.

Музейний комплекс на території с. Крилоса став одним із провідних відділів обласного краєзнавчого музею. Завдяки М. Паньківу багато експонатів із фондів Івано-Франківського краєзнавчого музею було передано в Музей народної архітектури та побуту Прикарпаття.

Під керівництвом М. Паньківа етнографи та архітектори музею досліджували в науково-пошукових експедиціях пам'ятки архітектури в селах Прикарпаття, вивчаючи традиційні зразки матеріальної культури, проводили паспортизацію споруд, створюючи каталоги з описами. До музейної експозиції підбирали типові будівлі з кожного етнографічного регіону, враховуючи стан збереження архітектурного об'єкта, його художньо-естетичну вартість. Виготовляли планшети, на яких були розміщені фотографії, креслення, графічні зображення, характеристика споруд. Пам'ятки маркували, розбирали, а будівельники-реставратори відтворювали їх на місці.

1987 р. музей став окремим закладом, проте директори музею М. Юськевич, Я. Клюба, М. Сохан, В. Костишин і Л. Михальчук завжди могли звернутися до Михайла Ілліча Паньківа за цінною порадою. На жаль, 1990 р. будівництво припинилося і продовжилось тільки з 1994-го, після того як музей увійшов до складу Національного заповідника «Давній Галич».

Сьогодні музей є центром збереження матеріальної та духовної спадщини наших предків. Хати ХІХ — початку ХХ ст. вже є пам'ятками історії та культури, що характеризують минуле нашого краю, місцеві будівельні традиції і їхню самобутність. За зразками старовинних будівель можна простежити етапи розвитку українського народного зодчества, його зв'язки з традиціями культур інших народів [5, с. 14].

В музеї експонуються найтипівіші пам'ятки народної архітектури та побуту Прикарпаття: традиційні селянські житлові і господарські будівлі під солом'яними стріхами та гонтовим покриттям, виробничі і громадські споруди, побудовані в каркасно-дильованій, каркасно-валькованій техніках та у зруб. Експонати для інтер'єрів будинків зібрано відповідно до специфіки кожного регіону [12]. Це зразки народного одягу, тканини, вишивки, килими, вироби з кераміки,

металу, дерева, глини, музичні інструменти, знаряддя праці, культу, різноманітні побутово-ужиткові речі, предмети, які засвідчують талант і працелюбність багатьох поколінь нашого народу. Цьому передувала велика науково-дослідницька робота працівників музею. В ході численних наукових експедицій від 1980-х рр. до 2015-го вивчали етнічний склад населення, його матеріальну і духовну культуру, народне будівництво, обладнання житлових та господарських будівель, громадських і виробничих споруд, обряди і звичаї, фольклорні надбання. На підставі проведених досліджень відбирали архітектурні споруди, етнографічні предмети, формували фондові колекції, що і дає змогу створювати нові та поповнювати діючі експозиції [15].

Кожна музейна споруда, привезена під відповідальність М. Паньківа, – оригінальна пам'ятка народного зодчества, що є яскравим свідченням творчої винахідливості в будівництві.

Огляд експозиції розпочинається з етнорегіону «Покуття», який в музеї відображений традиційною покутською садибою кінця XVIII – початку XX ст. (с. Торговиця Городенківського району). В цьому ж регіоні репрезентована виробнича споруда – олійня XIX ст. із с. Олеші Тлумацького району, де відтворено інтер'єр з традиційною майстернею для виготовлення олії. Етнографічний регіон творили майстри з колгоспу сіл Торговиці та Олеші, які своїми руками ліпили, покривали ті приводили до належного експонування ці споруди [13; 14].

З етнографічної Гуцульщини перевезено дві хати-«гражди» XIX ст., хоча планували відправити і третю гражду, однак вона розташовувалась високо в горах, і транспортувати цей об'єкт не було змоги. Натомість типову гуцульську хату 1940-х рр. із смт Ворохти Надвірнянського району було перевезено та поставлено в музеї. Однією з найцікавіших споруд є хата-«гражда» замкнутого типу із с. Устерік Верховинського району. За конструкцією вона складається з хати, комори, господарських будівель, тип характерний для кінцевого стану розвитку гуцульського житлового будівництва і дає можливість виявити низку традиційних прийомів зведення житла на Гуцульщині [3, с. 125]. Головна споруда двору – хата, до якої добудовано господарські прибудови – «притули». Основний будівельний матеріал – дерево. Покриття даху – гонта, найпоширеніша в цьому етнорегіоні. Над перевезенням і будівництвом працювали науковці музею та майстри з цього регіону.

Бойківщину, яка славиться своїми традиціями народної архітектури, демонструє традиційна хата 1878 р., про що свідчить дата на сволоку, із с. Поляниці Долинського району. У плані вона складається з трьох приміщень: двох житлових приміщень, розділених сіними. В одній із кімнат оформлено експозицію школи-«дяківки». Зруб хати складений з товстих брусів. Щілини між ними закладені мохом і замазані глиною. Такий тип житла побутовав тільки на українському заході Карпат. Дах високий, під соломою. В будівлі багато архаїзмів: гряди (своєрідні полиці під стелею), глиняна долівка, курна піч, маленькі віконця [1, с. 35].

Четвертий регіон, який експонується в музеї — «Опілля» [2, с. 196]. Довгі роки цей край нібито був забутий людьми, ніби перебував у тіні Карпатських гір. Жили на Опіллі нащадки слов'янського племені білих хорватів. Разом з іншими племенами вони творили велику східнослов'янську державу Київську Русь, а потім Галицьке та Галицько-Волинське князівство.

На цей час регіон «Опілля» в музеї репрезентовано садибою з хатою ткача середини ХІХ ст. та господарською спорудою — стодолюю кінця ХІХ ст., перевезеними з с. Вікторова Галицького району.

Хата ткача, яка є в музеї, являє собою трикамерне житло (сіни + хата + комора). Конструкція стін зрубна. Це, звичайно, хата заможного селянина, бо на Опіллі в основному переважали хати «на стовпах у закидку з шаром глини або на стовпах з вальками». Хата напівкурна, має окремі входи в сіни і в комору.

Внутрішній інтер'єр є особливою етнографічною виставкою опільської вишивки та народного одягу, зібраних у селах Опілля. Зразки одягу відзначаються виразністю силуету, багатством і різноманітністю складових елементів та декоративного оздоблення. Тут репрезентовані чоловічі та жіночі костюми, які склалися з домотканої сорочки, поясного і плечового одягу, пояса, взуття, головного убору [11, с. 191].

У господарській споруді — стодолі виставлені засоби транспорту та знаряддя праці. Майже всі знаряддя праці й інструменти, якими у своїй трудовій діяльності користувалися селяни, були виготовлені руками місцевих майстрів.

Кожний етнорегіон, який експонується в музеї етнографії, перевозили також з внутрішнім інтер'єром, начинням та предметами побуту.

Зі створенням Національного заповідника «Давній Галич» музей етнографії поповнювався новими експонатами і об'єктами. Серед них провідне місце займає церква Всіх Святих з с. Поплавників Галицького району.

Невід'ємним елементом архітектури українського села завжди була церква. Її ставили на сільському майдані на найвищому місці. Тому в скансенах, крім хат, повинні бути церкви.

Церкву Всіх Святих кінця XIX ст., яка експонується в музеї, перевезено в 2000 р. Вона належить до хатного типу, який досить рідкісний на території Галичини, але все-таки трапляється частіше на Опіллі, ніж в інших регіонах Прикарпаття. Храм збудовано з ялинових півколот, з'єднаних простим замком. Стоїть на дубових підвалинах. Орієнтований вітварем на схід, становить собою дводільну, однозрубну споруду. Дводільність видно тільки в інтер'єрі, бо зовні це один зруб, накритий двосхилим дахом, що увінчаний над навою маленькою банею на восьмигранному барабані.

Церква має традиційний західний вхід і боковий з півночі, акцентований ширшим ганком на чотирьох стовпчиках, покритий двосхилим дахом. У церкві змонтовано іконостас, перевезений із с. Різдва Галицького району. Із навколишніх опільських сіл зібрано ікони кінця XIX — початку XX ст. з різними біблійними сюжетами, хоругви, процесійні хрести. У вітварі стоять престіл, літургійні предмети. У церкві відбуваються богослужіння [8, с. 24].

З виробничих споруд експонується кузня з кінця XIX ст. Це невелика споруда. Стіни «на стовпах у закидку з шаром глини». Дах двосхилий, покритий черепицею. Виставлений інтер'єр: горн, ковальський міх, ковадло, закріплене на вертикальній колоді, точило, корито з водою для гартування та охолодження виробів, стояк для підковування, знаряддя праці коваля. Кузня діє. Тут проводять майстер-класи з ковальства [8, с. 25].

Окрасою музею є оглядова вежа (чотириповерхова споруда, висота 18 м). На другому і третьому поверхах оформлено експозицію оборонної споруди (мечі, щити, списи, луки, стріли, драбини, сокири та ін.), на четвертому поверсі — оглядовий майданчик, з якого можна побачити краєвиди музею та давнього Галича.

Біля вежі створена своєрідно комплексну зону відпочинку для туристів. Кожна експозиція в музеї має широкі можливості для естетичного і патріотичного виховання. Кожна пам'ятка, яка

експонується, виконує три функції: пізнавальну, виховну й естетичну. Пам'ятки музею характеризують певну історичну епоху, а їхні інтер'єри наочно демонструють, у яких умовах жили і працювали наші предки [10, с. 236].

Створення тематичних та етнографічних експозицій розширює і поглиблює розробку етнографічної проблематики, сприяє збереженню народної традиційної культури в її локальних проявах [5, с. 5].

Основною формою впливу на громадськість залишаються експозиції, які оприлюднюють наслідки науково-дослідної та колекціонерської роботи працівників музею [9, с. 73].

Центрами розвитку етнографічної науки стали на сучасному етапі музейні заклади. Об'єктивно це зумовлюється вже самою природою музеїв як установ, уся різноманітність культурно-освітньої діяльності яких розгортається на основі їхньої науково-дослідної роботи.

На основі архівних документів, археологічних матеріалів, польових спостережень в музеї проводять науково-дослідну роботу – дослідження етнорегіону Опілля. Опілля загалом і територія Галицького і Рогатинського Опілля зокрема найменш вивчені і найконтroversійніші порівняно з іншими регіонами Прикарпаття.

Для розвитку етнографічного музеєзнавства велике значення мають польові матеріали, зібрані під час етнографічних експедицій, які організовуються в складі Національного заповідника «Давній Галич». Наукові співробітники, які працювали в цих експедиціях, зафіксували особливості, характерні для Опільського етнорегіону, в діалекті, елементах житлового і сакрального будівництва, домашніх промислах, одязі мешканців цього краю. Зібрані матеріали лягли в основу монографії «Опілля», де здійснюється аналіз матеріальної культури цього регіону. Готується до видання колективна праця, яка висвітлює духовну культуру наших предків.

Основною формою науково-освітньої роботи залишається екскурсія, яка одержала в умовах диференційного підходу до різних категорій відвідувачів дальший розвиток [6, с. 19]. В останні роки визначається посилення інтересу до народознавства та етнографії. Тому вчителі приводять учнів на уроки народознавства, де вони знайомляться з архітектурою, історією і традиціями виробництва тканин, елементами українського одягу, стародавнім посудом та ін.

Музей співпрацює зі школами району та області. Головне в цій роботі – новий підхід у виборі тематики екскурсій, читання лекції у шкільних закладах, проведення екскурсій у формі діалогу.

На території музею проводять фольклорно-етнографічні свята, де відвідувачі мають чудову нагоду познайомитися зблизька з традиціями прикарпатців, взяти самим безпосередню участь у театралізованих дійствах, придбати вироби народних майстрів і сувеніри, покуштувати традиційні прикарпатські страви, побачити народні костюми з різних етнорегіонів Прикарпаття, а також ознайомитися з народними ремеслами.

Традиційним став у нас музейно-туристичний фестиваль «Галицька брама», в якому беруть участь представники різних музеїв області з презентацією своїх експонатів.

Основне завдання музеїв просто неба при їх створенні та функціонуванні полягає у збереженні найцікавіших автентичних пам'яток архітектури, створенні умов для вільного доступу до цих будівель широких верств населення, показі в комплексі національної народної культури й архітектури, предметів побуту, допомозі у відродженні народних ремесел і проведенні фольклорних свят, розв'язанні наукових проблем, пов'язаних з пошуком, збором, вивченням, реставрацією експонатів. За своїм структурно-змістовим наповненням вони інноваційні за своєю суттю. Це унікальні соціально-культурні педагогічні комплекси, що спроможні інтегрувати зусилля сім'ї, школи, громадських організацій на формування духовної спільної родини, зміцнення сімейних цінностей і традицій [6, с. 17].

На святкування 30-річчя музею було запрошено багато гостей, серед них О. Синицю, М. Паньківа, В. Фащука, багато почуто приємних і теплих слів від засновників. Тут не звучало жодного зауваження, а лунало багато подяк та слухних порад. Тішило всіх те, що праця не пропала марно, що знайшлися ті науковці, які зуміли не тільки зберегти, а й популяризувати музей на теренах України.

Отже, майбутнє музею ми бачимо в перетворенні його на науковий і духовний центр, виконанні його соціальних функцій, адже національна культурна спадщина та її складник – пам'ятки історії та культури відіграють важливу роль у розбудові незалежної Української держави, відродженні духовності та історичної пам'яті.

Джерела та література

1. Бойківщина. Історико-етнографічне дослідження. — К. : Наукова думка, 1983. — 303 с.
2. Бацвін М. Опілля в дослідженнях українських та зарубіжних вчених / М. Бацвін // Опілля. — Галич, 2010. — С. 195—203.
3. Гуцульщина. Історико-етнографічне дослідження / АН УРСР, Інститут мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М. Т. Рильського, Львівське відділення. — К. : Наукова думка, 1987. — 471 с.
4. Гудченко З. Музей народної архітектури України / З. Гудченко. — К. : «Будівельник» 1981. — 138 с.
5. Данилюк А. Шляхами України. Етнографічний нарис / А. Данилюк. — Львів : Світ, 2003. — 91 с.
6. Ковальчук Є. Музей у сучасному світі: розробка наукової концепції / Є. Ковальчук // Волинський музейний вісник: наук. зб. — Луцьк, 2012. — Випуск 3. — С. 17—22.
7. Косакевич І. Музей народної архітектури та побуту у Львові / І. Косакевич. — Львів, 2011. — 96 с.
8. Михальчук Л. Музей народної архітектури та побуту Прикарпаття пропагує культурні надбання нашого народу / Л. Михальчук // Збереження та використання культурної спадщини України: проблеми та перспективи. Матеріали міжнародної ювілейної наукової конференції. — Галич, 2004. — С. 22—27.
9. Музейна документація та презентація культур національних меншин в Словаччині / М. Сополіга // Народна творчість та етнографія. — 2007. — №. 6. — С. 71—75.
10. Михальчук Л. Презентація культури Прикарпаття в Музеї етнографії Національного заповідника «Давній Галич» / Л. Михальчук // Галич та Галицька земля. Матеріали міжнародної наукової конференції. — Галич, 2014. — С. 234—244.
11. Олексюк О. Опільська вишивка / О. Олексюк // Збереження та використання культурної спадщини України: проблеми та перспективи. — Галич, 2004. — С. 191—194.
12. Паньків М. Культура і побут населення Прикарпаття / М. Паньків / Краєзнавчий збірник на пошану Богдана Гаврилівца. — Івано-Франківськ : Типовіт, 2003. — С. 100—108.
13. Паньків М. Народна їжа на Покутті / М. Паньків. ? Івано-Франківськ : Облполіграфвидав, 1991. — 20 с.
14. Паньків М. Організація польових досліджень з етнографії (для студентів історичного факультету та краєзнавців): метод. посіб. / М. Паньків. — Івано-Франківськ : Плай, 2005. — 123 с.
15. Паньків М.І. Програма-запитальник для збирачів етнографічних пам'яток / М. Паньків. — Івано-Франківськ, 1991. — 123 с.
16. Скрипник Г. Українське етнографічне музейництво: становлення та розвиток: Автореф. дис. д-ра істор. наук: НАНУ, Інститут мистецтва, фольклористики та етнології імені М. Т. Рильського. — К., 1998. — 40 с.

**МУЗЕЄФІКАЦІЯ ФОНДОВИХ КОЛЕКЦІЙ
У НАЦІОНАЛЬНОМУ ЗАПОВІДНИКУ «ДАВНІЙ ГАЛИЧ»:
ДОСВІД ФОРМУВАННЯ, ПОПОВНЕННЯ ТА ЗБЕРЕЖЕННЯ**

У цій статті висвітлюються напрями роботи відділу фондів Національного заповідника «Давній Галич», завданням якого є формування та збереження фондів збірок. Висвітлено процес обліку музейних предметів, досвід ведення первісної облікової документації — книг надходжень, інвентарних книг за групами зберігання.

Ключові слова: музей, колекція, музейні предмети, книги надходження.

Серед основних завдань, які у першу чергу стоять перед відділом, є формування, поповнення, збереження, облік та музеєфікація музейних фондів на основі чинних нормативних актів. Відділ фондів є відділом Національного заповідника «Давній Галич» та у своїй діяльності керується Конституцією України, Законами України, постановами Верховної Ради, актами й указами Президента України, дорученнями та наказами Міністерства культури і Положенням про відділ.

Відділ складається з головного зберігача фондів, двох старших наукових співробітників, одного наукового та молодшого наукових співробітників. Серед них є співробітник із науковим ступенем кандидата історичних наук, всі решта мають вищу освіту за фахом «Історія» і «Філологія». Всі співробітники пройшли курси підвищення кваліфікації при Національній академії керівних кадрів культури Міністерства культури України за напрямком «Збереження, використання та популяризація музейних колекцій». В цьому руслі потрібно згадати, що для підвищення кваліфікації наукових працівників, які займаються збереженням музейних фондів, та обміну досвідом Національним заповідником «Давній Галич» спільно з Національною академією керівних кадрів культури і мистецтв

Міністерства культури України на базі заповідника у березні – квітні 2014 р. проведено навчально-практичний семінар «Актуальні питання збереження, використання та популяризації музейних колекцій в історико-культурних комплексах».

Учасниками семінару стали директори заповідників, історико-культурних комплексів та головні зберігачі фондів Міністерства культури України (зокрема з міст Києва, Батурина, Чигирин, Меджибожа, Самчиків, Тустані, Бережан та ін.). Учасники семінару відвідали музей С. Бандери в с. Старому Угринові Калуського району, Івано-Франківський краєзнавчий музей, Музей мистецтв Прикарпаття в м. Івано-Франківську, Галицький національний природний парк у Галицькому районі, Манявський скит у с. Маняві Богородчанського району.

Подібні навчальні семінари дають можливість виробити певні перспективи у вдосконаленні законодавчої бази, яка стосується музейної справи. На думку організаторів та учасників семінару, подібні заходи слід проводити регулярно.

Місце проведення семінару було обрано не випадково, адже відділ фондової роботи заповідника організований за сучасними нормами. Обладнано фондосховища з охоронною та протипожежною сигналізацією і системою кондиціонування приміщень, створено реставраційний відділ і хімічну лабораторію. В приміщенні фондів функціонує археологічна виставка, де можна побачити результати роботи археологічних експедицій, нові надходження у фондові збірки.

Слід зупинитися на процесі формування колекцій та збірок заповідника. Тут треба наголосити на тому, що внаслідок багаторічних археологічних досліджень, починаючи з просвітителів знаменитої «Руської трійці» М. Шашкевича, І. Вагилевича, а також А. Петрушевича і закінчуючи сучасними дослідниками В. Бараном, Б. Томенчуком, Ю. Лукомським, Л. Кулаковською, О. Ситником, Т. Ткачуком та іншими, вдалося зібрати багато матеріальних пам'яток, які значною мірою дозволяють висвітлити історію заселення західноукраїнських земель, появу тут давніх слов'ян, утворення і дальший розвиток м. Галича.

На жаль, до створення Національного заповідника «Давній Галич» значна кількість цих знахідок відповідно до умов фінансування розкопок осіла в музеях міст Львова, Івано-Франківська, Києва. І

тільки з часу утворення Національного заповідника «Давній Галич» та створення в ньому відділу фондів розпочалося планомірне формування суто заповідницьких колекцій, тісно пов'язаних з історією Галича та його околиць.

Звичайно, формування музейних фондів не починалось на порожньому місці. Слід зауважити, що 1994 р. до складу заповідника ввійшло два музеї – історії давнього Галича, який раніше був філіалом Івано-Франківського історико-краєзнавчого музею, і народної архітектури та побуту Прикарпаття, переданий з обласного підпорядкування у підпорядкування Національного заповідника «Давній Галич». У їхніх фондах на той час зберігалось 1162 предмети, з них в археологічних колекціях – 820 одиниць зберігання, в етнографічних – 342.

З 1995 р. розпочала свою роботу комплексна науково-дослідна експедиція заповідника, науковим консультантом якої став член-кореспондент НАН України, доктор історичних наук, професор В. Баран. Безпосереднє керівництво загонами експедицій здійснював генеральний директор, науковий керівник заповідника О. Береговський. Саме робота цих загонів дала початок формуванню фондів збірок заповідника. З цього часу налагодилась систематична збиральницька робота, здійснюються рятувальні, археологічні, етнографічні, історико-архітектурні, природоохоронні дослідження.

Археологічні дослідження та широкий спектр знахідок, одержаних у їх процесі, свідчать, що територія Верхнього Подністров'я, а зокрема й територія м. Галича та його околиць, була заселена ще в часи середнього палеоліту.

У фонди заповідника дослідники стоянок Межигірці I, II, III, Галич I Л. Кулаковська і О. Ситник передано колекції нуклеусів, крем'яних скребків, відщепів різців, вістер з одно- та двосторонньою обробкою, кісток мамонта, північного оленя, ряду викопних тварин.

Ще багатші знахідки неолітичного періоду. В селі Кремидові, смт Більшівця Галицького району знайдено крем'яні ножі, скребки, шліфовані сокири, мотики, фрагменти керамічного посуду, які засвідчують перебування на цих територіях племен культури лінійно-стрічкової кераміки.

Великий поштовх до формування колекцій предметів міднокам'яного віку, зокрема трипільської культури, дали результати

діяльності археологічного загону, який очолює завідувач відділу археології заповідника, кандидатом історичних наук Т. Ткачук. У процесі розкопок 1999–2008 рр. багатошарового поселення Більшівці (урочище Кути) першої половини V – кінця IV тис. до Р. Х. одержано чимало унікальних знахідок. Серед них – предмети ритуального поховання, свердлені рогові мотики, амфори, кубки, миски з поліхромним розписом, мідний кинджал з жіночого поховання, фрагменти гончарної печі, відбитки елементів конструкцій житла, зернотерки та ін.

Кам'яною антропоморфною стелою, знайденою на правому березі р. Дністра в урочищі Гробиська», репрезентовано у фондах ямна культура (III тис. до Р. Х.). Це перша знахідка, яка свідчить про проникнення племен цієї культури на Верхній Дністер.

Бронзовий вік представлений у фондах Національного заповідника «Давній Галич» знахідками межановіцької культури – фрагментами посудин з високими обідцями, прикрашеними шнуровим орнаментом, кам'яними сокирами, крем'яними серпами, колекцією фрагментів кераміки та знарядь праці – крем'яними серпами, кинджалами, наконечниками стріл.

Пізня бронза репрезентована в колекціях заповідника пам'ятками голіградської культури фракійського гальштату – бронзовою сокирою-кельтом, шпильками, браслетами, пряслицями, фрагментами кераміки цієї доби, виявленими на території давньогалицького городища в с. Крилосі Галицького району та його околицях як перевідкладений матеріал у нижніх шарах розкопів поселень давньоруського часу. Є у фондах заповідника і невелика колекція знахідок (фрагменти лощеної посудини, покришка посудини, фрагменти залізних знарядь), які належать до липицької культури ранньозалізного віку на території сучасної Галичини, поблизу м. Галича.

У III–V ст. до Р. Х. територію від Середнього Подністров'я до Карпат заселили представники черняхівської культури .

Пам'ятки праської культури (VI–VIII ст. до Р. Х.), які засвідчують існування на Верхньому Дністрі численних поселень слов'ян, репрезентовані в експозиції Музею історії давнього Галича фрагментами кераміки з розкопок В. Барана і Л. Крушельницької, проведених у 1960–1970-х рр. у с. Бовшева та Дем'янова Галицького району.

Результати досліджень давнього Галича (X–XIII ст. до Р. Х.) репрезентовані у колекціях заповідника матеріалами археологічних розкопок Я. Пастернака, М. Каргера, і особливо В. Ауліха, Б. Томенчука, О. Іоаннісяна, Ю. Лукомського, О. Мельничука. До найцінніших експонатів належить унікальна колекція архітектурних деталей галицьких храмів XII–XIII ст. До них відносяться декоративні елементи – аркатурні пояси, зубчасті фризи, орнаментовані архівольти порталів, орнаментовані капітелі і бази колон, різьблені деталі – рельєф фантастичної істоти (дракона), фрагмент білокам'яного хреста з орнаментальною плетінкою і написами, профільовані деталі-базы, горизонтальні пояси, карнизи, вертикальні тяги з вапняку і алебастру.

Стародавній Галич був значним ремісничим центром, про що свідчать знайдені під час археологічних розкопок Крилоського городища та його околиць вироби галицьких ремісників. Серед них – різноманітний гончарний посуд (гличики, миски, сковорідки, багато керамічних фрагментів), ковальські вироби, теслярські сокири, серпи, лопати, фрагменти сошників, металевого окуття лопат, ножиці, ножі, трубчасті замки, ключі, свердла. Археологічні експедиції останніх років, якими керують Б. Томенчук і В. Баран, дали багато кістяних та рогових виробів (різьблених гребінців, заколок), фрагментів скляних виробів (браслетів гладких і кручених, намистин, жіночих прикрас, посуду).

Одночасно з формуванням фондів збірок відбувався і процес обліку музейних предметів. Заповнювались як нові книги надходжень, так і інвентарні за групами зберігання. Доводилось звіряти наявні в музеях речі як основного, так і науково-допоміжного фонду, відповідно шифруючи їх. На цей час у відділі збережена первісна облікова документація – книги надходжень, інвентарні книги за групами зберігання та закупівельні акти.

Основну увагу науковці у першу чергу звертали на вивчення пам'яток історії Галича княжих часів. Сьогодні у фондах заповідника зберігається близько тринадцяти тисяч предметів основного та понад двадцять тисяч науково-допоміжного фонду. Серед них – давньогалицька зброя XII–XIII ст.: мечі, наконечники списів, сулиць, рогатин, велика колекція наконечників стріл, бойові сокири, предмети спорядження воїна-вершника, елементи кінної упряжі, шпори, колекція виробів ковалів: залізні замки, ключі, інструменти,

дверні петлі, підкови, цвяхи. Є вироби гончарів, косторізів, складувів, ювелірів та інших ремісників, чиєю майстерністю славилася Галицька земля.

Потрібно зауважити, що значна частина предметів надходить у фонди в поганому стані, часто на межі втрати. Тоді беруться за справу реставратори. Розчистка, закріплення і консервація речі дозволяє зберегти її в майбутньому неушкодженою. Лише в період підготовки до відзначення 1100-річчя Галича, коли формувалася експозиція виставок, присвячених цій даті, співробітники відділу розчистили, закріпили і законсервували близько 100 металевих та 50 керамічних і скляних виробів, які стали суттєвою часткою різних розділів цих виставок.

У фондових колекціях заповідника є багато матеріалів, які стосуються XIV – XVII ст. – так званого церковного періоду історії Галича. Серед них – посуд, монети-боратинки Речі Посполитої, коралові намистини, бронзові персні, хрестики, орнаментовані кахлі, скляні вироби, глиняні люльки та ін.

При відділі фондів працює фондово-закупівельна комісія. За час її роботи вдалося значно поповнити основні фонди заповідника. Серед придбаних речей є унікальні: бронзова сокира та дві золоті підвіски, які належать до межановіцької культури ранньої бронзи (орієнтовна дата – II тис. до Р. Х.), знайдені в с. Межигірці Галицького району, колекція речей караїмського побуту та культури, сформована експозиція, яка висвітлює історію церкви в Галичині. Особливу цінність становить вказівник для читання Тори (кінець XIX – початок XX ст., слонова кістка, рельєфна різьба, срібло, гравіювання) та ритуальний кубок (початок XX ст., метал, посріблення, гравіювання).

Різноманітною і цікавою є колекція предметів, які наповнюють експозицію історії церкви в Галичині. Завдяки старанням священників та релігійних громад Івано-Франківська греко-католицька єпархія безкоштовно передали до фондів заповідника 228 предметів. Серед них – металевий жезл митрополита Андрея Шептицького, оздоблений орнаментом, владичі ризи, митри, одяг священика, панагії, різноманітні хрести, чаші, ікони на полотні та дереві, церковні книги тощо.

Цікава і збірка стародруків XVII–XVIII ст., найціннішим з яких є Унівське Євангеліє 1698 р. з усіма вихідними даними, у мідному

карбованому окладі, та Почаївське Євангеліє короля Станіслава-Августа, датоване другою половиною XVIII сторіччя.

Близько 120-ти одиниць налічує колекція монет. Найцікавіші з них — це денарій 138—141 рр. н. е., арабські дирхеми XI ст., празький гріш приблизно 1300 р., монети XVII ст. півтора гроша, крейцери, монети XVIII ст., які були в обігу на території Польщі, Австрії, Росії, та багато інших монет XIX — XX ст., які часто траплялись на наших землях.

З творів на галицьку тематику у фондах зберігаються картини народного художника, доктора мистецтвознавства М. Фіголя, художників М. Бойчука, В. Сірка та ін.

Одним з напрямків діяльності відділу є збір етнографічних колекцій, на основі яких формується експозиція Музею народної архітектури і побуту Прикарпаття. За останні роки внаслідок діяльності етнографічних експедицій значно поповнились колекції опільського одягу, вишивки, тканин, предметів побуту та господарської діяльності. Лише колекція святкових вишитих рушників налічує тепер понад 200 екземплярів. Є у фондах заповідника колекція мальованих тарілок середини XIX — початку XX ст., вишитих верет, комплектів жіночого одягу, виробів з дерева, шкіри, металу. Крім того, значну цінність для етнографів мають колекції ікон, мальованих на дереві в кінці XIX — на початку XX ст., художньо оздоблених весільних скринь для молодої з різних районів Прикарпаття.

В експозиціях музею зберігаються засоби транспорту та перевезення, що застосовувались на Прикарпатті від початку і до середини XX ст., — вози, сани, ручні візки, тачки, коші, бесаги, ноші тощо, засоби обробітку ґрунту — дерев'яний плуг, борони, мотики, лопати.

2004 р. на правах відділу в Національному заповіднику «Давній Галич» було створено Музей караїмської історії та культури. Для оформлення експозиції караїми м. Галича передали на постійне зберігання речі караїмського культу та побуту — 1770 одиниць. Найцінніші з них — це релігійні книги, одна з яких надрукована в м. Венеції 1528 р., сакральні речі караїмського храму — кенеси, пам'ятна книга з Галицької кенеси, згорток Тори — 50-метровий пергаментний сувій, написаний від руки давньоєврейською мовою, хатаси, кидушні келихи, менори, парохет та інші.

Але придбання і збереження пам'яток є лише одним з аспектів роботи науковців відділу. Кожна річ, яка надійшла у фондіві колекції заповідника, проходить реєстрацію, наукову інвентаризацію та каталогізацію. Цією роботою протягом багатьох років займаються старші наукові співробітники Л. Сохан і М. Бацвін. Сумлінністю відзначається робота з обліку та збереження музейних фондів наукового співробітника О. Береговської і молодого наукового співробітника В. Дмитрук. З вдячністю згадують у заповіднику працюючі люди, котрі в різний час працювали у відділі – І. Юрченка, А. Бойчука, Б. Бучковської, О. Коваль, О. Олексюк, Д. Гембарської та А. Фіголя.

Заповідник в особі відділу фондів активно співпрацює з різними музейними закладами. Так, 2008 р. Галицькому національному природному парку було передано на тимчасове користування 146 предметів з природничої колекції, на основі якої було створено музей природи. А з 2011 р. 122 предмети з Львівського історичного музею експонуються в музеї історії Давнього Галича, серед них кольчуги, списи, сокири, меч, шабля, хрести-енколпіони, посуд та інше.

За сприяння генеральної дирекції заповідника для відділу придбано комп'ютерну техніку, що дало змогу розпочати процес комп'ютерного обліку фондів збірок, випустити наукові каталоги: «Опільська вишивка та ноша», «Давньоруська зброя та спорядження воїна», «Ікони та речі церковного вжитку», «Нумізматична колекція», «Колекція речей караїмської громади». В основному обладнано нові фондосховища, що дало змогу утримувати музейні предмети у відповідному температурному і вологісному режимі.

Безперечно є ще і багато проблем – в основному це відсутність коштів на фінансування археологічних та етнографічних експедицій, на придбання нових експонатів, охорону музейних і фондів приміщень. Для створення уніфікованих паспортів потрібен новий потужний комп'ютер, у якому повинна бути база даних про всі музейні предмети заповідника, потребують ще дообладнання деякі фондосховища. Незважаючи на цілу низку проблем, за ці 20 років нам вдалося не тільки кількісно, але й якісно збільшити наші фонди та музейні колекції (від 3500 у 1994 р. до 35 000 у 2015 р.), і далі ми все робитимемо, щоб зберегти наші цінності для майбутніх поколінь.

ЗБЕРЕЖЕННЯ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ В МУЗЕЯХ СЕЛА КРИВОРІВНІ ВЕРХОВИНСЬКОГО РАЙОНУ

У статті коротко схарактеризовано діяльність музеїв, переважно етнографічного профілю, в с. Криворівні Верховинського району – літературно-меморіальних музеїв Івана Франка і Михайла Грушевського та хати-гражди, які є філіями Івано-Франківського краєзнавчого музею; громадського музею поетеси, письменниці, художниці Параски Плитки-Горицвіт; шкільного музею Гуцульщини; кімнати-музею М. Коцюбинського і В. Гнатюка в хаті Василя та Василини Зеленчуків.

Ключові слова: *Гуцульщина, Міжнародний гуцульський фестиваль, історико-культурна спадщина, літературно-меморіальний музей, хата-гражда, громадський музей.*

Гуцульщина – це чарівний куточок Карпат, де живуть люди, що зуміли у складних географічних умовах створити і деякою мірою зберегти самотню культуру, зорганізувати тільки цьому регіону притаманний тип господарювання. Серед багатого та різноманітного за жанрами мистецтва українського народу своєрідністю і оригінальністю відзначається також самотнє народне мистецтво Гуцульщини.

Традиційно тут проводять щорічні міжнародні гуцульські фестивалі, фольклорні свята, наукові конференції та інші заходи. Завдяки цим заходам Гуцульщина і її народ зі своїми традиціями відомі не тільки в Україні, а й далеко за її межами.

Розвинені естетичні смаки гуцулів, виховані чудовою карпатською природою в поєднанні з давніми віруваннями, сформували особливий світогляд, який еволюціонував упродовж віків, давав чимраз нові зразки матеріальної культури, які справедливо сьогодні вважаються творами високого мистецтва. Це витвори гуцульських різьбярів, кераміків, майстрів художньої обробки шкіри і металу, ткачів, вишивальниць, писанкарів та ін. З далеких і близьких країн

приїжджають у цей мальовничий край люди, щоб помилуватися і придбати ці унікальні високохудожні твори талановитих людей з народу.

Ще з ХІХ ст. село Криворівня, що на Гуцульщині, стало місцем праці та відпочинку багатьох відомих діячів української культури, літератури, мистецтва. Тут побували вчені М. Бучинський, М. Драгоманов і В. Навроцький; українські письменники І. Франко, М. Коцюбинський, О. Кобилянська, В. Стефаник, Леся Українка, А. Крушельницький, Олександр Олесь, Г. Хоткевич, К. Гриневичеві і М. Козоріс; етнографи В. Гнатюк, С. Вінценз, Ф. Вовк, В. Шухевич і Ф. Ржегорж; історики М. Грушевський, В. Антонович і І. Крип'якевич; художники І. Труш, М. Жук, Ф. Красицький та багато інших.

Для збереження історико-культурної спадщини краю в селі Криворівні відкрито літературно-меморіальні музеї Івана Франка і Михайла Грушевського та хату-гражду, які є філіями Івано-Франківського краєзнавчого музею.

Літературно-меморіальний музей Івана Франка розміщений у колишньому будинку Василя Якіб'юка (лікаря-самоука, різьбяр, музиканта, фотографа), де від 1906-го до 1914 р. щороку відпочивав Іван Франко. З 1953 р. в цьому будинку були одна кімната-музей, сільський клуб та бібліотека. 1960-го за сприянням Платоніди Володимирівни Хоткевич (дружини українського письменника Гната Хоткевича) та ректора Львівського університету імені І. Франка Євгена Костянтиновича Лазаренка відкрито музей І. Франка. 2006-го до 150-річчя від дня народження Івана Франка добудовано виставковий зал.

Хата-гражда — історико-архітектурна пам'ятка. У земельно-податкових книгах є записи про цю хату від 1858 р. У кінці ХІХ — на початку ХХ ст. тут проживали Палій і Параска Харуки. Часто до родини Харуків приходили Іван Франко, Михайло Коцюбинський і Володимир Гнатюк, які відпочивали в Криворівні і збирали фольклорні та етнографічні матеріали. 1964 р. хату-гражду було використано під час зйомок кінофільму «Тіні забутих предків». 1992-го цю споруду від реставрували, і за рік, під час Першого світового конгресу гуцулів, тут відкрили музей «Хата-гражда».

Від 1906-го до 1917 р. в с. Криворівні стояла вілла М. Грушевського, яку він придбав у місцевого пана Пшибиловського. Частину бібліотеки з м. Львова він перевіз у с. Криворівню, де працював у літній період. 2003-го на тому присілку (нині він так і називається – Грушівка) відкрито літературно-меморіальний музей Михайла Грушевського.

Велика заслуга у створенні, збереженні та передачі прийдешнім поколінням національних цінностей людей, не байдужих до рідної культури, літератури, мистецтва. Значний внесок у розвиток музейної справи села Криворівні зробив директор Івано-Франківського краєзнавчого музею (протягом 1969–2002 рр.) Михайло Ілліч Паньків. Людина доброї душі, високих моральних якостей, чудовий науковець, він завжди давав поради у створенні виставок чи нових експозицій, проведенні конференцій, симпозіумів чи інших заходів. Останнім штрихом на посаді директора була експозиція новоствореного музею М. Грушевського в с. Криворівні. Створення експозиції М. Грушевського було початком творчої праці з вивчення культурної спадщини Гуцульщини теперішнього директора Івано-Франківського краєзнавчого музею Ярослава Євгеновича Штиркала.

У с. Криворівні, окрім цих трьох музеїв, є громадський музей самобутньої поетеси, письменниці, художниці Параски Плитки-Горицвіт, шкільний музей Гуцульщини, кімната-музей М. Коцюбинського та В. Гнатюка в хаті Василя і Василини Зеленчуків, де на початку ХХ ст. зупинялися письменники.

Основним завданням криворівнянських музеїв є належне піклування про національну, історико-культурну спадщину, вміле її використання, збереження і передання прийдешнім поколінням гуцульського діалекту, який є невід’ємною частиною української мови. Разом зі збереженням історико-художніх цінностей музеї проводять значну науково-дослідну та культурно-масову роботу.

Криворівню відвідує багато туристів, науковців, творчих людей, які мають можливість насолоджуватися чудовою природою, відвідуючи музеї, поринути в минуле цього чарівного краю і відчути та побачити сучасне мистецтво при огляді робіт з персональних виставок місцевих майстрів народної творчості.

РЕГІОНАЛЬНИЙ ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧИЙ МУЗЕЙ ГУЦУЛЬЩИНИ У ВЕРХОВИНІ: ВЧОРА, СЬОГОДНІ, ЗАВТРА

У статті на основі спостережень, літературних джерел та матеріалів, які автор зібрав під час експедицій, висвітлено витоки становлення, діяльність і перспективи розвитку регіонального історико-краєзнавчого музею Гуцульщини в смт Верховині – філії Івано-Франківського краєзнавчого музею. Подано основні історичні віхи розвитку музейного закладу, порушено проблему самозбереження гуцульської духовної культури у віддалених гірських умовах життя корінних мешканців.

Ключові слова: *Гуцульщина, історико-краєзнавчий музей, приватний етнографічний музей, Товариство приятелів гуцульщини, етнокультурний ландшафт, експозиція, відділи музею.*

Гуцульщина – це унікальний регіон Європи і світу взагалі, він є однією з найбільших гірських територій, він створив і зберіг до нашого часу неповторний етнокультурний ландшафт корінних жителів карпатських гір – гуцулів. Він служить домівкою для величезного різноманіття живої природи та багатой етнокультурної спадщини, виразниками яких є науково-дослідні заклади, зокрема – краєзнавчі, етнографічні, тематичні музеї як державної, так і приватної власності.

Музеї розв'язували і далі розв'язують важливі наукові і практичні проблеми розвитку смт Верховини, залучають масового туриста, збагачують бюджет держави та господарів туристської інфраструктури.

Територія дослідження. Районний центр смт Верховина – центр найвисокогірнішого району Івано-Франківщини та України, за висловом І. Франка 1884 р. – «гуцульська столиця» етнографічного регіону Гуцульщини.

З'ясування особливостей ландшафтів смт Верховини є основним складником етнокультурних досліджень: вивчення в історичному розвитку музейної справи як визначального індикатора рівня розвитку туристського потенціалу Верховини.

Процес розвитку та становлення музеїв смт Верховини в їхньому різноманітті. В час Інтернету музеї стали поштовхом до того, що українці пізнали рідну Україну, а закордонну туристи –

колись заблоковану, невідому для них прабатьківщину людства, якою по праву є Україна.

Перші музейні колекції виникали завдяки економічному розвитку краю за Австро-Угорщини. Початки розвитку приватних музеїв спричинені попитом на туристські послуги в 1880-х рр. Поштовхом були будівництво та експлуатація залізниці через Яблуницький перевал з містечка Ворохта до Рахова, а також — до Делятина, і до Вижниці і т. д. Будівництво туристських приютів для люфтівників, масовий випуск вказівників і довідників про туристські маршрути з мапами та маркуванням до них стали основою для формування музейних установ краю. Музеї стали візиткою, вінцем краєзнавчого престижу інфраструктури регіону Австро-Угорської імперії. Зауважмо, що у вихідні дні курсували додаткові поїзди сполученням Париж — Делятин та Відень — Ворохта — Рахів.

Регіональний музей Гуцульщини — це скриня народної спадщини, збереження історії рідної Гуцульщини — колиски праукраїнства та європейської цивілізації взагалі.

Від 1927-го до 1939 р. війтом у с. Жабйому (нині районний центр Івано-Франківської обл. смт Верховина) був уродженець с. Головів Косівського повіту (тепер Верховинського району Івано-Франківської обл.) Петро Шекерик-Доників (1889—1940), громадсько-політичний і культурно-просвітній діяч Гуцульщини, посол польського сейму. Будучи депутатом польського парламенту та заручившись підтримкою багатьох колишніх урядовців, він зумів зробити багато корисного для Гуцульщини. Як етнограф, письменник, учень Луки Гарматія, він збирав фольклор, етнографічні матеріали з життя гуцулів першої половини ХХ ст. Він організував Товариство приятелів Гуцульщини (ТПГ) з числа активної молоді Гуцульщини, відомих відставних польських офіцерів, керівників банківських, лісівничих установ і організацій. Очолював ТПГ міністр оборони Польщі Тадеуш Каспшицький. За сприяння цього товариства уряд Польщі профінансував будівництво в Жабйому рільничої школи гірської господарки, де із застосуванням передових швейцарських методів гірського рільництва молоді гуцули вчилися вміло господарювати.

Протягом 1933—1936 рр. зусиллями активістів ТПГ реалізовано низку хороших заходів і починань, зокрема відновлено випуск «Гуцульського календаря» (1935, 1937, 1939 рр.). У цьому часописі Петро Шекерик-Доників друкував багато етнографічних матеріалів, художні оповідання з життя гуцулів, зробив цінні описи старосвітських гуцульських обрядів з життя громад с. Головів і

містечка Жабйого («Родини і хрестини на Гуцульщині», «Рік полудь звичаїв і вірувань гуцулів», «Дідо Йванчік» та ін.).

Члени ТПГ викупили земельну ділянку. На ній у 1936–1938 рр. стояла чотириповерхова будівля на 43 кімнати, де функціонувала наукова база з метеорологічною станцією та обсерваторією на вершині гори Попіван. Урочисте відкриття комплексу на висоті 2028 м відбулося 28 липня 1938 р. Фінансували будівництво банки і установи Польщі, Англії і Франції. Перевезення обладнання та устаткування здійснювали місцеві жителі з навколишніх сіл: возами з Ворохти до урочища Погорільця. Багатші господарі вантажі, воду, провіант доставляли за 8 км крутого підйому на вершину Попівана нав'юченими кіньми гуцульської породи, а бідніші несли на плечах. Будівництво метеостанції обійшлося у 2 мільйони злотих. Наукові спостереження проводили тільки рік – до приходу радянської влади у вересні 1939 р. Протягом осені 1939 р. – початку літа 1941 р. тут змістилася радянська прикордонна застава. З німецькою окупацією краю влітку 1941 р. тут до жовтня 1944-го розташовувався військовий гарнізон 3-го другого приходу радянської влади червоноармійські прикордонники пограбували приміщення. Через розграбування приміщень з 1945 р. заставу перенесли до Шибеного, а прикордонзагін – у Музей Гуцульщини в містечку Жабйому – с. Ільцях.

Іншим кроком членів ТПГ стали купівля земельної ділянки і початок будівництва під орудою Поздановського у присілку Жабйого – Швейковому школи гірської господарки з допоміжними будівлями для працівників та обслуговувального персоналу, лабораторіями, дослідними ділянками. Сьогодні в діючому корпусі на вулиці Доктора Невестюка містяться відділення центральної районної лікарні. В будинках проживають медпрацівники ЦРЛ.

У другій половині 1930-х рр. ТПГ викупило 28 земельних ділянок, розпочало будівництво і запустило в дію туристські притулки – «схрониска» на схилах найвищих хребтів: Бескидів, Горганів, Свидівця, Чорногори, Чивчинів та Рахівських (Гуцульських) Альп для вандрівників (мандрівників), лещетарів (лижників), люфтівників та членів Польського товариства татранського (ПТТ)

Також члени ТПГ 1936 р. викупили земельну ділянку і розпочали будівництво на роздоріжжі в Жабйому – Ільцях регіонального (головного) краєзнавчого музею Гуцульщини – єдиного комплексу з трьох корпусів, з'єднаних метеостанцією, площею 11 тисяч метрів кубічних. Урочисте відкриття комплексу відбулося 18 лютого 1938-го. Музей припинив функціонування 1940 р.

З історії творення Регіонального історико-етнографічного музею Гуцульщини

Ідею створення Регіонального музею Гуцульщини в ХІХ ст. виношували член «Руської трійці» Яків Головацький, і буковинський письменник Юрій Федькович. Пізніше в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. її втілювали в життя Ю. Дідушицький та етнограф В. Шухевич – у м. Львові, священник Й. Кобринський – у м. Коломиї, Ю. Дорфман – у м. Санки-Петербурзі. В Жабйому 1882 р. сформовано комітет будівництва Регіонального краєзнавчого музею Гуцульщини в Жабйому – Ільцях. Зі слів сина Н. Околовича – Дзідєка: «Комітет поставив за мету спорудження під музей новітнього будинку, що мав стати базою для наукових досліджень Гуцульщини та Східних Карпат в цілому».

У 1930-х рр. зароджувалася і втілювалася ідея створення Регіонального краєзнавчого музею Гуцульщини в Жабйому – Ільцях за ініціативи вїйта Петра Шекерика-Доникїва. За його жїніціативи 12 грудня 1933 р. в м. Варшаві було урочисто відкрито Товариство приятелів гуцульщини (ТПГ). Головою ТПГ обрано генерала Тадеуша Каспшицького за активного сприяння підполковника у відставці Норберта Околовича, який проживав у с. Рїчці Косівського повіту. В лютому 1934 р. засновано осередок тТовариства «Просвіти» у приміщенні місцевої школи в Жабйому.

Завдяки цим організаціям викупили земельну ділянку під будівництво музею, яка обїйшлася в 13 000 злотих. На початку 1936 р. почато будівництво. Дотаціями допомагали державні і громадські інституції Польщі, Англії і Франції: Фонд офіцерських будинків відпочинку, Фонд Скарбека, Фонд народної культури, Державний сїльськогосподарський банк. Допомоги надходили як одноразові, так і багаторазові. Згідно зі спільним планом, який склали і оформили Польське товариство татранське (ПТТ), ТПГ і міністерство оборони Польщі, одночасно розпочали будівництво Музею Гуцульщини в Жабйому – Ільцях та комплекс на вершині Попїван (2028 м.) для обслуговування метеорологічної обсерваторії, турбази та допомїжних служб на Чорногїрському хребті.

Протягом двох років наші країни з навколишніх мїст і сїл Жабйого, Ворохти, Косова, і Коломиї збудували величну будівлю на чотири поверхи з цокольними приміщеннями з трьох відділень, які увїнчувала метеостанція. Мали функціонувати музейні, виставкові, реставраційні та фондові приміщення, бібліотека, квартири для працівників музею і приїжджих високих гостей, відділи для обслуговування та життєзабезпечення Музею Гуцульщини.

Колекції для музею збирали провідні спеціалісти — етнографи, природодослідники, історики. Керівником будівництва музею був Чорнушка. Наприкінці 1930-х рр. будівлю накрили дерев'яним дахом і готова була експозиція в першій половині будинку, де розмістилися приміщення для науковців — вісім кімнат, кухні, ванни та пральня. В центрі будівлі — метеорологічна вежа, дві кімнати для метеорологів і туристична база. На другому поверсі — виставкові зали. В другій половині, незакінченій, були лекційно-театральна зала і ісценою, виставкові, етнографічні приміщення, бібліотека і крамниця.

Сформовано такі відділи Головного музею Гуцульщини: природничий, історичний, етнографічний, економічний, туристичний.

Природничий відділ охоплював колекції, які організували науковці з м. Кракова і м. Львова Владислав Шафер, Богдан Свідерський, Станіслав Кульчинський і ін. Складався він з таких розділів, як: геологічний, геоморфологічний, ботанічний і зоологічний. Встановлено величні опудала звірів, птахів, риб, вітрини природних зон Чорногори, світлини краєвидів;

Історичний відділ складався з рідкісних колекцій, які зібрали Богдан Свідерський, Бенедикт Фулінський та інші вчені. Складався він з таких розділів — археологічного, антропологічного за епохами. Вітрини з життя предків у глибоку давнину доповнювали тексти і фотографії.

Етнографічний відділ сформовано з п'яти тисяч експонатів, які встановили етнографи Ян Фальковський, Норберт Околович і Ядвіга Пшеворська. Складався він з таких розділів, як: матеріальний і духовний світ талановитих гуцулів (для відвідувачів), гуцульські вироби, старовинні ікони.

Економічний відділ мав такі розділи: бутин, сплавачка, полонинська господарка, гуцульські господарські та вжиткові речі. Туристичні експонати були широко репрезентовані у двох залах.

Бібліотека музею складалася з понад тисячі томів науково-популярної літератури про Гуцульщину та про Східні Карпати. Друга половина залів безперервно поповнювалась, проте не всі експонати було завезено до музею з м. Львова і м. Кракова.

У вересні 1939 р. прийшла радянська влада. Працівники Музею Гуцульщини змушені були наймати підводи і вантажити опудала, цінні експонати та везти на потяги до станції Ворохта, далі — до міст Коломиї, Станіславова і Львова. Кілька тисяч етнографічних речей стали основою для створення та розширення 1940 р. музейних колекцій у м. Станіславі — обласного краєзнавчого, у м. Коломиї — етнографічного музею Гуцульщини і Покуття.

У приміщеннях музею розмістилися: прикордонний загін, пізніше – відділення радянських каральних органів НКВС, які знищували все, що залишилося. У роки німецької окупації (1941 – 1944 рр) тут містилася німецька комендатура. Після завершення німецько-радянської війни приміщення дуже зруйнували. На початку 1953 р. будівлю розібрали, цеглу підводами звезли у Жаб'є. На місці спаленої тутешньої церкви з цієї цегли та надгробних плит єврейського цвинтаря звели двоповерховий будинок райкому КПРС, де тепер розташовується місцева районна адміністрація.

З початком незалежності у 1990-х рр. почався масовий підйом національного відродження. За пропозицій активістів місцевого осередку Руху та громадських організацій, зокрема Всеукраїнського об'єднаного товариства «Гуцульщина», Товариства української мови «Просвіта», Конгресу української інтелігенції, 2001 р. Верховинська районна рада ухвалила рішення про відновлення Регіонального музею Гуцульщини. Депутати згідно з розпорядженням голови Івано-Франківської обласної державної адміністрації від 1 березня 2007 р. відновили Музей Гуцульщини у смт Верховині на правах філіалу обласного краєзнавчого музею. Ініціативу ентузіастів-гуцулів у відкритті музею як філіалу Івано-Франківського обласного краєзнавчого музею реалізували: Михайло Паньків – багаторічний директор обласної музейної установи, Дмитро Ватаманюк – краєзнавець, голова осередку Всеукраїнського суспільно-культурного товариства «Гуцульщина» у смт Верховині, редактор районної газети «Верховинські вісті»; Юрій Кречуняк – краєзнавець, який протягом понад сорока років збирає експонати до музею.

Під музей передано один з корпусів Верховинської ЗОШ. Проводиться перший етап реконструкції на першому поверсі, на черзі, з введенням у дію другої черги добудови школи, другий етап реконструкції приміщень. Молодий колектив посилено працює над наповненням експонатами 18-ти розділів музею, наголос ставиться на етнографічному блоці.

Музей проводить науково-дослідну, освітню та організаційну роботу. Екскурсійна і просвітницька діяльність здійснюється серед шкільної, студентської молоді Верховинщини, Галицької, Закарпатської, Буковинської Гуцульщини, гуцульських поселень Марамуреського і Сучавського повітів у Румунії та діаспори.

Сьогодні потрібно виокремити такі 18 відділів Регіонального музею Гуцульщини, як: краєзнавчий, природничий, охорона природи,

історичний, соціальний, діаспорний, економічний (лісове господарство, полонинське господарство, допоміжні ремесла і промисли), транспорт, зв'язок, наука, шкільництво, культура (матеріальна, духовна), декоративно-прикладне мистецтво, гуцульська родина, уклад життя, охорона здоров'я, фестивалі, відомі діячі краю і т. д.

Збирають експонати для восьми залів другої черги музею, це: речі повсякденної праці, ужиткові речі, знаряддя праці, прикраси, згарди, інструменти (різці, ковальський міх для кузні, патефон, грийфельна дощечка, рахівниця, арифмометр), дитячі авторські іграшки, особисті речі відомих діячів, історичні світлини, документи, унікальні витвори природи, макети, хата-гражда, церква, жорна, млин, вітряк, водяна токарня, підвісна колиска. Приймають даровані родинні речі, характерні для певної місцевості. Речі в музеї оформлюють за такою схемою: назва експоната, автор, хто виготовив, хто дарував, вік, примітки.

Колектив вдячний депутатам районної, обласної рад, меценатам, активістам — музейникам Верховинського району, народним майстрам, працівникам відділу освіти, шкільним та виробничим колективам за посильну матеріальну та фінансову допомогу в наповненні музею. Адже не кожний власник у змозі офірувати дорогий експонат.

Налагоджується співпраця з музеями спорідненого профілю, з науковими установами і організаціями України, Польщі, США, Канади, Румунії. Поліпшується матеріальна, науково-технічна база, поповнюється основний і бібліотечний фонди. Відбуваються спільні етнографічні експедиції з музейними працівниками м. Івано-Франківська, м. Коломиї, місцеві, гуцульські, заходи — фестивалі, круглі столи. В музеї готують виставки до роковин вшанування відомих у краї діячів. На музейні заходи запрошують майстрів народної творчості, колективи, педагогів, діячів мистецтва, науки, культури.

Нині Верховинщина займає особливе місце за соціально-культурним розвитком, у збереженні самобутньої етнокультурної, історичної спадщини Гуцульщини, що є ґрунтом для обнадійливих перспектив інтенсивного розвитку туристичної галузі, ремесел, виробництва екологічно чистих продуктів. Тому й потребує державної підтримки.

Отже, музей — це інститут людської спільноти, що є засобом свідомого, цілеспрямованого залучення людей до культурної спадщини минулих часів і займає особливе місце в житті людства. Об'єктами сучасного музеєзнавства є як загальносвітові, загальноукраїнські культурні святині, так і пам'ятки місцевого значення, особливо ті, що недостатньо вивчені та маловідомі. Згідно

з Законом «Про музеї та музейну справу» в приміщенні, відведеному під Регіональний музей всього регіону Гуцульщини та діаспори, може і повинен бути тільки один власник, а саме – Регіональний історико-краєзнавчий музей Гуцульщини.

Джерела та література

1. Верховино, світку ти наш / Гол. Управл. зовн. зв'язків ОДА. – Івано-Франківськ : Нова зоря, 2006. – С. 53–58.
2. Верховинщина [путівник] / Підготовлено редакцією журналу «Гуцульщина». – Чернівці : Колір-друк, [б. д.]. – 16 с.
3. Данилюк А. Г. Давня архітектура українського села : етнографічний нарис / А. Г. Данилюк. – К. : Техніка, 2008. – 256 с.
4. Заставний Ф. Д. Українські етнічні землі / Ф. Д. Заставний. – Львів : Світ, 1993. – 176 с.
5. Кречуняк Ю. Вишивана Шевченкіана. Через Верховину – до Європи [про виставку «Рушник європейської єдності» в історико-краєзнавчому музеї «Гуцульщина»] / Ю. Кречуняк // Верховинські вісті. – 2014. – 11 липня. – № 28. – С. 8.
6. Мезенцева Г. Г. Музеезнавство. На матеріалах музеїв Української РСР. Курс лекцій / Г. Мезенцева. – К. : Вища школа, 1980. – 120 с.
7. Мельник Т. Музеї Івано-Франківська: перспективи розвитку / Т. Мельник // Історико-культурна спадщина Прикарпаття. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції «Історико-культурна спадщина Прикарпаття» (на пошану Петра Арсенича з нагоди його 80-річчя та 55-річчя історико-краєзнавчої діяльності) (м. Івано-Франківськ, 4 грудня 2014 р.) / Науковий редактор А. Королько. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2014. – С. 164–166.
8. Основи музеезнавства, маркетингу та рекламно-інформаційної діяльності музеїв. Посібник / Під редакцією В. Великочого, Н. Гасюк. – Івано-Франківськ : Плай, 2005. – 64 с.
9. Паньків М. Етнографічний територіальний поділ Івано-Франківщини: перехідні зони / М. Паньків // Етнос і культура. – 2008. – № 4/5. – С. 162–169.
10. Проект «Музейне коло Прикарпаття». Звіт. Дослідження проблеми і перспектив розвитку музеїв в Івано-Франківській області та можливостей їх участі в реалізації проекту / Програма МАТРА КАП Посольства Королівства Нідерландів в Україні; Регіональний туристично-інформаційний центр. – Івано-Франківськ, 2008. – 52 с.
11. Синиця О. З історії музею Гуцульщини у Жаб'є – Ільцях / Олександра Синиця // Гуцульщина. – 2006. – № 61. – С. 36–37.
12. У центрі Гуцульщини // Гуцульщина. – 2007. – № 62. – С. 105–111.
13. Шкрібляк П. В. Верховинщина – етнографічний центр Гуцульщини / П. Шкрібляк // Верховинщина за 20 років незалежної України. – Верховина, 2011. – С. 3–16.
14. Шкрібляк П. В. Наукові дослідження сучасних проблем Гуцульщини / П. Шкрібляк // Гуцульщина. – 2010. – № 63–64. – С. 58–61.

ЕТНОГРАФІЧНІ ПАМ'ЯТКИ ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ КРАЮ. ТУРИСТИЧНО-КРАЄЗНАВЧИЙ ПОТЕНЦІАЛ ІВАНО-ФРАНКІВЩИНИ

УДК 94(477.86) : 908

Михайло КОСИЛО

КРАЄЗНАВЧІ ДОСЛІДЖЕННЯ ІВАНО-ФРАНКІВЩИНИ: СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ

У статті показано доробок краєзнавців, членів Івано-Франківської обласної організації Національної спілки краєзнавців України за останні чотири—п'ять років на ниві видання нових книг, нових випусків часопису «Краєзнавець Прикарпаття», проведення презентацій досліджень, історико-краєзнавчих конференцій, відкриття пам'ятників тощо. Наголошується на співпраці ІФОО НСКУ з Івано-Франківською обласною універсальною науковою бібліотекою імені Івана Франка, Прикарпатським національним університетом імені Василя Стефаника, міжнародними фундаціями Республіки Польща.

Ключові слова: *краєзнавство, Івано-Франківська обласна організація Національної спілки краєзнавців України, історико-краєзнавча конференція, часопис «Краєзнавець Прикарпаття», бібліотека, презентація.*

Суспільно-політичні події, які відбулися, і найголовніша з них — Революція гідності, внесли багато змін зокрема в спілчанське життя, а краєзнавці стали їхніми активними учасниками.

Обласна організація Національної спілки краєзнавців України, правління активно розвивають краєзнавчі дослідження на Прикарпатті, організаційно зміцнюють та вдосконалюють діяльність, поповнюють лави нашої спілки, активно долучаються до всенародної боротьби з агресором зі Сходу. Ми провели акцію «Купи книжку — допоможи бійцям АТО», в рамках якої відбувся благодійний продаж краєзнавчої літератури, книжок з автографами авторів, а всі виручені кошти було використано на допомогу нашим землякам — бійцям

122-го окремого десантного штурмового батальйону Збройних сил України. Ми взяли участь у Всеукраїнській акції «Бібліотека українського воїна» і передали для них декілька десятків краєзнавчих видань.

Відомий коломийський краєзнавець Валерій Ковтун втілює проект «Герої не вмирають» — видання серії листівок, присвячених загиблим на Донбасі бійцям родом із м. Коломиї. У цьому плані ми бачимо і дальшу роль спілки у збереженні пам'яті про полеглих під час новітньої визвольної війни та вивченні маловідомих її сторінок.

Рік 2015-й знаменний для нас ще і тим, що ми відзначали 90-річчя Національної спілки краєзнавців України і 100-річчя від дня народження П. Т. Тронька, Героя України, академіка НАН України, першого голови НСКУ. Цим подіям ми присвятили 25-те число журналу «Краєзнавець Прикарпаття», делегація від нашої організації взяла участь у урочистих заходах та пленумі Національної спілки краєзнавців України, який відбувся у травні цього року в Харківському національному університеті ім. В. Каразіна.

Діяльність обласної організації Національної спілки краєзнавців за останні роки відзначена вагомими і позитивними поступами в роботі краєзнавців, які становлять основу краєзнавчого руху. Працюючи над збагаченням загальнонаціональної історичної пам'яті, національно-патріотичним вихованням населення, пробудженням почуттів любові до рідного краю, краєзнавці області видали понад 250 книжок, провели десятки семінарів, наукових конференцій, виставок, презентацій видань.

Основою спілки є первинні ланки, які становлять її бойове ядро і сьогодні ми маємо представництво Спілки в усіх районах області. Найширше ми репрезентовані у Надвірнянському районі та м. Яремчому — разом дев'ятьма особами, Тисменицькому — сімома особами, Снятинському — шістьма особами, Тлумацькому — п'ятьма особами, Коломийському і м. Коломиї — там і там п'ятьма особами, м. Калуші та Калузькому районі — чотирма особами, Галицькому — трьома особами, Рогатинському, Рожнятівському, Волинському і Богородчанському — в кожному двома особами, Городенківському, Косовському і Верховинському районах — у кожному однією особою, зарубіжним членом ОО НСКУ Станіславом Нічеєм, ректором університету м. Ополеє (Республіка Польща). Та найбільше число — 67 осіб становлять краєзнавці в м. Івано-Франківську.

Активно ведуть дослідження краєзнавці Яремчівсько-Надвірнянського осередку. Зокрема Світлана Флис, старший

науковий співробітник Музею етнографії та екології Карпатського краю, що в м. Яремчіому, є автором багатьох статей про минуле життя Гуцульщини, книжки (у співавторстві з о. Іваном Лозинським) «На перевалі духу», книжка про життя та діяльність душпастирів Надвірнянського району та Яремчівщини кінця XIX – 80-х рр. XX ст. У жовтні 2015 р. в центральній Надвірнянській районній бібліотеці відбулася презентація книжки Світлани Флис «Гуцульський дивосвіт». Роман Киселюк видав дві книжки і брав активну участь у краєзнавчому житті краю. Іван Янко вивчив соляні джерела Карпатської межі, опублікував монографію, під його керівництвом встановлено місце поховання та ідентифіковано могили австрійських вояків, полеглих у роки Першої світової війни.

Краєзнавці Надвірнянщини тісно співпрацюють з районною бібліотекою, створили клуб «Краєзнавець», де відбуваються виставки і презентації, інші краєзнавчі заходи.

У Тлумацькому районі краєзнавці є активними учасниками громадсько-політичного життя району, зокрема за їхньої активної участі відбулася конференція, присвячена 800-річчю заснування м. Тлумача.

Видав книжки «Братишів: краєзнавчо-історичний путівник» та «Музей Григорія Крука в Братишеві» П. Боднарчук, які удостоїлись премії ОО НСКУ «Найкраща краєзнавча книжка року». П. Боднарчук підготував до друку книжку «Музейні скарби Тлумачини», де зібрано найцікавіші матеріали з історії створення музеїв Тлумаччини.

Краєзнавці М. Дзедман та Р. Рибчин перевидали свою книжку про адвоката, громадсько-політичного діяча Івана Макуха. Роман Рибчин бере участь у спільному польсько-українському проекті з вивчення курганів у верхньому верхів'ї р. Дністра (м. Жешов). Петро Боднарчук веде краєзнавчу радіопередачу «Петрилівська берегиня» з циклу передач «Духовні скарби».

У Тисменицькому районі Ігор Дейчаківський видав книжку «І. Микола Ясінський – Льолько, легендарний бойовик УВО: біографічний нарис» та «Д-р Микола Сабат – директор української гімназії в Станиславові». Іван Драбчук видав книжки: «Жити за Шевченком», присвячену 200-літтю Великого Кобзаря України, «Таємниця Духової Криниці», «Чужинці у долі України» (остання книжка стала найкращою краєзнавчою книжкою 2014 р.).

За активної участі краєзнавців 2012 р. відбулася наукова конференція «Тисмениця в минулому та сучасному: історія, економіка, культура», присвячена 950-річчю заснування міста.

Калушанин Іван Тимів свої дослідження відобразив у книжці «Археографічна та краєзнавча діяльність “Руської трійці” (початок 30-х — кінець 80-х рр. ХІХ ст.)»: до 180-річчя утворення гуртка «Руська трійця».

Краєзнавчий осередок коломиян має давні традиції та вагомі здобутки. Тут під керівництвом В. Ковтуна успішно реалізується проект книговидання «Коломийська бібліотека», де побачило світ близько чотирьох десятків книжок, зокрема «Тарас Шевченко і Прикарпаття», «Кирило Трильовський і січовий рух», «Грані друкованого слова».

За ініціативи Василя Нагірного відкрито таблицю-пам'ятку Вінсентові Скарзі (2013 р.). Надруковано художньо-документальну книжку (збірник) «Коломийські променади» із серії «Коломийська бібліотека». В. Нагірний створив серію хронікально-документальних короткометражних фільмів «Місто кола — спадок предків», фільм «Карпатські тунелі» став дипломантом фестивалю кіномистецтв ім. Сахненка в місті Дніпрі. 2014 р. побачили світ «Енциклопедія Коломийщини» з окремими статтями на літери «Е—Й» (зшиток 6-й).

За сприяння коломийських краєзнавців відбулася науково-практична конференція, присвячена 150-річчю міського книгодрукування (2014 р.).

Ряд заходів та видань організують науковці Національного музею народного мистецтва Гуцульщини та Покуття імені Й. Кобринського на чолі з Ярославою Ткачук, яка стала першим у нашій області лауреатом премії ім. М. Сікорського Національної спілки краєзнавців України.

У м. Коломиї відбулося шість краєзнавчих наукових конференцій, присвячених вивченню регіональної історії, проблем історії української церкви, народного національно-визвольного руху.

На Снятинщині щороку за безпосередньої участі наших краєзнавців Василя Харитона, Володимира Карого і Руслани Киреєвої виходить по два числа краєзнавчого літературно-мистецького журналу «Снятин».

За ініціативи Василя Харитона та світлої пам'яті Ярослава Романюка, авторства Петра Сіреджука видано «Інвентар Снятинського староства». Василь Харитон продовжує писати книжку «Населені пункти Снятинщини».

Побачила світ колективна монографія «Стефаниківський край Черемошу і Пруту... Снятинщина. Історико-етнографічний нарис»

(керівник авторського колективу і головний редактор А. Королько), яка 2015 р. удостоєна премії «Найкраща краєзнавча книжка року».

Дмитро Мохорук доповнив історію про села Покуття, що є продовженням історико-краєзнавчої септималогії «Село мое Топорівці» художньо-краєзнавчими романами-хроніками «Тяжкий хрест», художньо-краєзнавчою епопеєю «Тополівка».

В с. Заваллі Снятинського району 3 травня 2015 р. відбулася Всеукраїнська науково-практична конференція «Від “Січей” — до легіону Українських січових стрільців».

Краєзнавці Городенківщини свої дослідження відобразили в історичних дослідженнях, зокрема Богдан Купчинський написав історію рідного села «Тишківці: “Сліди вкарбовані у вічність”, Ярослав Левкун видав монографію «Українець Борковський — гордість Чехії та України». Велика краєзнавча робота сфокусована в літературно-краєзнавчому журналі «Ямгорів», який видають на Городенківщині.

Краєзнавці Долинщини та Рожнятівщини активно вивчають Бойківщину. Центром цих досліджень став музей «Бойківщина» Тетяни і Омеляна Антоновичів, організатором якого є член Національної спілки краєзнавців України Степан Янковський. 2013 р. обласна організація взяла активну участь у проведенні святкової академії з нагоди 10-річчя Долинського краєзнавчого музею «Бойківщина» Тетяни та Омеляна Антоновичів.

2015 р. в м. Долині презентовано новий доробок краєзнавців — «Історію Долини».

Найбільша частина складу обласної організації НСКУ живе і працює в м. Івано-Франківську, тому досягнення тут значущіші. Почесний голова нашої організації Володимир Грабовецький (1928—2016) в останні роки свого життя видав шість томів книжки «Багатовіковий літопис Прикарпаття в 50 т.», а також «Українці, подолаємо віковічні три зла — заздрість, амбіцію і зраду!», «Історія Гуцульщини : навчальний посібник».

Десятки краєзнавчих книжок Прикарпаття побачили світ завдяки краєзнавцям-видавцям Василеві Іваночку та Василеві Вітенку.

Краєзнавці історико-краєзнавчого об'єднання «Моє місто» під керівництвом Зеновія Жеребецького, за наукового редакторства Івана Монолатія, які повним складом належать до обласної організації Національної спілки краєзнавців України, лише за 2013—2015 рр. видали два десятки видань. Зокрема Іван Бондарев

опублікував п'ять книжок, серед них «Слідами забутих пам'ятників», «Привіт зі Станиславова», «Легенди Старого Станіслава», «Фортеця на Волоському тракті», «Легенди і бувальщини Івано-Франківська». 21 жовтня він з колегами презентував новий альбом «Велика війна у маленькому місті». І. Бондарев веде краєзнавчі сторінки в газеті «Репортер» і телепрограму «Таємниці старого міста» на ТБ «Вежа».

Глибоко інтелектуальні і науково виважені праці Івана Монолатія, який видав книжку «Місто без властивостей: Коломийська fuga Великої війни». Архітектурі радянського Івано-Франківська присвячена однойменна книжка Зенона Соколовського, а «Станиславів на давніх мапах та планах» опублікував Зеновій Федунків.

Однією з найпопулярніших програм телебачення «Галичина» є програма «Вулиця», автором і незмінним ведучим якої був Михайло Головатий. Творчий колектив уже вийшов за межі м. Івано-Франківська та охопив ряд районів області. На пошану Михайла Головатого (з нагоди 70-річчя від дня народження і 30-річчя краєзнавчої діяльності) видано збірник під назвою «Вулицюга» (упоряд. Іван Бондарев, Зеновій Федунків; за ред. Ярослава Довгана).

Фундаментальна праця, етимологічний словник-довідник «Назви населених пунктів Івано-Франківщини», вийшла з-під пера Мирослава Габорака. Книжка не залишила байдужими краєзнавців та знайшла схвальні відгуки в Національній академії наук України.

Обласна організація НСКУ тісно співпрацює з Івано-Франківською обласною універсальною науковою бібліотекою ім. І. Франка, її краєзнавчим відділом. Бібліотека створила депозитарій краєзнавчих видань. Працівники краєзнавчого відділу ініціюють і проводять дуже багато краєзнавчих заходів в обласному центрі. Зокрема, краєзнавці бібліотеки підготували ряд бібліографічних покажчиків до ювілеїв провідних краєзнавців, провели ряд презентацій краєзнавчих видань та ювілейних книжкових виставок наших краєзнавців Богдана Гаврилів, Володимира Качкана і Михайла Паньківа.

В Івано-Франківську плідно працює Володимир Морозюк, який видав «Іменний часослов» та «Іменний часослов – 2: (на життєвих дорогах світла і добра)».

Велика когорта краєзнавців зосереджена у Прикарпатському національному університеті ім. В. Стефаніка. Зокрема, 30 членів Національної спілки краєзнавців України, які працюють в університеті, проводять величезну науково-дослідницьку роботу.

Інститут історії, політології і міжнародних відносин під керівництвом професора Миколи Кугутяка видає Всеукраїнський науковий і культурно-просвітницький краєзнавчий часопис «Галичина», Інститут туризму під керівництвом професора Володимира Великочого — науковий журнал «Карпатський край».

За активної участі спілчан, які працюють в університеті, відбуваються наукові конференції у стінах вишу та за його межами, присвячені ювілеям міст і містечок Прикарпаття, зокрема 950-річчю м. Тисмениці, 800-річчю м. Тлумача, 600-річчю с. Космача Косівського району, с. Микуличина Яремчанської міськради, дві наукові конференції, присвячені вивченню етнічних регіонів Бойківщини і Гуцульщини, конференції з регіональних проблем вивчення історії української церкви і християнства, проблем народного і національно-визвольного руху українців краю, а також присвячені постатям національної історії. Тут відбуваються наукові форуми з проблем вивчення теорії та практики історичного краєзнавства, музеєзнавства, бібліотечного краєзнавства, української етнології.

Професори Володимир Великочий і Тетяна Завгородня видали монографії відповідно «Велика Східноєвропейська революція, Перша світова війна і Галичина (Українська історіографія суспільно-політичних процесів. Бібліографія)» та «Історія педагогіки : навчально-методичний посібник».

Ігор Коваль і Іван Миронюк видали фундаментальну монографію з археології Давнього Галича.

За 2013–2015 рр. обласна організація Національної спілки краєзнавців України організувала й видала шість чисел регіонального науково-методичного альманаху «Краєзнавець Прикарпаття» (№№ 20, 21, 22, 23, 24, 25), «Довідник журналу “Краєзнавець Прикарпаття”» (№№ 1–20).

У серії «Бібліотеки журналу “Краєзнавець Прикарпаття”» видрукувано книжки: Володимира Морозюка «Острови пам'яті»; Михайла Паньківа «Текла кривця по Україні»; історико-краєзнавче видання за редакції Богдана Гаврилів і Михайла Косила «З історії створення музею та пам'ятника “Руській трійці” в Івано-Франківську».

За останні три роки за активної праці спілчан вийшло у світ близько 150-ти краєзнавчих видань.

Акція, яку провела обласна організація Національної спілки краєзнавців України спільно з іншими обласними організаціями

творчих спілок, «Збудуймо методом народної будови пам'ятник засновникам українського літературно-краєзнавчого гуртка “Руська трійця” (Маркіян Шашкевич, Іван Вагилевич, Яків Головацький) – зачинателям українського національного відродження в Галичині», авторам альманаху «Русалка Дністровая», першої книжки українською мовою на західноукраїнських землях (1837 р.), – величезний здобуток нашої спільної праці.

Ювілейного року Кобзаря обласна організація НСКУ провела акцію «Краєзнавча шевченкіана Прикарпаття», присвячену 200-річчю від дня його народження. Цей рік був відзначений значущими подіями, організованими за участі нашої краєзнавчої спільноти:

1) 22 серпня відбулося відкриття Музею народної шани Тараса Шевченка в приміщенні обласного об'єднання Всеукраїнського товариства «Просвіта» ім. Т. Шевченка. Автор ідеї краєзнавець Петро Арсенич, який зібрав багато матеріалів про Т. Шевченка, був куратором його створення. Передав свої матеріали ряд краєзнавців, зокрема Петро Боднарчук, а також тисячу гривень і документи – Михайло Воробець;

2) видано ілюстровані довідники «Пам'ятники Кобзареві на Прикарпатті», «Тарас Шевченко і Прикарпаття»;

3) підтримано ініціативу громадського проекту «Подаруй книжку “Кобзар” другові»;

4) 30 грудня 2014 р. зареєстровано рекорд України в категорії «Мистецтво» під назвою «Найбільша кількість пам'ятників Т. Г. Шевченку в одній області» – на час рекорду було встановлено 211 пам'ятників Кобзареві на Івано-Франківщині. Відбулися урочистості в музеї «Народної шани Кобзареві» в м. Івано-Франківську;

5) видано ювілейний спеціальний випуск журналу «Краєзнавець Прикарпаття»;

6) організовано мистецькі виставки творів майстрів декоративно-ужиткового мистецтва, художників та збірок колекціонерів області.

Обласна організація НСКУ тісно співпрацює з іншими обласними творчими спілками.

Делегація творчих спілок нашої області 27–30 травня 2013 р. відвідала Республіку Польщу. На запрошення Фондації у справах дітей та молоді «Пястун» (голова Марек Гуфф, координатор проєктів Кшиштоф Павлак) Івано-Франківська делегація у складі Михайла Косила (голови делегації, голови Івано-Франківської обласної

організації Національної спілки краєзнавців України), Ірини Косило (шеф-редактора журналу «Краєзнавець Прикарпаття»), Вікторії Плахти (голови Івано-Франківської обласної організації Національної спілки журналістів України), Володимира Повшика (члена Івано-Франківської обласної організації Національної спілки художників України), Євгена Барана (голови Івано-Франківської обласної організації Національної спілки письменників України), Ярослава Гнеся (заступника генерального директора Івано-Франківського обласного телебачення «Галичина») та оператора цього ж телебачення Тараса Лесика взяла участь у семінарі, присвяченому питанням культурної співпраці між регіонами, який проходив у містечку Істебній Силезького воєводства.

Щороку в день Незалежності України члени Національної спілки краєзнавців України та Національної спілки письменників України здійснюють патріотичні акції, які завершуються на Говерлі – найвищій вершині Українських Карпат.

Разом зі спілками письменників і журналістів щороку 27 серпня в мальовничому селі Лолин Долинського району краєзнавці беруть участь в літературно-мистецькому Франковому святі.

ОО НСКУ також тісно співпрацює з Івано-Франківським обласним центром туризму і краєзнавства учнівської молоді. Адже краєзнавство займає важливе місце в національно-патріотичному вихованні шкільної та студентської молоді. Школярі Прикарпаття беруть активну участь в русі учнівської молоді «Моя земля – земля моїх батьків», який покликаний зберігати і примножувати традиції, звичаї і обряди українського народу.

Обласна організація НСКУ та центр туризму організують круглі столи, краєзнавчі конференції керівників та голів рад музеїв навчальних закладів освіти області.

У грудні 2014 р. обласна організація НСКУ та центр туризму і краєзнавства разом з обласним краєзнавчим музеєм започаткували всеукраїнські наукові конференції «Історико-культурна (етнокультурна) спадщина Прикарпаття» видатних краєзнавців краю. Вже відбулися такі конференції на пошану Петра Арсенича (4 грудня 2014 р.) та Михайла Паньківа (4 грудня 2015 р.).

Системна краєзнавчо-дослідницька робота на Прикарпатті має великі досягнення, але є ще більші перспективи з вивчення рідного краю.

ТРАГЕДІЯ ЗЕМЛІ

На основі аналізу літературних джерел, нормативно-правових матеріалів і експериментальних даних висвітлено основні види деградації земель, їх поширення і можливі шляхи охорони ґрунтів від деградації.

Ключові слова: ґрунти, деградація, ерозія, забруднення, продуктивність.

На початку ХХІ ст. проблему деградації земель, екстремальних екологічних ситуацій дедалі частіше обговорюють всіма мовами світу, попереджаючи людство про неминучу катастрофу. Для того, щоб привернути увагу до цієї глобальної проблеми, Організація Об'єднаних Націй (ООН) 2015-й проголосила Міжнародним роком ґрунту.

За даними Міжнародного наукового проекту «Глобальна оцінка деградації ґрунтів» кожної години на нашій планеті: 1700 акрів продуктивної землі перетворюється на пустелю; близько 2000 дітей помирає з голоду; 55 людей отруюються і помирають від пестицидів та інших хімічних речовин; 1000 – помирає від отруєння водою; 2000 тонн кислотних дощів випадає в північній півкулі планети; п'ять–шість видів тваринного та рослинного світу зникає назавжди.

Підрховано, що за кожну хвилину: знищується 55 акрів тропічних лісів; використовується близько 35 000 барелів нафти; знищується 50 тонн родючого ґрунту через нераціональне його використання; виділяється понад 12 000 тонн вуглекислого газу в атмосферу; щохвилини населення світу збільшується на 172 особи. За історичний період людство втратило понад 1,5 млрд га родючих земель, перетворивши їх на пустелі (бедленди). Це більше, ніж вся площа сучасного світового землеробства.

За останні 50 років площа деградованих ґрунтів збільшилася в 30 разів. Тільки внаслідок ерозійних процесів щороку втрачається понад 3 млн га земель, а за 1 хв з площі сільськогосподарських угідь – 44 га земель. Щороку втрачається понад 15 млн га біологічно продуктивних ґрунтів, а за 1 хв – 44 га [4].

Згідно з Міжнародним довідковим центром до різних видів деградації схильні понад 2 млрд га ґрунтів, із них: 55,6% завдяки водній ерозії; 27,9% – вітровій ерозії (дефляції); 12,0% – хімічним чинникам; 4,2% фізичним (ущільнення, підтоплення та інше). За прогнозами вчених за такої ситуації за 120–150 років на планеті може бути повністю зруйновано родючий шар ґрунту [2].

Дуже складна екологічна ситуація ґрунтового покриву спостерігається і в Україні. Середньорічний обсяг токсичних промислових викидів сягає 1,9 млрд т, забруднених стічних вод 22 куб. км, а газоподібних пилових викидів в атмосферу – близько 20 млн. т. Всі ці шкідливі речовини поширюються до 1,5 км від епіцентру. В пробах ґрунту окремих промислових зон (Донбас, м. Бурштин, м. Калуш Івано-Франківської обл., м. Роздол, м. Червоноград Львівської обл.) концентрація важких металів нерідко в 5–10 разів перевищує гранично допустимі рівні, внаслідок випадання промислових опадів деградуються природні та антропогенні біоценози, збіднюється видовий склад і чисельність фауни, погіршуються фізико-хімічні властивості і біологічна активність ґрунту, посилюються деградаційні процеси, виникає нове надзвичайно небезпечне явище окиснення ґрунтів. У сільськогосподарській продукції нагромаджуються токсини, знижується врожайність зернових культур на 20–30%, соняшнику – 15–25%, овочів – 25–30%, кормових культур – 23–28% і плодових – на 15–20% [3].

Катастрофічне забруднення сільськогосподарських угідь (8,4 млн. га) радіоактивними викидами відбулося внаслідок аварії (1986 р.) на Чорнобильській АЕС, воно не має аналогів у світі. Найбільша кількість радіонуклідів випала в Житомирській (70%) і північних районах Київської (15%) областей України [5].

Серед деградаційних процесів провідне місце займає ерозія ґрунтів, яка є найбістотнішим чинником зниження продуктивності земельних ресурсів. Загальна площа сільськогосподарських угідь, які зазнали згубного впливу водної ерозії, становить 13,4 млн га (32%), зокрема 10,6 млн га орних земель. До складу еродованих земель входять 4,5 млн га із середньо- та сильнозмитими ґрунтами, зокрема 68 тис. га повністю втратили гумусний горизонт.

Дуже великі площі еродованих ґрунтів поширені на орних землях у Вінницькій, Луганській, Донецькій, Одеській, Чернівецькій і Тернопільській областях, де середньорічне змивання ґрунтів

становить 24,5–27,8 т/га. У складі орних земель площа слабозмитих відмін за останні 30 років на території України зросла на 30%, а середньо- і сильнозмитих ґрунтів – на 25%, зокрема в Степу – на 14,1%, Лісостепу – 18,2%, Поліссі – 30, 5%. Щороку площі еродованих земель збільшуються на 70–80 тис. га [3].

Площинне змивання ґрунту, як правило, пов'язане з лінійною ерозією – розмивинами, мікроулоговинами, вимивинами, ярами. За даними Державного земельного кадастрового обліку, кількість ярів сягає 600 тис., а загальна площа земель, зруйнованих безпосередньо ярами, становить 157 тис. га, разом з прияружними землями становить 796,3 тис. га.

Сучасний екологічний стан ґрунтів погіршується також через засолення, осолонцювання та підтоплення зрошувальних, переосушених і перезволожених земель, підвищення кислотності ґрунтів, руйнування їхньої структури.

Відсутність комплексності в проведенні меліорації земель, їхній експлуатації зумовило те, що 43,2% території з осушувальною мережею мають підвищену кислотність, 7,6% засолені, 10,7% перезволожені, 12,8% заболочені, 18,4% схильні до вітрової і 4% водної ерозії.

Деградують і втрачають родючість зрошувані землі: 14% від загальної площі поливних земель піддаються іригаційній ерозії, 5% перезволожені, 7,7% мають ґрунти з підвищеною кислотністю, близько 30% солонцюваті та засолені [5].

До цього часу в більшості регіонів України не розв'язано питання утилізації 2,0–2,5 млрд м³ дренажних вод, що скидаються, засмічені залишками добрив, метаболітами, отрутохімікатами, радіонуклідами, що мають високу концентрацію названих речовин (15-20 г/л). Коефіцієнт використання земельної площі на зрошуваних і осушувальних системах, нехтування еволюції природних біоценозів, гідролітичних умов, а також прорахунки, допущені при їх проектуванні та будівництві, призвели до серйозного погіршення стану навколишнього середовища, відчутних еколого-економічними втрат.

Територія України характеризується структурно-тектонічною будовою із стійкою тенденцією до розвитку негативних геологічних та інженерно-геологічних процесів і явищ. Моніторинг геологічного середовища виявив, що кількість випадків прояву небезпечних геологічних процесів (НГП) зросла в середньому в 5–10 разів. На

80% міських територій близько 20 видів НГП, серед яких найнебезпечнішими є підтоплення, карст, зсуви, абразія. У 2240 населених пунктах підтоплюється 80 тис. га земель, в більшості трапляються зсуви, карсти. Через щорічне руйнування морських берегів, водоймищ втрачається близько 100 га цінних прибережних територій, де прогресують явища обвалів (абразій) [5].

Інтенсивно проявляються деградаційні процеси і на території Івано-Франківщини, яка розташована у трьох природних зонах: Західному Лісостепу, Передкарпатті і в гірській частині Карпат.

Ґрунтовий покрив області в окремих адміністративних районах перебуває в катастрофічному стані. З кожним роком зростають еродованість земель, кислотність, забур'яненість ґрунтів, проявляються екстремальні кризові екологічні ситуації: повені, зсуви, обвали.

Серед деградаційних процесів провідне місце займає ерозія ґрунтів – 138,4 тис. га еродовані сільськогосподарські угіддя (23,7%), із них 98,4 тис. га припадає на ріллю, 85,0 тис. га зруйновано ярами, зсувами, промисловими виробітками. Середньорічне змивання ґрунту становить 24,5–27,4 тис м³, тоді як екологічно допустиме 5,5 тис м³. Через розвиток ерозійних процесів площа еродованих земель збільшується на 80–90 тис. га, а середнє змивання ґрунту становить 24,5–27,4 т/га, тоді як екологічна допустимість змивання 5 т/га [1; 6].

Гострою проблемою області є забруднення ґрунтів промисловими розробками та відходами сільськогосподарського виробництва. Понад 250 га цінних родючих земель зайнято під золовідвалами Бурштинської ТЕС. Згідно зі статистичними даними тільки 2015 р. було накопичено 28 млн т золошлаків, в яких міститься багато важких металів, радіонуклідів, які передаються і поширюються на прилеглі території. До цього часу залишається нерозв'язаною проблема утилізації, захоронення золи, можливість її використання в народному господарстві [6].

Другим епіцентром, «екологічним лихом» забруднення ґрунтів є Калусько-Голинське родовище калійних солей, загальна площа якого становить 1063,5 га. Видобували калійні солі на трьох рудниках – «Калусь», «Голинь», «Ново-Голинь». На цей час запаси руди на рудниках повністю вичерпані, обсяг відпрацьованих порожнин становить близько 19 млн м³. Недостатньо науково обґрунтований видобуток корисних копалин спричинив розвиток екстремальних екологічних ситуацій: просідання земної поверхні, утворення

провальних лійок, карсту, зсувів, забруднення водних об'єктів, засолення ґрунтів (рис. 1). Цю трагедію Землі спричинила людина.

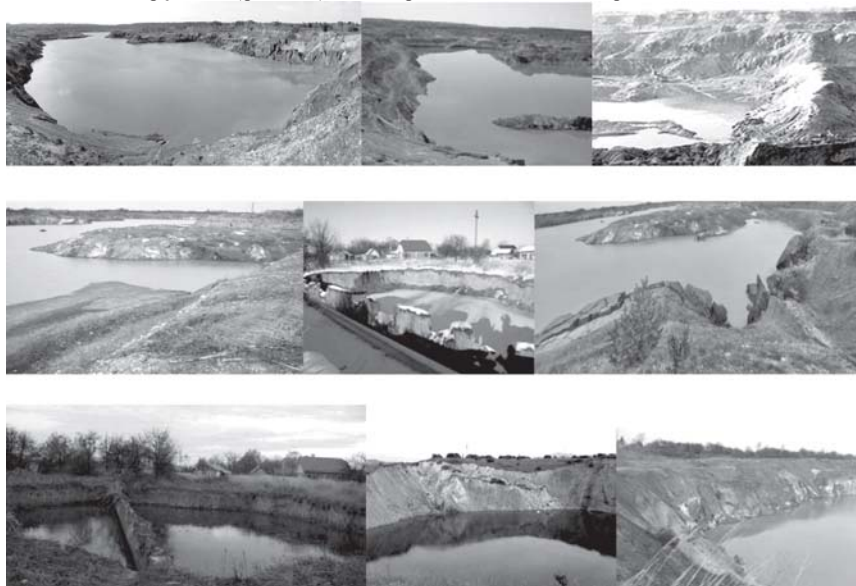


Рис. 1. Наслідки видобутку калійних солей

Не в кращому стані ґрунтовий покрив у зоні Надвірнянського нафтогазового комплексу (рис. 2).



Рис. 2. Надвірнянський нафтогазовий промисловий район

Значне забруднення ґрунтів спостерігається вздовж міжнародних магістральних автомобільних доріг (трас) на відстань до 2,5 км від дорожнього полотна. Встановлено пояси (зони) забруднення повітря, ґрунтів (рис. 3).



Рис. 3. Міжнародна магістральна автомобільна траса

До цього часу в області не розв'язано питання з утилізацією побутових відходів сіл, міст, стічних вод, тваринницьких комплексів, птахоферм, які приводять не тільки до забруднення ґрунтів, але й навколишнього природного середовища. Щороку нагромаджується понад 15,5 тис. т побутових відходів (рис. 4).

Великий вплив на розвиток деградаційних процесів (земель) справляють природні явища – катаклізми (періодичні повені річкової мережі, берегова, руслова ерозія, замулення заплавних земель, конуси виносів, активізація зсувних процесів, абразія берегів та ін.). Вони приводять до непередбачених наслідків руйнування не тільки земель, будівель, але і людських душ.



Полігон ТПВ м. Калуша

Сміттезвалище м. Надвірної

Рис. 4. Побутові відходи на території Івано-Франківщини

Значна частина причин глибокої деградації ґрунтового покриву спричинена галузевим підходами до використання земельних ресурсів за відсутності усвідомлення їхньої глобальної та соціальної ролі.

Для запобігання і зменшення деградаційних процесів в Україні розроблено ряд державних офіційних документів, проведено фундаментально-наукові дослідження, які спрямовані на пізнання різноманітності процесів деградації ґрунтів, виявлення причин їхнього розвитку, а також на пошук оптимальних методів захисту ґрунтів від ерозії.

У багатьох країнах світу існує чимало прикладів успішного захисту земель від деградації, освоєння і відновлення родючості земель. Однак через недостатньо науково обґрунтовану земельну реформу в Україні (розукрупнення великих господарств, розпаювання земель, створення нових форм господарювання, приватизації) виникла потреба в удосконаленні чинних заходів, нормативно-правових матеріалів з охорони ґрунтів.

Розроблена нормативно-правова база ще недостатньо вдосконала і не створює умов для реалізації вимог щодо охорони земель, державне законодавство потребує суттєвих змін та

доповнень в частині створення механізмів реалізації «Національної програми охорони ґрунтів», зняття суперечностей правових норм.

До цього часу в Україні не створено належної інформаційної бази, ефективного управління земельними ресурсами, через недостатню кількість коштів, технічних засобів, відсутність організаційно-методичних положень гальмується, уповільнюється створення Національного банку даних про стан земель, ведення земельної реєстрації, діяльності моніторингу земель. Недостатньою мірою поповнюються планово-картографічні матеріали, немає об'єктивної оцінки ґрунтів внаслідок припинення суцільних ґрунтових обстежень. Землевпорядкування застосовують в основному для розв'язання організаційно-технічних і правових аспектів перерозподілу земель, а не як спосіб обґрунтованої оптимізації і раціонального використання інструменту управління якісним станом і охороною земельних ресурсів.

В сучасних ринкових умовах переходу до продажу землі виникла гостра потреба у проведенні повторного картографування ґрунтів, інвентаризації всіх категорій земель, вдосконаленні грошової та експертної оцінки, нормативних матеріалів про консолідацію роздрібнених, розпайованих земельних масивів, розробці моделей конструювання агроландшафтів.

Джерела та література

1. Волощук М. Д. Деградаційні процеси та їх вплив на екологічний стан земельних ресурсів України / М. Д. Волощук // Вісник Львівського університету, серія географічна. — Львів, 2013. — Випуск 44. — С. 55–63.

2. Деградація та охорона почв / под. ред. Г. В. Добровольського. — М.: Изд. МГУ, 2002. — 356 с.

3. Концепція охорони ґрунтів від ерозії в Україні. — Харків, 2008. — 60 с.

4. Міжнародний науковий проект «Глобальна оцінка деградації ґрунтів». — К., 1990. — 137 с.

5. Національна доповідь України про гармонізацію життєдіяльності суспільства у навколишньому природному середовищі. Спецвипуск до 5 Всеєвропейської конференції міністерства навколишнього середовища. «Довкілля для Європи». — К., 2003. — 138 с.

6. Регіональна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Івано-Франківській області за 2011 р. — Івано-Франківськ, 2011. — 330 с.

ПРАВОВА БАЗА РЕАЛІЗАЦІЇ ТУРИСТИЧНИХ ПРОГРАМ В ІВАНО-ФРАНКІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ

У статті досліджується комплекс актуальних питань державного регулювання сфери туризму в Івано-Франківській області. Обґрунтовано класифікацію правової бази державного регулювання сферою туризму, звернено увагу на регіональні програми та стратегії розвитку. Досліджено основні цілі та напрями формування стратегій розвитку туристичного регіону Прикарпаття та управління ними, формування регіональної політики держави в цьому секторі. Розглянуто процес нормативно-правового та організаційно-економічного забезпечення розробки і реалізації стратегій розвитку туристичного регіону Івано-Франківщини.

Ключові слова: туризм, регіон, нормативно-правова база, стратегія розвитку туристичного регіону, туристична галузь.

Становлення і розвиток туризму спирається на інноваційну діяльність і наукове забезпечення, які сприяють створенню нових оригінальних туристичних продуктів, цілісному використанню і збереженню природного середовища, етнокультурної спадщини, і як наслідок зміцненню міжнародних зв'язків та авторитету України. Тож виходячи з вище наведеного, важливими, на наш погляд, є вивчення та належна адаптація правової бази в туристичній галузі, що сприятиме зростанню правової культури як тих, хто надає відповідні послуги, так і частково самих туристів.

Метою нашого дослідження є з'ясувати головні складники нормативно-правового забезпечення в галузі туризму в Івано-Франківській області.

Відповідно до мети ми ставимо перед собою розв'язання таких завдань: проаналізувати нормативно-правове регулювання туристичної галузі на державному рівні; з'ясувати особливості розвитку туризму на Прикарпатті в радянський період; дослідити існуючі регіональні та стратегічні регіональні програми у сфері туризму.

Державне управління у сфері туризму, за визначенням науковців, передусім полягає у здійсненні управлінського впливу органів державної влади, а також додаймо місцевого самоврядування на цей сектор економіки для досягнення стратегічних цілей економічного поступу українського суспільства і належної інтеграції держави у світовий економічний і соціокультурний простір. Доцільно також зазначити, що розвиток туризму істотно впливає на такі важливі сектори національної економіки, як транспорт, торгівля, банківська сфера, і саме тому є одним з перспективних напрямів структурної перебудови соціально-економічного сектору та адаптації її до провідних європейських зразків у галузі [10, с. 14].

Фактично першою спробою створити ефективну управлінську вертикаль у сфері туризму за часів незалежності України стало ухвалення 1999 р. Постанови Кабінету Міністрів України «Про утворення структурних підрозділів місцевих державних адміністрацій з питань туризму». Проте через з реорганізацію центральних органів виконавчої влади з туризму цю постанову було відмінено. Новий імпульс законодавча база регулювання туристичної діяльності в Україні отримала 2002 р., коли, зрештою, завершилося формування організаційної вертикалі центральних та місцевих органів виконавчої влади з питань туризму. Було проведено також міжвідомчу реорганізацію, що мала на меті вдосконалення керівництва туристичною галуззю. Для цього Указом Президента України від 20 квітня 2005 р. було реорганізовано Міністерство культури і мистецтв України та Державну туристичну адміністрацію України у Міністерство культури і туризму України, яке визначене центральним органом виконавчої вдали в галузі туризму [8, с. 235].

Фундаментальними законодавчими актами, які регулюють сферу туристичної індустрії, є Конституція України; Господарський кодекс України, Земельний кодекс України, Цивільний кодекс України; Закон України «Про туризм»; Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища»; Закон України «Про ліцензування певних видів господарської діяльності» та ін. Як визначено в нормативно-правовій базі, що засадничою сформувалася на підставі перелічених вище законодавчих актів, головною метою державного регулювання в галузі туризму є передусім рекреаційний складник (що полягає в забезпеченні закріплених Конституцією України прав громадян на відпочинок, свободу пересування,

відновлення і зміцнення здоров'я, безпечно для життя і здоров'я довілля, задоволення духовних потреб). Іншим пріоритетом, що потребує державного регулювання, є безпека туризму, захист прав і законних інтересів усіх суб'єктів туристичної діяльності та їхніх об'єднань. Важливим є також, і на цьому хотілося б наголосити окремо, збереження цілісності туристичних ресурсів України, що потребує копіткої роботи задля оптимізації їх використання, охорони культурної спадщини та довілля, врахування державних і громадських інтересів при плануванні і забудові території.

Основним завданням державного регулювання діяльності з надання послуг є захист клієнтів. Одним із дієвих засобів державно-правового регулювання в туристичній діяльності є її стандартизація і сертифікація. Державна система стандартизації у сфері туристичної діяльності спрямована на захист інтересів споживачів і держави з питань безпеки туризму, життя і здоров'я громадян, охорони майна та довілля, класифікації туристичних ресурсів України, забезпечення їх охорони та встановлення гранично допустимих навантажень на об'єкти культурної спадщини і довілля, підвищення якості товарів робіт, послуг відповідно до потреб споживачів, гарантування безпеки об'єктів туристичних відвідувань з урахуванням ризику виникнення природних і техногенних катастроф та інших надзвичайних ситуацій, взаємозамінність та сумісність товарів, робіт, послуг, їх уніфікація та створення нормативної бази, функціонування систем стандартизації і сертифікації товарів робіт, послуг тощо [3].

Слід наголосити, що загальний контроль з дотримання законодавства в туристичній галузі здійснюють Верховна Рада України, Кабінетом Міністрів України, профільне міністерство, місцеві державні адміністрації. Основи сучасного правового регулювання туристичної діяльності в Україні закладені Законом України «Про внесення змін до Закону України “Про туризм”» від 19 листопада 2003 р. [4]. Документ досить чітко визначає загальні правові, організаційні та соціально-економічні засади реалізації державної туристичної політики країни і регулює відносини, пов'язані з організацією та провадженням туристичної діяльності на території України. У Законі також окреслено правові засади структури галузі та її функціонування, завдання державного регулювання, пріоритетні напрями державної політики в галузі туризму. Крім того, в Законі

вдосконалено й конкретизовано визначення низки основних туристичних термінів, розширено і чітко окреслено коло суб'єктів правових відносин у туристичній діяльності та уточнено зміст господарських операцій, які вони провадять, укладено перелік потрібних заходів, покликаних гарантувати безпеку туристів, коли їх обслуговують суб'єкти туристичного підприємництва. Варто звернути увагу й на те, що згідно з нормами закону значно розширено права як об'єднань суб'єктів туристичного ринку, так і неприбуткових організацій, які також мають можливість створювати власні стандарти туристичного, готельного, екскурсійного та іншого обслуговування, формуючи при цьому свої системи контролю за якістю такої діяльності. Саме це є перевагами нового закону і сприяє розвитку туризму в Україні [3].

Державна політика в галузі туризму реалізується шляхом втілення на практиці пріоритетних напрямів розвитку туризму та спрямування бюджетних коштів на розробку і реалізацію програм розвитку туризму, нормативного регулювання відносин у галузі туризму (туристичного, готельного, екскурсійного та інших видів обслуговування громадян), ліцензування в галузі туризму, стандартизації і сертифікації туристичних послуг, визначення кваліфікаційних вимог до посад фахівців туристичного супроводу, видачі дозволів на право здійснення туристичного супроводу, встановлення системи статистичного обліку і звітності в галузі туризму, організації і здійсненні державного контролю за дотриманням законодавства в галузі туризму, координації наукових досліджень та підготовки кадрів у галузі туризму, участі в розробці і реалізації міжнародних програм з розвитку цієї сфери [2, с. 115].

Розвиток туристичної сфери неможливий без перспективного планування, тому серед усіх нормативно-правових документів з регулювання туристичної діяльності розробка державних цільових, регіональних та інших програм розвитку туризму здійснюється для забезпечення охорони туристичних ресурсів України (їх збереження та відновлення, раціонального використання) а також для реалізації конституційних прав громадян на відпочинок і патріотичного виховання населення [6, с. 16].

Географічне розташування прикарпатського регіону об'єктивно сприяло розвитку туристичної сфери за будь-яких політичних режимів. Історія розвитку туризму нашого краю знає періоди злетів

і криз, однак за тих чи інших умов робота в цьому напрямку тривала. Зокрема в 1980-х рр., коли наша область входила до складу Української Радянської Соціалістичної Республіки (далі УРСР), розвиток туризму був підпорядкований реалізації планової економіки, яка була характерна для тодішнього економічного устрою держави. Такий спосіб господарювання передбачав виконання п'ятилітніх планів, другорядною частиною яких була зокрема й оптимізація туристичної діяльності. Це означало, що галузь фактично перебувала у стагнації, що засвідчує авторитетне джерело того часу. Так, зокрема, у постанові Уккрани з туризму та екскурсій від 28 лютого 1983 р. рекомендовано визнати роботу Івано-Франківської облради з туризму та екскурсій незадовільною і перейняти досвід інших регіонів з цього питання [7]. Цей документ передбачав життя цілого ряду заходів щодо оптимізації галузі, однак зазначмо, що саме планова економіка недостатньо мотивувала, на наш погляд, їхню реалізацію. Справедливо зазначити, що все-таки згадана постанова посприяла активізації туристичної діяльності на Івано-Франківщині. У середині 1980-х рр. на Прикарпатті було встановлено своєрідний рекорд відвідуваності регіону – 2,5 мільйона туристів. Щоправда, йдеться лише про громадян СРСР, адже область була закрита й іноземцям у неї потрапити було складно [1, с. 49].

У контексті розвитку туризму на Івано-Франківщині на сучасному етапі важливим є чітке з'ясування тих нормативно-правових параметрів, які забезпечують прозору конкуренцію різних суб'єктів надання туристичних послуг і регулюють конкурентну спроможність регіональних туристичних продуктів загалом.

За визначенням івано-франківського дослідника Б. Савчука, найважливішим, що слід врегулювати для ефективного розвитку туризму, є створення рівних можливостей для суб'єктів туристичної діяльності. Тоді можна сподіватися на створення робочих місць, розвиток малого і середнього підприємництва у сфері туризму, розширення зайнятості в сільській місцевості від розвитку туризму; створення нормативно-правових умов для перетворення туризму на соціально-екологічно орієнтовану і водночас економічно ефективну сферу діяльності [10, с. 13].

Івано-Франківщина посідає одне з провідних місць у нашій країні за ступенем туристичного потенціалу, адже в регіоні є цінні природні

й історико-культурні ресурси, здатні генерувати значний інтерес вітчизняних та іноземних туристів. Загалом ситуація у сфері туризму в області характеризується такими системними проблемами, як відсутність сформованих туристичних ресурсів і цілісної системи їх використання, невизначеність напрямів освоєння та розвитку цих ресурсів, неефективне і позазаконне використання унікальний природних та історико-культурних ресурсів тощо [5, с. 168].

Практичний досвід свідчить, що в Карпатському регіоні України є низка проблем, котрі спричинені сформованою в попередній період недосконалою структурою виробництва і відповідно нераціональним використанням ресурсного потенціалу та іншим. Це зумовлює потребу врізноманітнити форми управління сферою туризму.

Реалізують туристичну стратегію Івано-Франківщини безумовно передусім органи регіональної виконавчої влади та місцевого самоврядування, однак обов'язково слід наголосити, що це відбувається в тісній співпраці з такими громадськими організаціями, як Асоціація економічного розвитку Івано-Франківщини, Рада з туризму Карпатського регіону, Асоціація готелів і туристичних підприємств Карпатського регіону та ін.

Державне регіональне управління сферою туризму області має дворівневу систему: державне регіональне управління сферою туризму, яке охоплює область та райони, а також органи місцевого самоврядування, які долучаються до цього процесу.

Нормативна база, яка забезпечує координацію діяльності різних відомств, викладена в Постанові Кабінету Міністрів від 29 квітня 2002 р. «Про затвердження державної програми розвитку туризму на 2002–2010 роки». Програма передбачає здійснення таких заходів щодо основних напрямів розвитку туристичної інфраструктури, як удосконалення системи державного регулювання, кадрове та науково-методичне забезпечення туристичної галузі. Однак ми бачимо найважливішим нормативно-правове забезпечення реалізації цієї програми, що дозволить у першу чергу підвищити рівень безпеки потенційних туристів. Позитивом програми є надзвичайна деталізація її фінансового забезпечення, яка робить чітким і прозорим механізм реалізації і терміни виконання заходів, передбачених програмою, адже її розробили фахівці Інституту регіональних досліджень НАН України [2, с. 118].

У проекті Державної цільової програми розвитку туризму і курортів на 2011–2015 рр. серед інших чинників виникнення проблем у сфері туризму вказано на невідповідність якості послуг, які надають підприємства інфраструктури туризму та курортів, європейським і світовим стандартам якості, відсутність ефективної системи захисту прав та інтересів туристів, гарантування безпечних умов на об'єктах туристичних відвідувань і за напрямками туристичних маршрутів. Ця програма передбачає здійснення комплексу заходів щодо вдосконалення системи управління туристичною та курортною галузями, розроблення відповідних нормативно-правових актів формування конкурентоспроможного національного туристичного і санаторно-рекреаційного продукту розвитку кадрового потенціалу сфери туризму та діяльності курортів.

Керуючись Законом України «Про туризм», наказом Державної туристичної адміністрації України від 24 вересня 2004 р. № 83 «Про затвердження Положення про порядок видачі дозволів на право здійснення туристичного супроводу фахівцям туристичного супроводу» [4], для забезпечення надання якісного туристичного супроводу на території Івано-Франківської області розпорядженням обласної державної адміністрації «Про організацію туристичного супроводу» від 18 листопада 2008 р. № 763 затверджено положення про порядок видачі дозволів на право здійснення туристичного супроводу на території Івано-Франківської області.

Отже, завданням політики держави у сфері туризму на регіональному та місцевому рівнях є забезпечення комплексного і збалансованого соціально- економічного розвитку сфери туризму з урахуванням рівня цін, забезпечення нормативної екологічної обстановки, правопорядку, законності.

В жовтні 2014 р. затверджено нову перспективну стратегію розвитку Івано-Франківської області на період до 2020 р. [9], де зокрема зазначено потребу підвищення ефективності просування туристичного потенціалу регіону шляхом створення нових туристичних продуктів та послуг; констатовано нагальність поліпшення динаміки розвитку туристичної інфраструктури. Це дозволило б збільшити туристичні потоки регіону тощо. Очікуваними результатами цієї стратегії є створення цілісного брэнда області як туристичної, частиною якого є створення позитивного туристичного

іміджу Івано-Франківщини на внутрішньому та міжнародному туристичних ринках; створення і впровадження єдиної туристично-інформаційної системи регіону.

На завершення проаналізуємо дослідження стану державного регулювання сфери туризму в Україні, яке підтверджує потреби по-перше, чіткої конкретизації на загальнодержавному рівні базових стратегічних, тактичних та оперативних напрямів розвитку сфери туризму, по-друге, формування конструктивної державної туристичної політики. Її метою є створення конкурентоспроможного рекреаційно-туристичного комплексу, який усебічно задовольнятиме потреби вітчизняних і зарубіжних споживачів туристичного продукту, сприятиме розвитку національної економіки шляхом збільшення робочих місць, бюджетних та валютних надходжень, збереженню культурної і природної спадщини.

Отже, розвиток нормативної бази у сфері туризму покликаний передусім сприяти вдосконаленню правових засад регулювання відносин у цій галузі. При цьому слід зазначити, що належне виконання нормативної бази перебуває в тісному зв'язку з поступовим процесом становлення туристичної діяльності як високорентабельної частини економіки Прикарпатського регіону та держави загалом. Тож саме від ефективної та прозорої нормативної бази, без сумніву, залежать спрощення і гармонізація різних видів економічного регулювання туристично-рекреаційної сфери. Зрештою, прозора нормативна база також сприяє підвищенню рівня доступності туризму та екскурсійних відвідувань для дітей, молоді, людей похилого віку, інвалідів і малозабезпечених громадян шляхом запровадження пільг стосовно вказаних категорій осіб.

Особливістю формування цієї бази є її комплексний характер. До неї входять численні правові норми різної галузевої спрямованості: конституційного, адміністративного, цивільного, екологічного, господарського, фінансового, податкового, трудового, митного, міжнародного права тощо. Загалом правові норми з питань туризму сьогодні містяться більш ніж у 200 нормативних актах і створюють відповідну систему туристичного законодавства. Разом з тим, незважаючи на активне формування нормативно-правового забезпечення в Україні, його впливу на розвиток туристичної індустрії ще суттєво не відчувається.

Джерела та література

1. Великочий В. С. Розвиток туризму в Галичині кінця ХІХ — початку ХХ ст.: до історії проблеми / В. С. Великочий, Т. З. Маланюк, В. П. Передерко // Рекреаційний потенціал Прикарпаття : історія, сучасний стан, перспективи. — Вип. 2: Матеріали науково-практичної конференції «Стан розвитку екскурсійного обслуговування та проблеми управління рекреаційним комплексом Прикарпаття» (Івано-Франківськ — Яремче, 20—22 грудня 2010 р.) / Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника; голова редколегії Володимир Клапчук. — Івано-Франківськ : «Фоліант», 2010. — С. 47—60.
2. Вісник. Офіційне видання Івано-Франківської обласної ради та Обласної державної адміністрації. — Івано-Франківськ, 2007. — Квітень. — № 8 (85). — 338 с.
3. Жук І. З. Нормативно-правове регулювання діяльності суб'єктів туристичної галузі в Україні [Електронний ресурс] / І. З. Жук // Економіка. Управління. Інновації. Випуск № 2 (10). — 2013 — Режим доступу до статті : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/eui_2013_2_26.pdf
4. Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про туризм» // Відомості Верховної Ради України, 2004. — № 13. — С. 180.
5. Котенко Р. М. Розвиток туристсько-екскурсійної справи в 70—80-х роках ХХ ст. / Р. М. Котенко // Рекреаційний потенціал Прикарпаття: історія, сучасний стан, перспективи. Матеріали науково-практичної конференції «Стан розвитку екскурсійного обслуговування та проблеми управління рекреаційним комплексом Прикарпаття» / Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника. — Івано-Франківськ — Яремче : Фоліант, 2010. — Вип. 2. — С. 167—175.
6. Луцький Я. Історія туризму на Прикарпатті / Я. Луцький // Науково-методичний вісник. Джерела. — № 3 (19) (липень-вересень). — 1999. — С. 15—18.
7. Постанови Уккради по туризму і екскурсіям від 28 грудня 1983 року, довідки про досвід роботи облради з питань запровадження системних форм екскурсійного обслуговування місцевого населення за 1983—1984 роки // Держархів Івано-Франківської обл. — Ф. Р—2162 Івано-Франківська обласна рада по туризму і екскурсіям. — Оп. 1. — Спр. 293. — 291 арк.
8. Синиця С. М. Управління туристичним потенціалом регіону : навч. посіб. / [Синиця С. М., Гринів Л. В., Ляхович Г. І.]. — Івано-Франківськ : Прикарпатський національний університет ім. Василя Стефаника, 2013. — 295 с.
9. Стратегія розвитку Івано-Франківської області на період до 2020 р. — Івано-Франківськ, 2014. — 122 с.
10. Шикеринець В. В. Актуальні проблеми управління і розвитку туризму на Прикарпатті: Збірник навчально-методичних матеріалів / В. В. Шикеринець, Б. П. Савчук, Т. З. Маланюк. — Івано-Франківськ, 2011. — 60 с.

ГУЦУЛЬЩИНА ЯК МІСЦЕ ВІДПОЧИНКУ І ТВОРЧОСТІ ВИДАТНИХ УКРАЇНСЬКИХ ДІЯЧІВ НА ПОЧАТКУ ХХ ст.

У статті висвітлюється перебування видатних українських письменників, вчених і громадських діячів з Наддніпрянщини на Гуцульщині, що приїжджали на початку ХХ ст. для відпочинку і творчої діяльності. Це було проявом зближення двох «гілок» українського руху в Росії та Австро-Угорщині, але ця тенденція не набула масового характеру.

Ключові слова: український діяч, національний рух, Гуцульщина, Галичина, взаємини.

Актуальним завданням сучасної історичної науки є дослідження українського руху, проблеми формування національної самосвідомості в період національного відродження (модерного націотворення) ХІХ — початку ХХ ст. В українському варіанті особливістю цього процесу було перебування українських («руських», «малоруських») земель під владою двох імперій — Російської та Австрійської (Австро-Угорської). Характер відносин між національними елітами по обидва боки австро-російського кордону — одна з ключових проблем тогочасної історії України. Малодослідженою сторінкою є питання взаємин між українськими діячами Галичини і Наддніпрянщини в 90-х рр. ХІХ — на початку ХХ ст. Мета статті — проаналізувати роль Гуцульщини як місця для відпочинку і творчості видатних наддніпрянських діячів та їхнє значення в розвитку наддніпрянсько-галицьких взаємозв'язків. Обрана тема викликала зацікавленість дослідників — П. Арсенича, Л. Качмар та деяких ін. [7—10; 16; 17 *та ін.*], зокрема автора пропонованої статті [27; 28], вона й досі має наукову і суспільно-політичну актуальність.

Більш-менш регулярні взаємини між галицькими і наддніпрянськими діячами, започатковані переважно у формі листування із середини 1830-х рр., на зламі ХІХ—ХХ ст. ставали дедалі тіснішими. Однак їх серйозно ускладнювали цензурні утиски в Росії. Є. Чикаленко згадував про адміністративні перешкоди: охочим поїхати з Наддніпрянщини в Галичину «треба було подати прохання поліцмейстерові про видачу свідоцтва “о неим?ніи препятствій” на виїзд за границю, тоді до пристава (поліцейського

комісара), потім до околодочного (поліцейського офіцера), який робив одмітку на проханні, тоді знов до поліціймейстера за свідоцтвом, потім в казначейство (податковий уряд) платити досить великий на той час паспортний податок, аж тоді до губернатора за паспортом, потім ще до австрійського консула за візою. На все оте треба було витратити не менше тижня...» [31, с. 122]. У 1890-х рр. «зносини з Галичиною ... були дуже утруднені, — писав О. Лотоцький, — і відбувалися вони через спеціальних посланців (що бувало не часто), а як листовним способом, то... “езопівською мовою”... Дуже трудно було і в друку подати якісь ширші відомості про стан української справи в Галичині, цензура пильно над сим чатувала» [21, ч. 1, с. 174]. Від імені наддніпрянців М.Лисенко скаржився К. Паньківському в грудні 1894 р.: «Ви, сидячи собі в Галичині, не стямите того, як то тяжко хоч і в себе дома, пробувати без живого слова в рідній мові, під режимом, котрий ... забороняє» все українське [15, с. 249].

З другого боку, серед галичан явно бракувало конкретних відомостей про Наддніпрянську Україну і навіть бажання глибше пізнати національне життя під владою царської Росії. Галичанин Є. Олесницький згадував, що серед місцевої інтелігенції не було «почуття потреби пізнати найближчу собі країну, закордонну Україну». На зламі ХІХ—ХХ ст. він не знав, «чи був цілий десяток людей у нас, що бували на Україні, хоч було тамтуди зовсім недалеко...» Це дисонувало з галицькими поляками, які «при ріжних нагодах улаштовували часті громадні поїздки до Кракова», екскурсії до давньої польської столиці «сильно скріпляли їх свідомість і національну ідею» [25, с. 292]. За кордон йшло кількадесят примірників провідного друкованого органу галицьких народовців — газети «Діло» в м. Львові, деякі з них редакція надсилала безплатно, зокрема товариству «Просвіта» в м. Києві, створеному 1906 р. [6, арк. 1 зв.]. Наддніпрянсько-галицькі контакти, як і раніше, здійснювалися переважно через листування і публікацію праць наддніпрянських авторів у Галичині, що давало імпульси для розвитку ідеї всеукраїнської національної єдності.

Галичина стала осередком наддніпрянської політичної еміграції на початку ХХ ст., що виникла в умовах переслідування українського руху в Росії і прагнення використати конституційні можливості для політичної діяльності в Австро-Угорщині. Зокрема, до Галичини приїжджали С. Петлюра, В. Винниченко, М. Порш, Д. Антонович та ін., більшість політичних емігрантів були представниками Революційної української партії (далі — РУП). Центром еміграції у

м. Львові був Закордонний Комітет РУП, що займався редагуванням статей, надісланих з Росії, виданням нелегальної рупівської літератури та організацією транспортування її на Наддніпрянщину [17, с. 11, 12]. Політичні емігранти першої хвилі, чисельно невеликої, переважно були студентами вищих навчальних закладів. Під час Першої російської революції 1905—1907 рр. більшість емігрантів повернулися на батьківщину. Вони скористалися легальними можливостями для продовження політичної боротьби в Росії, але після поразки революції, рятуючись від столипінських репресій, багато з них були змушені знову емігрувати в Галичину. Друга хвиля наддніпрянської політичної еміграції охопила 1907—1914 рр., приїжджі співпрацювали в галицьких інституціях, часописах, брали активну участь у боротьбі за створення українського університету у Львові тощо [16, с. 40, 45, 135].

Особливе значення в розвитку наддніпрянсько-галицьких взаємин на початку ХХ ст. мали періодичні поїздки відомих українських діячів з Наддніпрянщини в Галичину. Мальовничий куточок Галичини Гуцульщина стала місцем відпочинку і творчості українських письменників і вчених. На Гуцульщині влітку 1901 р. відпочивала Леся Українка з чоловіком К. Квіткою, де в с. Криворівні й с. Буркуті (нині — Верховинського району) мала зустрічі з І. Франком, фольклористом, секретарем НТШ В. Гнатюком та ін. Вона побувала в липні того ж року в с. Яворові Косівського повіту (проїжджаючи з Буковини через м. Кути, м. Косів), де зупинилася в родині Окуневських, окремих членів якої знала ще з м. Києва. У листі до своєї подруги О. Кобилянської 1 серпня 1901 р. українська письменниця писала, що «в Яворові дуже симпатично і мило...» [10, с. 5—7]. Пізніше поїхала в с. Жаб'є (тепер районний центр Івано-Франківської обл. смт Верховина) і с. Довгопілля, звідки повернулася додому. На честь перебування Лесі Українки в Карпатах у кількох селах було встановлено пам'ятні знаки: у с. Буркуті Верховинського району, с. Іллінцях Снятинського району та ін. [10, с. 11, 22, 23]. Відпочиваючи на Гуцульщині, Леся Українка не тільки лікувалася, а й багато читала, написала кілька творів. У поезії «Чом я не можу злинути угору...», написаній у с. Буркуті 4 серпня 1901 р., вона висловлювала захоплення Карпатами:

*Ой, гори, гори, золоті верхів'я!
Та нащо ж я до вас так пориваюсь?
Та нащо ж я люблю вас так тужливо?
Невже мені не суджено дістатись
На ваші заповітні високості?* [29, с. 196, 197].

Мати Лесі Українки письменниці Олена Пчілка зберігала в домі гуцульські вироби, які подарував їй брат М. Драгоманов. Він побував у Галичині ще 1875 р., під час другої поїздки до «підавстрійської Русі» накупив у с. Микуличині виробів гуцульських майстрів. Збереглися фотографії, на яких Леся Українка та Олена Пчілка мали на собі гуцульські «плетінки» (намиста), мабуть, отримані в подарунок від М. Драгоманова [10, с. 3].

Значний інтерес до Галичини проявляв український письменник М. Коцюбинський, що, за словами В. Гнатюка, «дуже цікавився різними проявами нашого життя... Він бажав мати усякі літературні новинки і через те так часто повторюються в його листах просьби про висилку їх» [19, с. 20]. М. Коцюбинський уперше приїхав до Галичини в червні 1890 р., під час короткого перебування у м. Львові встановив близькі контакти з місцевими діячами. Перша публікація М. Коцюбинського в галицькому виданні — вірш «Наша хатка», він був опублікований у дитячому журналі «Дзвінок» (№ 8 за 1890 р.) [18, с. 59]. Письменник підтримав видання загальноукраїнського журналу «Правда» в м. Львові, в листі до Олександра Барвінського 18 березня 1891 р. висловив надію «на кращу долю братів закордонних Русинів...» [13, с. 169, 172]. Він налагодив багатолітні стосунки і листувався з І. Франком, І. Белеєм, Н. Кобринською, В. Стефаніком та ін. І. Франко, з яким М. Коцюбинський особисто познайомився 1890 р., дав високу оцінку його творчості [4, арк. 6].

Серед галичан з М. Коцюбинським найбільше зблизився В. Гнатюк, на чие запрошення український письменник приїжджав до с. Криворівні влітку 1910, 1911 і 1912 рр., де займався вивченням життя і побуту гуцулів. Листування між М. Коцюбинським і В. Гнатюком тривало майже чверть сторіччя з 1890-х рр., обидва діячі підтримували дружні стосунки до кінця свого життя [9, с. 36, 47]. Так, М. Коцюбинський із захопленням писав В. Гнатюкові про галицький край 30 грудня 1910 р. (за старим стилем): «Я, у свій час, з головою пірнув у Гуцульщину, яка мене захопила. Який оригінальний край, який незвичайний, казковий нарід» [19, с. 129]. М. Коцюбинський відверто писав 24 січня 1904 р.: «Тепер у Вас в Галичині такі таланти появились, що загоняють в кут наших українських. Просто радієш, як читаєш Стефаніка, Кобилянську, Мартовича» [1, арк. 33 зв.]. Письменник так полюбив край, що навіть загорівся бажанням купити ділянку («кусник») землі і разом із В. Гнатюком побудувати в с. Криворівні хату. Але через брак коштів задум не вдалося здійснити [19, с. 19].

У листах до В. Гнатюка М. Коцюбинський розглядав Галичину як невід'ємну частину України, що стала центром національного руху. На платформі української національної єдності письменник у листі від 30 квітня 1905 р. піддав критиці позицію галицького священника, з яким йому випадково довелося спілкуватися, що не цікавився національним життям на Наддніпрянщині. «Що нас, галичан, обходить ваша Україна? — відверто заявив священник М. Коцюбинському. — Ми маємо свої окремі завдання — служити галицькому народови, працювати для нашого галицького мужика. А України ми не знаємо і не цікавимо ся нею». Подібні погляди автор листа зовсім не вважав «унікальними» для галичан [1, арк. 41, 41 зв.]. Перебуваючи на Гуцульщині, він закликав місцеву інтелігенцію наполегливо працювати над українським національним усвідомленням мас, сприяти поглибленню зв'язків між Наддніпрянщиною і Галичиною. Наприклад, М. Коцюбинський радив надіслати привітання від львівських просвітніх товариств новоствореній чернігівській «Просвіті» 1905 р., що, за його словами, «підняло б духа, додало б охоти до праці» [1, арк. 47].

Прибувши до с. Криворівні 12 серпня 1910 р. по дорозі з лікування на о. Капрі, М. Коцюбинський прожив у селі 10 днів. З допомогою В. Гнатюка він збирав матеріали для художнього твору про Гуцульщину. Вивчення життя і побуту гуцулів наддніпрянський письменник продовжив 1911 р. (6–31 липня). Гуцульщина справила на письменника незабутнє враження, після повернення додому він написав повість «Тіні забутих предків», яку В. Гнатюк надрукував у перших номерах львівського журналу «Літературно-науковий вістник» за 1912 р. М. Коцюбинський востаннє приїхав до Галичини влітку 1912 р., зі Львова через с. Ворохту добрався до с. Криворівні, де продовжив збирати фольклорно-етнографічний матеріал. У листі до дружини він писав: «Оця робота так мене захопила, що навіть не можу бути спокійним і любоватися природою». Серед гуцулів його найбільше зацікавила родова помста, особливості подружнього життя тощо [9, с. 36, 38, 40].

З етнографічної погляду М. Коцюбинський допустив у «Тінях забутих предків» певні неточності, за які його, зокрема, піддав критиці Г.Хоткевич, але вони не знижують високої художньої вартості повісті. За її мотивами визначний кінорежисер С. Параджанов зняв однойменний фільм (1964 р.), що отримав світове визнання й численні нагороди на престижних кінофорумах. М.Коцюбинський мав намір

написати ще дві повісті з життя горян, що, можливо, разом із «Тінями...» повинні були становити трилогію. Але хвороба і передчасна смерть 1913 р. перекреслили творчі плани письменника [9, с. 38, 41]. У червні 1890 р. з М. Коцюбинським у м. Львові познайомився народовський діяч О. Барвінський, вони деякий час листувалися. О. Барвінський закликав письменника надсилати власні твори до Галичини, писати «про наш народ та наших земляків, що за кордоном проживають...» (лист від 21 вересня 1890 р.) [20, с. 41, 42].

Гуцульщиною зацікавився М. Грушевський, уродженець Холмщини, що на запрошення галицьких народоців восени 1894 р. переїхав до Галичини, де очолив новостворену кафедру української історії у Львівському університеті. 1902 р. український історик вперше з дружиною приїхав до с. Криворівні, а за кілька років купив там віллу з чудовим краєвидом, яку обладнав у гуцульському стилі. Вчений перевіз сюди зі Львова частину своєї бібліотеки, де щороку відпочивав і працював у літні місяці до 1914 р. На гуцульській віллі його застала Перша світова війна, Грушевські терміново виїхали до м. Києва. Дерев'яний будинок М. Грушевського спалили російські війська в роки війни. Лише в період незалежності України на околиці с. Криворівні, де стояла вілла видатного українського історика, було встановлено кам'яний меморіальний знак, а за 10 років урочисто відкрито Музей-садибу М. Грушевського. Як голова Наукового товариства ім. Шевченка М. Грушевський виділяв кошти для етнографічних експедицій на Гуцульщину, сприяв виданню з допомогою НТШ монографії В. Шухевича «Гуцульщина» [9, с. 42, 43].

Поступово вілла Грушевських стала місцем зустрічей і творчої праці ряду відомих українських вчених-істориків, письменників та митців. У с. Криворівні, яку В. Гнатюк влучно назвав «українськими Афінами», М. Грушевський разом з галичанами (І. Франком, В. Гнатюком, І. Крип'якевичем, О. Маковеєм та ін.) спілкувався з Ф. Вовком, Г. Хоткевичем, Є. Тимченком, В. Щербаківським, М. Жуком, Дмитром і Володимиром Дорошенками, Олександром Олесем, своїм братом Олександром Грушевським, Ф. Красицьким та деякими іншими діячами української науки і культури з Наддніпрянщини, які приїжджали на відпочинок [9, с. 42, 46]. Зокрема, с. Криворівню влітку 1901 і 1907 рр. відвідував харківський адвокат, автор брошури «Самостійна Україна» М. Міхновський, активний учасник політичного життя на Наддніпрянщині. Вперше М. Міхновський приїжджав на Гуцульщину влітку 1901 р., коли в с. Буркуті відпочивала Леся Українка, з якою він

зустрівся 1 серпня. На згадку про його другу поїздку на Гуцульщину залишився запис 27 липня 1907 р. у книзі відгуків у школі с. Жаб'є-Льці, яку завів директор Т. Кисілевський. Як «вдячний турист з Харкова (Україна Слобідська)» М. Міхновський подякував за «ласку і гостинність... по добрім вже відпочинку» [9, с. 34, 105].

На початку ХХ ст. в с. Криворівні побували відомі наддніпрянські діячі: бібліограф, історик, літературознавець і громадсько-політичний діяч В. Дорошенко (1904 р.), фольклорист, історик, етнограф В. Доманицький (1907 р.), літературознавець, письменник М. Могилянський (1912 р.), письменник Олександр Олесь (1912 р.) та ін. [9, с. 89, 90]. Експонати про перебування наддніпрянців у с. Криворівні зберігаються в Літературно-меморіальному музеї І. Франка (зокрема лавка, де сиділи Франкові гості, крісло-розкладачка, на якому відпочивав М. Коцюбинський та ін.). Зустріч з Гуцульщиною знайшла втілення в циклі поезій Олександра Олеся «На зелених горах» 1915 р., автор емоційно писав:

*Хоч злидні взяв гуцул до хати,
Хоч жити став в гнізді орла;
Але над ним природа-мати
З любов'ю руки простягла.
Там стали гори, як титани,
На варті волі і краси.
Там, наче сизі океани,
Шумлять незаймані ліси* [26, с. 215].

Багатолітні зв'язки з галичанами мав наддніпрянський антрополог, етнограф Ф. Вовк, який через репресії царизму після Емського указу був змушений емігрувати і назвав рувати з Росії, тривалий час проживав у Парижі. Він проводив широке листування з галицькими науковими і громадськими діячами, брав активну участь у діяльності НТШ. У листуванні з Ф. Вовком у 1891, 1900–1903 рр. Олександр Барвінський пропонував йому переїхати до Львова для активізації наукової роботи, але справа затягнулася, так і не була вирішена. На запрошення М. Грушевського та етнографічної комісії НТШ Ф. Вовк протягом 1903–1906 рр. проводив наукові дослідження на Гуцульщині й Бойківщині спільно з І. Раковським, З. Кузелею, І. Франком та ін. [22, с. 16]. Найбільшу увагу він приділив вивченню етнографічних груп гуцулів і бойків у Карпатах, про результати проведених досліджень неодноразово доповідав перед науковцями в м. Парижі й м. Петербурзі [11, с. 3, 4].

Яскравим прикладом творчої співпраці східноукраїнських діячів із галичанами на початку ХХ ст. стала діяльність Г. Хоткевича — письменника, мистецтвознавця, композитора, театрального діяча родом із Харкова. Своє перше оповідання «Грузинка» Г. Хоткевич опублікував у львівській «Зорі» 1897 р., а з виходом у світ наступного року «Літературно-наукового вістника» став одним з активних співробітників журналу. Він листувався з галичанами, від яких очікував підтримки в розвитку своїх українофільських поглядів. «...От уже другий рік, як я не прочитав ні однієї укр.(аїнської) книжки, — скаржився він В. Гнатюкові. — ...Я виключно живлюся російською літературою». І відверто просив: «...Допоможіть же міні, не кидайте на поталу виключно чужих літератур» [2, арк. 9 зв., 10]. Однак галичани виявляли в листуванні з Г. Хоткевичем пасивність, що підтверджує недатований лист до В. Гнатюка. Г. Хоткевич висловлював жаль, що «посилаючи вам свої речі, ніколи не бачу їх у друку і мене апатія обхоплює через се [...] у мене немає більш ніяких звязків з Галичиною, бо ніхто не хоче міні писати [...] хоч би знати, що твоя річ дійшла і то було б лекше. Їй-Богу, ви багато вимагаєте від нас, українців російських!» [2, арк. 14]. На початку 1906 р. Г. Хоткевич емігрував до Галичини, щоб уникнути арешту за участь у політичній боротьбі з російським царизмом під час революції 1905 р., проживав у м. Львові. Напередодні вимушеної еміграції він у листі до В. Гнатюка 16 грудня 1905 р. писав про «трус» в університетській бібліотеці, коли «жандармерія конфіскувала книжки», і з іронією зауважив: «Добре, хоч самого мене ще не конфіскувала...» [5, арк. 2].

Влітку 1906 р. на запрошення В. Гнатюка Г. Хоткевич переїхав на Гуцульщину, в с. Криворівню. Він жив у місцевого селянина, часто мандрував до сусідніх сіл, щоб вивчити народне мистецтво гуцулів, їхні звичаї і побут, як пізніше писав, «роззявив рота, прибувши на Гуцульщину, так із роззявленим ротом і ходив шість літ» [9, с. 125]. Захоплення Г. Хоткевича краєм знайшло відображення в художніх творах на гуцульську тематику (повість «Камінна душа», п'єси «Довбуш», «Гуцульський рік» та ін.). «Хто є Гуцул, — шукав відповідь на це питання Г. Хоткевич у нарисі “Гуцули й Гуцульщина”. — Наука мало говорить нам про його походження. [...] Він кров від крові, кість від кости українського народу. [...] Гуцули — се Божі діти, котрих не можна не любити... Ніде нема стільки повірок і суевірів, як тут... на Гуцульщині» [30, с. 3, 7, 12]. Г. Хоткевич популяризував кобзарське мистецтво, українську народнопісенну творчість, зокрема давав

десятки концертів (лише впродовж трьох місяців літа — осені 1906 р. — 83), під час яких чудово грав на бандурі [12, с. 132–134].

У с. Краснолілі Г. Хоткевич заснував Гуцульський театр, що протягом 1910–1912 рр. з успіхом виступав у багатьох містах Галичини, де зіграв десятки вистав. У театральній трупі виступали актори-аматори, переважно неписьменні селяни-гуцули [8, с. 7, 12, 15]. Режисером був О. Ремез — колишній артист Петербурзького імператорського театру, також політичний емігрант, до складу трупи входило понад 30 осіб [7, с. 5, 18–24]. Діяльність Гуцульського театру не припинялася після повернення в лютому 1912 р. Г. Хоткевича на Наддніпрянщину, який 1914 р. запросив акторів трупи на гастролі до міст Харкова, Одеси, Миколаєва, Херсона, Києва. Вистави мали успіх у глядачів, включаючи навіть столицю Російської імперії Москву, куди Г. Хоткевич поїхав із самодіяльними артистами. Організатори «гуцульських вечорів» продавали вироби народних умільців, працювали буфети, в яких відвідувачі мали змогу покуштувати страви гуцульської кухні [8, с. 19, 27]. У с. Краснолілі в Народному домі, де проходили вистави театру, відкрито Народний музей Гуцульського театру Г. Хоткевича.

Однак попри активізацію наддніпрянсько-галицьких взаємин на зламі XIX — XX ст., вони були далеко не безхмарні. «Ми, галичани, і наші братя на Україні, — писала львівська газета “Діло” в 1910 р., — як мало знаємо ми себе, як ріжнимо ся мовою, обичаями, як трудно порозуміти нам наше життя. Пора нам пізнати ся!» [24, с. 6]. Наддніпрянська «гілка» українського національного руху до 1917 р. значно поступалася в силі галицькій, перебувала під впливом федеративних поглядів М. Драгоманова і стала на самостійницькі позиції лише в роки української революції, тоді як перехід від федералізму до ідеї незалежної соборної Української держави в суспільній думці Галичини відбувся на зламі XIX–XX ст. По-друге, тактика наддніпрянських діячів була поміркованіша, натомість серед галичан чимраз більше утверджувалася думка про потребу рішучої боротьби за національно-державницькі ідеали [14, с. 248, 250]. По-третє, український рух на Наддніпрянщині, на відміну від галицького, не міг похвалитися масовістю, так і не вступив остаточно до Першої світової війни у фазу політизації («С»). Є. Чикаленко згадував, що їдучи на відкриття пам’ятника зачинателів нової української літератури І. Котляревському 1903 р. в одному потязі з м. Києва до м. Полтави, представники наддніпрянської інтелігенції жартома

казали: «Коли, боронь Боже, наш поїзд розіб'ється, то надовго припиниться відродження української нації...» [31, с. 238].

Поїздки наддніпрянських діячів на Гуцульщину об'єктивно сприяли зближенню двох «гілок» українського руху. Серйозні розходження в поглядах між галичанами і наддніпрянцями не зменшували прагнення до національної єдності, соборності. Причина цього явища, мабуть, полягає не тільки у сфері почуттів, ірраціонального чинника, але й у врахуванні суто прагматичних інтересів. Можна погодитися з твердженням сучасних дослідників, що роль Галичини в національному русі була багато в чому похідна від становища Наддніпрянщини, «Великої України». Галицькі русини не мали достатніх матеріальних та інтелектуальних ресурсів, щоб самостійно розв'язати ключові завдання національного руху — стандартизувати літературну мову на основі народнорозмовної, сформуванати власну цілісну національну концепцію історії [14]. Перечитуючи галицькі часописи, дослідник К. Студинський звернув увагу на те, що «в них не було нічого рівного по достоїнству» з передруками творів наддніпрянсько-українських авторів, «те саме можна сказати і про театр русько-галицький», репертуар якого був переважно східноукраїнський [3, арк. 94]. Ідентифікація з Наддніпрянщиною давала місцевим русинам шанс стати силою, що була здатна за кількістю населення і територіально протистояти домінантним у Галичині полякам [23, с. 144, 145].

Отже, на початку ХХ ст. Гуцульщина стала місцем для відпочинку і творчості видатних наддніпрянських письменників, учених і громадських діячів. Серед наддніпрянських українців, які приїжджали з Росії в цей мальовничий куточок краю у складі Австро-Угорщини, були Леся Українка, М. Коцюбинський, Ф. Вовк, М. Міхновський, Олександр Олесь та ін. Позитивні враження від перебування на Гуцульщині вони відобразили в літературних і наукових творах. Найближче з життям гуцулів познайомилися М. Грушевський і Г. Хоткевич, що на тривалий час переїхали до Галичини. Перший з них придбав у с. Криворівні будинок, де щороку влітку відпочивав (до нього нерідко приїжджали наддніпрянські й галицькі діячі), а другий заснував знаменитий Гуцульський театр. Безперечно, поїздки наддніпрянських діячів на Гуцульщину засвідчили тенденцію до поглиблення наддніпрянсько-галицьких взаємин напередодні Першої світової війни (як правило, раніше вони здійснювалися через листування і публікацію праць наддніпрянських авторів у Галичині).

Однак контакти між українськими діячами обабіч австро-російського кордону не набули масового характеру як через об'єктивні (зокрема відмінність політичної культури, брак коштів, цензурні перешкоди в Росії та ін.), так і суб'єктивні причини.

Джерела та література

1. Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі – ЦДАІЛ України). – Ф. 309 Наукове товариство ім. Шевченка, м. Львів. – Оп. 1. – Спр. 2272. – 69 арк.
2. ЦДАІЛ України. – Ф. 309. – Оп. 1. – Спр. 2284. – 15 арк.
3. ЦДАІЛ України. – Ф. 362 Студинський К. – академік. – Оп. 1. – Спр. 120. – 75 арк.
4. Львівська національна наукова бібліотека (далі – ЛННБ) ім. В. Стефаника НАН України. Відділ рукописів. – Ф. 29 Возняк М. – Од. зб. 100. – 20 арк.
5. ЛННБ ім. В. Стефаника НАН України. Відділ рукописів. – Ф. 34 Гнатюк В. – Од. зб. 590. – 17 арк.
6. Національна бібліотека України ім. В. Вернадського НАН України. Інститут рукописів. – Ф. 114 Товариство «Просвіта». – Од. зб. 149. – 1 арк.
7. Арсенич П. Гуцульський театр Гната Хоткевича / Петро Арсенич. – Коломия, 1993. – 32 с.
8. Арсенич П. Гуцульщина у творчості Гната Хоткевича: До 90-річчя від дня створення Г. Хоткевичем самодіяльного Гуцульського театру / Петро Арсенич. – Івано-Франківськ, 2000. – 95 с.
9. Арсенич П. Криворівня в житті і творчості українських письменників, діячів науки й культури / Петро Арсенич. – Івано-Франківськ, 2000. – 152 с.
10. Арсенич П. Леся Українка на Гуцульщині / Петро Арсенич. – Івано-Франківськ, 2006. – 28 с.
11. Бурдуланюк В. Федір Вовк і Галичина / Василь Бурдуланюк // Вісник Прикарпатського університету. Історія. – Івано-Франківськ, 2010. – Вип. 17. – С. 3–6.
12. Бурдуланюк В. Гнат Хоткевич і Галичина / В. Бурдуланюк, Г. Бурдуланюк // Галичина. Всеукраїнський науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. – Івано-Франківськ, 2010. – № 17. – С. 132–136.
13. Возняк М. До зв'язків М. М. Коцюбинського з Галичиною / Михайло Возняк // Записки історичного та філологічного факультетів Львівського державного університету ім. І. Франка. – Львів, 1940. – Т. I. – С. 149–202.
14. Грицак Я. Від федеративності до самостійництва: до еволюції української політичної думки наприкінці XIX – на початку XX ст. / Ярослав Грицак // Другий міжнародний конгрес україністів. Львів, 22–28 серпня 1993 р. Доповіді і повідомлення. Історія. – Львів, 1994. – Ч. I. – С. 248–257.
15. Із невідомого листування Миколи Лисенка з галичанами / упоряд. Г. Бернацька // Записки НТШ. Праці музикознавчої комісії. – Львів, 1993. – Т. ССХХVI. – С. 244–264.

16. Качмар Л. Галичина в політичному житті наддніпрянських емігрантів на початку ХХ століття / Людмила Качмар. — Львів : Астролябія, 2002. — 155 с.

17. Качмар Л. С. Наддніпрянська політична еміграція в Галичині 1900—1914 рр. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / Л. С. Качмар. — Львів, 1997. — 19 с.

18. Коляда І. Цензурна політика російського самодержавства в «українському» питанні (до історії відносин М. Коцюбинського з органами цензури) / Ігор Коляда // Український історичний журнал. — К., 2012. — № 2. — С. 58—72.

19. Коцюбинський М. Листи до Володимира Гнатюка (3 передмовою і поясненнями В. Гнатюка) / Михайло Коцюбинський. — Львів, 1914. — 167 с.

20. Листи до Михайла Коцюбинського. — Т. I : Айхельбергер-Гнатюк / упорядкув. та комент. В. Мазного ; вступ. стаття В. Шевчука. — К., 2002. — 368 с.

21. Лотоцький О. Сторінки минулого / Олександр Лотоцький. — Варшава, 1932. — Ч. 1. — 288 с.; 1933. — Ч. 2. — 488 с.

22. Матеріали до життєпису Федора Вовка. Листування Федора Вовка з Ол. Барвінським (в рр. 1891 і 1900—3) / подав К. Студинський. — [Б. м., б. р.]. — 23 с.

23. Мудрий М. Формування новочасної національно-політичної культури українського суспільства Галичини (проблема зовнішніх моделей) / Мар'ян Мудрий // Вісник Львівського університету. Серія історична. — Львів, 2003. — Вип. 38. — С. 115—147.

24. Новинки. Виміна дітей з Україною // Діло. — 1910. — Ч. 261. — 10 (23) жовтня. — С. 6.

25. Олесницький Є. Сторінки з мого життя / Євген Олесницький / упоряд. М. Мудрий, Б. Савчик ; авт. вступ. ст. О. Аркуша. — Львів, 2011. — 432 с.

26. Олесь Олександр Твори в 2-х т. / Олександр Олесь / упоряд., авт. передм. та приміт. Р. П. Радишевський. — К., 1990. — Т. 1. — 960 с.

27. Райківський І. Взаємини українських діячів Галичини і підросійської України на початку ХХ ст. / Ігор Райківський // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. — Львів, 2015. — Вип. 26. — С. 117—132.

28. Райківський І. Ідея української національної єдності в громадському житті Галичини ХІХ століття: монографія / Ігор Райківський. — Івано-Франківськ, 2012. — 932 с.

29. Українка Леся. Збір. творів у 12 т. / Леся Українка. — Т. 1. Поезії / упоряд. та прим. Н. О. Вишневської. — К., 1975. — 448 с.

30. Хоткевич Г. Гуцули й Гуцульщина / Гнат Хоткевич. — Джерсі-сіті, 1920. — 32 с.

31. Чарнецький С. Нарис історії українського театру в Галичині / Степан Чарнецький. — Львів, 1934. — 253 с.

32. Чикаленко Є. Спогади (1861—1907) / Євген Чикаленко. — Львів, 1925. — Ч. II. — 139 с.

«ФЕСТИВАЛЬ РІВНОСТІ» 2016 Р. У ЛЬВОВІ: МІЖ ЄВРОІНТЕГРАЦІЄЮ І СЕКУЛЯРИЗАЦІЄЮ

У статті автор розкриває перебіг подій навколо проведення у м. Львові впродовж 19–20 березня 2016 р. так званого «Фестивалю рівності», який намагалися організувати представники ЛГБТ-спільнот. З'ясовуються причини, чому праворадикальні угруповання зірвали фестиваль, визначається громадський резонанс події як у вітчизняному, так і в європейському суспільних просторах.

Ключові слова: «Фестиваль рівності», м. Львів, ЛГБТ-спільнота, євроінтеграція.

Актуальність досліджень передусім диктує час. У сучасних умовах руйнації традиційних архетипів, на наш погляд, історикам-науковцям вартує інтенсивніше використовувати метод історичної екстраполяції при аналізі суспільних процесів сьогодення. Не варто забувати, що історик-науковець — це також і «жрецька» професія, що покликана роз'яснювати особливості епохи, застерігаючи тим самим від характерних загрозливих тенденцій.

Ми вважаємо, що на сучасному етапі євроінтеграції українське суспільне середовище зіткнулося з вираженою проблемою секуляризації, що виявляється передусім у поширенні гендерної ідеології, толерації ЛГБТ (лесбіянки, гомосексуалісти, бісексуали, трансгендери) мислення тощо. Як повідомляв «Урядовий портал» (єдиний веб-портал органів виконавчої влади України) від 14 березня 2016 р., Міністерство юстиції України для реалізації Національної стратегії у сфері прав людини готує законопроект, покликаний легалізувати в Україні одностатеві цивільні партнерства. Також у Міністерстві юстиції вказали на вірогідні зміни до Конституції України, оскільки текст заяви Мін'юсту говорить про «конституційне право партнера несвідчення проти свого партнера», що своєю чергою дисонує з положенням чинної Конституції [1].

До слова, у країнах, де легалізовано одностатеві «шлюби», ЛГБТ-лобі в досягненні цього завжди використовували одну і ту ж саму

покрокову стратегію: переконання суспільства в тому, що гендерна ідеологія — це наукова теорія, ухвалення законів про недискримінацію представників ЛГБТ за ознакою статевої орієнтації чи гендерної ідентичності, легалізація одностатевих цивільних партнерств і, нарешті, легалізація одностатевих «шлюбів». В Україні поступово запроваджується гендерна індоктринація у вишах під виглядом викладання наукової теорії і внесено антидискримінаційну поправку, яка забороняє дискримінацію за статевою ознакою, статевою орієнтацією та гендерною ідентичністю [1].

Предметом цієї наукової статті виступають події навколо спроби проведення у м. Львові впродовж 19–20 березня 2016 р. так званого «Фестивалю рівності». Автор з'ясовує, чому зірвали фестиваль праворадикальні угруповання, визначає громадський резонанс події як у вітчизняному, так і в європейському суспільних просторах.

31 березня 2016 р. в м. Києві в Українському незалежному інформаційному агентстві новин відбулася прес-конференція щодо затвердженого Кабінетом Міністрів України 23 листопада 2015 р. Плану заходів з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 р. Прес-конференцію ініціювала громадська організація «Інститут генези життя та Всесвіту» під керівництвом Валерія Решетинського, який одночасно є головою Національного українського євангелічного альянсу. Під час конференції кандидати технічних, юридичних, медичних, філософських та економічних наук в один голос заявили, що реалізація гендерної політики (зокрема заходів, прописаних у Стратегії) несе загрозу фундаментальним цінностям та природним правам громадян.

Вчені занепокоєні тим, що українські громадяни не були поінформовані належно ні щодо справжніх мотивів, ні щодо наслідків реалізації планів, прописаних у Національній стратегії, таких як: розробка законопроекту про легалізацію одностатевих шлюбів; забезпечення покарання за злочини, вчинені з мотивів нетерпимості за ознаками сексуальної орієнтації і транссексуальності. «Практика всіх країн, де легалізовано одностатеве партнерство, — відзначають науковці, — показує, що все починається з вимог представників ЛГБТ усунути дискримінацію, згодом доходить до легалізації одностатевих шлюбів» [3].

Кандидат технічних наук, директор Інституту генези за життя та Всесвіту, голова Національного українського євангелічного альянсу

Валерій Решетинський у своєму виступі зокрема зазначив: «ЛГБТ мислення повністю знищує поняття людської гідності, сімейних цінностей, штовхає суспільство у прірву морального примітивізму та розбещення. То невже заради хворобливої, сексуально-стурбованої купки людей, яких всього 1–2 %, суспільство повинне повністю переформувати свій устрій, сім'ю, освіту, виховання дітей на абсолютно ненауковий і хибний лад? Наші Президенти під час інавгурації кладуть руки одночасно на Конституцію та Євангеліє як основи непорушності закону Божого і закону України» [3].

Врешті, вчені направили відкритого листа до Президента, Прем'єр-міністра та Голови Верховної Ради України, Голови конституційної комісії, народних депутатів та голів парламентських фракцій і депутатських груп та закликали їх виконувати свій обов'язок перед народом щодо підтримки і захисту інституту сім'ї і традиційних сімейних цінностей в Україні.

Як відомо, 19 та 20 березня 2016 р. у м. Львові планувалося провести так званий «Фестиваль рівності», до організації якого мали безпосередній стосунок громадські організації «Музей ідей» та клуб «Underground». За інформацією сайту фестивалю, мали провести також пішохідний квест «ЛГБТ-Львів». Враховуючи той факт, що у християн, які дотримуються григоріанського календаря, 20 березня — це Вербна неділя, а для християн, які дотримуються юліанського календаря, 19 березня — це субота першої неділі Великого посту, антихристиянський та провокаційний характер цієї акції видавався безсумнівним [17].

Українська громадська організація «Варта Руху» назвала запланований марш ЛГБТ-спільноти в м. Львові провокацією кремлівських сил. На думку громадських активістів, цей фестиваль виглядає актом гібридної війни Кремля проти України, а його проведення має дуже велику вірогідність перерости в силові сутички. Напередодні загальнонаціонального референдуму в Нідерландах з питання асоціації України з ЄС (відбувся 6 квітня 2016 р. — О. Є.) сутички у Львові, які на 100% буде презентовано на Заході як гомофобні виступи, зіграють тільки на користь політики В. Путіна в Україні. Представники громадської організації «Варта Руху» звернулися з вимогою до міського голови Львова Андрія Садового та депутатського корпусу Львівської міської ради заборонити проведення так званого «Фестивалю рівності Львів 2016». Крім того,

було ухвалено рішення звернутися до Кабінету Міністрів України та Верховної Ради України з вимогою призупинити підготовку законодавства про легалізацію в Україні одностатевих партнерств і повністю відмовитися від цієї ідеї [10; 4].

Своєю чергою літературно-просвітницький проект «Дух нації» 15 березня 2016 р. ініціював збір підписів (спеціальну петицію) до міського голови міста Львова та депутатів львівської міської ради вжити заходів, щоб не допустити проведення так званого «Фестивалю рівності», аби уникнути суспільних збурень і негативного іміджу міста Львова. Як уважають активісти, Галичина завжди вирізнялася традиційними та консервативними поглядами щодо інституту сім'ї і принципів виховання молодого покоління [13].

Обурення наміром проведення у м. Львові 19–20 березня 2016 р. «Фестивалю рівності» висловили також представники Народного руху України (далі — НРУ). Рухівці поділяють думку, що проведення такого фестивалю буде актом гібридної війни Кремля проти України, а вірогідні сутички в м. Львові антиукраїнська пропаганда висвітлить як прояв радикальної гомофобії, і їх використають для того, щоб перешкодити дальшому зближенню України та ЄС. НРУ висловив також протест проти політики українського уряду, який розробляє законодавство про легалізацію в Україні одностатевих партнерств. Досвід країн Заходу, де подібні «шлюби» було легалізовано, вказує на те, що легалізація одностатевих партнерств — це попередній крок до легалізації одностатевих «шлюбів». Така поведінка українського уряду, на думку НРУ, становить серйозну загрозу для національної безпеки України [6].

З різким осудом проведення у м. Львові в перший тиждень Великого посту «Маршу рівності» виступила також львівська міська громадська організація «Українська молодь — Христові», про що зазначалося у листі міському голові міста Андрієві Садовому. Представники громадської організації поділяють думку митрополита Української греко-католицької церкви (далі — УГКЦ) Ігоря (Возньяка), який визначив прагнення жити в суспільстві, де існує діалог і відсутнє насильство, але є категоричним противником життя в суспільстві, «в якому є діалог з гріхом» [8].

Під час сесії Львівської міської ради капелан-священнослужитель Павло Дроздяк озвучив заяву УГКЦ на чолі з архієпископом Львівським Ігорем (Возньяком) щодо «Фестивалю рівності»: «Ми

із великим занепокоєнням дізнались про фестиваль рівності. Це подія, яка за словами організаторів, об'єднає людей у різноманітності та єдності у боротьбі з упередженням та дискримінацією», – йшлося у зверненні. Капелан П. Дроздяк зазначив, що УГКЦ пишається, що Львів відкритий для світу: «Наше місто в останні роки стало містом зустрічі і креативу. Це приклад співіснування різних культур релігійних, християнських конфесій. Це скарбниця справжніх цінностей». За словами священнослужителя, сьогодні перед львів'янами стоїть завдання зберегти місто і реалізувати європейські цінності, збудовані на засадах рівності та свободи. Однак принцип рівності не допускає суперечливості зі свободою і разом з нею дає змогу кожній людині реалізувати своє право на індивідуальність. «Свобода – Божий дар, однак, обираючи гріх, людина втрачає свободу, а біль від скоєного провокує її до того, щоб будувати ідеологію своєї правоти і оправдовувати гріх. Сьогодні ми, як церква, звертаємо увагу до Фестивалю рівності “Львів 2016” та закликаємо бути максимально обережними», – наголосив капелан. Він нагадав слова блаженнішого Святослава, що гомосексуальна поведінка є важким гріхом. ... За словами отця П. Дроздяка, Церква не критикує, не звинувачує когось, а проповідує правду, яка для декого є болючою: «Церква завжди виступає проти гріха, захищаючи особу. До чого ми сьогодні відкриваємо Львів, щоб дати можливість відчутти свободу, правду, чи щоб інфікувати наше суспільство, можливо, ще однією раковою пухлиною, яка неминуче призведе до його руйнування? Ми проти, щоб жити у суспільстві, у якому є діалог з гріхом». Саме тому УГКЦ просить А. Садового вжити всіх заходів для збереження миру, поваги та справжніх християнських цінностей у місті і не допустити провокацій, кровопролиття, масових безладів, компрометації міста в очах світової громадськості [2].

Врешті 18 березня 2016 р. Львівська міська рада у зв'язку з клопотанням поліції та заходами безпеки, а також через подання заявок одразу від кількох організацій (крім ЛГБТ-спільноти, представників з «Правого сектору», ГО «Фронтера», ГО «Сокіл», «Волонтерського куреня», Добровольчого руху «ОУН», ГО «Білі Горвати») направила позов до Львівського окружного адміністративного суду про заборону проведення 19 березня 2016 р. на проспекті Свободи перед Оперним театром будь-яких громадських акцій [9]. Того ж дня Львівський окружний адміністративний суд

заборонив проведення 19 березня 2016 р. громадських акцій на площі перед Оперним театром (проспект Свободи) [16].

Втім через заборону суду проводити масові акції біля Оперного театру організатори відмовились від ЛГБТ-квесту, але виявили готовність провести митецькі заходи в готелі «Дністер», де врешті зібралось близько десяти учасників фестивалю. У готелі ЛГБТ-представники облаштували виставку, присвячену захистові прав жінок, сексуальних та національних меншин. Одна з організаторів фестивалю, керівник громадської організації «Інсайт» Олена Шевченко зауважила, що через заборону суду на проведення будь-яких масових заходів на проспекті Свободи активісти скасували ЛГБТ-квест і обмежилися виставкою антидискримінаційних плакатів, літературним вечором та переглядом фільмів. ЛГБТ-активістка назвала фестиваль «культурною платформою», що за її словами дає можливість говорити про нерівність прав і дискримінацію [18].

Щоправда, вже за півгодини після відкриття фестивалю до готелю «Дністер» у м. Львові, назву якого з міркувань безпеки спершу не називали, зійшлися представники правих організацій, а також молодики в спортивних костюмах і балаклавах, які згодом заблокували учасників ЛГБТ-фестивалю у готелі.

Врешті, виставку ЛГБТ-спільноти в готелі «Дністер» також було зірвано. Причому не лише через вищеназваний бойкот, але передусім через кілька анонімних повідомлень про нібито замінування готелю, де відбувалися події фестивалю й проживали його учасники. Водночас поліція Львівської області не підтвердила інформацію, що в готелі, де проходив фестиваль ЛГБТ-спільноти, виявлено вибуховий пристрій. Оперативні служби, вибухотехніки та кінологи також не віднайшли вибухівки. Згодом учасників заходу вивели з готелю і вивезли на автобусах. При цьому представники правих організацій, які зібралися біля готелю, підривали петарди і кидали каміння в бік автоколонни [19].

Разом з тим, мер м. Львова Андрій Садовий заявив, що події пов'язані із заборною «Фестивалю рівності» у центрі міста, стали наслідком добре спланованої операції з дискредитації міста та України в очах міжнародних інстанцій. На думку А. Садового, судові рішення про заборону проведення масових заходів як для учасників «Фестивалю рівності», так і для їхніх противників біля Оперного театру було правильне [11].

Своєю чергою заступник голови Верховної Ради України Оксана Сироїд в ефірі каналу «112 Україна» відзначила, що в агресивних діях під час ЛГБТ-фестивалю у м. Львові винні не так праворадикали, як бездіяльні правоохоронці. «У мене є величезне питання до органів правопорядку, — зауважила вона, — які чомусь не затримали жодного з тих, хто настільки брутально і вульгарно себе вів по відношенню до людей. Вони не були затримані, серед них провели роз'яснювальну роботу і їх відпустили. Якщо чесно, я вважаю найбільшою провокацією саме такі дії органів правопорядку. Тому що ніхто не може бути впевнений у своїй безпеці» [15]. До слова, засудив напад на активістів ЛГБТ у м. Львові міністр закордонних справ Павло Клімкін. «Ненависть підриває єдність України. Толерантність і недискримінація роблять Україну сильнішою», — зазначив міністр [7].

20 березня 2016 р. народні депутати України міжфракційного об'єднання (далі — МФО) «Єврооптимісти» розповсюдили заяву, в якій відзначалося: «Право вільно збиратися та обговорювати будь-які питання, в тому числі щодо прав ЛГБТ, гарантоване Конституцією України, а Верховна Рада нещодавно заборонила у Трудовому кодексі дискримінацію за ознакою сексуальної орієнтації». Представники МФО «Єврооптимісти» закликали органи правопорядку «гарантувати безпеку учасників акцій ЛГБТ-спільноти, а органам місцевого самоврядування — створити відповідні умови для їх проведення» [12].

Директор представництва міжнародної правозахисної організації «Amnesty International» в Україні Тетяна Мазур в інтерв'ю німецькій міжнародній громадській телерадіокомпанії «Deutsche Welle» висловила припущення, що напад невідомих молодиків у масках на учасників «Фестивалю рівності» у Львові 19 березня 2016 р. був частково спричинений заявами міської влади: «З боку адміністрації міста говорили про недоцільність проведення фестивалю, були також дуже негативні коментарі від представників церкви. І як наслідок таких заяв ми побачили прояви насильства з боку певних праворадикальних груп». «... Коли немає адекватного розслідування і покарання, засудження таких дій з боку представників влади, навпаки, є заяви, в яких є негатив щодо ЛГБТ, вони заохочують праворадикалів діяти так, як вони діють», — вважає Т. Мазур.

На думку правозахисниці, випадки насильства на ґрунті гомофобії типові для України, і для прикладу вона навела минулорічну ситуацію в м. Одесі. (У серпні 2015 року мерія Одеси відмовилася прийняти

заявку на проведення «Маршу рівності», а суд заборонив проведення маршу. Після рішення активістів провести фестиваль квір-культури праворадикали закидали приміщення, де проходив захід, петардами) [14].

Зауважмо, що події навколо проведення «Фестивалю рівності» в м. Львові викликали значний резонанс у середовищі європейських дипломатичних кіл. Так, посол США в Україні Джеффри Пайєтт висловив жаль з приводу зриву фестивалю у Львові. «Погана новина, що “Фестиваль рівності” у м. Львові не зміг відбутися через насильницькі протести. Прояви нетерпимості у м. Львові суперечать європейському майбутньому, заради якого українці так багато пожертвували», – наголосив посол.

Посол Великобританії в Україні Джудіт Гоф також заявила про підтримку ЛГБТ-спільноти. «ЛГБТ-людям в Україні нелегко. Подивіться на рівень насильства проти геїв, напади відбуваються часто. Та і моделей для наслідування українці не мають. Не знаю, чи то рівень насильства проти геїв зріс, чи про це просто стали більше повідомляти ЗМІ», – зазначила дипломат. Водночас Д. Гоф відзначила хоробрість активістів сексуальних меншин в Україні оскільки вони свідомо йдуть на великі ризики [14]. Стурбованість неповагою до прав секс-меншин в Україні, висловило також посольство Норвегії. Дипломати висловили подив, що місцеві органи влади не провели достатніх запобіжних заходів, та закликали надати повний і прозорий звіт про події 19 березня у м. Львові. «Львів є містом, – відзначають норвезькі дипломати, – яке говорить про себе як про місто, “відкрите для світу”, і показує себе як зразок для європейської інтеграції України. Події, які відбулися 19 березня, не можуть не кидати тінь на цей образ» [5].

Ми вважаємо, що події навколо проведення «Фестивалю рівності» в м. Львові 19–20 березня 2016 р. видаються симптоматичними (на гадці схожі події в м. Одесі в серпні минулого року, нещодавній фестиваль рівності 14 травня 2016 р. в м. Києві та запланований на червень цього року фестиваль у м. Дніпропетровську). Висловімо до певної міри сміливе припущення: – йдеться вже не про ситуативність, збіг обставин, а про стійку тенденцію. Очевидно, що європейське соціокультурне середовище, історично християнське, в сучасних умовах здатне «імпортувати» не лише демократичні цінності, а й характерні секуляризаційні ознаки. Тривожить той факт, що не завжди

українській владі вдається розрізняти ці характерні виклики, і явище євроінтеграції нерідко сприймається однобоко, некритично, нерідко глорифіковано. Звідси законодавча лібералізація Трудового кодексу України щодо недискримінації ЛГБТ-спільнот, проекти зміни до Конституції України в галузі прав і свобод людини і громадянина, низка інших новацій, які змогли б наблизити правове поле України до європейських стандартів. Щоправда, існує й інший складник проблеми. Некоректне ставлення до ЛГБТ-спільнот у сучасному українському громадському просторі цілком вірогідно опоненти сприйматимуть як можливість компрометації європейських устремлінь українців назагал. Очевидно, що українцям ще вартує навчитися розрізняти позитиви і виклики європейського соціокультурного простору.

Джерела та література

1. В уряді офіційно визнали, що готують легалізацію одностатевих цивільних партнерств. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://catholicnews.org.ua/v-uryadi-oficiyno-viznali-shcho-gotuyut-legalizaciyu-odnostatevih-civilnih-partnerstv>

2. Від Садового вимагають заборонити Фестиваль рівності. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://zik.ua/news/2016/03/17/vid_sadovogo_vumagayut_zaboronyty_festyval_rivnosti_681890

3. Вчені б'ють на сполох. На Україну чекають масштабні проблеми через нову «гендерну» політику уряду. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://catholicnews.org.ua/vcheni-byut-na-spoloh-na-spoloh-na-ukrayinu-chekayut-masshtabni-problemi-cherez-novu-gendernu-politiku-uryadu>

4. ГО «Варта Руху» ініціює спільне підписання від громадськості Львова звернення до міського голови з вимогою заборонити проведення ЛГБТ-квесту у Львові — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://catholicnews.org.ua/go-varta-ruhu-iniciyuie-spilne-pidpisannya-vid-gromadskosti-lvova-zvernennya-do-miskogo-golovi-z>

5. Заява щодо нападу на «Фестиваль Рівності у Львові-2016» / Statement on the attack on «Equality Festival Lviv-2016». — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.norway.com.ua/News_and_events1/Statements/Statement-on-the-attack-on-Equality-Festival-Lviv-2016/#.VvWmztKLTIU

6. Зупинимо антиукраїнські провокації! — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://catholicnews.org.ua/zupinimo-antiukrayinski-provokaciyi>

7. Клімкін засудив напад на активістів ЛГБТ у Львові. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://espresso.tv/news/2016/03/20/klimkin_zasudyv_napad_na_lgbt_aktyvistiv_u_lvovi

8. ЛМГО «Українська молодь – Христові»: наміри ЛГБТ-спільнот провести «Марш рівності» у Львові є добре продуманою провокацією. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://catholicnews.org.ua/lmgo-ukrayinska-molod-hristovi-namiri-lgbt-spilnot-provesti-marsh-rivnosti-u-lvovi-ie-dobre>

9. ЛМР подала позов у суд про заборону проведення завтра на просп. Свободи будь-яких акцій. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://catholicnews.org.ua/lmr-podala-pozov-u-sud-pro-zaboronu-provedennya-zavtra-na-prosp-svobodi-bud-yakih-akciy>

10. Львівська ГО «Варта Руху» вважає ЛГБТ Фестиваль у Львові провокацією кремлівських сил. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://catholicnews.org.ua/lvivska-go-varta-ruhu-vvazhaie-lgbt-festival-u-lvovi-provokaciiyu-kremlivskih-sil>

11. Напад на «Фестиваль рівності» був спланований, – Садовий. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://espreso.tv/news/2016/03/20/quotnapad_na_quotfestival_rivnostiquot_buv_splanovanyuquot_sadovyy

12. Нардепи: Фестиваль рівності у Львові зірвали через пасивність влади та поліції. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.pravda.com.ua/news/2016/03/20/7102709/>

13. Петиція: не допустити проведення у Львові комплексу заходів, аносованих ЛГБТ-спільнотою. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://catholicnews.org.ua/peticiya-ne-dopustiti-provedennya-u-lvovi-kompleksu-zahodiv-anonsovanih-lgbt-spilnotoyu>

14. Садовий: «Напад на «Фестиваль рівності» був спланований». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://wz.lviv.ua/ukraine/164438-u-lvovi-zablokuvaly-uchasnykiv-lhbt-festyvaliu>

15. Сироїд назвала провокацією поведінку правоохоронців на «Фестивалі рівності». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://gazeta.ua/articles/politics/_siroyid-nazvala-provokaciyeyu-povedinku-pravoohoronciv-na-festivali-rivnosti/686363

16. Суд заборонив ЛГБТ ходу у Львові. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://catholicnews.org.ua/sud-zaboroniv-lgbt-hodu-u-lvovi>

17. У Львові на перший тиждень великого посту готують християнофобну ЛГБТ провокацію. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://catholicnews.org.ua/u-lvovi-na-pershiy-tizhden-velikogo-postu-gotuyut-hristyanofobnu-lgbt-provokaciyu>

18. У Львові зірвали проведення ЛГБТ-фестивалю. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.radiosvoboda.org/content/article/27623385.html>

19. Фестиваль рівності: вибухівки в готелі не знайшли. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.bbc.com/ukrainian/society/2016/03/160319_lviv_hotel_lgbt_or

ЗАМОК У ГАЛИЧІ

У статті на основі першоджерел та доробку вітчизняних і зарубіжних істориків висвітлено історію замку княжого Галича. Коротко схарактеризовано основні віхи в його будівництві та роль в обороні й суспільно-політичному житті краю.

Ключові слова: замок, фортеця, твердиня, оборонна споруда, татари, турки, шляхта.

Історія Галицького замку найбагатша і найцікавіша з усіх прикарпатських замків. Не дивно, що його минулим давно зацікавилися як вітчизняні, так і зарубіжні історики. Першими на порядок денний проблему минувшини Галицького замку поставили польські дослідники М. Балінський і Т. Ліпінський, які в науковий обіг ввели про нього відомості з королівських люстрацій за 1627, 1661 і 1767 рр. [37, с. 697–699].

Побічно долі Галицького замку торкнувся 1882 р. польський краєзнавець Б. Розвадовський. Він у розвідці про м. Галич переповів дані попередніх дослідників [40, с. 15–18]. Так само порушеної проблеми діткнувся А. Шарловський [41, с. 343–344]. Спеціальну статтю про Галицький замок першим з польських дослідників написав О. Чоловський [38, с. 18–20].

З українців піонером дослідження дністровської фортеці в м. Галичі був А. Петрушевич [28, с. 551, 552]. За радянської доби дослідження історії твердині над р. Дністром продовжив В. Грабовецький [16, с. 30, 32, 34].

За роки незалежності справи дослідження літопису твердині над р. Дністром пішли дещо краще: помічено зрушення в його дослідженні. В науковий обіг введено ряд нових даних, які проливають світло на минувшину Галицького замку. Посильний внесок у його дослідження зробили В. Грабовецький [17, с. 32, 126–133], І. Драбчук [18, с. 123, 124], О. Мацюк [23, с. 108], Г. Мунін, Х. Роглев, О. Гаца [24, с. 74–78], Т. Палков [26, с. 44–48], І. Сварник [31, с. 94], М. Паньків [27, с. 204], З. Федунків [35, с. 57–73] і В. Харитон [36, с. 8–12]. З опублікованих матеріалів, в який

мова йде про Галицький замок, найповнішою є стаття К. Тимус [34, с. 196–202].

Щоправда, досі немає розвідки, в якій було б узагальнено підсумки багаторічних досліджень про один з найбільш обороноздатних не тільки на Прикарпатті, але й у Галичині замок. Отже, метою цієї публікації є якнайповніше відтворити літопис твердині над р. Дністром на основі здобутків попередників і введення в науковий обіг нових першоджерел.

Витоки Галицького замку сягають княжої доби. Такої думки дотримуються як польські, так і українські дослідники. З українських вчених і краєзнавців цю версію підтримують О. Котляр, В. Грабовецький, І. Креховецький, Ю. Мусякевич та ряд інших [16, с. 30, 34; 17, с. 113–133; 21, с. 79; 22, с. 216–218].

Т. Палков стверджує, що замок у м. Галичі вперше згадується 1114 р. На той час Галицький замок являв собою дерев'яну споруду. Первісними укріпленнями княжого замку були дворядний дерев'яний частокіл, що утворював одну оборонну стіну завширшки 1,24 м, та земляні вали. Їх виявила експедиція під орудою архітектора-археолога Юрія Лукомського та Василя Петрика [23, с. 108; 26, с. 46; 33, с. 290]. На території княжого замку містилася і княжа криниця. Т. Палков подає цікаву легенду про неї. Він пише: «Один із тутешніх правителів не захотів віддати ворогам оточену фортецю. Їжі вистачало, а запаси води вичерпувалися. І тоді вийшов князь з почтом на високий берег, витяг меч і почав встромлювати його в землю, з глибин якої потекла вода. Залога фортеці була врятована від спраги, вороги не здобули міста, а джерело, яке князь наказав розчистити і обкласти каменем, відтоді почало називатися Княжою криницею» [26, с. 44–45].

Польський хроніст Я. Длугош теж зазначає, що замок дуже давній, але хто його збудував і коли і який слід фортеця залишила в історії краю, — це все оповите таємницею, адже від старого княжого замку не залишилося ніякого сліду. Отже автор натякає, що замок існував у княжу добу [40, с. 16].

В польських хроніках перша згадка про Галицький замок є в літописця Я. Длугоша. Він пише, що 1186 р. Галицький замок у боротьбі за князівській престол здобув син Андрій угорського короля Бели III. В ньому два роки поспіль розташовувався угорський гарнізон. 1188 р. після довгої облоги угорці здалися на милість Володимирові [40, с. 16]. 1215 р. цей замок здобув князь Мстислав

Мстиславович і з нього вигнано угорського королевича Коломана з військовою дружиною. Як ціле місто замок дощенту зруйнували татаро-монголи восени 1240 р. [40, s. 16].

Його, ймовірно, зразу відбудували, адже польський історик Є. Геленіуш у праці «Розмова про польську корону» твердить, що Галицький замок був ключем Південної Русі. За короля Людовіка тут у замку була найголовніша військова залога, яку по його смерті звідси виперли [19, с. 57; 20, с. 47; 37, s. 694].

Княжий Галицький замок, як і кожна тогочасна оборонна споруда, мав надзвичайно вигідне з погляду військової стратиграфії місцезнаходження. З півночі, заходу і сходу тут були голі круті схили. З півдня його захищав глибокий рів штучного походження. Центральна верхня частина князівської твердині була підвищена шляхом насипання жовтої глини. Підступи до замку надійно прикривали колись дуже повноводні річки Луква, Дністер і Лімниця. Цей замок у першу чергу надійно захищав пристань м. Галича, а також підступи до міста з півночі, сходу та заходу. На думку А. Шарловського, княжа фортеця стоїть поблизу церкви Святого Спаса [41, s. 343].

Очевидно, на теперішньому місці, тобто на горі, яка височіє над м. Галичем, замок відбудовано по монголо-татарській навалі. І. Сварник твердить, що на теперішньому місці старостинський замок з'явився наприкінці XIV ст., тобто на п'ять кілометрів на південь від давнього міста і попереднього замку [31, с. 93]. І. Креховецький та Ю. Мусякевич дотримуються протилежної думки і твердять, що старостинський замок на місці давньоруського попередника почали заново зводити 1367 р. Ця дата є початковим відліком другого етапу в історичній долі твердині над р. Дністром [22, с. 216].

У першоджерелах нинішній старостинський замок у м. Галичі вперше згадується 1379 р. з нагоди відкриття у місті католицької парафії. Далі звістка про нього є в наданні польського короля Владислава 1390 р., котрий своєму слuzі Джурджові надав у користування села Битків, Цуцилів, Прибилів та Владичин зі ставами і млинами [13, s. 87].

Польський король Владислав Ягайло 1436 р. Галицький замок дав у користування володареві Молдови Іллі в «довічне користування». Як показав час, те надання було короткочасним [37, s. 695; 40, s. 17]. Вже 26 березня 1439 р. замок був у власності львівського воєводи Петра Одровомжа з м. Спрови. Йому польський король Владислав Ягайло

записав 1500 флоринів [35, с. 65]. За замком було закріплено кілька сіл, які згодом становили Галицьке староство, яке проіснувало до початку XIX ст. Новий володар відновив старі і збудував нові укріплення Галицького старостинського замку. Відновлена і добре фортифікована твердиня над Дністром дістала назву «замок Парави» [35, с. 60].

16 травня 1440 р. польський король Владислав дозволив Миколаєві Параві з м. Любліна викупити в Петра Ондрованжа м. Галич із замком та 11-ма навколишніми селами: Бовшевом, Братківцями, Довгим, Дубівцями, Залуквою, Калушем, Коростовичами, Новосільцем (Бурштином), Угриновом, Хоростковом і Ямницею [14, с. 92–93].

Син Владислава Ягайла Казимир Ягелонський 1448 р. прибув до м. Галича. Після короткого перебування в міській ратуші король піднявся на гору, де в Галицькім замку його урочисто зустріли староста Галицького староства зі своєю адміністрацією. На честь високого гостя салютували замкові гармати. Після прийому глава Польської держави у твердині над р. Дністром видав ряд привілеїв для міста [17, с. 123].

За твердженнями Т. Палкова, Галицький замок 1490 р. штурмувала селянська армія Івана Мухи. Щоправда, жодних відомостей про його долю під час повстання покутських селян автор не подає, залишивши інтригу нащадкам [26, с. 46].

Цю прогалину Т. Палкова прояснив О. Чоловський, який стверджує, що знищений часом Галицький замок дуже зміцнив староста Галицького староства Отто з Ходча. Він при наближенні в другій половині червня 1509 р. війська молдовського господаря Богдана збільшив гарнізон фортеці завдяки додатковим силам польського війська і місцевої шляхти. Ворог даремно обстрілював замок з гармат, а штурми один за одним були відбиті. Ба більше, оборонці Галицького замку здійснили вдалу вилазку в тил молдовського війська і захопили кілька гармат. Зазнавши великих втрат у людях і артилерії молдовський господар був змушений відмовитися від своєї затії здобути Галицький замок, залишив захисників у спокої і взяв курс на м. Львів, розорюючи на своєму шляху села і містечка, зокрема м. Рогатин.

Для зміцнення його обороноздатності відповідно до вимог військового мистецтва Галицький замок у своїй історії на цей раз зазнав третьої грандіозної перебудови. Її вели 1520 р. за ініціативи галицького старости Отто Ходецького (1468–1534), який започаткував кам'яне будівництво Галицького замку. Щоправда, сам замок надалі залишається дерев'яним [35, с. 60].

Галицький замок кілька разів штурмували татарські орди. В ході однієї з вилазок галицький староста Станіслав Влодек (? – 1615) убив командира татарської орди і розпорошив її загони. Після цієї події йому приснився сон, що його і Галицький замок від невірних врятувала свята Катерина. За ласку святої вельможа на її честь побудував на території замку каплицю й пожертвував образи [35, с. 65].

Вкотре, зокрема 1618 р. ординці завдали фортеці значної шкоди. Через два роки замок відбудували і розширили. 1620 р. татари знову завдали замкові значних пошкоджень. На його відбудову пішло кілька років [17, с. 137, 139].

Перший опис Галицького замку більш-менш подано в люстрації Галицького староства 1627 р., яка є складовою частиною люстрації Руського воеводства. Нині вона зберігається у фонді окремих надходжень рукописного відділу Національної наукової бібліотеки імені В. Стефаника в м. Львові [6, арк. 1–250].

Згідно з описом на той час місто з трьох боків було обнесено валами, між якими стояло п'ять башт і три в'їзні брами. Вали міста міщани м. Галича самі насипали й утримували своєю працею і коштом. Замкова брама була мурована, у ній містилося книгосховище гродських і земських книг, які нині зберігаються в Центральному державному історичному архіві України в м. Львові. На верху брами стояла хатина без вікон. При ній містилася кімнатка, де замковий писар вів діловодство. У брамі розміщувалося дев'ять комор, в котрих шляхта і міщани в разі загрози ховали свої речі. Будівля була довга з малою баштою з прибудовою. Далі за нею була друга мурована башта і мур до костьолу, де красувався вівтар, вирізаний з білого алебастру. За костелом стояла дерев'яна башта. Від рогу замку до низу міста вела бита дорога. На півдні перед замком був рів, або перекоп. Весь замок, башти, укріплення потребували негайного ремонту. 1627 р. озброєння цього замку було таке: гармата, два спижевих моздирі, 16 гаківниць, барилка пороху, залізний ланцюг [6, арк. 2, 3, 15, 19 зв., 23].

1621 р. гарнізон Галицького замку складався з ротмістра, поручика, десяти десятників, хорунжого, добоша, шипаша, десяти десятників і 87-ми вояків-пахолків, що разом становила 102 особи. Місячна плата ротмістра складала 14 злотих, поручика – сім з половиною, десятників, хорунжого, добоша, шипаша – по чотири, вояків – по три злоті і чотири гроші. Як видно з дальших документів, замок не був до кінця відремонтований [6, арк. 23, 24, 28].

Оскільки Галицький замок, як уже зазначали, до Національної війни українського народу середини XVII ст. в основному був дерев'яним, то для підтримання його постійної обороноздатності було потрібно багато коштів і деревини. Вперше про це йдеться в королівській грамоті, виданій 7 листопада 1415 р. в польському місті Коросно. В ній зазначається, що король за Галицьким замком закріплює міський млин війта м. Галича Миколи Квітки, а йому дозволяє збудувати собі новий, а також ятки і крамниці, а на додаток надає село Блюдники [14, с. 400—404]. Деревину привозили з державних маєтків гуцульських та покутських сіл. Так, у люстрації Галицького староства 1556 р. зазначається, що 1526 р. на будову замку в м. Галичі дерево привозили селяни сіл Назавизова і Пнева, виконуючи зобов'язання переддержавою. Окрім того, було четверо лісників, які в державному лісі займалися виготовлення гонт. Щороку на ремонт покрівель замку давали по тисячі штук гонти кожний, а десять осіб, які її робили сокирою, спільно віддавали ще 2000 шт. гонти. Того року з доходів Галицького староства на його обороноздатність звитрачено 2090 злотих і чотири гроші, а на той час це була велика сума [10]. В наступній люстрації Галицького староства 1565 р. наголошується, що селяни села Вікторова щороку зобов'язані на Різдво і Великдень привозити дерево на будівництво замку в м. Галичі [12, с. 71].

Утримували замок, як зазначається в згаданому вище документі, також і на кошти міських ремісників, а ще з надходжень до міської скарбниці з мита й ярмаркових зборів. Зокрема, десять міських шевців платили чинш на «замкові потреби». Міщанин Олекса Сводзин не платив 30 грош чиншу, бо «вози в замок направляв» [22, с. 57].

На утримання військового гарнізону за замком закріпили два городи під Замковою горою, пасовище «за Дністром» і пасіку з 80-ти вуликів. [10]. Ще 100 вуликів замкової пасіки стояло в с. Бовшеві. Окрім того, міщани м. Галича, які мали земельні ділянки, на користь замку після зібрання зернових були зобов'язані сьому копу врожаю привезти до двірця під замок. Ба більше, на освітлення замку кожна міська єврейська родина щороку давала десять каменів вижини — люю [12, с. 53, 55, 56, 57, 58, 69].

Як свідчить люстрація Руського воеводства 1629 р., Галицьку твердиню і далі утримували за рахунок місцевого бюджету: доходів зі збирання за провезення через місто солі, доходів від торгового мита в торгіві і ярмаркові дні та оренди міських лісів. Наприклад, за оренду

Карпового гаю орендар раз на три роки в замкову касу платив 17 злотих. Міщани м. Галича в разі потреби також зміцнювали вали, башти, паркани, давали гроші на закупівлю гармат, пороху, куль, а також згідно з чергою виходили на нічне сторожування. Для нагальної оборони міста кожний міщанин м. Галича мав мати рушницю або мушкет з 150-ма набоями і вийти на своє місце оборони в парканах [32, с. 103].

Для координації дій і вдалого керування городянами м. Галича їх об'єднували в десятки, а десятки в сотні. Десятники і сотники добре знали своїх підлеглих галицьких міщан. Окрім того, міщани щокварталу виходили на бойову підготовку, а також на перевірку справності зброї і ладунків. За бойову підготовку міщан і жителів села Залукви відповідали перед міським війтом десятники і сотники [32, с. 103].

Оборона замку і самого Галича вважалася священним обов'язком кожного городянина і передміщанина. Той, хто ухилився від нього ніс покарання: на перший раз винного штрафували, а на другий садили в замкову в'язницю. Серед жителів на той час були палкі патріоти і меценати. Так, славетний патрицій Федір Ляхович на свої кошти збудував башту. Самі міщани, як свідчить королівська люстрація, посилили обороноздатність замку шляхом насипання нового валу [32, с. 103–104].

На магістрат наклали обов'язок стежити за тим, щоб для оборони міста від ворога в замку було не щонайменше 40 каменів пороху, центнер олова, ладунки для гаківниць (настінних замкових рушниць), 2000 патронів для легких гармат — шміговниць. Наявність цієї амуніції щокварталу мав перевіряти міський війт, а якщо чогось не вистачало, то він писав магістратом доповідну записку, що потрібно ще закупити на потреби оборони [32, с. 103].

Оскільки м. Галич дуже потерпів від набігів татарської орди 1618 і 1621 рр., мешканці міста через бідність не могли утримувати фортифікацію в належному стані: міські вали почали осідати, а частокіл і башти руйнуватися. Люстратор з болем у серці констатував: «При черговому нападі татар Галич не зможе витримати ворожого натиску і впаде. Місто буде спалено, а його жителів заберуть в неволю» [32, с. 103].

Бурхливий розвиток артилерії та зміни військової стратегії татар і турків у веденні бойових дій зі здобуття оборонних твердинь поставили перед опікунами Галицького замку завдання докорінно змінити його обороноздатність, що відповідало б тогочасним умовам захисту і оборони від ворожих нападів.

Грандіозна четверта перебудова Галицького замку відбулася по завершенні Національної війни. План реконструкції замку відповідно до тодішніх вимог найновіших досягнень військової інженерної думки розробив французький інженер-фортифікатор з м. Авіньйона (Франція) підполковник піхотного полку польської армії Франсуа Корассіні. Під його керівництвом на реконструкції дністровської фортеці щодня працювало 200 осіб [38, s. 19]. Витрати на перебудову дністровської твердині взяв на себе А. Потоцький. Сейм у м. Варшаві 1658 р. відзначив старосту Галицького староства Андрія Потоцького, який власним коштом відремонтував замок: виставив нові мури, викопав рови, насипав вали і редути [28, с. 552; 37, s. 698].

За авторською версією археолога В. Оприска, котрий у статті «Галицька твердиня над Дністром» подав макет Галицького замку, реконструював фортифікатор, він мав клішнеподібний наріжник, ескарп північно-східної сторони з бруствером, бланками, бойовим ходом, в'їзну вежу, терасоподібний мур на південно-східному укосі, оборонний вузол Шляхетської вежі і каплиці Святої Катерини, західний мур з Судовою вежею і частиною прясла з уступами на укосі [25, с. 12].

Клішнеподібний наріжник утворював своєрідний барбакан для в'їзних воріт, зупиняв проникнення ворога по траверсу гори для атаки на міську фортецю, тобто зручно захищав північний бік замку. В'їзна триярусна прямокутного плану брамна башта розташовувалась у східній частині фортеці і захищала в'їзні ворота. За тильну стіну її служив замковий мур. Це була масивна будівля з чотирисхилим дахом, двома малими бійницями обабіч і двома великими квадратними бійницями на другому ярусі. Брама з напільного боку була захищена додатковими оборонними укріпленнями: стрімким укосом, земляним валом з бойовим ходом для оборонців та кам'яним ескарпом з бруствером у верхній частині. Підступи до в'їзної брами захищалися прострілюванням зі Старостинської (Губернаторської) башти та верхньої тераси нижнього замку [29, с. 102–103]. Стояла вона неподалік державної дороги, що вела з м. Кракова на Перемишль — Львів — Рогатин — Галич — Тлумач — Снятин до Молдови.

Перебудований Галицький бастейний замок набув трикутної форми й охоплював територію в 1,7 га. Він складався з верхньої площею 0,45 га — власне замку і нижньої частин, площею 1,25 га. Верхня частина фортифікації мала три муровані башти на рогах. У замку була каплиця Святої Катерини. Тут доречно наголосити, що перебудований

1658 р. Галицький замок став наймогутнішою фортецею не тільки на Опіллі, але й на Прикарпатті з добре продуманими комбінованими вузлами оборони, що взаємно захищали і доповнювали один одного.

Верхня частина твердині захищалася за давньоруською вежостінною системою, а нижня — за західноєвропейською оборонною традицією — бастіонною. Отже, модернізований замок був пристосований до новітніх засобів ведення бою. Його модернізація звелася до збільшення висоти і довжини оборонних мурів, глибоких ровів, валів, а також створення умов для ведення, окрім фронтального, ще й флангового вогню.

За описом королівської люстрації Галицького староства 1662 р., Галицький замок був обнесений потужними мурами заввишки 7—12 м, перед якими були викопані глибокі шанці — рови. Його військову потугу зміцнювали Стара і Нова башти.

Озброєння цього замку на той час було одним з найкращих у цілій Галицькій землі: він мав двадцять гармат різного калібру, два моздирі, дві шміговниці, тридцять гаківниць, дві бочки пороху, багато гранат, вогняні кулі, 5850 різних куль, снаряди різного калібру до гармат тощо [13, s. 141].

Реконструований стан фортеці над р. Дністром 1662 р. був значно кращий, ніж у попередні роки. Королівські люстратори відзначили, що мур домуровано на 179 ліктів, зокрема при Старій брамі викопано новий дерновий окоп завдовжки 175 ліктів. Новий окоп також викопано під Новою брамою завдовжки в 132 лікті [13, s. 141].

Перебудований Галицький замок, окрім наземної, мав ще підземну частину. Його підземелля були просторі і мали висоту двох поверхів. Сучасні дослідники твердять, що їхня висота сягала 4—8 метрів. Освітлювалися каземати підсвічниками та смолоскипами, про що свідчать заглибини в стінах підземелля. У цих підвалах містилися тюрма, склади зброї, провіанту на випадок оборони від ворожого нападу. Відомо, що в цих підземних катакомбах томилися побратими Семена Височана і карпатські опришки. В північній частині замкового подвір'я містився колодязь, який забезпечував питною водою мешканців замку. Вся перебудова твердині над р. Дністром коштувала 28 500 злотих. Ще 13 700 злотих Андрій Потоцький витратив на озброєння гарнізону фортифікації Галича [34, с. 200].

24 вересня 1676 р., під час польсько-турецької війни, трьохсоттисячне турецьке військо Ібрагім-паші підійшло до м. Галича.

Галицький замок було доручено здобути анатолійському паші Хусейну. Після кількох годин оборони завдяки зраді коменданта твердині Ляховського турецькі війська разом з татарами і молдаванами зайняли замок без бою і пограбували. Військовий гарнізон і всіх, хто перебував у замку, забрав у ясир молдавський господар Дука. Ба більше, вони частину оборонних укріплень висадили в повітря [24, с. 78].

По закінченні польсько-турецької війни 1672–1676 рр. за розпорядженням А. Потоцького Галицький замок відбудували. Щоправда, його обороноздатність не було поліпшено, бо всі свої кошти магнат спрямував на будівництво нової сучасної фортеці в м. Станиславові [34, с. 198, 200].

Пізніше через захланність старост Галицького староства колишній найбільш обороноздатний замок занепадає і втрачає свою колишню славу, стає маргінальним. Так, за описом 1767 р., який зберігся в кількох примірниках у м. Львові (3) і м. Варшаві (1), Галицький замок був оточений камінним муром з баштами. Одні з них зруйнували конфедерати, другі стали через людську недбалість. В'їзна брама (ворота в мурі) не замикалась. За нею праворуч на пагорбі стояла повітова старостинська резиденція, збудована зі смерекового дерева. З одного боку вона була підмурована і накрита гонтами з шістьма виведеними нагору коминами, потребувала капітального ремонту. На ній красувався герб родини Потоцьких (Пилява) [6, арк. 3].

Вхідні двері офіційні були дубові, навішені на гаки з замком та засувами, склалися з двох половин, тобто були подвійні. Вони мали скляні тафлі і кватирки. З коридору ліворуч були невеликі сіни, де до кімнати на стріху вели дерев'яні сходи. Сіни мали віконце. Підлога в них була дерев'яна. В сінях був вхід до покою з трьома вікнами по вісім шиб у кожному, вони мали дубові двері. Щоправда, в першому вікні не було жодної шибки. В ньому стояла мурована піч з поливаного кахлю. З покою був вхід до гардероба з двома вікнами. В гардеробній теж була піч. Поруч з піччю виднівся дверний вхід до другої кімнати, яка також мала вхід до так званого ванькира з двома вікнами з кватирками для провітрювання і з кахлевою піччю й комином. До двох невеликих гардеробів вели двері, які були при ванькирі [6, арк. 3–4].

У кожному гардеробі було по одному вікну з кватирками для провітрювання. У двох кватирках не було скла. З кімнати до залу двері забиті. У зал можна було ще потрапити з коридору. Двері в ньому були

подвійні з дубового дерева з замком і засувами. В ньому стояла мурована піч з білого поливаного кахлю. Цей великий зал вдень освітлювався чотирма вікнами з кватирками, в яких вибито десять шиб. З залу до кресенса можна було потрапити через подвійні двері з замком і залізними засувами. В тій кімнатці з двома вікнами з кватирками стояла кахлева піч. З цієї кімнати вів вхід до кімнати «пермодум», де був присінок з одним вікном, який мав подвійні дубові двері з замком і засувами. Тут була грубка, яку примурували до печі. Ліворуч у коридорі був вхід до кімнати з двома вікнами з кватирками, в яких вибили три шибки. В ній стояла біла піч з поливаного кахлю. З неї можна було ввійти до іншої кімнати з чотирма вікнами з кватирками. В усіх кімнатах підлога була дощана. Вікна мали віконниці [6, арк. 4].

На розі муру стояла башта, або вежа, під гонтовим дахом, яку іменували Шляхетською. У ній були скарбець, невелика піч з коминком, піч з ґратами залізними, а також сходи, які вели на верх вежі [6, арк. 5].

Горішня, або Верхня, вежа була без вікон, мала погнилі й опалі сходи, підлогу. Неподалік неї, якщо йти до муру, стояла капличка з трьома вікнами в старих мурах, яка потребувала значного ремонту. В ній містився вівтар з зображенням Ісуса Христа і мурована менса. Підвалини в ній прогнили. До того муру були примуровані городський і земський архіви з трьома невеликими вікнами з залізними кватирками. Вони мали вхідні двері на завісах і замки [6, арк. 5].

На розі від р. Дністра стояла башта, де містилися судові кімнати, звідси її назва Судова вежа. За своїми розмірами це була невелика оборонна споруда з бланками у верхній частині і ряд бійниць. Вона була під гонтовим дахом, але через бурю на той час він був продірявлений, скло у вікнах повибиване, сіни й самі кімнати стихією поруйновані. Внизу ворота подвійні на залізнних кунах до присінка погрібного. Ліворуч були двері на залізнних кунах склепу з двома вікнами з віконницями і залізними ґратами [6, арк. 5].

Нижній склеп мав двері на завісах і гаках з верецядлом. До нього вели дерев'яні сходи. Окрім цих двох, було ще три інші склепи, до котрих причеплено двері на завісах і гаках і з верецядлом. Ті склепи були в доброму стані і мали сухі стіни, стелі й підлоги [6, арк. 5].

Окрім того, на території замку ще був палац галицького старости, казарми гарнізону, будинок для обслуговувального персоналу замку, так званих замкових слуг, і підземелля в'язниці, де утримували

непокірних селян, міщан, учасників визвольних рухів, просто карних злочинців, полонених татар і турків. Твердиня над р. Дністром мала підземні ходи. За легендами, вони вели до р. Дністра та густого лісу за містом [6, арк. 5, 6].

Останній опис Галицького замку зроблено 1795 р. На той час замок перебував у занедбаному стані. На його території з замкових будівель в задовільному стані були приміщення архіву Галицького гродського і земського судів. Решта замку загрожувала завалитися, бо його останній власник Юзеф Потоцький відмовився опікуватися ним. На той час, на думку Л. Поліщук, Галицький замок ще мав цілісну систему фортифікації [29, с. 100].

З входженням м. Галича до складу цісарської імперії Галицький замок перейшов у власність Австрійської держави. Оскільки центральна влада на реставрацію Галицького замку не виділяла ніяких коштів, то адміністрація Стрийського циркулу зробила цісареві подання на його знесення. З дозволу австрійського імператора, починаючи з 1796 р., твердиню над р. Дністром почали розбирати на будівельний матеріал [18, с. 124].

Незважаючи на занепад, Галицький замок на початку XIX ст. ще відіграв важливу роль в господарському житті м. Галича. Дослідник галицької минувшини Омелян Левицький писав: «Замок був під дахом. Там в його підземеллях, засклеплених дужими зводами, купці тримали в бочках мед, вино, вишняк та інші напої. Мури замкові, які своїми вежами і баштами горували високо над містом, подавали сельвету недоступної твердині, трудної для здобуття. Серед башт на одному розі замку виносилася вгору вежа замкової святині під титулом святої Катерини. В протилежному крилі замку, навпроти церкви святого Миколая, було приміщення для судових рад. У середині замкових мурів було подвір'я. На тому подвір'ю стояв окремих будинок — помешкання старости. І все те не так давно було на своєму місці. А нині замок опущений, розпадається в руїну, яка заростає хабами і будяком. Камінь з підвалин витягають ремісники і приводять тим швидкий упадок мурів. І незабаром все піде в небуття, бо вже тепер молоде покоління не багато вміє сказати про цей замок».

Залишена без догляду фортеця руйнувалася на очах. 1858 р. стався обвал східної частини замку і відкрився вхід до льоху. Великої шкоди замкові завдали бойові дії між ворожими сторонами під час Брусиловського прориву у Першу світову війну. Його руйнація

тривала і в міжвоєнний час. Станом на 1949 р. зі стін залишилися мізерні рештки заввишки 3–4 метри [34, с. 201].

За свою історію замок знав багато подій. Зокрема, 1613 р. тут було прилюдно страчено коломийського міщанина Ференца Горбаша за те, що він запросив на Покуття 300 запорізьких козаків, які тут громили польську шляхту [36, с. 9]. 28 липня 1648 р. на території дністровської твердині стратили козацького розвідника Ярему Кончевського, спійманого біля м. Надвірної. Два роки пізніше в Галицькій твердині судді земського суду виносили вироки спійманим повстанцям Семена Височана, яких страчували на пострах селянам і міщанам на Галицькім шляху [36, с. 10].

1741 р. в казематах Галицького замку ув'язнили бойового соратника Олекси Довбуша опришка Срібнарчука, якого на території замку стратили. 2 листопада 1759 р. тут стратили п'ятьох опришків: Івана Варцабу, Олексу Головатого, Степана Зеленчука, Григорія Кривнюка і Тимка Ткача опришківського загону Івана Бойчука [34, с. 200; 36, с. 11]. 1762 р. після пекельних тортур і тижневої розправи за рішенням Галицького земського суду четвертували вісьмох карпатських опришків [34, с. 200].

У Галицькім замку вирувало і громадське життя. Зокрема, у вежі, яку від проведення судових засідань прозвали Судовою, від 1435-го до 1783 р. постійно відбувалися судові засідання Галицького гродського і земського судів. Їхні актові книги сьогодні є безцінним першоджерелом вивчення минувшини краю доби пізнього середньовіччя.

Окрім слухання судових позовів, до актових книг заносили тексти боргових записок, заповітів, надані привілеї містам тощо. Зокрема, староста Галицького і Коломийського повітів Станіслав Влодек 18 липня 1611 р. на заснування містечка Маркової надав привілей знатному Михайлові Поповичу. В суботу після свята Беати-Марі-Вєргінії 1670 р. дано фундаційний привілей парохіві заболотівської католицької парафії Мартинові Шміглецькому, де зазначалися його доходи з полів у с. Задубрівцях [5, с. 1885–1887]. 4 жовтня 1719 р. вдова Маріанна Мединська зробила заповіт для своїх дітей: старшої дочки Розалії, середущої Маріанни і наймолодшої Анни [3, с. 154, 2175]. 21 липня 1758 р. тут слухалася справа за позовом Францішека Скарбовського до посесора сіл Височанки і Майдана Миколи Мілачевського [4, с. 182].

У цьому замку затверджували документи різноманітного характеру, зокрема, 17 січня 1733 р. в ньому затверджено люстрацію Кутського староства, а 23 червня 1759 р. — люстрацію війтівства м. Галича і т. д. [10, с. 10].

1788 р. під час свого перебування в м. Галичі австрійський цісар Йосиф II відвідав твердиню над р. Дністром, яка вже була руїною, а «колись, — за твердженням Є. Геленіуша — панувала над всією Руссю і була всієї Русі столицею» [19, с. 57].

Замок теж відіграв важливу роль і в культурному житті Прикарпаття. Зокрема, в ньому 12 липня 1629 р. староста Галицького і Коломийського повітів Станіслав Потоцький надав Манявському скиту грамоту, де зазначалося, що під юрисдикцією православної святині переходять Коломийський, Тлумачицький та Угорницький монастирі, а також вказано, які землі за ним закріплено. Далі вказується, що скит функціонував з малим скитцем на горі, званій Черевко [9, К. 136—137].

Сьогодні Галицький замок має статус пам'ятки архітектури державного значення і перебуває під охороною Національного заповідника «Давній Галич». На території колишнього замку відреставровано чотириригунду південно-західну оборонну вежу загальною заввишки 17,6 м, частину південної стіни з каплицею Святої Катерини і бойовими містками. Через відсутність фінансування 2009 р. припинено роботи з реставрації Галицького замку, а тому турист втрачає інтерес до недореставрованої пам'ятки.

Узагальнюючи вищесказане, можна констатувати, що Галицький замок над р. Дністром є однією з найдавніших і найукріпленіших фортифікаційних твердинь не тільки Покуття, але й цілого Прикарпаття. Незважаючи на численні публікації науковців і краєзнавців, історія Галицького замку досі вкрай слабо вивчена. Він досі суворо зберігає ряд таємниць зі свого літопису, які слід дослідити.

У долі твердині над р. Дністром чітко простежуються чотири етапи її історії та фортифікаційної забудови. Кожен з них відповідав високій обороноздатності і військовій інженерній думці та військово-політичній обстановці свого часу. Перший етап — княжий. Цей період охоплює відтинок часу щонайменше від 1114-го до 1367 р. і ввібрав у себе найкращі традиції оборонного будівництва княжої доби. Другий етап припадає на 1367—1520 рр. Він становить нову віху в його історії: відродження і зміцнення його обороноздатності, які базувалися на

давньоруських традиціях військового мистецтва, тобто дерев'яного оборонного будівництва. Третій етап датується 1520–1658 рр. Це доба кардинальної його реконструкції на засадах західноєвропейського оборонного будівництва. Четвертий етап хронологічно охоплює період від 1658-го до 1796 р. Це був час стагнації і поступової деградації через недбалість його опікунів старост Галицького староства, які більше дбали про свої кишені, ніж про утримання фортеці в належному військово-оборонному стані.

Галицький замок у своїй величі і красі є спільним наслідком таланту, праці багатьох поколінь місцевих ремісників та військових інженерів-фортифікаторів, які збудували одну з найпотужніших фортець Прикарпаття, що відіграла важливу роль не тільки в обороноздатності міста, але й громадському житті цілого краю.

Узагальнююча стаття про Галицький замок, звісно, не охоплює всі аспекти історії фортеці над р. Дністром, а тому ми вважаємо, що він заслуговує на окреме спеціальне дослідження з залученням у науковий обіг широкого кола неопублікованих першоджерел. Галицький замок — перспективна в плані археологічного, архітектурно-мілітарного й історичного вивчення пам'ятка.

Джерела та література

1. Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі — ЦДАІЛ України). — Ф. 5. — Оп. 1. — Спр. 120. — С. 284–285.
2. ЦДАІЛ України. — Спр. 121. — С. 1241.
3. ЦДАІЛ України. — Спр. 217. — С. 154, 2175.
4. ЦДАІЛ України. — Спр. 268. — С. 182.
5. ЦДАІЛ України. — Спр. 402. — С. 1885–1887.
6. Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника, відділ рукописів (далі — ЛННБ України, відділ рукописів). — Ф. 9. — Оп. 1. — Спр. 247. — Арк. 2, 3, 15, 19 зв., 21 зв., 23–24, 28.
7. ЛННБ України, відділ рукописів. — Ф. 141. — Оп. II. — Спр. 2147. — Арк. 3–6.
8. AALw. — AV. 1. — K. 7.
9. APKW. TS. — Syg. 1462. — K. 136–137.
10. BNO. OR. — Syg. 1892/ II. — S. 10, 23.
11. BNO. OR. — Syg. 2127/ II. — S. 10–11.
12. Жерела до історії України-Руси. — Львів, 1895. — Т. I. Описи королівщин в землях руських XVI віку. Люстрації земель Галицької і Перемиської / Під ред. М. Грушевського. — 402 с.
13. Zbiór dokumentów Małopolskich. — Cz. VI. Dokumenty króla Władysława Jagielly z lat 1386–1417 / Wydali Irena Sulowska-Kuras i

Stanislaw Kuras. — Wrocław ; Warszawa ; Krakow ; Gdansk, 1971. — XXXIV, 495 s.

14. Zbiór dokumentów Małopolskich. — Cz. VIII. Dokumenty z lat 1435—1450. Uzupełnienie: dokumenty z lat 1286—1442. — Wrocław ; Warszawa ; Krakow ; Gdansk, 1975. — XL, 399 s.

15. Береговський О. Галицький замок: проблеми збереження та реставрації / О. Береговський, С. Побуцький // Замки України: дослідження. Збереження. Використання. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції Галич, 3 листопада 2011 року. — Галич : Давній Галич, 2011. — С. 4—5.

16. Грабовецький В. Галич / В. Грабовецький. — Львів : Каменяр, 1964. — 70 с.

17. Грабовецький В. Нарис історії Галича. З найдавніших часів до початку ХХ ст. До 1100-річчя заснування града / В. Грабовецький. — Галич, 1997. — 244 с.

18. Дрابعук І. Замки Подністер'я як оборонні укріплення вздовж Золотого (Волоського) шляху / І. Дрابعук // Замки України: дослідження. Збереження. Використання. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції Галич, 3 листопада 2011 року. — Галич : Давній Галич, 2011. — С. 123—124.

19. Гаврилів Б. Давній Галич в пам'ятках історії та культури / Б. Гаврилів, І. Деркач, В. Кафарський. — Івано-Франківськ : Нова Зоря, 1999. — 152 с.

20. Коваль І. Галич та його довкілля. Довідник-путівник / І. Коваль, Я. Клюбса. — Галич, 1997. — 398 с.

21. Котляр М. Формирование территории и возникновение городов Галицко-Волынской Руси IX—XIII вв. / М. Котляр. — К. : Наук. думка, 1985. — 184 с.

22. Креховецький І. Деякі питання історико-археологічних досліджень Галицького замку: історія і перспективи / І. Креховецький, Ю. Мусякевич // Замки України: дослідження. Збереження. Використання. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції Галич, 3 листопада 2011 року. — Галич : Давній Галич, 2011. — С. 216—218.

23. Мацюк О. Замки і фортеці Західної України. Мандрівки історичні / О. Мацюк. — Львів : Центр Європи, 1997. — 160 с.

24. Мунін Г. Визначні пам'ятки Західної України / Г. Мунін, Х. Роглев, О. Гаца. — К. : Книга, 2008. — 176 с.

25. Оприск В. Галицька твердиня над Дністром / В. Оприск // Галицька брама. — 1998. — № 9. — С. 12.

26. Палков Т. Замки Карпат. Історія та легенди. Путівник / Т. Палков. — Львів : Ладекс, 2009. — 63 с.

27. Паньків М. Оборонні споруди XV—XVIII ст. Прикарпаття / М. Паньків // Замки України: дослідження. Збереження. Використання. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції Галич, 3 листопада 2011 року. — Галич : Давній Галич, 2011. — С. 203—215.

28. Петрушевич А. Сводная Галицко-Русская летопись с 1600 по 1700 год. / А. Петрушевич. — Львов, 1874. — 270 с.

29. Поліщук Л. Об'ємно-планувальна характеристика Галицького замку за планом інженера А. Гегерштайна / Л. Поліщук // Замки України: дослідження. Збереження. Використання. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції Галич, 3 листопада 2011 року. — Галич : Давній Галич, 2011. — С. 100.

30. Поліщук Г. Галич / Г. Поліщук, О. Шеремет. — Ужгород: Карпати, 1975. — 80 с.

31. Сварник І. Галич / І. Сварник // Україна: литовська доба 1320—1569. — К. : Балтія-Друк, 2008. — С. 93—94.

32. Сіреджук П. Люстрація Галича і староства 1629 р. / П. Сіреджук // Галич і Галицька земля в державотворчих процесах України. Матеріали Міжнародної ювілейної наукової конференції. — Івано-Франківськ ; Галич : Плай, 1998. — С. 101—105.

33. Соколовський З. Краса та злиденність свідків минулого (замків) / З. Соколовський // Замки України: дослідження. Збереження. Використання. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції Галич, 3 листопада 2011 року. — Галич : Давній Галич, 2011. — С. 290—295.

34. Тимус К. Твердиня над Дністром / К. Тимус // Замки України: дослідження. Збереження. Використання. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції Галич, 3 листопада 2011 року. — Галич : Давній Галич, 2011. — С. 196—202.

35. Федунків З. Господарі Галицького старостинського замку / З. Федунків // Замки України: дослідження. Збереження. Використання. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції Галич, 3 листопада 2011 року. — Галич : Давній Галич, 2011. — С. 57—73.

36. Харитон В. Замки Галицької землі: з історії фортифікац. буд-ва на Прикарпатті в XIV—XVIII ст. / В. Харитон. — Івано-Франківськ, 1998. — 54 с.

37. Balinski M. Starozytna Polska pod wzgledem historycznym, geograficznym i statystycznym / M. Balinski, T. Lipinski. — Warszawa, 1845. — Т. II. — S. 547—1431, IX s.

38. Czolowski A. Dawne zamki i twierdze na Rusi Halickiej / A. Czolowski. — Lwow, 1892. — 70 s.

39. Mankowski T. Plany dawnych zamkow Halicza i Przemysla Biuletyn historyi sztuki i kultury / T. Mankowski. — Lwow, 1933/1934. — Т. 2. — № 4. — S. 288—292.

40. Rozwadowski B. Halicz / B. Rozwadowski // Słownik geograficzny krolestwa Polskiego i innych krajow slowianskich. — Warszawa, 1882. — Т. III. — S. 15—18.

41. Szarlowski A. Stanislawow i powiat Stanislawowski / A. Szarlowski. — Stanislawow, 1887.

СТАНИСЛАВІВ НА ЖИТТЄВИХ ШЛЯХАХ РОДИНИ ГЕТЬМАНА ПИЛИПА ОРЛИКА

У статті подано цікавий матеріал про діяльність гетьмана Пилипа Орлика (1710–1742), який був змушений вести важке життя політичного емігранта, постійно остерегаючись російських агентів. Він з сім'єю проживав у Швеції, Німеччині, Австрії, Польщі, а нарешті, залишивши дружину і доньок під опікою ченців і друзів, 1722 р. виїхав на територію турецьких володінь. Аналізується цінний документ – «Діарій» (Щоденник), який він вів у 1720–1733 рр. Розповідається про життєвий шлях його дружини Анни, яка з двома дочками тривалий час проживала в м. Станиславів під опікою власника міста Юзефа Потоцького, мабуть, тут і померла.

Ключові слова: Пилип Орлик, Анна Орлик, Григор Орлик, еміграція, «Діарій», м. Станиславів, дипломат, Юзеф Потоцький.

Ім'я гетьмана України у вигнанні Пилипа Орлика в комуністичні часи замовчувалося. Численні дослідження і публікації про нього почали з'являтися в незалежній Україні, число яких різко зросло при наближенні 300-річчя Орликової «Конституції» 2010 р. Було перевидано присвячені цій темі книжки І. Борщака та Б. Крупницького, які вперше з'явилися у 1930-х рр. за кордоном, у м. Парижі і м. Мюнхені [2; 10]. Став доступним «Діарій» П. Орлика, виданий 1936 р. в м. Варшаві [6]. Цінними для досліджуваної теми є написані на підставі «Діарію» статті Ф. Голійчука «Филип Орлик в Галичині» (1906) [5] та Б. Барвінського «До побуту Ганни Орликової в Станиславіві» (1928) [1] в ювілейних збірниках, присвячених М. Грушевському. В м. Івано-Франківську до цієї теми зверталися історик В. Грабовецький, публіцист О. Шеремет [11].

Метою цієї праці є виокремлення крупинок інформації про родину Орликів у м. Станиславіві, розпорошених по різних виданнях, їхня систематизація, формування версій про конкретне місце перебування і поховання Анни Орлик.

Пилип Орлик і Юзеф Потоцький як союзники

Після поразки під Полтавою 1709 р. залишки шведського і козацького війська опинилися на території теперішньої Молдови, у м. Бендерах, яке тоді було під владою Туреччини. Тут перебували Карл XII, гетьман Іван Мазепа, генеральний писар Пилип Орлик з сім'єю, а з ними кілька тисяч війська. За кілька місяців після смерті гетьмана гетьманом України 5 (16) квітня 1710 р. обрали Пилипа Орлика. Він широко відомий своєю Конституцією 1710 р., яку вважають першою в Європі.

У цьому місті після поразки від росіян під м. Одоляновом на заході Польщі також опинився прихильник Станіслава Лещинського, союзник і приятель Карла XII і І. Мазепа київський воєвода, власник Станиславова Юзеф Потоцький. Під час перебування у м. Бендерах відбулося близьке знайомство П. Орлика і Ю. Потоцького. Тут же після зречення від корони 1712 р. певний час перебував недавній польський король Станіслав Лещинський [8, с. 22].

Взимку 1711 р. П. Орлик на чолі козаків і Ю. Потоцький на чолі вірних йому польських підрозділів, маючи за спільників кримських татар, навіть здійснили військовий похід із м. Бендер у Правобережну Україну і, гаряче підтримувані місцевим населенням, дійшли до м. Білої Церкви. Похід не мав логічного завершення через свавільну поведінку татар і суперечку Ю. Потоцького з П. Орликом про те, чиєю територією є Правобережна Україна — польською чи українською. Ця експедиція стала одним із приводів до Прутського походу Петра I проти турків, в якому він зазнав ганебної, але не вирішальної поразки [10, с. 27–30].

Вимушені мандри Європою

Вимушене перебування високих достойників у молдовському місті тривало п'ять років. Влітку 1714 р. П. Орлик услід за Карлом XII виїхав до Швеції. З ним була його численна сім'я: дружина Анна, сини Григорій, Михайло і Яків, дочки Настя, Варвара і Марта. Яків і Марта народилися в м. Бендерах, хрещеним батьком Якова був Карл XII, а Марти — польський король-невдаха Станіслав Лещинський. «Наш» Юзеф Потоцький, замирившись з королем Августом II, тоді також зміг повернутися до м. Станиславова і взявся відновлювати місто, занепале за час штурмів і окупацій [12, с. 70–71].

Після загибелі свого протектора Карла XII вся сім'я П. Орлика виїхала із Швеції 1720 р. з рекомендаційними листами королівської ради до європейських володарів, прямуючи на м. Бреслау (Вроцлав) [4]. Там завдяки впливовим друзям він примістив дружину в одному

монастирі, чотирьох доньок — у другому, а двох синів — у третьому, в езуїтів (Яків тут і помер за кілька місяців). Однак не дримали й московська агентура і дипломатія. Після безуспішних спроб заарештувати «зятятого мазепинця» безпосередньо царський посол у м. Відні Ягужинський домігся від цесаря висилки родини П. Орлика з території імперії.

У лютому 1722 р. вся сім'я вже була на польській території, в м. Кракові. Тут примістив гетьман дружину у францисканському монастирі, дочок — у бернардинському. Черниці надавали цю послугу не безплатно: за двох старших дочок треба було платити 200 талярів на рік, за двох молодших — 150 талярів. У березні 1722 р., уникаючи настирливого переслідування російських агентів, П. Орлик виїхав на турецькі землі під прибралим іменем, взявши з собою сина Михайла. Його супроводжували ад'ютант, троє слуг, двоє фурманів. Він не знав, що більше не побачить ні жінки, ні дочок, ні України, за волю якої він боровся все життя [10, с. 47–50].

Для нас ця поїздка цікава тим, що гетьман дорогою до Туреччини пройжджав околиці нашого міста, хоча в ньому самому не побував, остерігаючись тенет московських шпигів. Цю подорож він описав у своєму щоденнику, відомому «Діарії». Вже в м. Галичі його впізнав колишній слуга Ю. Потоцького в м. Бендерах Скальковський. Довелося заперечувати, запевняючи, що він ніякий не П. Орлик, а Менжицький і в м. Бендерах ніколи не бував. Ночував П. Орлик з супутниками в «убоному монастирі» Св. Іллі (тепер це лише пам'ятка археології в с. Крилосі Галицького району), а на другий день, 18 березня, зупинився в корчмі с. Уринова (в «Діарії» — с. Гринова) [9].

Не заїжджаючи до м. Станиславова, гетьман послав слугу до міста з проханням, щоб до нього прибув «його милість ксьондз Заленський, ректор Станиславівський». Йдеться про Томаша Заленського, духівника Ю. Потоцького, який мужньо ділив біди і радості зі своїм патроном, відступав до м. Бендер і там став добрим знайомим П. Орлика. Після всіх тривог він став засновником і ректором езуїтського колеґіуму в м. Станиславові.

Томаш Заленський без затримки прибув на зустріч та ще й прихопив вина і харчів. У щирій бесіді з ним П. Орлик домовився про посередництво в листуванні з дружиною з турецьких країв. Бачимо, що вже тоді гетьман готувався перевести дружину і сім'ю до своїх друзів у м. Станиславові. Вранці він «виїхав о восьмій годині і, їдучи повз місто, стояв на передмісті дві години, поки прибудуть інші (учасники подорожі)» [6, с. 85–87; 5, с. 346–351].

Чверть сторіччя у м. Станиславові

Однак гетьманщі Анні з дітьми довелося ще десять років перебувати в м. Кракові, і лише 1732 р. вона з неодруженими дочками перебралася до м. Станиславова. З листування Варвари Орлик і Григора випливає, що їхня мати 1731 р. ще в м. Кракові, а з повідомлення французького посла Дде Монті — 1732 р. вже в м. Станиславові. [2, с. 158, 206].

У нашому місті Анна Орлик була під опікою Ю. Потоцького, бендерського товариша по нещастю родини Орликів.

Дружина П. Орлика Анна — дочка полтавського полковника Павла Герцика народилася близько 1680 р., бо вже 1698-го вийшла заміж за Пилипа, тоді ще простого писаря Генеральної канцелярії. Після полтавської поразки поділяла з чоловіком злигодні емігрантського життя. До м. Бендер Орлики прибули з чотирма дітьми, двоє народилися в м. Бендерах, а ще дві дочки Маріанна і Катерина народилися під час перебування у Швеції, але остання у віці кількох місяців померла [10, с. 10—11, 41]. Григорій під час мандрів Європою записався на військову службу, з часом став дипломатом і бойовим французьким генералом, Михайло був переважно при батькові, Яків передчасно помер, Настя і, мабуть, Марта вийшли заміж.

Анна Орлик була активною жінкою, не задовольнялася тихим сидінням у м. Станиславові, стала, як і передбачалось, з'єднувальною ланкою між гетьманом, сином Григором і європейськими союзниками. Відомо, наприклад, що з гетьманшею підтримував зв'язки французький посол у м. Варшаві маркіз де Монті. У неї неодноразово бував непохитний мазепинець, генеральний писар Орлика Федір Нахимовський, який наполегливо репрезентував українські інтереси на Запоріжжі і в Криму. Анна виїжджала і за межі м. Станиславова та Польщі. 10 квітня 1736 р. вона побувала в померанському місті Бутоні, де мала зустріч із Григором [2, с. 174].

Відомий один випадок перебування Григора в м. Станиславові. Навесні 1739 р. разом зі шведським майором Малкольмом Сінклером вони інкогніто поверталися в Європу із м. Стамбула, де намагалися схилити турецький уряд до вступу в антиросійську коаліцію. 23 травня були дорогими гостями у старшого П. Орлика в м. Бухаресті, а 2 червня були у м. Станиславові, де вже гетьманша запросила їх на сніданок.

Орликова під час сніданку застерігала подорожніх від московської небезпеки. М. Сінклер сміявся, кажучи, що вони на території Польщі, яка не є московською провінцією. На це гетьманша зауважила, що так-то воно так, але її рідного брата Григора (співпрацівника

П. Орлика) 18 років тому москалі захопили в самій столиці Польщі, вивезли до Росії, де піддали жорстоким тортурам [2, с. 179–180].

Жінка мала рацію — жити безпечному майорові залишалось, як потім з'ясувалося, два тижні. Під час дальшої подорожі московські агенти схопили і брутально вбили М. Сінклера в Силезії, на виїзді з м. Бреслау. Ця ганебна історія викликала обурення європейських урядів, зайвий раз показала, якою хижою і нерозбірливою в засобах є «рука Москви», і навіть спровокувала чергову війну Швеції з Росією 1741 р. [7, с. 14–15]. Григору Орликові тоді вдалося уникнути захоплення і смерті.

Анна Орлик прожила в нашому місті не менше 25-ти років. Відомі її листи до сина Григора, писані 1756 р., тоді їй було не менше 76-ти років. Авторитетний дослідник біографії Орликів Ілько Борщак (1892–1959) в одній із своїх статей 1924 р. з м. Парижа зазначає: «Орлик довго мешкав у Галичині, дружина його, певно, навіть померла в Станиславові» і додає у примітці: «Чи не могли букраїнці в Станиславові зайнятися відшукуванням слідів перебування жінки Орлика в їх городі?» [3, с. 108].

На заклик відгукнувся знаний львівський історик і архівіст Богдан Барвінський. В «Архіві актів гродських і земських» у м. Львові він виявив кілька актів, що стосуються родини Орликів. Перший із них, виданий у м. Станиславові і зареєстрований у галицьких гродських книгах 2 січня 1750 р., — це посвідка Станіслава Кривокозького, генерального комісара дїбр Юзефа Потоцького для Анни Орлик, що «вона з дочками Варварою і Маріянною здорова в Станиславові перебуває». Другий акт — це посвідка того ж С. Кривокозького від 2 січня 1751 р. Третій акт — це посвідка для Орликової, видана 22 січня 1752 р. самим Станіславом Потоцьким, власником м. Станиславова, бо його батько Юзеф на той час помер [1, с. 234–240].

Де проживала дружина гетьмана, де похована?

Нас, мешканців міста, звісно, цікавить, де проживала в нас дружина гетьмана. Документальної, однозначної відповіді на це запитання сьогодні немає. Можливо, щось можна було б знайти у Франції, у замку Дентевілів, де в наступників Григора Орлика зберігається родинний архів, але нам він поки що не доступний.

Хоча відповідь на це запитання начебто лежить на поверхні. Оскільки гетьманша з дочками була під опікою власника міста Юзефа Потоцького, то і розміщуватися вони мали б у його магнатському замку. Впевненості додає той факт, що посвідки про проживання, як ми бачили вище, видавали високі представники власника і навіть сам Ю. Потоцький. Припускаємо, що проживали жінки не в самому

палаці, де приймали високородних аристократів, і не в правому від брами флігелі, який називався кухнею і де містилася прислуга, а в лівому флігелі, де розміщували гостей. На жаль, названі будівлі тепер не використовуються і перебувають у жалюгідному стані.

Існують також деякі підстави для сумнівів. Ще один дослідник біографії Орлика Борис Крупницький (1894–1956) звертає увагу на лист Анни до свого чоловіка 1741 р., де вона повідомляє про тяжкий матеріальний стан, через що навіть мусила заставити якомусь жидові дещо з одягу [10, с. 69, 70]. Чи міг таке допустити у своїй резиденції Юзеф Потоцький? Таке могло бути.

По-перше, йому було майже 70 літ, і його займали інші турботи. По-друге, згадаймо, що навіть у Швеції, де Орлики перебували під особистою протекцією короля Карла XII, був період, коли сім'я не могла придбати «ні хліба, ні дров, ні світла», і гетьман мусив заставляти свій діамантовий перстень та золотий хрест [10, с. 42]. Додаймо, що матеріальний стан Анни Орлик невдовзі поліпшився, оскільки Швеція призначила їй довічну пенсію в рахунок давніх боргів Карла XII перед урядом І. Мазепи [11].

В середині XVIII ст., коли тут проживала Орликова, Станиславів був невеликим містечком з населенням 4 тис. осіб. Капітальних споруд, придатних до проживання, було лише чотири: замок, будинок старців і калік (тепер вул. Галицька, 14), монастир і колегіум єзуїтів (тепер вул. Шептицького, 21), монастир тринітарів (тепер вул. Старозамкова, 2). Будинок старців виключаємо, бо це було б образою родини гетьмана. В єзуїтів Анна з доньками проживати теж не могла, тому що це суворий чоловічий монастир, і ректора Т. Заленського на той час вже не було. Те ж саме можна сказати про тринітарів. Якщо ж вона проживала, що малоімовірно, в будинку якогось міщанина, то сліди її губляться, через те що жодний з таких будинків до нашого часу не дійшов.

У той час, до приходу австрійців, християни влаштовували кладовища біля своїх храмів. За віросповіданням Анна була православною. Після смерті її могли поховати біля єдиної в середмісті української церкви Св. Воскресіння в куті сьгоднішніх вулиць Страчених націоналістів і С. Крушельницької, де тепер діюча синагога. Якщо ж вона свої дні закінчила в магнатському замку, не слід також виключати того, що Станіслав Потоцький поховав її на католицькому цвинтарі біля колегіати (тепер Музей мистецтв Прикарпаття). Жодних зображень цієї мужньої жінки до нас не дійшло.

Для Пилипа Орлика, його дружини Анни, сина Григора боротьба за українську справу, проти московського диктату стала змістом

їхнього повного труднощів і небезпек життя. Лише в незалежній Україні про них заговорили на повний голос. П'ять років тому відзначали 300-річчя Орликової конституції (2010 р.). Вулиця Пилипа Орлика і пам'ятник йому тепер є в м. Києві, вулиці — у містах Львові, Тернополі, Рівному, Луцьку, навіть у норовливій Одесі. Національний банк викарбував срібну десятигривневу пам'ятну монету, а пошта — марку на честь Пилипа Орлика. Само собою, що в м. Івано-Франківську одна з центральних вулиць ще в січні 1991 р. назвали іменем гетьмана. Встановлено також пам'ятний знак 24 жовтня 2012 р., коли відзначали 340-річчя від дня народження П. Орлика (скульптор С. Федорин, архітектор В. Гайдар). Існує добротинний обласний фонд ім. Пилипа Орлика.

Джерела та література

1. Барвінський Б. До побуту Ганни Орликової в Станиславі / Б. Барвінський // Ювілейний збірник на пошану академіка Михайла Сергієвича Грушевського з нагоди шістьдесятої річниці життя та сорокових роковин наукової діяльності. — К., 1928. — С. 234—240.
2. Борщак І. Мазепа. Орлик. Войнаровський: Історичні есе / І. Борщак // Львів: Червона калина, 1991. — 255 с.
3. Борщак І. Пилип Орлик. Головні дати життя, акції і бібліографії / І. Борщак // Стара Україна. — 1924 — Ч. VII—VIII. — С. 108—109.
4. Гагман Б. Колиска української незалежності в Швеції / Б. Гагман // Наша Україна. — 1998. — 22 січ.
5. Голійчук Ф. Филип Орлик в Галичині / Ф. Голійчук // Науковий збірник, присвячений професорови Михайлові Грушевському учениками і прихильниками з нагоди Його десятилітньої наукової праці в Галичині (1894—1904). — Львів, 1906. — С. 346—351.
6. Діарій гетьмана Пилипа Орлика. Опрацював Ян із Токар Токаржевський-Карашевич / Хроніка-2000. Наш край. Культурологічний альманах. — 1993 — № 3, 4 — С. 85—87.
7. Зачем убили майора Синклера? // Секретные материалы 20 века. — 2005. — № 14. — С. 14—15.
8. Ісаїв П. Історія міста Станиславова / Петро Ісаїв. — Івано-Франківськ: Лілея—НВ, 2008. — 94 с.
9. Коваль І. Автор Конституції був у Галичі / І. Коваль // Галичина. — 1992. — 11 листоп.
10. Крупницький Б. Гетьман Пилип Орлик / Б. Крупницький. — К.: Дніпро, 1991. — 78 с.
11. Шеремет О. Історія знімає перед нею капелюха / О. Шеремет // Рідна земля. — 1997. — 13 черв.
12. Baracz S. Pamiatki miasta Stanislawowa / S. Baracz. — Lwów, 1858. — 191 s.

**СТАНИСЛАВІВСЬКА (ІВАНО-ФРАНКІВСЬКА)
ЦЕРКВА ВОСКРЕСЕНІЯ ГОСПОДА БОГА
І СПАСА НАШОГО ІСУСА ХРИСТА І ВОВЕДЕНІЯ
ПРЕСВЯТОЇ БОГОРОДИЦІ І ПРИСНО ДІВИ МАРІЇ (XVII ст.)**

У статті на основі історико-краєзнавчих праць, археологічних пошуків, власних спостережень дослідниці подано відомості про існування найдавнішої української церковно-релігійної святині м. Станиславова (1670 р.), яка мала два титули – Воскресенія Господа Бога і Спаса Нашого Ісуса Христа та Введенія Пресвятої Богородиці і Присно Діви Марії. Хоча в офіційних документах використовували лише один, перший, титул церкви – Воскресенія Христа Господа (Воскресенія Христового, Воскресенія). Авторка стверджує, що цей храм від самого початку був головний, катедральний і його спорудили на кошти церковного братства і станиславівських міщан.

Ключові слова: *наріжний камінь, титул храму, престол, церковне братство, середмістя.*

У часописі «Нова Зоря» за 17 травня 2012 р. було опубліковано повідомлення головного редактора часопису о. Ігоря Пелехатого про виявлення під час ремонтних робіт у вівтарній частині Івано-Франківського архікафедрального собору Святого Воскресіння Української греко-католицької церкви кам'яної таблиці завбільшки 50–70 см, вмурованої у західній стінці спорудженого з австрійської цегли престолу. Напис на таблиці виявився для сучасників сенсаційним: ішлося про точне місцезнаходження й титул першої української церкви м. Станиславова XVII ст. [2]. Інформація викликала надзвичайний інтерес як мешканців міста, так і дослідників історії Івано-Франківська – Станиславова – Станіслава (назва міста до 1962 р.). Подія ця дивним чином збіглася зі святковими заходами, присвяченими 350-літньому ювілею надання м. Станиславова магдебурзького права. До цієї річниці у сквері навпроти ратуші, неподалік синагоги, на згадку про давню українську церкву було встановлено пам'ятний знак, який 5 травня 2012 р. освятили глави

Церков трьох конфесій. Чин освячення здійснили Патріарх Української греко-Католицької церкви блаженніший Святослав, Святіший Патріарх Київський і всієї Руси-України Української православної церкви Київського патріархату Філарет, предстоятель Української автокефальної православної церкви митрополит Методій, архієпископ та митрополит Івано-Франківський УГКЦ Володимир Війтишин. Біля символічного знаку — металевого силуету церкви, який за проектом архітектора В. Гайдара і скульптора С. Федорина виготовило підприємство Ковальська фабрика «АРМА» під керівництвом Сергія Полуботька, встановлено камінь з вмонтованою плитою з написом: «Пам'ятний знак церкві Святого Воскресіння. Першому українському храмові середмістя». Знак встановлено на умовному місці: давня українська церква стояла дещо далі на схід. Останній раз письмово було засвідчено локалізацію храму 26 травня 1895 р. В польськомовній щотижневій газеті «Кур'єр станіславівський» у коротенькій інформації повідомлялося: «При закладанні фундаментів під будівлю ізраелітської святині викопано минулого тижня камінь з руським написом. Камінь той віддано до дальшого відповідного розпорядження превел. кс. митратові Фацієвичу, який напис той висічений давньоцерковною мовою відчитав. З напису того виходить, що камінь той закладено дня 4 травня 1670 під збудованою на тім місці церквою Воскресіння» [4]. Фактично, це повідомлення було чи не єдиною письмовою згадкою про віднайдення закладеного 4 травня 1670 р. наріжного каменя української церкви Святого Воскресіння.

Отець-митрат Василь Фацієвич 22 травня 1907 р., рівно за 12 років після відкриття цього наріжного каменя, вмурував його в західну стінку головного престолу у вівтарній частині Станіславівського кафедрального храму УГКЦ. Тоді, 1907 р., вмуровуючи камінь у престол, о. В. Фацієвич надзвичайно мудро і далекоглядно передбачив можливість втрати у сучасних йому політичних реаліях єдиного надійного і беззаперечного артефакта — свідчення з історії українського церковного життя в м. Станіславові XVII ст. Очевидно, саме тому на камені за особистим підписом архіпресвітера о. Василя Фацієвича було висічено інформацію, лише частково згадану в «Кур'єрі станіславівському». При цьому не було вказано не лише року спорудження церкви, а й неточно, або радше неповно, вказано титул храму, поданий у часописі і фактично відомий з публікації зацікавленим

людям та широкому загалу станиславівських міщан. Священик, очевидно, хотів приховати, захистити, убезпечити реліквію від якихось можливих непередбачуваних подій, сторонніх втручань, що могли б негативно позначитися на долі наріжного каменя. Сам камінь, за ініціативою о. Василя Фацієвича, було обернено фронтальною стороною з написом XVII ст. досередини престолу.

Зовнішній бік каменя з висіченою 1907 р. інформацією про нього в принципі був доступний для огляду як священнослужителів, так і для посвячених і зацікавлених осіб. Камінь, без сумніву, неодноразово оглядали під час ремонтно-реставраційних робіт храму, його вівтарної частини та престолу. Зокрема, 1983 р., як згадують священники собору, престол було накрито новим, оздобленим чеканкою металевим окуттям, на двох боковинах якого стояли штампи Держстандарту 1981 р. Правлячим єпископом Івано-Франківським тоді був владика Макарій Свистун (храм від квітня 1946 р. до 27 січня 1990 р. підпорядковувався Російській православної церкві). Очевидно, при становленні на престол нового окуття на початку 1980-х рр. сотрудники церкви бачили вміщений у престольній стіні історичний камінь і напис на ньому, та залишили його на старому місці. Принаймні повідомлень про цей факт у пресі не з'являлося. Було тоді збережено не лише камінь, а й престол, змурований з австрійської цегли.

З дозволу та благословення архієпископа і митрополита Івано-Франківського УГКЦ кир Володимира Війтишина і настоятеля архікафедрального собору Святого Воскресіння отця-митрата Юрія Новіцького 18 травня 2012 р. наріжний камінь оглянула група дослідників. При обстеженні престолу з'ясовано, що він мав форму куба зі сторонами 148 см і був вимуруваний з червоної цегли (розміри цегли 28,5 (29) x 14 (13,5 – 14,5) x 7 см). Прямокутну кам'яну плиту – 0,58 x 0,495 – 0,5 м – було вмонтовано вертикально по центру західної стіни престолу на висоті 0,75 м від його основи.

Після відчищення каменя від будівельного бруду (залишки штукатурки з попередніх ремонтних робіт) було прочитано такий текст (подаємо в сучасній транскрипції зі збереженням орфографії): «Сей угольний камінь знайдений 18 Мая 1895 в Станиславові при копаню фундаментів під божницю, где стояла давнійше руска церков Воведеньска, вмурувано в головнім престолі катедре Станиславівської на дни перенесення мощей Св. О. Николая 1907. Василий Фацієвич Митрат. Архіпресвітер» [1].

У зв'язку з інформацією, яку вмістив на камені о. В. Фацієвич, варто згадати обставини, що супроводжували цю важливу подію у житті української громади м. Станиславова та події в житті єврейської громади міста. Як було викарбувано, камінь знайдено в час копання фундаментних ровів, «фундаментів», під нову божницю. Будівництво синагоги (її називали поступовою) як знакової для громади споруди було в центрі уваги єврейської общини. Перебіг подій, пов'язаний з її будівництвом, детально описав відомий дослідник історії єврейської громади в м. Станиславові Леон Штрайт у своїй польськомовній праці «Історія синагоги поступової в Станиславові», що вийшла друком 1939 р. (2010 р. цю роботу перевидало українською мовою івано-франківське видавництво «Лілея-НВ»). Отже, спорудження поступової синагоги супроводжувалося відповідними урочистостями, запланованими спеціально створеним для цього Товариством ізраїльської святині. На четвер, 20 травня 1895 р., було призначено посвячення наріжного каменя синагоги [3, с. 44–49]. До участі в посвяченні вирішили запросити, окрім представників влади, також греко-католицького єпископа і рабина та кантора головної Станиславівської синагоги з хором. Проте з різних причин посвячення наріжного каменя тоді не відбулося. Урочистості було проведено після виконання початкових робіт у четвер 20 червня 1895 р. На жаль, Л. Штрайт не розповів детальніше про присутність на святкових заходах українського духівництва, як і не згадав жодним словом про знайдену під час копання фундаментів під синагогу поступову пам'ятку – наріжний камінь української церкви 1670 р. Дільниця, на якій будували синагогу, у 1890-х рр. зовсім нічим не нагадувала про місце давньої української святині. Церкву було розібрано ще 1815 р., а на кінець ХІХ ст. територію цю називали вже «Рибна площа». Постановою міської ради від 7 грудня 1893 р. було вирішено подарувати міський ґрунт «Рибна площа» Товариству ізраїльської святині в м. Станиславові під спорудження божниці. Засідання ради відбувалося під головуванням заступника бургомістра доктора Єжи Конкольняка, секретарював Йозеф Вежейський – секретар магістрату. Серед 26-ти присутніх на засіданні радних були також представники духівництва – о. Томаш Дембовський та о. Василій Фацієвич [3, с. 108]. З того часу о. В. Фацієвич був обізнаний з усіма подіями, пов'язаними зі спорудженням синагоги поступової. Саме дальше розпорядження о. В. Фацієвича передали знайдений 18 травня

1895 р. під час копання фундаментних ровів під синагогу наріжний камінь української церкви XVII ст., яка стояла на цьому ж місці, про що відразу повідомила газета «Кур'єр станіславівський». В. Фацієвич тоді ж і прочитав висічений на камені напис давньоцерковною мовою, про що також ішлося у газетній інформації.

Під час ремонтно-реставраційних робіт у вівтарній частині архікафедрального собору і реконструкції головного престолу, що відбувалося в травні 2012 р., камінь вибрали. На його зворотному боці було виявлено надзвичайно цінний напис, висічений у XVII ст. Камінь перенесли до приймальні настоятеля собору Святого Воскресіння о. Юрія Новіцького. Від 1907 р., коли його повністю і востаннє оглядав о. Василій Фацієвич (після чого камінь було вмуровано у престол), священники могли бачити пам'ятку лише з одного боку з написом о. В. Фацієвича. Виявлений 2012 р. оригінальний текст напису на камені фактично не був відомий ні дослідникам, ні широкому загалу. Ніде в історичній літературі не публікувався ні автентичний зміст напису, ні його конкретний переклад, ні навіть загальні положення напису. З благословення митрополита кир Володимира Війтишина та о. Юрія Новіцького над відчитанням середньовічного тексту працювали М. Вуянко, М. Бесага і Т. Лялик. Отже, на фронтальному (лицьовому) боці каменя церковнослов'янською мовою було викарбувано: (подаємо в сучасній транскрипції зі збереженням давньої пунктуації): «Во ім'я Отця і Сина і Святого Духа Амінь: Создася храм сей Воскресенія Господа Бога і Спаса Нашего Ісуса Христа і Воведенія Пресвятия Богородици і Присно Діви Маріі: Року 1670 місяця мая дня 4 старанням і накладом Братства тої ж церкви міщан Станіславовських і інших многіх пожертв людей: Їм же да будет милостив Мздовоздатель во день праведного суда свого Амінь: Це суть імена ктиторів : Феодор священник: Георгій. Євстафій. Феодор. Александер. Христофор Елевтерій : Семеон : Матвей : Семеон : Яків : Семеон : Стефан : Стефан : Лукаш : Александер : Лавер : Прокоп : Андрей : Григорій Яцина : Стефан : Сотирій Іван Василь Данел Василь Іван Іоан Григорій : Роман Іван Василь Петро Прокопій Стефан Стефан Григорій» [1]. На боковому правому торці як продовження основного тексту також вирізьблено імена жертводавців. Напис, на жаль, тут виконано нечітко, сама поверхня каменя невідшліфована, деякі імена не читаються. Цікаво, що коли на лицьовому боці написано імена ктиторів лише чоловіків, то тут зазначено жертводавців жінок: «Сія

офіра Настасія Настасія з Феодосією: Марія... Марія... Марія...» На нижньому боковому торці каменя під основним текстом викарбувано: «Сей камінь создал Стефан муляр» [1].

Камінь нині зберігається в кафедральному храмі, і після дослідження його знову вмурують у головний престол церкви.

Пам'ятка має надзвичайно важливе значення не лише для історії української святині м. Станиславова загалом. Церква, збудована 1670 р., мала статус кафедральної, про що вказувалося у привілей-дозволі засновника і власника міста Андрія Потоцького на будівництво українського храму, виданому 14 вересня 1658 р. Храм, який мав два титули — Воскресенія Господа Бога і Спаса Нашого Ісуса Христа та Введенія Пресвятої Богородиці і Присно Діви Марії, від самого початку був головним, кафедральним, і віднайдений наріжний камінь походить саме з давньої української кафедральної церкви Станиславова. Це і було вагомою підставою для о. Василя Фацієвича старанно оберігати його протягом 1895—1907 рр., коли за його ж ініціативи камінь було вмуровано в головний престол кафедрального собору Св. Воскресіння Української греко-католицької церкви.

Текст наріжного каменя дає можливість твердити, що: українська церква м. Станиславова у XVII ст. мала два титули — Воскресенія Господа Бога і Спаса Нашого Ісуса Христа і Введенія Пресвятої Богородиці і Присно Діви Марії; збудовано церкву було 1670 р.; споруджено храм на кошти церковного братства та міщан станиславівських; а ще назвати імена ктиторів, які, очевидно, внесли найбільші офіри; встановити ім'я майстра, котрий карбував напис на камені; встановити ім'я першого священика храму. В офіційних документах використовували лише один, перший, титул церкви — Воскресенія Христа Господа (Воскресенія Христового, Воскресенія).

Джерела та література

1. Івано-Франківський Катедральний Собор Святого Воскресіння УГККЦ. — Фонди Собору.

2. Пелехатий І., о. Сенсаційна знахідка: остаточно встановлено місце, де була збудована перша українська церква в Івано-Франківську! / о. Ігор Пелехатий. // *Нова Зоря*. — 2015. — 17 травня. — Число 20 (928).

3. Штрайт Л. Історія поступової синагоги у Станиславові / Л. Штрайт // Штрайт Л. Станиславівські синагоги. Переклад з польської Тараса Прохаська / Леон Штрайт. — Івано-Франківськ : «Лілея — НВ», 2010. — 111 с.

4. Kurjer Stanislawowski. — Nr. 506. — 26 maja. — Stanislawow, 1895.

ПРИКАРПАТТЯ В ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ ІВАНА ВАГИЛЕВИЧА

У пропонованій статті проаналізовано краєзнавчу діяльність Івана Вагилевича (1811–1866). Звернуто увагу на основні сторінки життя члена «Руської трійці» і на такі аспекти його творчого доробку: археологічні дослідження, збір фольклорно-етнографічного матеріалу, публікацію виявленого історико-краєзнавчого матеріалу з вивчення відомих і маловідомих пам'яток Прикарпаття. Автор зауважує, що як найкращий представник галицької інтелігенції ХІХ ст. І. Вагилевич через дослідження саме регіональної історії та культури сприяв утвердженню національної свідомості.

Ключові слова: Іван Вагилевич, краєзнавство, фольклор, етнографічний матеріал, пам'ятка, Бойківщина, Гуцульщина.

Іван Миколайович Вагилевич (1811–1866) – поет, філолог, етнограф та один з організаторів і провідних діячів Товариства «Руська трійця».

Народився Іван Вагилевич у бойківському селі Ясені Рожнятівського району в сім'ї священника. Середню освіту здобув у Станіславівській гімназії, а потім закінчив Львівську духовну семінарію. Іван Вагилевич разом із Маркіяном Шашкевичем і Яковом Головацьким ще в студентські роки став одним із засновників «Руської трійці», що започаткувала нову українську літературу на західноукраїнських землях; був співавтором славнозвісного видання цього товариства – альманаху «Русалка Дністровая» (1837), де опублікував патріотичні поезії «Мадей», «Жулин і Калина» та народні пісні з передмовою «Предговор к народним руським пісням». «Русалка Дністровая» стала першою вісткою національного пробудження і нагадала галичанам, що вони українці. Не випадково І. Франко назвав цю збірку, що була першою книжкою, виданою українською мовою в Галичині, «явищем наскрізь революційним».

У центрі уваги І. Вагилевича була історико-етнографічна й фольклорна збиральницька діяльність. Основні маршрути його народознавчих мандрівок пролягали Прикарпаттям, зокрема

Бойківщиною й Гуцульщиною. Життєвий шлях поета й науковця, особливо через урядові переслідування після виходу у світ «Русалки Дністрової», склався нелегко. За активну громадську діяльність його позбавили духовного сану. В м. Львові він з родиною жив у великих нестатках, перебивався випадковими заробітками. Один із сучасників І. Вагилевича писав, що, «хоча він був талановитий і невсипущий у своїх трудах наукових, та бідував гірко і не раз зі своєю сім'єю голодував».

Із 1851 р. І. Вагилевич деякий час працював у польському інституті Оссолінеумі (нині – Львівська національна наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України), пізніше був коректором та експедитором у редакціях газет, а в останні роки життя став співробітником Львівського міського архіву, де опублікував деякі документи, що там зберігались.

Іван Вагилевич був особисто знайомий і листувався з відомими науковцями Чехії, Польщі, Росії. Детально досліджував історію слов'ян, давню та нову історію України й зокрема Галичини. Збирав матеріали про обряд колядування, записував пісні про карпатських опришків. Досліджував, перекладав і популяризував «Слово о полку Ігоревім». Етнографічні праці «Гуцули, мешканці східного Прикарпаття» (1837), «Бойки, русько-слов'янський люд у Галичині» (1839) він уперше опублікував у «Наукових записках Чеського музею» в м. Празі. Помер Іван Вагилевич 1866 р. і похований у м. Львові на Личаківському цвинтарі, проте багато дослідників переконано, що знана всім могила письменника з надгробком насправді не автентична. 1937 р. в рідному селі письменника під час святкування 100-річчя виходу у світ альманаху «Русалка Дністровая» на честь діячів «Руської трійці» було встановлено скромний пам'ятний знак. У післявоєнні роки земляки спорудили пам'ятник І. Вагилевичу, який двічі зазнав реконструкцій, останньої – 1986 р. А 17 червня 1995 р. в с. Ясені урочисто відкрили Музей Івана Вагилевича.

У першій половині ХІХ ст., в умовах австрійського панування в Галичині, при якому продовжувався процес колонізації, зростає інтерес української національної інтелігенції до народознавства, зокрема до вивчення етнографічних регіонів.

Дослідження наукової діяльності членів «Руської трійці» та їхніх послідовників, які закріпили народознавчу думку в Галичині, дає нам підстави говорити про зародження історичного краєзнавства.

У Галичині першим цей термін застосував у 1888–1892 рр. Іван Франко в науковій історіографічній праці «Галицьке краєзнавство»

[42, с. 116–150]. Вивчення науково-етнографічної та історичної спадщини гуртка демократичного спрямування «Руська трійця», який створили Маркіян Шашкевич, Іван Вагилевич і Яків Головацький, засвідчує, що основним об'єктом їхніх краєзнавчих досліджень були етнографічні регіони: Гуцульщина, Бойківщина і Покуття. Особливо заслуговує на увагу та поглиблене вивчення історико-краєзнавча діяльність одного з діячів «Руської трійці», уродженця Прикарпаття Івана Вагилевича [40, с. 203; 20, с. 203; 8, с. 6], який спільно з Яковом Головацьким став піонером організованої форми історичних і народознавчих досліджень на теренах Галичини.

У центрі уваги членів «Руської трійці» була етнографічна і фольклорна збиральницька діяльність, що започаткувала в Галичині багатогранну народознавчу роботу, котру підхопили їхні наступники. З цього приводу Я. Головацький писав про М. Шашкевича, але це стосувалося всіх членів гуртка: «Живко взявся до свого діла: почав збирати пісні народні, випитувати за звичаї і обряди народні, шукати, питати за стародавніми рукописами і другими пам'ятками старовини, розбирав народний язик, зрівнюючи з слов'янськими, сам, без учителя, учився свого язика, своєї історії» [6, с. 8].

Основні маршрути народознавчих мандрівок «Руської трійці» пролягали на Прикарпаття і Гуцульщину, де вони обстежили сотні населених пунктів і тисячі селянських садиб. Їх цікавили ремесла й архітектура, одяг і господарство, торгівля і релігія, забуті рукописи і книги та давні документи [18, с. 20]. Тут тісно поєднувалися краєзнавство, лінгвістика, етнічна історія, фольклористика, археографія», які збагачували наукові зацікавлення гуртківців. Особливо послідовно вивчали І. Вагилевич та Я. Головацький народну демонологію. Уродженець Прикарпаття І. Вагилевич у своїй праці «Начерки до демографії» широко вдається до аналогій з усього слов'янського світу, осмислює взаємовідносини людини зі світом, її найпоширеніші забобони й уявлення.

Іван Вагилевич відомий сучасникам як різнобічно обдарована людина. Провідне місце в його науковій діяльності займало краєзнавство. Як уже вище згадувалося, він багато подорожував рідним краєм, вивчаючи побут і культуру населення. Але перші записи обрядових пісень І. Вагилевич зробив у своєму рідному селі Ясені на Рожнятівщині [2, арк. 22]. Під час подорожей Прикарпаттям він проводить польові археологічні дослідження, розшукує історичні, фольклорні та етнографічні пам'ятки. Яків Головацький пізніше згадував, що І. Вагилевич найкраще з-поміж

членів гуртка вивчив народну мову і народний побут. Представники влади з підозрою ставилися до краєзнавчої збиральницької діяльності І. Вагилевича, а одного разу його навіть заарештували й ув'язнили в м. Станиславові [27, с. 9].

Поступово І. Вагилевич, особливо з допомогою знайомих — переважно вчителів, зібрав чимало фольклорних, історичних та етнографічних матеріалів, зокрема багату збірку колядок і щедрівок [30, с. 43]. Наприклад, більшу частину фольклорно-етнографічних матеріалів, що були опубліковані в альманасі «Русалка Дністровая» (1837), він зібрав особисто в селах біля м. Калуша [28, с. 144] — це були в основному колядки. Крім того, як співавтор І. Вагилевич надрукував тут наукову передмову «Передговор к народним руським пісням» [35, с. IX—XX]. Зміст цієї статті, як і весь альманах, виходить за межі простих фольклорно-етнографічних досліджень. В першій половині передмови автор через суспільно-політичний аналіз подає довідку про історичне минуле українського народу, який він із гордістю називає одним «з головних поколінь слов'янських». Іван Вагилевич, хоч інколи й ідеалізує минуле свого народу, але через силу і велич стародавньої Русі нагадує сучасникам той історичний період втраченої державності, «коли руський народ під верховодом великого князя в одно тіло ізріс», а «руська земля честь і славу мала...» [35, с. XI].

Така позиція вченого була дуже своєчасна, бо польська історіографія взагалі ставила під сумнів існування українського народу.

На думку дослідника, багатовікова вітчизняна історія, яка була сплетена з лаврового віття слави і колючих гілок тернини, знайшла свій відбиток у народних піснях, казках, прислів'ях, звичаях і обрядах, що виступають інколи єдиним, але достовірним джерелом національної самосвідомості й пізнання [31, с. 108]. Цим, очевидно, і пояснюється той факт, що І. Вагилевич зібрав, наприклад, найбагатшу серед слов'янських фольклористів збірку давніх колядок і щедрівок. В одному з листів до російського вченого М. Погодіна він повідомляв: «Найважливіша річ... є зібрані пісень на Коляду... Кращі від всіх досіль ізвісних народних голосів. Рівно важні для поета, історика і археолога; вірно, ми нічого ще подібного не видали... Ото душа житні наших предків, збережена під горами Карпатськими» [45, с. 96].

Прикарпатський краєзнавець Мирослав Калій у грудні 1912 р. в рукописній праці «Іван Далібор Вагилевич» [2, арк. 25] повідомляє про важливий період із життєпису майбутнього вченого, який у 1822—1829 рр. навчався у Станиславівській гімназії. За свідченням його

біографа А. Бельовського, що добре знав І. Вагилевича, останній добре вчився і проявляв особливий інтерес до історії, географії, етнографії. Саме під час гімназійної науки він почав записувати народні пісні, казки, повір'я, особливо на канікулах, коли перебував у рідному селі. В одному з листів І. Вагилевич пізніше згадував, як він 14-річним хлопцем пішки йшов уночі з м. Станиславова додому в гори на Коляду, щоб тільки встигнути на Різдвяні свята [2, арк. 22].

Іван Франко так характеризує І. Вагилевича під час його навчання у м. Львові: «Бачимо молодого чоловіка повного надій на майбутнє, спеціально на наукову кар'єру. Він знайомий із широким кругом інтелігентних і упривілейованих людей, часто подорожує по краю, збирає етнографічні та всякі інші матеріали, носить їх з науковими працями, про які згадують і заграничні публікації та товариства» [44, с. 120].

Слід відзначити, що життєвий шлях І. Вагилевича, найперше через урядові переслідування після виходу в світ «Русалки Дністрової», склався нелегко. Відомий галицький вчений, уродженець Рогатинщини Омелян Огоновський прямо і відверто писав, що «в русько-українській літературі нема письменника, котрий коротав би свій вік в таких злиднях, якими побивався Іван Вагилевич. Хоча він був талановитий і невсипущий у своїх трудах наукових, та бідував гірко і не раз зі своєю сім'єю голодував» [28, с. 119]. Тут він справедливо зауважує, що головною причиною поетової неволі була не тільки «палка й упряма вдача», але й «суспільність, серед котрої він жив».

Літературно-громадській і фольклорно-етнографічній діяльності галицьких «будителів народу», безцінному внескові членів «Руської трійці» в розвиток української мови й письменства присвячено сотні досліджень і публікацій. Разом з тим з ідеологічних міркувань радянська історіографія мало вивчала історичну та науково-етнографічну діяльність членів «Руської трійці», зокрема Івана Вагилевича та Якова Головацького, а також їхніх наступників, серед яких є немало призабутих і маловідомих краєзнавців [37; 22].

З цього приводу Іван Франко писав на початку ХХ ст. в «Записках НТШ», що дуже бажано, щоб «біографічний лексикон давав нам звістки про всіх людей, що чим-небудь визначилися в нашій житті, нехай се буде й найдрібніша заслуга. Тільки маючи відомості про якнайбільше число дрібних і зовсім дрібних діячів, ми зможемо сягнути оком у глибину народного організму» [41, с. 244].

На думку видатного українського політичного діяча та історика Дмитра Дорошенка, характерною рисою романтизму був тісний

зв'язок між історичними й етнографічними інтересами, тож прикметно, що майже всі видатні представники української історіографії перших десятиліть ХІХ ст. були одночасно й етнографами [19, с. 13].

Це спостереження повної мірою стосується більшості галицьких істориків, які досліджували Прикарпаття. Водночас їм був притаманний інтерес до своєї рідної України в парі з інтересом до відродження сусідніх слов'янських народів. Більшість наукових досліджень, які написав І. Вагилевич, подають докладний історико-етнографічний опис Галицького Прикарпаття. Значних успіхів у науці І. Вагилевич досягнув завдяки своїм дослідженням про етнографічні групи бойків. Його праці займають особливе місце в українському карпатознавстві ще з першої половини ХІХ ст.

1841 р. він опублікував у чеському журналі велику статтю «Бойки русько-слов'янський люд у Галичині» [24, с. 37], де всебічно і науково висвітлював історію, побут, територію розселення й етнографічні особливості українців-бойків на землях Самбірської та Стрийської округ між річками Сяном і Лімницею.

Тут та в інших дослідженнях про бойків він більше приділяє увагу духовній культурі народу, аніж сфері матеріального виробництва. Разом з тим дослідник лаконічно описує пам'ятки матеріальної культури, подає детальні описи села, житла, інтер'єру господарських будівель, народного одягу та способу його виготовлення й оздоблення; характеризує обробіток землі, випас і годівлю худоби, розвиток ремесла, вівчарства, громадський і сімейний побут; наводить зразки фольклору [23, с. 111]. Вчений, звісно, не обминає і важких соціальних умов життя більшості селян-бойків, які шукали заробітків у містах.

Майже всі свої наукові праці на українську історико-етнографічну тематику І. Вагилевич для їхньої публікації в умовах іноземного панування змушений був писати польською мовою. Так, вищеназвану етнографічну розвідку про бойків було перекладено й опубліковано українською мовою лише 1978 р. завдяки львівському вченому Романові Кирчіву [5, с. 117–130].

Автобіографічні матеріали про І. Вагилевича стверджують, що він за прикладом свого соратника по «Руській трійці» Я. Головацького «часто проводив етнографічні екскурсії» [10, с. 456] та пішки подорожував Галичиною, щоб із першоджерела пізнати духовне життя народу. Зібрані внаслідок народознавчих польових пошуків матеріали постійно використовувалися в науковій роботі, тим більше, що публікацій у відповідній літературі було небагато, і то — переважно

іноземних дослідників. Так, уперше про бойківський регіон у межах Галицького Прикарпаття написав польський дослідник Ігнацій Червінський [46], у передмові зазначивши, що він ставить собі за мету не здійснити простий географічний опис зазначеної території, а розкрити духовний світ місцевих українських селян. За спостереженням автора, прості люди від землі переважно чесні й зазобонні, шанують давні звичаї і традиції своїх батьків і свого роду. Монографія не має наукового апарату джерел і літератури; складається з 14-х параграфів, з яких декілька присвячені фольклорно-етнографічному описові тієї частини Бойківщини, що розташована між річками Стриєм і Лімницею, – зокрема весільним обрядам і народним святкам.

Разом з тим автор не називає у книжці жодного населеного пункту, де вів свої дослідження і записи, як також і респондентів, а землі бойків обмежує річками, які впадають у Дністер, а саме: Лімницею, Сівкою, Свічею, Стриєм і Карпатськими горами на півдні» [46, с. 13–15].

Дещо конкретніше окреслює етнографічні межі Бойківщини видатний чеський дослідник Павло Шафарик [3, с. 25], якому І. Вагилевич та Я. Головацький разом зі львівським істориком Д. Зубрицьким надали допомогу в підготовці монографії «Слов'янська етнографія» та у складанні етнічної мапи Галичини, яку вперше було надруковано 1842 р. під загальною назвою «Слов'янські землі» [33, с. 24].

Іван Вагилевич був першим з українських істориків, хто вніс корективи у відмежування території Бойківщини Карпатським хребтом між верхів'ями річок Сяну і Лімниці та підгірськими землями на півночі, кордони яких, щоправда, вчений конкретно не визначає. У вищеназваній статті І. Вагилевич вказує лише на наявність у низинних Самбірському і Стрийському округах бойківських поселень [3, с. 25].

Крім того, ще 1841 р. І. Вагилевич став автором версії про походження етнічної назви «бойки», яку підтримували Я. Головацький, О. Партацький і П. Шафарик [3, с. 40]. Суть гіпотези, яка не спростована й досі і пов'язана з певними історичними подіями, полягала в тому, що етнонім «бойки» виводився від назви відомих кельтських племен бойїв, що на початку нової ери заселяли європейські території, які прилягали до земель сучасної Бойківщини.

Проблема бойківського етногенезу, яку вперше у вітчизняній науці порушив І. Вагилевич, постійно привертає увагу дослідників, які мають все-таки з'ясувати походження цієї назви науково, достовірно і переконливо [29].

Значний внесок зробив І. Вагилевич у вивчення матеріальної культури Бойківщини. 1836 р. він здійснив похід у Карпати в пошуках залишків пам'яток білохорватських племен, а можливо, і відкриття доісторичних будівель і слов'янських рун [4, с. 13]. Із розповідей селян він дізнався про існування в гірських скелях печер і передбачав, що це можуть бути рукотворні святині культу слов'ян дохристиянського періоду [2, арк. 48]. Такі печери він дійсно виявив і обстежив у селах Бубнищі, Уричі й Розгірчі. На їхніх стінах він виявив написи, які помилково сприйняв за рунічні. Дослідник повірив у їхню автентичність і навіть зробив з них копії. Печери в с. Бубнищі він назвав «пам'ятником давньої штуки різьбярської», а написи в них нібито зроблені перстом Божим у Карпатах для перших слов'ян [28, с. 122].

Молодий вчений підготував наукові розвідки про виявлені пам'ятки в Карпатах і надіслав їх для публікацій чеському етнографові П. Шафаріку до м. Праги і російському вченому М. Погодіну до м. Москви. В супровідних листах І. Вагилевич називає виявлені культові споруди «старослов'янськими святинями» [18, с. 42]. Іван Франко так характеризує наукові зв'язки І. Вагилевича з іноземними дослідниками: «Знане нагромаджене в живій голові тим цінніше від мертвої бібліотеки, що легше комунікується. Так усі тодішні видні славісти мали похвальний звичай у своїх переписках обмінюватися своїми знахідками, відкриттями та висновками в біжучих наукових справах» [44, с. 113].

Іван Вагилевич підтримував також тісні зв'язки з польськими вченими А. Бельовським, К. Запом та О. Борковським. Останній надавав йому фінансову допомогу в його краєзнавчих дослідженнях. І. Франко писав, що «без того в тих часах подібні подорожі були дуже марудні і коштовні. І подорож Вагилевича являється перед нами правдивою екскурсією з етнографічною та загалом науковою метою» [44, с. 112].

Однак у м. Львові «відкриття» І. Вагилевича і факсиміле графічних зображень написів у печерах М. Шашкевич, Я. Головацький та А. Бельовський піддали сумніву, а останні два вчені навіть особисто їздили в Карпати на них дивитися і не підтвердили їхню автентичність [2, арк. 66].

Незважаючи на перші невдачі в краєзнавчих пошуках, І. Вагилевич продовжує пошуки на цей раз справжніх давньоруських пам'яток старовини і городищ на Прикарпатті, зокрема описує печери в селах Дорі, Підпечерах, Томашівцях, природні кам'яні об'єкти Писаний

Камінь в с. Ясенів-Вишньому, Писані Двері в с. Зелений, залишки оборонних валів і укріплень у м. Галичі [34, с. 192] та інші пам'ятки в багатьох населених пунктах [18, с. 42]. Зібрані матеріали, а також відомості про можливі фортифікаційні будівлі біля печер у с. Бубнищі, де він побував удруге 1861 р., І. Вагилевич планував описати й опублікувати у великій монографії під заголовком «Пам'ятки слов'янського будівництва», рукопис якої зберігається у Львівській національній науковій бібліотеці імені В. Стефаника [1].

Про науковий підхід до збирання краєзнавчих історичних матеріалів свідчить програма-питальник, яку виявили дослідники. Нею користувалися члени «Руської трійці» в середині 30-х рр. XIX ст. для виявлення та збору історико-краєзнавчих джерел духовної і матеріальної культури [25, с. 88]. Ця програма за методикою та змістом була однією з перших в Україні, й відповідно завдяки діяльності членів гуртка «Руська трійця» та їхніх сподвижників її успішно втілювали в життя [36, с. 162]. Під час наукових мандрівок і польових досліджень вони вели пошуки в містах і селах, по церквах за давніми рукописами, стародруками (інкунабулами), грамотами, надгробники і написами на них, старими іконами (образами); вивчали усну народну творчість; встановлювали, чи оборонний пункт — замок чи місто, які має там історичні пам'ятки, подавши їхні докладні описи; фіксували топонімічні назви населених пунктів, городищ, урочищ, гір, горбів, полонин, річок, потоків, озер; вивчали демографічний склад і стан населення [7, с. 9–10].

Так, І. Вагилевич 1835 р. виявляє в селах Прикарпаття такі пам'ятки матеріальної культури: у своєму рідному селі Ясені знаходить написане на пергаменті «Євангеліє», стародрук «Апостола» в с. Крихівцях біля м. Станиславова, а в Манявському скиті «у звалищі вежи найшовши напись словенський на граніті-камені. Так розвелось, що напис той принадлежить до пам'ятника граничного з доби княжеской» [25, с. 88]. Дослідник виявив також п'ять стародавніх рукописів літописного характеру в книгосховищі Святоюрського монастиря, що потрапили сюди, очевидно, з Галича. Про ще одну знахідку І. Вагилевич написав наукову розвідку 1842 р. під заголовком «Руська медаль», де розповідається про старовинну пам'ятку — монету з зображенням архангела Михаїла зі списом у руці, яку знайшов селянин під час оранки в с. Саджаві нині Богородчанського району на Івано-Франківщині. Краєзнавець робить припущення, що ця монета походить з давньоруських часів [31, с. 114].

У середині 30-х рр. XIX ст. І. Вагилевич продовжив вивчати й описувати Галицьке Прикарпаття, зокрема здійснив подорож Гуцульщиною. Внаслідок історико-етнографічних досліджень він написав статтю «Гуцули, мешканці східної частини Карпатських гір», яку в 1838–1839 рр. у перекладі К. Запа було опубліковано у прязькому «Часописі чеського музею» [17, с. 11].

Цю наукову розвідку, яка дістала схвальний відгук сучасників, можна умовно розділити на вступ та історичну й етнографічну частини дослідження Гуцульщини [18, с. 106–107], які нерівномірні. На початку своєї праці І. Вагилевич подає сумнівну версію походження гуцулів, яка, на думку професора В. Грабовецького, і сьогодні не має переконливих аргументів» [15, с. 38]. За цією версією дослідник помилково виводив етнонім «гуцули» від племені тюркського походження — кочівників узів, які, можливо, асимілювалися з печенігами і ще до приходу монголо-татар у XIII ст. нібито осіли в Карпатах, де поступово утворили етнографічну групу гуцулів.

Об'єктивно і науково автор висвітлює сторінки історії Галицько-Волинського князівства і причини поразки Київської Русі в боротьбі з навалою орд хана Батия у XIII ст. І. Вагилевич зазначає, що галицький князь Данило Романович прагнув «визволити Русь від татарського ярма», але його спроба заручитися підтримкою монархів Західної Європи, на жаль, не дала бажаних результатів [36, с. 156]. Автор публікації першим серед українських істориків став на захист правильного висвітлення опришківського руху, який на початку XIX ст. польські дослідники трактували як звичайне розбійництво. Іван Вагилевич спочатку в поемі «Мадей» [34, с. 72–76], а потім у згаданій статті називає карпатських опришків гайдамаками, які виступили на захист селян від свавілля жорстокої шляхти, тому «народ в наші дні з пошаною і піднесенням зберігає пам'ять про гайдамаків».

Друга частина праці, яка базується тільки на етнографічних дослідженнях, має не лише пізнавальний, але й дослідницький характер у вивченні локальних різновидів традиційно-побутової й матеріальної культури гуцулів. Іван Вагилевич описує їхній барвистий одяг, невибагливу їжу, житло і господарські будівлі, звичаї й обряди, характеризує мову [17, с. 11]. Він звернув увагу на традиційні народні промисли верховинців, а також на те, що в господарській діяльності в них переважає скотарство [36, с. 131].

Але найбільшим успіхом автора було наукове визначення і в основному правильне окреслення території розселення гуцулів, яка

не обмежувалася тільки Галицькими Карпатами, а й охоплювала гірські регіони Буковини і Закарпаття.

Треба цілком погодитися з твердженням львівського дослідника Г. Дем'яна про те, що «спостерігаючи й аналізуючи духовну культуру гуцулів, І. Вагилевич робить висновок, що в ряді випадків вони перевершують багатством і своєрідністю опоетизовування природних явищ своїх сусідів-бойків» [18, с. 108]. Найкращим зразком усної народної творчості у статті «Гуцули, мешканці східного підгір'я Карпат» є опублікований уперше варіант балади з життя опришків «Попід ділок зелененький». І. Вагилевич власноручно уточнює: «Поскільки ця пісня широко розповсюджена в Підкарпатській Русі і на Поділлі, а отже, переінакшена, то наводжу її тут в оригіналі — так, як чув від самих гуцулів» [27, с. 15].

Як відомо, члени «Руської трійці» проявляли особливий інтерес до вивчення антифеодальних рухів селянства в Карпатах, відомих під назвою «опришківство». Найуспішніше в цьому напрямку працює І. Вагилевич, який опришківській тематиці відводить значне місце у своїй незакінченій історико-етнографічній монографії «Карпатсько-гірська Русь». Для цієї монографії автор опрацював фольклорний збірник «Пісні з життя опришків» [27, с. 15], рукопис якого зберігається у Львівській національній науковій бібліотеці імені В. Стефаніка [22, с. 18–19], де в розділі «Епічні пісні» є ще один варіант уже згаданої пісні про опришків — «Ой попід діл зелененький ходит Добош молоденький», яку пізніше опублікував Я. Головацький [26, с. 152].

Ще один рукопис І. Вагилевича, але вже наукових розвідок з історії опришківського руху на Прикарпатті, виявлено у збірці А. Петрушевича у фондах колишньої бібліотеки АН СРСР у м. Ленінграді. Сюди він, окрім усної народної творчості, зібрав факти історичного та етнографічного змісту до статті «Дещо про розбійників Карпатських гір», де подано хронологію опришківських виступів на Гуцульщині, Покутті й Бойківщині в кінці XVIII — на початку XIX ст. Знаходимо тут і згадки про деякі звичаї та повір'я опришків, описи їхнього озброєння й одягу. У статтях «Добошук» та «Смерть Добошука» автор розповідає про діяльність ватажка опришків Олекси Довбуша [23, с. 15].

Знайдений рукопис І. Вагилевича за своєю формою викликав наукову дискусію, бо деякі дослідники називали його хронікою опришківського руху і сприймали як тези неопублікованої статті «Про розбійництво в Карпатських горах» [9, с. 146].

Професор Прикарпатського національного університету імені В. Стефаника Володимир Грабовецький провів науковий аналіз цих матеріалів і дійшов висновку, що це «Хроніка опришківського руху» невідомого автора, яку виявив і власноруч переписав у середині ХІХ ст. І. Вагилевич, тобто окреме джерело, яке дослідник, очевидно, планував використати для наукової роботи [14].

У цьому ж рукописі львівський вчений Роман Кирчів звернув увагу на матеріали історичної фольклорної прози, які І. Вагилевич використав у своєму оповіданні про керівника антифеодального повстання на Покутті в кінці ХV ст. — селянина Муху. Дуже цікава версія оповіді про те, як Муха згуртував селян: підвів до скирти на полі і спочатку спробував сам та й іншим запропонував поодиноці перевернути її. Але зробити це вдалося лише гуртом. «Ото ж, — сказав Муха, — маєте науку: ми окремо нічого не вдіємо проти панів, але разом — то вже інша річ» [23, с. 250—251].

Про добру обізнаність І. Вагилевича з історією Прикарпаття свідчить ще й такий факт. У середині ХІХ ст. до нього звернувся за науковою консультацією польський письменник Ян Захаріясевиц, який планував написати історичну драму про повстання Мухи 1490 р., — і отримав від дослідника вичерпні відомості про ці події [32, с. 48—49].

Про антифеодальний характер повстання Мухи чи не вперше в українській історіографії писав у передмові «Карпатська Русь» до фольклорного збірника Яків Головацький. Він, використовуючи історичну хроніку М. Кромера, писав, що Муха «по преданню Козак на чолі 10-тисячного війська, зібраного на Волощині і Покутській Русі, почав воювати з поляками» [16, с. 12].

Продовжуючи історіографічний огляд краєзнавчих досліджень середньовічної історії Прикарпаття, зазначмо, що І. Вагилевич проявляв особливий інтерес до вивчення давніх міст, зокрема Галича, походження назви якого пов'язується, за однією з версій, із давнім курганом «Галичина могила», яка почала видавати свої таємниці лише сучасним археологам [13, с. 6—7].

Іван Франко повідомляє, що в автобіографії І. Вагилевича був запис про його перебування влітку 1839 р. в м. Галичі, «про його пошукування за пам'ятками, хід до Тустаня та візиту у караїмського рабина Авраама Леоновича, що тішився тоді серед польських і руських літературних сфер славою великої вчености» [44, с. 117].

В інформації ректорату Львівської духовної семінарії від 27 жовтня 1841 р. є запис, що «Вагилевич Іван з часу закінчення навчання подорожував... Коли він почув, що поблизу Снятина один дяк має стару

хроніку, поїхав туди, щоб переписати її, але добрався лише до Монастириська і через відсутність грошей змушений був звернутися до Петрушевича (Степан Петрушевич – український етнограф, батько історика А. Петрушевича. – *Б. Г.*)[34, с. 192]. Потім він поїхав у Галич до рабина караїмів Леоновича, з яким оглянув руїни замку і кладовище». За результатами перебування в цьому місті, а також його візуального вивчення І. Вагилевич того ж року (1839) написав статтю «Місто Галич», яку пізніше відправив для публікації в московський журнал «Москвитянин» (або спочатку на адресу російського історика М. І. Погодіна). Можливо, це було до 1843 р., бо в № 7 цього журналу за 1843 р. було опубліковано кореспонденцію Вагилевича, де він повідомляє, що підготував статі о «южнорусском языке», про Манявський скит, похорони у слов'ян, бузький меч та караїмів у Галичині [37, с. 50].

У науковій розвідці «Місто Галич» автор використовує документальні джерела, зокрема літописні, й датує його виникнення першою половиною XII ст., а також подає опис руїн оборонних споруд давнього Галича та робить спробу визначити його історичну територію і місцезрозташування укріплень [18, с. 40]. В рукописі найбільше місця відведено описом життя в м. Галичі караїмської громади.

За дослідженням сучасного львівського історика Г. Дем'яна, серед українських вчених-істориків І. Вагилевич був одним із перших, хто звернувся до вивчення історії й побуту цих нащадків давніх тюркських племен, які у XIII ст. входили до складу Хозарського каганату. Щодо датування переселення караїмів із Криму до м. Галича в середині XIII ст., то це сумнівний фактор і не підтверджено документальними джерелами [18, с. 48]. Ця проблема і на теперішній день залишається дискусійною, але відомо про їхнє часткове переселення спочатку в Литву (під кінець XV ст.), а потім – у Західну Україну [21, с. 958]. Дослідник відзначив, що караїми були найзаможнішими жителями Галича. Цікаво, що в побуті при спілкуванні з корінними жителями краю вони часто вживали українську мову [23, с. 148].

Члени «Руської трійці», зокрема І. Вагилевич та Я. Головацький, вивчали також ще одну, значно більшу міжетнічну групу населення – вірмен, які ще з давніх часів поселялися на Прикарпатті й утворили свої колонії в Кутах, Тисмениці, Снятині і Станиславові. Цьому зацікавленню сприяло і особисте знайомство І. Вагилевича з відомим дослідником історії західноукраїнських вірмен, уродженцем м. Станиславова, ченцем-домініканцем Садоком Барончем [11, с. 10–11], який написав книжку «Біографія славних вірмен у

Польщі». На це видання, що мало тоді неоднозначну оцінку, І. Вагилевич зробив кваліфіковану рецензію, яку опублікував в м. Кракові 1856 р. Садок Баронч пізніше об'єктивно писав, що І. Вагилевич має «славу доброго історика, який своїми влучними доповненнями і виправив немало помилок», зокрема і в його працях.

Серед кількох десятків наукових публікацій І. Вагилевича його праця «Монастир Скит в Маняві» — єдине історико-краєзнавче дослідження, яке вийшло у світ окремим виданням 1848 р. Ця невелика книжечка з графічною ілюстрацією руїн відомого на Прикарпатті чоловічого монастиря в с. Маняві Богородчанського району (тепер відбудований і діючий) складається з трьох розділів: історичної частини, приміткових пояснень і коментарів до тексту та опублікованих двох грамот. Рукопис цієї праці І. Вагилевич підготував ще 1841 р., відразу після того, як відвідав залишки колишнього монастиря, а також навколишні села, де він записав народні перекази з історії скиту, які використав у цьому дослідженні. Автор особисто вказує, що розповіді про діяльність скиту та про його засновників він почув у селах Маняві і Хмелівці.

Треба відзначити, що І. Вагилевич і тут виявився першим серед вітчизняних істориків, хто проявив інтерес до цього середньовічного культового, культурно-освітнього і фортифікаційного об'єкта, назвавши його «пам'яткою старовини». В передмові до опису Манявського скиту автор зазначає, що «старожитності є для нас святою спадщиною славетних предків», а також те, що «дослідження старовини трудомістке, але зате винагороджує затрачену працю внутрішнім задоволенням», яке отримують справжні дослідники і краєзнавці.

Сучасники І. Вагилевича дали цій публікації неоднозначну оцінку. Відомий польський історик А. Бельовський ставив у заслугу авторові використання в тексті народних оповідань, а от С. Лісовський у своїй рецензії дорікав йому за недостатнє використання документальних джерел.

Разом з тим ця краєзнавча інформація спонукала сподвижника «Руської трійці» Антона Могильницького написати 1852 р. відому історичну поему «Скит Манявський» [34, с. 12]. Вперше з-поміж усіх дослідників автор вказав на те, що Йов Кондзелевич створив у монастирі шедевра українського національного мистецтва кінця XVIII ст. — знаменитий Богородчанський іконостас [38, с. 37].

Найдискусійнішою і в цій праці, і в наступних дослідженнях учених є дата заснування Манявського скиту, яку І. Вагилевич хронологічно визначає кінець XIII ст., але не підтверджує це документально. Більшість

дослідників історії скиту пов'язують його створення з іменем Іова Княгиницького і датують 1611 р. Але професор В. Грабовецький не відкидає версії І. Вагилевича, тим більше, що історично підтверджується існування ще з княжих часів у багатьох місцях Прикарпаття давніх православних монастирів. Не випадково, отже, І. Вагилевич використав у своїй праці легенду, що пов'язує виникнення Манявського скиту із трагічними подіями в Києво-Печерській лаврі періоду монгольської навали. Разом з тим В. Грабовецький об'єктивно застерігає, що «питання про заснування Скиту Манявського у XIII ст. може бути остаточно вирішене лише тоді, коли легенди будуть підтверджені більш вагомими літописними чи археологічними доказами» [12, с. 147–148].

Таким є основний внесок Івана Вагилевича в розвиток історико-етнографічних, наукових знань, а водночас і в національне відродження. Як найкращий представник галицької інтелігенції XIX ст. він у руслі відродження українського народознавства через дослідження саме регіональної історії та культури сприяв утвердженню національної свідомості. Подвижницька історико-краєзнавча та громадсько-освітня діяльність І. Вагилевича надихнула чимало його однодумців і послідовників як у минулому сторіччі, так і в наші дні. А тому 1990 р. Івано-Франківська обласна організація Українського товариства пам'яток історії та культури заснувала обласну премію імені Івана Вагилевича. За двадцять років лауреатами цієї премії стали 50 найкращих краєзнавців і пам'яткознавців Прикарпаття.

Джерела та література

1. Львівська національна наукова бібліотека імені В. Стефаника, відділ рукописів. — Ф. 19 Вагилевич І. — Спр. 15.

2. Центральний державний історичний архів України у м. Львові. — Ф. 309 Наукове товариство імені Т. Шевченка, м. Львів. — Оп. 4. — Спр. 1405. — 250 арк.

3. Бойківщина. Історико-етнографічне дослідження. — К.: Наукова думка, 1983. — 303 с.

4. Ваврик В. Р. Жизнь и деятельность Ивана Николаевича Далибора Вагилевича / В. Р. Ваврик. — Львов: Тип. Ставроп. ин-та в аренде Медьцкаго, 1934. — С. 5–28.

5. Вагилевич І. Бойки, русько-слов'янський люд у Галичині / І. Вагилевич // Жовтень. — 1978. — № 12. — С. 117–130.

6. Виклади давньоруських легенд, або Міфологія, укладена Я. Ф. Головацьким. — К., 1991. — 93 с.

7. Возняк М Маркіян Шашкевич як фольклорист. — Львів, 1911. — 37 с.

8. Гаврилів Б. Довідник краєзнавців Прикарпаття (XIX — початок XX ст.). Ч. 1 / Б. Гаврилів. — Івано-Франківськ, 1994. — 33 с.

9. Гербільський Г. Ю. Розвиток прогресивних ідей в Галичині у першій половині XIX століття / Григорій Юлійович Гербільський. — Львів : Вид-во Львівського ун-ту, 1964. — 252 с.
10. Головацький Я. Судьба одного Галицко-руського ученого / Я. Головацький // Киевская старина. — 1883. — Т. 6. — С. 453—472.
11. Грабовецький В. Нариси історії Прикарпаття. Вірменські поселення XV—XVIII ст. / В. В. Грабовецький. — Т. 5. — Івано-Франківськ, 1994. — 174 с.
12. Грабовецький В. В. Нариси історії Прикарпаття. Друга половина XVII ст. / В. В. Грабовецький. — Т. 3. — Івано-Франківськ, 1993. — 167 с.
13. Грабовецький В. Розкриваються таємниці Галичини могили / В. Грабовецький // Галицький собор. — 1993. — Ч. I. — Серпень. — С. 6—7.
14. Грабовецький В. Неопублікована «Хроніка» І. Вагилевича / В. Грабовецький // Прикарпатська правда. — 1987. — 6 вересня.
15. Грабовецький В. В. Гуцульщина XIII—XIX століть. Історичний нарис / В. В. Грабовецький. — Львів : Вища школа, 1982. — 151 с.
16. Грабовецький В. В. Селянське повстання на Прикарпатті під проводом Мухи 1490—1492 років / В. В. Грабовецький. — Львів : Вища школа, 1979. — 124 с.
17. Гуцульщина. Історико-етнографічне дослідження. — К. : Наукова думка, 1987. — 472 с.
18. Дем'ян Г. Іван Вагилевич — історик і народознавець / Г. Дем'ян. — К. : Наукова думка, 1993. — 152 с.
19. Дорошенко Д. І. Нарис історії України. Том 1 / Д. Дорошенко. — К. : Глобус, 1992. — 238 с.
20. Енциклопедія українознавства: Словникова частина / Ред. В. Кубійович; Наукове товариство ім. Т. Шевченка у Львові. — Т. 1: Перевидання в Україні. — Львів, 1993. — 400 с.
21. Енциклопедія українознавства: Словникова частина / Ред. В. Кубійович; Наукове товариство ім. Т. Шевченка у Львові. — Т. 3: Перевидання в Україні. — Львів, 1994. — С. 805—1200.
22. Іван Вагилевич. Показчик рукописів праць та матеріалів до біографії / уклад О. О. Дзьобан; наук. ред. М. Й. Шалата; АН УРСР, ЛНБ ім. В. Стефаніка. — Львів, 1986. — 75 с.
23. Кирчів Р.Ф. Етнографічно-фольклористична діяльність «Руської трійці» / Р. Ф. Кирчів. — К. Наукова думка, 1990. — 339 с.
24. Кирчів Р.Ф. Етнографічне дослідження Бойківщини / Р. Ф. Кирчів. — К. : Наукова думка 1978. — 173 с.
25. Купчинський О. Біля джерел творчості «Руської трійці» / О. Купчинський // Жовтень — 1986. — № 20. — С. 86—88.
26. Народные песни Галицкой и Угорской Руси, собранные Я. Ф. Головацким: В 4-х кн. — М., 1878. — Кн. I. — 217 с.
27. Народні пісні в записах Івана Вагилевича / І. Вагилевич; упоряд., вступ. ст. і прим. М. Й. Шалати. — К. : Муз. Україна, 1983. — 159 с.
28. Огоновський О. Історія літератури руской / О. Огоновський. — Львов, 1894. — Ч. IV.

29. Ольховий Я. Навколо назви «Бойки» / Я. Ольховий // Бойки (Дрогобич). — 1992. — № 1 (вересень).

30. Отчий край 88 : Історико-літературний збірник / Упорядн. Д. С. Чередниченко, Ред. М. Г. Жулинський. — К. : Молодь, 1988. — Вип. 3.

31. Петраш О. «Руська трійця»: М.Шашкевич, І.Вагилевич, Я.Головацький і їх літературні послідовники / О. Петраш. — К. : Дніпро, 1986. — 230 с.

32. Полек В. М. Вагилевич у спогадах польського письменника / В. Полек // Архіви України. — 1967. — № 2. — С. 48–49.

33. Ровенчак І. Перші етнічні карти Українських земель ХІХ ст. / І. Ровенчак, Л. Симутіна // Пам'ятки України. — 1992. — № 1. — С. 22–26.

34. «Русалка Дністрова» : документи і матеріали / [упорядники : Ф. І. Стеблій ... [та ін.]; редакційна колегія : Н. Ф. Вradій, О. А. Купчинський, Ф. І. Стеблій (відповідальний редактор)] ; Академія наук Української РСР, Інститут суспільних наук, Центральний державний історичний архів УРСР у Львові. — К. : Наукова думка, 1989. — 542 с.

35. Русалка Дністровая. Фотокопія з видання 1837. — К. : Дніпро, 1972. — 155 с.

36. «Руська трійця» в історії суспільно-політичного руху і культури України / відп. ред. Ф. І. Стеблій. — К. : Наук. думка, 1987. — 340 с.

37. «Руська трійця»: Маркіян Шашкевич, Іван Вагилевич, Яків Головацький. Бібліографічний покажчик (1834–1990 рр.) / Укл. Л. І. Ільницька. — Львів, 1993. — 379 с.

38. Свенціцька В. І. Спадщина віків: Українське малярство ХІV–ХVІІІ ст. у музейних колекціях Львова / В. І. Свенціцька, О. Ф. Сидор. — Львів, 1990.

39. Скрипник І. Р. Скит Манявський. Історико-архітектурний музей. — Івано-Франківськ, 1989. — 28 с.

40. Українська Літературна Енциклопедія: В 5 т. / Редкол.: І. О. Дзевєрін (відповід. ред.) та ін. — К. : Голов. ред. УРЕ ім. М. П. Бажана, 1988. — Т. 1: А–Г. — 536 с.

41. Франко І. Я. Твори у 50-ти томах. — К., 1986. — Том 47 : Історичні праці (1898–1913) / Редактори тому А. В. Санцевич, В. Г. Сарбей; Упорядкування та коментарі Л. Г. Москвич, Ю. А. Пінчука. — К. : Наукова думка, 1986. — 766 с.

42. Франко І. Я. Галицьке краєзнавство / Іван Франко // Франко І. Я. Твори у 50-ти томах. — К., 1986. — Т. 46. — Кн. 2. — С. 116–150.

43. Франко І. Я. Твори у 50-ти томах. — К., 1986. — Том 26 : Літературно-критичні праці (1876–1885) / Редактори тому В. Л. Микитась, С. В. Шурат; Упорядкування та коментарі Н. О. Вишневської, Р. Ф. Кирчіва, І. Л. Моторнюка, К. М. Секаревої. — К. : Наукова думка, 1980. — 462 с.

44. Франко І. До біографії Івана Вагилевича / Іван Франко // Записки НТШ. — 1907. — Т. 79. — Кн. 5. — С. 97–141.

45. Шалата М. Іван Вагилевич / М. Шалата // Українська мова і література в школі. — 1991. — № 9. — С. 95–96.

46. Czerwinski Ignacey. Okolica za — Dniestrem między Stryem i Lomnica. — Lwow, 1811. — 281 s.

ПСЕВДОНІМИ В УКРАЇНСЬКОМУ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОМУ РУСІ (XV ст. – 2016 р.)

Стаття ювіляра присвячена цікавій проблемі – характеристиці псевдонімів в українському національно-визвольному русі XV – початку XXI ст. Автор проаналізував те, як українці використовували псевдоніми в період існування Запорізької Січі (XVI–XVIII ст.), розгортання опришківського в Карпатах (XVI – перша половина XIX ст.), Української національної революції (1917–1923 рр.) та повстанського руху 1920-х рр., діяльності членів ОУН і воїнів УПА (кінець 1930-х – перша половина 1950-х рр.). оригінально автор вивчив позивні (псевдоніми) учасників Революції гідності (Майдану) (2013–2014 рр.) та воїнів, лікарів і капеланів, які на сучасному етапі воюють на Сході України в ході проведення антитерористичної операції (2014–2016 рр.).

Ключові слова: псевдонім, український національно-визвольний рух, Запорізька Січ, опришківський рух, повстанський рух, отаман, повстанці ОУН і УПА, Революція гідності, антитерористична операція, капелан.

**Чорна рілля заорана
І кулями засіяна,
Білим тілом зволочена
І кровію сполочена
З народної пісні**

Починаючи з кінця XV ст., коли українські землі завоювали сусіди, розпочалася боротьба нашого народу за свою незалежність. Учасники визвольної боротьби, щоб не наражати себе і рідних на небезпеку, старались утаїти особисті дані про себе і зокрема прізвища. Для цього вони брали псевдоніми. Багато з них пізніше ставало прізвищами їхніх нащадків. А почалась ця заміна із запорізьких козаків. Про козацькі прізвиська писали Дмитро Яворницький [16], Олена Апанович [7] та інші.

Отже, коли на Запоріжжя прибували втікачі, їм надавали нові прізвища-псевда. Зберігали лише імена, бо їх вони отримали при хрещенні. Кількість запорожців постійно зменшувалась від воєн, хвороб та старості. Тому вони охоче приймали новачків для поповнення своїх лав. Приймали не лише українців, яких була переважна більшість, але й людей інших національностей, навіть і нехристиян, яких обов'язково хрестили. Отже, на Запоріжжі багатьох козаків називали згідно з їхньою національністю: Лях, Полулях, Гуржуй, Гуржий (так у XVIII ст. в Україні називали грузинів), Сербин, Литвин, Вірменко, Циганко, Московит, Турчин, Волох, Молдаванин, Угорець [7, с. 277]. Д. Яворницький наводить конкретні приклади прибулих на Січ з інших неукраїнських земель. Так, молодого литовського шляхтича в м. Києві підмовили запорожці піти з ними на Січ. Там він пристав до Канівського куреня. Назвали його Іваном Литвином. Василь Перехрест народився у Чигирині в родині єврея Айзика. До Чигирина в торговельних справах прибув козак Яків Коваленко і підмовив юнака прийти на Січ. Там, у січовій церкві Покрови Пресвятої Богородиці, його охрестили. Його прийняли в Кушівський курінь під назвою Василя Перехреста [16, с. 145].

Закріплювались за новим козаком назва місцевості, звідки він прибув: Бершадський, Галицький, Кальміуський, Кальницький, Киянин, Криловський, Лебединець, Миргородський, Ніжинець, Полтавський, Самарський, Симбірський, Ставицький, Сумський, Чугуєць та інші [7, с. 277]. Тут козаки дотримувались давнього сільського звичаю називати особу за місцем її походження. Ще навіть в середині 40-х рр. XX ст. до села Вербівців Городенківського району прибула жінка з м. Станіслава (тепер м. Івано-Франківськ), яка ховалася від переслідування НКВС, бо сини були учасниками ОУН. По чоловікові її прізвище було Погрібна, але в селі її називали Станіславською.

За прізвищем, наданим на Січі, можна дізнатися про поширені в Україні ремесла, промисли та про характер військової, торговельної діяльності, чим саме займалися прибульці – Середюк, Гуртовий, Купчин, Крамар, Кантарій, Дегтяр, Стаднюк, Свинар, Скляр, Стельмах, Порохня, Байдала, Попович, Кумпан, Караван та інші.

Окрему групу становлять псевдоніми, в яких закладена характеристика особливостей зовнішнього вигляду, вдачі, властивостей поведінки запорізьких козаків. Для найпромовистішого,

типового, що впадало в очі козакам, також знаходилося дуже влучне слово, яке по суті змальовувало зовнішній чи внутрішній портрет особи або якусь визначальну його пригоду: Головатий, Головка, Чуб, Зуб, Зубатий, Губенко, Ніс, Носань, Косенко, Губа, Губенко, Борода, Вусатий, Синегуб, Косий, Косач, Остроух, Шрам, Горбоніс, Кучера, Сухий, Сторчак, Спичак, Старий, Череватий, Великий, Сіроух, Похла, Лантух, Рябий, Рясний, Сморчак, Крючок, Білий, Білан, Чорний, Чорномаз, Блакитний, Писанка, Сіроокий, Лизогуб, Стовбур, Стрижак, Сліпий, Статечний, Немилостивий, Нешадний, Хижняк, Святий, Хмара, Бистрий, Бистрицький, Біда, Круть, Побігайло, Легкоступ, Циподрига, Свистун, Швидкий, Сновида, Покотило, Холодний, Шморгун, Собачийсин, Скупий, Спорник, Суперека, Солодкий, Гаркуша [7, с. 277–278], Семи-Палка, Сторча-Вус, Стріляй-Баба, Не-Ридай-Мене-Баба, Рогожаний-Дід, Шмат [16, с. 149].

Академік Д. Яворницький розповів про одного козака. Народився він на самого Івана Купала, якого року – не знає. От і назвали його Іваном. Його батько Сидор Пересунька навчав його до дев'яти років працювати і Богові молитись. Опісля взяли його на Січ, спочатку молодиком при панові кошовому, а за 20 років записали до війська. Тут назвали його Журбою, бо завжди робив усе мовчки. Одного разу на чатах він не помітив, як поляки відняли козацьку здобич. Тоді йому змінили назву на Івана Прислопу [16, с. 144].

Помічаючи схожість якоюсь рисою з представниками фауни, особливо птахів, і флори, козаки називали так своїх товаришів: Сич, Сова, Сорока, Жайворонок, Синиця, Ворона, Снігур, Голуб, Лелека, Селезень, Кулик, Шпак, Орлик, звіриними Соболь, Шкапа, Чалий, Сивокотило, Сивогрива, Лисиця, Бабак, Коза, Часник. Одного козака назвали Бараном за звичку – коли напивався, то в шинку відчиняв двері не інакше як вибиванням їх головою [7, с. 278; 16, с. 148].

Запорожці іноді надавали іронічні прізвища, які виражали не справжню ознаку, а належність. Малютою, Малюком називали високу людину, а Махиною – невеличкого зросту. Джерелом для прізвищ був одяг – Свита, їжа – Борщик, Кисіль, Куліш. Багато прізвищ створювали від імен – Пилипча, Климовець, Стась, Стефан, Сабадан. Пори року, дні тижня, мабуть, коли з'явилися на Січі втікачі, відбилися в їхніх прізвищах – Зима, Засуха, Понеділок, Середа, Субота, Вечірній та інші. Чимало прізвищ у запорожців було таких, де важко вже знайти його першооснову: Лабда, Лага (брус під підлогою), Прандул, Самбок, Халакум [7, с. 278].

Надавали прізвища козакам після якихось їхніх приватних життєвих пригод, особливостей: Панібудьласка, Непийвода, Непийпиво, Наливайко.

Городові, реєстрові козаки і ті, які служили в козацьких загонах окремих магнатів, якщо приходили на Січ, то в більшості залишали свої родові прізвища, бо потреби їх змінити не було (Б. Хмельницький, І. Богун, М. Кричевський, І. Виговський, І. Мазепа). В переважній більшості це були шляхтичі або козацька старшина. Але якщо була потреба їм змінювати, то вони це робили. І тому Бугаєвський називався Гунею, Сулима – Медведем, Мальований – Вірменком.

Деякі козацькі герої так і залишилися в українській історії під своїми другими прізвищами, наприклад Максим Кривонос. Справжнє його прізвище та національність до сьогодні для нас невідомі. Залишилися окремі здогади-легенди про нього.

Окремі запорожці, які вибилися у козацькі старшини, до своїх других прізвищ додавали -ський, щоб підкреслити свою шляхетність: Іван Брюх – чура Б. Хмельницького став Іваном Мартиновичем Брюховецьким, гетьманом України (1657–1659), а за вірнопіддану службу Московії отримав ще й боярський титул.

Отже, якщо по всій Україні вже в середні XVII ст., як вважають вчені, прізвища стабілізувалися, то на Запоріжжі ще у другій половині XVIII ст. відбувається процес утворення і формування українських прізвищ, а курінні списки, інші документи січового архіву дають можливість вивчати джерела й умови виникнення українських прізвищ. Запорожці проявили у придумуванні прізвищ словесну творчість, гумор та винахідливість. «У курінних списках відбився цілий шар культури: історія, демографія, етнографія, економіка, соціальні і національні відносини, побут і звичаї українського народу розкривають несподівані грані й аспекти історії запорізького козацтва» – зазначала Олена Апанович [7, с. 277].

Нащадки козаків залишали запорізькі прізвища своїх предків: Петро Дорошенко – внук гетьмана Михайла Дорошенка, українські родини Скоропадських, Гоголів тощо. Пізніше нащадки січовиків, ставши козацькою старшиною за вірнопідданство, отримавши від Росії дворянство, зросійщувались, додавши до своїх прізвищ російські закінчення –ов: Шклярів (Шкляр), Шпаков (Шпак) і т. д. Після знесення Січі запорожці, які розсіялись по інших територіях Російської імперії, також не міняли прізвища, але їм там додавали теж російські закінчення: Рязя – Разін, Пугач – Пугачов, Ріпа –

Репін, Братко — Братков. На цьому зміна прізвищ закінчилась у другій половині XVIII ст. У Російській імперії українського війська, окремих його частин не було. Національно-визвольна боротьба українців пішла на спад.

Ще в останні роки існування Запорізької Січі розгорнувся гайдамацький рух. У ньому брали участь і запорожці. Тому в гайдамаків також були псевда: Залізняк, Швачка, Голий. Правда, цей рух був нетривалий і не залишив багато цих прізвищ. Про них ми знаходимо інформацію у «Гайдамаках» Тараса Шевченка. Він писав свою поему під враженням розповідей свого діда, колишнього учасника гайдамацького руху. Звідси ми теж дізнаємося, що гайдамаки також давали аналогічні прізвища. Так, героя поеми Ярему називають Галайдою. Можливо про гайдамаку Галайду і розповідав дід поета. Гайдамачина була, мабуть, останньою, де учасники боротьби ще міняли свої прізвища в кінці XVIII ст.

На Західній Україні соціальні рухи відбувалися у формі опришківських виступів протягом XVI—XVIII ст. Місцем цих виступів були Карпатські гори. Невеликі опришківські загони (30—40 осіб) діяли партизанськими методами. Вони нападали на двори польських дідичів та їхніх прибічників. Відібраними цінностями опришки ділилися із селянською біднотою. Вони не змінювали прізвищ, а ввійшли в історію під своїми — Довбуш, Пинта, Бойчук, Баюрак, Орфенюк та іншими. Під своїми прізвищами виступали загони, які діяли на Поділлі в XIX ст. (наприклад загін Устима Кармелюка).

Після Першої світової війни військовики УНР, січові стрільці, будучи державними регулярними арміями, теж не міняли своїх прізвищ. Зміну прізвища ерцгерцога з родини Габсбургів — Вільгельма Франца фон Габсбурга на Василя Вишиваного можна вважати винятком, і то він здійснив це, щоб підкреслити своє захоплення українцями.

Псевдоніми учасників національно-визвольної боротьби у 20-х рр. XX ст.

1918—1921 рр. повстала вся Україна: від Полісся до Херсонщини та Одеси, від Чернігівщини до Карпат. Крім регулярних армій УНР і ЗУНР, на місцях виникали загони самооборони своїх населених пунктів від московських червоної і білої армій і польських легіонів, які декілька разів окупували Україну. Проте на початку 1920-х рр. українські землі розірвали й окупували більшовицька Росія, панська Польща і боярська Румунія. Однією з причин загибелі самостійної

України була роздробленість військових сил. Ця ментальність українців — «моя хата скраю», незважаючи на героїзм учасників визвольної боротьби, привела наш народ до поразки. Проте українці не припинили боротьби, перевівши її на підпільну і партизанську. Знову виникла потреба утаювати свої прізвища більшості учасникам боротьби. Це спостерігалось серед повстанців Холодного Яру, на Київщині, Полтавщині, Чернігівщині, на Південній Україні.

Зразком для учасників повстань була боротьба українців за свою незалежність у XVII ст. Не дивно, що повстанці початку XX ст. іменували себе козаками. Запозичили вони структуру військових підрозділів, окремі звання у запорізьких козаків. А що повстанцям доводилося утаювати свої родові прізвища, то вони, як і запорожці, користувались псевдонімами. Тож звичай зміни прізвищ через півтора сторіччя відновився знову. Ми зібрали 46 псевдонімів партизанів цього періоду. На жаль, це не так багато через відсутність джерел. Більшість з них були псевдоніми повстанських керівників-отаманів, курінних, осавулів, і менше рядових козаків.

Оскільки патріотичним ідеалом для повстанців були козацькі та гайдамацькі ватажки і герої, то понад 27 % взяли їхні псевдоніми. Серед них Юрій Дроботовський із Кубані, сотник полку гайдамаків Холодного Яру, належав до старовинного козацького роду, можливо, нащадок Павла Полуботка, високоосвічений, взяв псевдонім Андрій Чорнота. 1921 р. легалізувався, утаївши свою участь у повстанні. 1922-го його арештували, загинув під час повстання в Лук'янівській в'язниці 1923 р. [9, с. 53]. Отаман Мамай, дійсне його прізвище Щириця, за фахом гімназійний професор, старшина військового часу. Після того, як більшовики придушили повстання в Україні, він, заховавши своє повстанське минуле, став професором Катеринославського інституту народної освіти. Був членом Союзу визволення України і організатором націоналістичної студентської молоді. Викритий і розстріляний у Черкаському ГПУ [9, с. 92].

Юрій Городянин-Лісовський, народився 1898 р. в м. Полтаві, батько Юрій, мати Ядвіга, псевда Юрій Горліс-Горський, Залізник. Автор роману «Холодний яр». По-зрадницькому вбитий в англійському таборі для переміщених осіб у м. Новому Ульмі. 1917 р. вступив до українського війська в ранзі поручика, командував сотнями, зокрема Богданівською сотнею у Другому запорізькому полку. Під час зимового походу 1920 р. відряджений до повстанської

бригади Холодного яру, де був осавулом Першого, основного, куреня під псевдонімом Залізник. 1921 р. арештований ГПУ і засуджений до розстрілу, пізніше смертну кару замінили на 10 років в'язниці і п'ять років заслання на Північ. 1932-го втік з Херсонської тюрми, перейшов польський кордон і перебував як політичний емігрант у м. Львові. З жовтня 1938 р. брав участь у боротьбі проти угорських загарбників у Закарпатській Україні. Друге псевдо Залізник мав один з отаманів Мефодій Голик [9, с. 538, 539, 541].

Десять повстанців мали орнітологічні псевдоніми (Орел, Орлик, Крук, Корчак, Соловей, Голуб, Квочка). Три з них, отамани, взяли псевдоніми Чорний Ворон (22 %).

Юрій Черноус, отаман повстанців, який боровся на Черкащині, взяв псевдонім Чорний Ворон. Час і дата його смерті не встановлені.

Микола Скляр – отаман із степової Південної України. Героїчно загинув 1921 р. в бою з більшими силами будьоновців. Кавалерійський загін, який очолив Чорний Ворон, оточили, і в кількагодинному бою повстанці знищили третину будьонівської дивізії. Всі триста воронівців загинули. У полон ніхто не здався. Поранені самі себе добивали на очах ворога. Цей бій є одним із зразків героїзму українців у боротьбі за незалежність [9, с. 308, 313]. У романі Василя Шкляра згадується ще третій отаман Чорний Ворон – Платон Черненко, який воював на Криворіжжі і Миколаївщині, але більше ніяких подробиць про нього немає.

Отаман Кобчик, прізвище не встановлене, загинув у бою 1921 р.

Прізвища отаманів відображали їхні характери – Лютий, Лихо, Штиль, Шум, природні явища – Завірюха (зрадник), Хмара. Так, останнє носили два отамани: отаман Чорноліського кінного полку Пилип Хмара носив своє справжнє прізвище, а отаман Семен Марченко діяв на Поділлі під псевдонімом Хмара [9, с. 93].

Двоє жінок-отаманів діяло під іменними псевдонімами. Олександра Соколовська у свої 18 років очолила відомий на всю Україну повстанський загін після смерті своїх трьох братів, теж отаманів цього загону. Вона взяла псевдо Маруся. Брала участь зі своїм загonom, січовими стрільцями і чорними запорожцями у відвоюванні м. Києва 1918 р. Загін воював переважно на Черкащині. Місце і час загибелі отаманихи невідомі [14]. Інша отаманиха Маруся-Марія Григорівна Никифорова (1885–1919) – видатна представниця анархічного руху. 1918 р. – командир «вільної бойової дружини» анархістів і одна із

лідерів революційного анархізму-тероризму. 1919-го — одна із діячів махновського руху. Її стратили білогвардійці в м. Севастополі. Загін діяв на Миколаївщині і Кіровоградщині [13, с. 03].

Отаман Богдан воював на території Холодного яру з 1920-го. Загинув 1921 р. Відомий як відважний і відчайдушний отаман. Загін його не був постійним і налічував у різні часи від кількох повстанців до трьох сотень.

Були й т. зв. «кольорові» псевдоніми, зокрема Блакитний і Зелений, які належали отаманам. Отаман Блакитний воював на території Херсонщини. Загинув у бою з набагато більшими силами будьонівців разом зі своїм загonom, який повертався із Холодного яру додому. В цьому бою вони знищили дуже багато ворогів. Отаман Зелений відомий в історії України як один з успішних воєначальників початку 1920-х рр. Його загін боровся з більшовиками в районі Трипілля. Справжнє прізвище його — Данило Терпило.

Клички-псевдоніми отримували козаки через окремі слова чи вирази, які вони часто повторювали. Серед повстанців був козак, який перейняв від москалів слово «дайош» замість «дай». Так його і називали, не знаючи навіть його імені. Інший козак Петро весь час хвилювався, що його дружина журиться за нього, і часто повторював: «Жінка журиться», тому одержав таке псевдо. Були назви козаків від надприродних сил — Вовкулака, Чорт. Останній виявився зрадником. Одному з отаманів дали псевдонім Кваша. Причому його холодноярівський загін був одним із найактивніших. Інші псевдоніми — Бугай (надзвичайно дужий козак), отаман П'ята, козаки Гриб, Козуб, Їжак, Туз та інші [9].

Отже, за півтора сторіччя повстанці Східної України через об'єктивні причини відновили інститут заміни прізвищ на псевдоніми. Не дивно, що при виборі цих других прізвищ багато вибирали прізвища українських національних героїв. Достатньо було орнітологічних псевдонімів. В українському фольклорі для вираження характерних особливостей героя порівнювали з окремими птахами: хижу безпощадність з чорним ворonom, круком, звитязність з орлиними, поетичність, лагідність — з голубами, соловейками і т. п.

Різниця між псевдонімами запорожців XV—XVIII ст. і псевдонімами повстанців початку 1920-х рр. полягала в тому, що перші до свого псевдоніма додавали власне хрещене ім'я. Повстанцям із запорозькими псевдонімами доводилося міняти і своє хрещене ім'я, щоб вороги не дізнались через нього про дійсне їхнє прізвище.

До середини 1920-х рр. повстанський рух було придушено. Організовані військові виступи припинились. Проте в кінці 1920-х рр. ці виступи знову посилювалися. Українські селяни не сприйняли колгоспів з їхнім усупільненням землі, худоби, знарядь праці. По всій Україні спалахують бунти проти колгоспів та російсько-більшовицького режиму. Кожне село повставало окремо і, розправившись з партійним і адміністративним активом, заспокоювалось. Більшовицький московський уряд на чолі з Йосипом Сталіним для придушення цих виступів перекинув численні армійські сили з Російської Федерації, перед цим провівши активну пропаганду про українців як куркулів, противників радянської влади, ненависників і т. п. Це викликало ненависть неграмотної або малограмотної солдатчини до українців, яких, на їхню думку, поголовно треба знищувати. Так було закладено базу геноциду українців у 1930-х рр., яка проявилася у формі голодомору та винищення у тюрмах та ГУЛАГу творчої інтелігенції й свідомих проукраїнських активних патріотів. Хребет національно-визвольної боротьби в радянській Україні було перебито. Українське населення на цілі десятиріччя стало інертним та заляканим. Частина з них легко піддавалась російській асиміляції. Центр національно-визвольної боротьби перейшов на Західну Україну.

Псевдоніми членів ОУН і воїнів УПА

Перша половина ХХ ст. характерна швидким зростанням національної свідомості та розвитком українського націоналізму зокрема серед західноукраїнського населення. Від часу виступу М. Міхновського 1900 р. на концерті, присвяченому Тарасові Шевченку в м. Полтаві, ідеї українського націоналізму розповсюджуються по всій Україні, охоплюючи чимраз ширше коло інтелігенції та найсвідоміші верстви селянства і робітників. Особливо він зміцнився у період визвольної боротьби 1917–1921 рр.

У 1920–1930-х рр. на Західній Україні політичний рух, а також національна свідомість розвивались вільніше. Ще до Першої світової війни тут засновуються молодіжні організації «Січей» та «Соколів», а під час Великої війни здійснюється формування легіону Українських січових стрільців – це становить новий етап в історії розвитку політичної думки західних українців, могутній стрибок вперед у розвитку національної свідомості та створенні незалежної держави.

У такій атмосфері росла молодь, яка народилася протягом 1906–1914 рр. Романтика боротьби охопила більшість західноукраїнської

молоді. Формували і підтримували її учасники боротьби часів УНР і ЗУНР. Революційне підпілля — це найкраще, що винайшло людство. От у такій атмосфері виростили ті, які формували нове покоління. Воно прийшло на заміну тим, котрі творили історію першої чверті ХХ ст.

Про український націоналізм у м. Москві почали трубити на всіх своїх партійних з'їздах, нарадах як про ворога номер один. У Східній Україні репресії ще більше посилились, хоч революційні сили вже давно були знищені.

1929 р. відбувся Перший конгрес українських націоналістів, який проголосив Організацію українських націоналістів (ОУН). Вона змінила Українську військову організацію (УВО). Очоливі ОУН полковник Євген Коновалець. Учасники ОУН перебороли страх перед терором польських та румунських окупантів. Головним лозунгом стали слова Декалогу «Здобудеш українську державу або загинеш у боротьбі за неї». Жертви боротьби ставали прапором ще до більшої самовідданої боротьби. Це був час найбільшого припливу молодого покоління в ряди ОУН. Молодь Західної України не могли зупинити масові арешти, пацифікації, жорстокі розправи. У дні німецько-польської війни 1939 р. в польських тюрмах сиділо близько 15 тис. українських політичних в'язнів.

Умови підпільної боротьби вимагали повного засекречення всіх її учасників. Люди, що її очолювали, падали, як і рядові члени. Їхню активність переривала тюрма, а естафету боротьби перебирали інші. Підпільна організаційна структура складалася з окремих ланок у кількості п'яти осіб на чолі з провідником. Кожний такий провідник знав лише своїх чотирьох членів ланки та вищого провідника. Спілкувалися між собою лише за допомогою псевдонімів.

Сьогодні не визначено точну кількість членів ОУН того часу. Мінімальну кількість їх можна визначити близько 34—35 тис. членів на території, яка перебувала під польською окупацією. Ми подаємо найактивніших молодих членів ОУН, які становили середній провід керівництва ОУН. Майже всі вони в майбутньому стали керівниками ОУН(б). Крім їхніх справжніх прізвищ, подаємо і їхні псевдоніми. Ці псевдоніми, які з'явилися у 1930-ті рр., були перші на Західній Україні. Псевдоніми запорожців, гайдамаків, повстанців-козаків першої половини 1920-х рр. були у Східній Україні. Отже, перші західноукраїнські псевдоніми, які стали зразком псевдонімів повстанців ОУН і УПА в 1940—1950-х рр.:

Володимир Гринів – Кременський,
Дмитро Грицай – Перебийніс,
Іван Габрусевич (видатний діяч ОУН) – Іртен,
Гасин – Лицар,
Дмитро Маївський – Косар,
Юрій Дацишин – Кришталь,
Осип Дяків – Горновий,
Івасик (зв'язковий Проводу ОУН у м. Львові) – Харибуда,
Карачевський (інструктор вишколу) – Свистун,
Ярослав Карпинець – Циган (подібний на нього),
Іван Климів – Легенда,
Володимир Кут (член Центрального проводу ОУН) – Коваль,
Медвідь,

Д. Мирон – Орлик,
Ярослав Рак – Мортик,
Степан Бандера – Лис, Баба,
Володимир Забавський – Щасний, Владко,
Михайло Гнатів – Залізник, Оса,
Крайовий провідник (прізвище невідоме) – Лісовик,
Роман Шухевич – Чупринка,
Один з активних членів ОУН (прізвище невідоме) – Марко.
Кур'єрів ОУН називали дяками [10, с. 413–419].

Ми взяли псевдоніми середнього проводу. Деякі молоді діячі (студенти Львівського університету і гімназисти старших класів) взяли собі романтичні, пишні прізвища – Лицар, Кришталь, Легенда, Горновий, Залізник. Степан Бандера на початку своєї діяльності взяв псевдо Лис. Пізніше, ставши окружним провідником, притому беручи участь у підготовці до атентату Б. Перацького, щоб засекретити навіть свою статтю, змінив псевдо на Бабу. Роман Шухевич любив поезію Чупринки і взяв його прізвище як псевдонім. Із професійних виробничих псевдонімів було два – Косар (і то тут алегорія – косить ворогів) та Коваль.

Керівники Центрального проводу ОУН Євген Коновалець і Андрій Мельник залишили свої прізвища і псевдонімів не брали. Адже вони були тоді вже відомими політичними діячами, в часи УНР були полковниками, перебували за кордоном Польської держави, користувались авторитетом серед однопартійців, особливо Євген Коновалець. Їхній авторитет був такий високий, що навіть відгук

першого вітання ОУН, яке було ухвалено на Першому конгресі, присвячувалось керівникам: «Слава Україні – Вождям Слава». Загалом 1930-ті рр. відзначились культом окремих осіб: у Німеччині – А. Гітлера, у Польщі – Ю. Пілсудського, у СРСР – Й. Сталіна. Лише на Другому зібранні ОУН відгук цього вітання було змінено на «Слава Україні – Героям Слава!». Тепер воно стало загальнонаціональним. До речі, коли Степан Бандера очолив ОУН(б), то так само офіційно він залишився під своїм прізвищем.

У боротьбі за Соборну Державу українці завжди спирались насамперед на свої власні сили. Особливо це проявилось під час національно-визвольної боротьби 1940–1950-х рр. – у період героїчного опору нашого народу, який називається історією ОУН і УПА. Тоді більшість населення Західної України прийняла ідеї ОУН і УПА за свої власні й підтримала їх у боротьбі. УПА стала всенародною армією. До неї входили найкращі представники всіх верств українського народу, зокрема представники високоосвіченої інтелігенції. Отже, це була одна з найосвіченіших тодішніх армій світу, які боролися за загальнонаціональні інтереси. Через ОУН і УПА пройшло понад 400 тис. осіб, або майже вдвічі більше, ніж сумарна кількість радянських партизанів на території України в 1941–1944 рр.

У часи Другої світової війни і в післявоєнний період підпільники ОУН і воїни УПА продовжували боротись не під своїми прізвищами. Більшовицька окупаційна влада, більшість якої була з Росії і частково асимільовані українці, жорстоко і безжально розправлялась з українськими патріотами та їхніми родинами. Псевдоніми були обов'язкові. Їх присвоювали при вступі в повстанці їхні провідники. Тривалість одного псевдоніма становила рік–два залежно від зовнішніх обставин його власника. Потім при зміні псевдоніма повстанець вже сам вибирав новий. Ба більше, як дослідив краєзнавець, юрист за освітою Тарас Гладенький, деякі повстанці, крім псевдонімів, спеціально у своїх прізвищах змінювали одну–дві букви. Наприклад, Голійчук у списках замінювали на Голейчук, Присяжнюк на Притягнук і т. п. У такому разі якщо енкавеєсівським слідчим вдавалось розкрити, крім псевдоніма, ще й прізвище повстанця, то не вдавалось виявити родичів такого повстанця [8].

Ми проаналізували 510 псевдонімів підпільників ОУН і воїнів УПА. Охоплено більшою або меншою мірою всі райони області згідно з теперішнім адміністративно-територіальним поділом. Зокрема, у

Богородчанському – 96 псевдонімів, Верховинському – шість, Галицькому – 46, Городенківському – 33, Долинському – 18, Калуському – 14, Коломийському – 52, Косівському – 53, Надвірнянському – 38, Рогатинському – 41, Рожнятівському – сім, Снятинському – дев'ять, Тисменицькому – 12, Тлумацькому – 16, м. Івано-Франківську – сім. Крім них, охоплено членів Центрального проводу ОУН – 37, Обласного проводу ОУН – 17, курсантів – сім. Для цього ми користувалися такими джерелами: «В поході до волі» Миколи Климичина [10], «Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в ХХ ст. Документи і матеріали» [3, 4, 5], «Брати грому» Михайла Андрусика [6], «Від січового стрілецтва – до революції гідності» Михайла Мулика [11], «Схрони, криївки, бункери ОУН–УПА» Михайла Паньківа [12]. Досить багато лише позивних «Карпатської Січі» та інших даних передав учасник АТО Василь Скрипничук [2]. Про псевдоніми учасників Майдану ми дізналися від художника Романа Бончука, який створив цілу галерею їхніх портретів у грудні 2013 – лютому 2014 рр. [1]. Багато позивних ми зібрали із засобів масової інформації – преси [17], телепередач [18].

Із 510-ти псевдонімів 48 були в жінок. Вони були стрільцями, зв'язковими, медиками, друкарками. Разом із чоловіками дівчата і жінки переносили труднощі боротьби, там само переховувались по криївках, організували побут повстанців. Багато з них загинуло, а ті, яких заарештували, витримували катування, не видавши своїх друзів, а потім відбували 20–25-річні строки ув'язнення. Не кожен народ може пишатися такими мужніми жінками.

Найчастіше повстанці вибирали псевдоніми козацьких народних героїв або згідно із запорізькою традицією такі, що характеризували його носія. З усієї кількості псевдонімів козацьких є 66 (11 %). Серед них найпоширеніші були псевда Іскри – 12, по шість – Нечая, Богуна, Сірка, Байди, Чорноти, чотири – Морозенка. Крім перелічених псевдонімів, народні месники називались Сагайдачними, Дорошенками, Кривonosами (або Перебийносами), Наливайками. Є псевдоніми суто в запорізькому стилі – Нечеса, Побитий, Недобитий, Довбня. Тут, як і в їхніх попередників, ці псевдоніми характеризували фізичні особливості або якусь визначальну подію чи пригоду повстанця. Окремі з них називали себе просто Козаком чи Запорожцем. Крім того, були літературно-козацькі псевдоніми (сім) – Шрам (три), Гамалія, Галайда, Ярема (два). Взявши такий псевдонім, повстанець старався наслідувати цього героя, чию назву він прийняв.

Наприклад, псевдонім Богуна носили референт СБ Городенківського повіту Михайло Гайдичук, який застрелився у кривці, щоб не здатися у полон, Степан Гричка, заступник командира з військових справ Надвірнянщини, виконуючий обов'язки УПАЗ «Карпати» (загинув у бою). З гідністю проніс свій псевдонім Байда — Роман Мокрий, керівник обласного проводу ОУН. Захоплений у полон енкавеевцями, він нікого не видав, витримавши надлюдські катування, і його розстріляли 25 серпня 1945-го. Йому було лише 22 роки.

Першим псевдонімом Мирослава Сулятицького із с. Березова Косівського району, 1921 р. н., був Петро, який дав йому провід. У повстанці він пішов після закінчення гімназії. Після закінчення старшинської школи взяв псевдонім Кривоніс. Воював у сотні Грегота — Різуна. Став окружним провідником СБ Буковини. Загинув у бою 1949 р. біля р. Дністра. Московські окупанти помстилися йому і після його смерті репресували рідних.

Найпопулярнішим серед 33-х визначних історичних осіб був псевдонім Довбуш (сім носіїв). Боролися з московськими загарбниками «Довбуші» у Богородчанському, Городенківському, Долинському, Коломийському та інших районах, а не тільки на Галицькій Гуцульщині. Не осоромив прізвиська славного опришка сотенний с. Глибівки (Богородчанщина) Іван Олексійович Гоголь, провідник Галицького повіту (загинув у березні 1945 р.).

Популярними були псевдоніми Боевір, Боян, Святослав, Кармелюк, Тютюнник та інші. Так, у травні 1946 р. біля села Явчого Рогатинського району прийняв нерівний бій повстанець Боян, живим у руки ворога він не дався. Озвірілі головорізи, поглумившись над його тілом, вкінці вкинули його у криницю біля с. Колоколина (Рогатинський район). Серед історичних псевдонімів ми зафіксували і Колчака. Мабуть, повстанець хотів допекти більшовикам цим прізвиськом білогвардійського генерала.

Досить поширені були псевдоніми-імена. Ми зафіксували 71 чоловіче ім'я і 29 жіночих, разом майже 20% від усіх псевд. Щодо особливостей цих присвоєних імен, то повстанці найчастіше користувалися на той час маловживаними іменами. У жінок — Оксани, Надії, Віри, Лесі, Ірки, Звенислави. Хрещеними їхніми іменами були Марії, Ганни, Параски, Євдокії і т. д. Пізніше в 1950—1970-х рр. ці псевда стали популярними при хрещенні вже наступного покоління. У чоловіків псевдами були Євген, Данко, Сергій, Олег, Борис, Орест. Знову ж таки вони при хрещенні

поширилися у ті ж 1950–1970-ті рр. Також натрапляємо на псевда кінця ХІХ – початку ХХ ст. – Максим, Тимофій, Клим, Карпо. Рідше, але також траплялися загальнопоширені в той час Василі, Михайли, Степани, Андрії, Юрії і т. п. Просте псевдо вибрав собі охоронець Романа Шухевича – Дмитро (Михайло Денберис).

Не можна не згадати носіїв трьох жіночих псевдонімів – Оряся, Ксеня і Зірка. Псевдонім Оряся взяла підпільниця Олександра Маєвська, 1908 р. н. Вона була зв'язковою між окружним і краєвим проводами. Крім того, згідно зі своєю посадою вона мала також закодований позивний під номером М-35. Такі позивні мали глибоко законспіровані підпільники, які виконували особливо засекречені завдання. 1952 р. О. Маєвську заарештувала більшовицька охоранка. Допитували сорокарічну патріотку в м. Києві. Окупантам нічого від неї не вдалося дізнатись. 8 квітня 1953 р. її розстріляли в Лук'янівській в'язниці. Всі таємниці О. Маєвська забрала із собою.

Лідія Німа 1923 р. н., із Старих Скоморох Галицького району користувалася псевдонімом Ксеня. Народилася вона у священничій родині Німих. Їх було п'ятеро братів і сестер. Всі вони були членами ОУН і героїчно загинули. Загинув і їхній батько, якого вислали в Казахстан за дітей-патріотів. Під час повстання 1953 р. в'язнів він з хрестом у руках очолив колону жінок, які вийшли навпроти танків. Танки їх роздавили. Так загинула за Україну славна родина Німих. Детально про цю родину можна дізнатися в музеї Бойової слави м. Бурштина. До речі, ми зафіксували чимало прикладів героїзму дітей священників у боротьбі за самостійну Україну.

Ганна Пеца-Довбуш із села Тишківців Городенківського району мала псевдонім Зірка. Восени 1945 р. зв'язкова Зірка доставляла естафету із с. Тишківців до бункера на Топорівському полі поблизу с. Топорівців Городенківського району. В густому тумані вона потрапила в засідку червонопогонників і була поранена. Ганна встигла проковтнути секретного листа і підірвала себе гранатою. Три доби чергували біля тіла московські вояки, щоб дізнатися, хто ця підпільниця. Коли «сторожі» залишили тіло на короткий час, топорівці викрали його і похоронили на своєму цвинтарі. Хрест поставили приблизно на тому місці 1991 р. Аналогічний псевдонім мала мати лауреата Шевченківської премії Михайла Андрусика – Параска Левко-Андрусак, яка відбула понад десяти років у концентраційних таборах.

Іншими найпоширенішими серед повстанців були орнітологічні псевдоніми (всього 33). Імена птахів брали таких, які найчастіше трапляються у піснях — Орлів, Беркутів, Круків, Соколів, Воронів, Соловейків і т. д. Якщо врахувати, що перші псевдоніми провідники вибирали довільно, часто згідно з їхніми фізичними даними або поведінкою, то наступними, які вибирали самі повстанці, були романтичні Орли, Соколи, Яструби та інші, а дівчата ставали Чайками, Ластівками, Орелями і т. д. Із носіїв цих псевдонімів ми нагадаємо про Яструба. Цей псевдонім мав Дмитро Карпенко, колишній майор Червоної армії, родом з Полтавщини. Він був командиром знаменитих «Сіроманців». Посмертно нагороджений Золотим хрестом бойової заслуги.

Псевдоніми різних природних сил чи явищ брали повстанці вже будучи провідниками різного рівня. Серед них шість Хмар, шість Морозів, чотири Громи, чотири Вихори і т. д. Всього ми зібрали 18 таких псевд. Носив псевдонім Грім Ярослав Василик, 1922 р. н., загинув 1946-го. Він був референтом пропаганди Коломийщини, редактором повстанської газети «За волю». Цей же псевдонім мав Микола Твердохліб, родом з с. Петрилова Тлумецького району; загинув, будучи референтом СБ Карпатського краю, 27 травня 1954 р. біля с. Зеленої Надвірнянського району.

Псевдонімів, пов'язаних із назвами дерев, зафіксовано 18. З чоловіків їх носили стрільці та охоронці (Дуб — шість, Явір — п'ять, Граб — два, Ясен — два і т. д.). Із дівчат їх носили друкарки і зв'язкові (Вишня, Смерека, Береза).

Окремі псевдоніми розкривають характер повстанців: Веселий, Балакучий, Крутий, Грізний, Славний, Прудкий, Солідний, але були й Свистун, Смішний, Непорядний, Шагай, Причепка і т. д. Тут уже відчувається вплив запорізької традиції.

Цікаві псевдоніми-прізвища (13 позицій). Їх чомусь переважно мали провідники — Михайло Гузар, Дорош, Кременський, Харибда, Вацеба, Вайс (тобто Білий). Це українські прізвища. Були й російські. Так, окружний провідник Коломийщини мав псевдонім Кіров. Як з'ясувалося, він був зрадником, який видав багато повстанців. На його совісті багато пролитої крові українських месників. Згадується сотник Ніс, який показав москалям таємний хід до Батуринської твердині в жовтні 1708 р., і гетьманську резиденцію І. Мазепи було повністю знищено.

Інше прізвище Захаров. Його взяв станичний села Вербівців Городенківського району. Це прізвище мав начальник Городенківського районного НКВС. Почалося полювання за цим станичним. Задіяний був весь районний гарнізон. Переховувався він із дружиною. Свою однорічну дочку вони залишили в батьків дружини. Через сексота окупантам вдалося забрати цю дитину до м. Городенки і виставити умову молодим батькам здатися. Не здалися. Немовля померло. Аж за рік окупанти випадково виявили криївку, де переховувався станичний з дружиною та іншими підпільниками. Повстанці не здалися, застрелилися.

Псевдонімів із рослинними назвами — чотири, зокрема жіночі — Квітка, Ружа. З прізвищами письменників — три (Гоголь, Довженко, Чупринка). Серед псевдоповстанців є назви етнографічних груп — п'ять (один Бойко і чотири Гуцули). Псевдонім Гуцул носив Іван Бутковський, командир військової округи «Говерля», колишній старшина Закарпатської Січі, організатор 1943 р. відділу народної самооборони на Станіславщині. Два — з біблійними псевдонімами — Митар. Люби́ли повстанці давати родинні псевда — Вдовиченки, Нанашки, Рідний, Баба, Кум. Так, 23 січня 1946 р. в лісі біля села Лужок тодішнього Болехівського району спецгрупа НКВС наскочила на схрон, де містилася повстанська шпиталька. Керуючому шпиталькою лікареві під псевдонімом Кум (за національністю євреєві) вдалося евакуювати 28 хворих і поранених. Коли вороги підступили до схрону, то Кум сам ліг за кулемет і відбивав їхній наступ. Загинув славної пам'яті доктор Кум із словами «Слава Україні!». Енкавеесівці розстріляли дев'ятьох поранених і медичний персонал, який складався із жінок.

Носили повстанці і комашині псевда, а саме були два Чмелі, по одному Комареві, Оса, Цвіркун. Військові повстанські псевдоніми — Партизан, три Сурмачі, Стріл, Куля, Бомба. До речі, станичний села Малого Рожна Косівського району Бомба будував криївки, яких окупантам так і не вдалося виявити. 22 псевдоніми означають професію. З них три Ковалі, два Чумаки, два Рибаки, два Лісовики, а також Косар, Гаєвий, Чабан та інші. 28 псевдонімів пов'язані з топонімічними назвами: п'ять Степових, три Прути, Дунай, Дніпро, Херсон, Львівський, Дон, Вигода, Звенигород, Рінь, Гірка, Яр, Левада і т. п. Мабуть, частина з них, як і в запорожців, означає, звідки прибув повстанець, інші підкреслювали твердість повстанця. Один із Степових був командиром старшинської школи ім. Симона Петлюри, колишній

офіцер Червоної армії, загинув біля села Космача Косівського району в березні 1945 р. Справжнє прізвище невідоме.

До романтичних псевдонімів належать: Легенда, Пісня, Дзвін; літературні герої: Овід, Вій. Із 15-ти звіриних псевдонімів: два Вовки, два Ведмеді, два Лиси, Тур, Лев, Дик, Хорт та інші. Знову ж таки більшість з них відображають характер, а може, і фізичні особливості носія псевдоніма або бажання його таким бути. З дев'яти кольорових назв — чотири Білі, а решта Блакитний, Бурий, два Чорні, Червоний. Знову ж таки вони могли відображати фізичні особливості або якусь життєву пригоду.

Сім псевдонімів, що означали якусь річ: Лист (мабуть, зв'язковий), Дах (можливо, добрий будівельник партизанських пристановищ), Камінь (чи не твердість); жіночі — дві Тирси (одна з них жіночий провідник), Лента (для скорострільних набоїв), Плита.

Три означають знаряддя праці — Коса, Обух, Чокан. Хлопці будували криївку за одну ніч. Напевне, відмінне вміння працювати цими інструментами і подарувало їм такі псевда. Чотири псевда означають те, що полюблили повстанці: три Книші і Пиріг. Адже у криївці народилася відома пісня «Із сиром пироги». Одне псевдо мав повстанець популярного усусівського стрільця-веселуна Цяпки. Із фізичних особливостей і частин тіла зафіксовано два Грубих, Кулак і Зоб. Знову ж таки підкреслення фізичних даних чи протилежне їхнє значення або якась життєва пригода. Два псевдоніми татарські — Бей (сотник) і Мурза. 15 ми не розшифрували: Леменя, Ясень (сотник), Дир, Шейк, Киз, Яви, Пітолька (жінка) і т. п. Цілком можливо, що це частина скорочених або свідомо перекручених прізвищ, можливо, тут ховаються якісь інші назви.

Для орієнтації про псевдоніми командного складу повстанців подаємо, як себе називали деякі провідники: курінні — Недобитий, Іскра, Перебийніс, Хміль (курінь «Гайдамаків»), Козак (курінь «Чорні чорти»), Черник (курінь «Смертоносців»), Куля, Чорний; сотенні — Гонта, Залізник, Овід, Довбуш, Кармелюк, Пиріг, Бей, Мороз, «Г», Гамалія (його сотня напала на містечко Лисець поблизу м. Станіслава), Мурза (його сотня 24 листопада напала на м. Станіслав), Спартак, Грізний. Отже, їхні псевдоніми не відрізнялися від всіх решти.

Як часто міняли свої псевда повстанці наводимо як приклад псевдоніми полковника УПА, крайового командира УПА-Захід, заступника Головного командира УПА Василя Сидора (1910—1949) — Шелест, Конрад, Зов, Лісовик, Ростислав, Вишитий.

Отже, проаналізувавши псевдоніми членів ОУН і воїнів УПА, можна зробити про них такий висновок:

1. Патріотизм і їхній зв'язок із історичними діячами та історичними подіями.

2. Високоосвіченість і ерудицію повстанців.

3. Психологічні і фізичні особливості деяких їхніх носіїв.

4. Насмішки над карателями (Захаров — прізвище начальника Городенківського районного управління НКВС, Колчак та ін.)

5. Більшість псевдонімів були двоскладові, тобто короткі. Багатоскладові найчастіше мали члени окружного і Центрального проводів.

6. Частина псевдонімів перегукувалась із запорізькими, але не було дослівного копіювання.

7. Про окремих учасників народно-визвольної боротьби — запорожців, видатних воєначальників, повстанців 1940—1950-х рр. та інших народ склав пісні. Пісні про народних героїв Д. Нечая, П. Морозенка, П. Сагайдачного збереглися до сьогодні. Але укладачі були далекі від місця подій їхньої боротьби. Тому зміст цих пісень не прив'язаний до конкретної території чи конкретної дати. Пісні про героїв УПА («Січа вбили, Малину зранили», «У неділю ясно днина», «Ой там у лузі, при долині», «Пісня про Захарова і Байду», «Сидить Галя в криміналі» та ін.) складали як пісні-хроніки про дійсні події, які відбувались на очах їхніх творців. Тому вони конкретніші, емоційніші, часто вказували місце події, поєднані з мешканцями краю, тобто з народом. Їх постійно відшліфовували їхні виконавці, і тому вони мають багато варіантів.

8. Керівники Центрального проводу ОУН (Євген Коновалець, Андрій Мельник, Степан Бандера) не брали псевдонімів, а залишались під своїми прізвищами.

Псевдоніми учасників Революції гідності (Майдану) 2013—2014 рр.

За роки незалежності відбулися три Майдани. Перший Майдан — студентський, революція «На граніті» (1990 р.), другий Майдан — «Помаранчевий» (2004—2005 рр.), третій Майдан — «Революція гідності» (2013—2014 рр.) — найорганізованіший і найтрагічніший. Учасники перших двох Майданів (1990 і 2004—2005 рр.) псевдонімів не брали. Учасники третього Майдану поділялись на постійних, організованих і непостійних. Непостійні учасники збирались на щоденних мітингах. Вони складалися з киян і приїжджих на невеликий

час. Інколи під час великих протестів їх налічувалось понад мільйон. Розходилися вони перед північчю, тобто в останні години роботи метрополітену.

Постійні учасники після побиття студентів у ніч на перше грудня 2013 р. самоорганізувались у сотні. Кожній сотні визначали місця на барикадах, а також протестні походи під різні урядові установи та інше. Поселялись постійні учасники в більшості випадків у наметах. У сотнях, звичайно, проводили їхній облік, для чого складали сотенні списки. Їх здійснювали писарі. Всередині сотні було відповідне спілкування. Облік і товариські розмови сприяли виникненню псевдонімів. На відміну від попередніх псевдонімів, вони не мали мети приховувати особу, а були формою товариського спілкування між собою.

Ми зафіксували 74 псевдоніми. Близько 64 % з них були дійсними іменами майданівців. До окремих з них додавали відповідні уточнювальні епітети, щоб не сплутати з подібними іменами: Діма Ожеля, Дмитро Актор, Богдан Контужений, Пашка Гопак, Саша Глобус. Решту відповідали загальним закономірностям попередніх псевдонімів, тобто визначали характер, фізичні особливості, професію, місце проживання, військове звання тощо. Характер визначають такі псевдоніми, як Анархія, Контужений, Буревій; професії – Художник, Артист, Байкер СВУ; військове звання – Прапорщик Микита; фізичні особливості – Танк, Камаз, Колобок, Кажан; звідки прибув – Первомайськ, Днепр; шість мали псевдо Козак, зокрема Козак Мажа; два мали титул Баронів. Старших і літніх членів сотні називали Батями, Дедами. З історичних осіб лише один мав псевдо Ахіллес. Волонтерів називали на прізвища, рідше на ім'я, інколи давали псевдо.

Отже, псевдоніми майданівців були формою звертання між собою. Деякі з них підбирали односотенці відповідно до характеру, фізичних даних, професії, місця проживання та іншого. Окремі псевдоніми були російські, що визначало національність носія.

Наш висновок щодо майданівських псевдонімів:

1. Вони не ставили за мету засекретити свою особу, і тому більшість з них виступають у формі справжніх своїх імен, тобто як буває у звичайному людському спілкуванні.

2. Серед псевдонімів відсутні історичні герої (крім Ахіллеса). Лише деякі мали псевдо Козак.

3. Частина псевдонімів, як і у запорожців, холодноярівців, воїнів УПА, членів ОУН відображають характер, фізичний стан або вигляд носія та інше.

4. Як і у запорожців, організовані майданівці були розбиті на сотні, чоти. Також вели їхній облік. Особи, що це здійснювали, як і в січовиків, називались писарями.

5. Майданівські псевдоніми проіснували недовго. Цей інститут перебував у зародковому стані і ще не встиг удосконалитись.

Позивні (псевдоніми) воїнів, лікарів і капеланів АТО 2014–2016 рр.

На встигли розійтися майданівці, як Російська Федерація розпочала війну з Україною. Спочатку вона ввела свої війська й окупувала Крим, а потім під лозунгом міфічної Новоросії розпочала війну на Донбасі. Утворилось становище, аналогічне часам початку УНР, коли було розформовано українську армію. Тепер армія внаслідок зрадницьких дій колишнього президента України В. Януковича, котрий діяв у змові з президентом Росії В. Путіним, була в декілька разів скорочена та деморалізована. Армією, СБУ і МВС України керували проросійські генерали. Оборону України взяли на себе добровольці та волонтери. Добровольці зорганізувались у батальйони і відправились на фронт, щоб зупинити російських агресорів. Тимчасовий український уряд оголосив цю війну антитерористичною операцією (АТО) і приступив до оборони України, одночасно реформуючи та укріплюючи наші Збройні сили.

Майже всі оборонці воюють під псевдонімами. Причина власної засекреченості, особливо мешканців східної і південної територій України, — відвернути сепаратистів і російських окупантів від переслідувань себе і рідних, а також засекретити військові формування, де вони воюють. Адже відбуваються переоформлення і пересування різних родів військ, а приватні розмови по мобільних телефонах пеленгують московські агресори. Особливо це було характерно на початку війни. Псевдонімами бійців стали їхні позивні, які використовують як зв'язок. Практика застосування позивних існувала ще під час Другої світової війни. Тоді їх давали не окремим бійцям, а військовим групам, найчастіше розвідникам, котрі під цим позивним здійснювали радіозв'язок. Отож виникнення позивних є продовженням інституту псевдонімів українських борців, а також військовим зв'язком.

У кожному підрозділі є список його особового складу, куди вносять такі графи: позивний (псевдонім), прізвище, ім'я, по-батькові, військове звання і посада, рік народження, домашня адреса тощо. Вони суворо засекречені. Як присвоюють позивні? Рідше його придумує сам боєць, здебільшого його присвоюють командири чи інші співслужбовці. Ці позивні постійні і не міняються. На початку війни частина бійців носила балаклави для свого втаємничення.

Ми зібрали і проаналізували 210 таких псевдонімів-позивних воїнів АТО. У вояків ОУН і УПА в позивних переважали прізвища національних героїв (понад 25%). Більшість з них козацькі, решта інших історичних діячів України та світової історії. Майданівські – власні або вигадані імена (близько 64%). Які вони у бійців АТО?

Найбільше позивних (близько 13%) – попередня професія носія позивного, хобі, талант до якоїсь професії або іронічне присвоєння якоїсь посади. Наприклад, позивний Доцент справжній – у цивільному житті він викладав у Дніпропетровському національному університеті. Артист – у цивільному житті він був артистом, грав у дитячих спектаклях, де виконував ролі негативних героїв. Снайпера з позивним Міністр сепаратисти за живучість прозвали тарганом, бо хоч скільки за ним вони полюють, проте знищити його їм не вдається.

Боєць з позивним Шаман перебував в Іловайському котлі, де його поранили і полонили. Повернувся з полону і продовжував воювати, причому успішно. Донецькі сепаратисти заочно винесли йому смертний вирок. Тепер він навчається у військовому училищі імені Івана Богуна в м. Києві. Як і багатьох, справжнє прізвище його не подаємо. Музикант – боєць родом із с. Кримського Новоайдарівського району Луганської області. Має звичку постійно ходити з навушниками, слухаючи музику. За це його прозвали Музикантом. Маєстро – Руслан Бережний, родом з Івано-Франківської області. Воював в Артемівську, Дебальцевому, Нікішиному. 4 грудня 2014 р. його поранили. Тепер проживає в с. Хуторі-Будилові Снятинського району. На війну взяв з собою гітару і постійно розважав бійців своїми концертами. За це друзі прозвали його Маєстро. Є серед бійців позивні Філософ, Чабан, Прокурор, Професор із м. Чернівців та інші. Всього 26 назв.

20 бійців взяли як позивні різні імена (9,5%). Позивний Орест мав Андрій Михайлович Козюбчик, 1981 р. н., з м. Кривого Рогу, загинув 17 серпня 2014 р. Був офіцером ВО «Тризуб», один з активістів «Правого сектор» на Майдані, де брав участь у боях.

Герой України Євген Меживікін, позивний Адам, командир четвертої батальйонної тактичної групи, 93-ї окремої механізованої бригади. Воював у селі Пісках та обороняв Донецький аеропорт. Тепер навчається у Національному університеті оборони імені Івана Черняхівського в м. Києві. Був важкопоранений. Серед носіїв іменних позивних є і жінки – Явдоха, Вара, Валерія. Багато імен зменшувальних – Саша, Вова, Едік, що є свідченням товариського звертання ще з часів Майдану.

22 бійці АТО (10,5%) мають як позивні іноземні імена і прізвища. Хорват – майор Національної гвардії з «Азова». Сам родом із Волині. Барні – капітан міліції Олександр Ільницький. Був одним із найавторитетніших офіцерів АТО. Воював під м. Іловайськом. 10 січня 2016 р., рятуючи жінку, котра перебувала в зоні обстрілу ворожого снайпера, загинув. Жінка залишилася живою. Арні – кулеметник батальйону «Карпатської Січі» в Пісках проявив героїзм (лютий 2016 р.). Інші псевда – Янка, два Вадоси, Лера, Марік, Барка, Тьома. Причини походження цих позивних різноманітні – національність воїна (Янка, Пепек, Саїд), популярні іноземці, можливо, укорочені і які ми не розшифрували особисті прізвища носіїв. Три позивні взяли собі учасники АТО відомих людей – футболіста А. Біби, німецького спортсмена-перегонця М. Шумахера (керівник Городенківського ДУК «Правий сектор» Юрій Дубчак, який загинув), національного героя С. Бандери (аеророзвідник із Львівщини).

Майже 7% становлять позивні, які означають національності або етнографічні групи (Чечен, Сармат, Швед, Якут, Дикий Гуцул, Афганець, Монгол, Китаєць родом із м. Одеси). Одні справді є представниками названої національності, другі через зовнішній вигляд отримали відповідний позивний, треті отримали як дотеп.

Є позивні, що означають домашніх і диких тварин. Наприклад, дев'ятнадцятирічний Андрій Сушко отримав позивний Лев, бо він із Львівщини. Він учасник Майдану, і вважає, що там було страшніше, як в АТО. Звичайна людина зі зброєю почувається безпечніше. Тепер Андрій поранений у голову і лікується в м. Івано-Франківську. Після видужання хоче вступити у високомобільні десантні війська.

Боець з позивним Їжачок родом із Житомирської області, батько восьми дітей. З них п'ятеро усиновив від другої дружини, троє його. Він сапер в АТО. Завжди йшов попереду по замінованій території, бо інстинктивно відчував, де в землі схована міна. Не помітив її на дереві і був важкопоранений. Ще є позивні Кабанчик, Гусь, два Коти,

два Бізони, Соболь, Вовк, Мустанг (Ушивець, громадянин Російської Федерації, студент, виключений із російського вишу). Всього з такими позивними 15 воїнів.

Одинадцять позивних — географічно-топонімістичних (Одеса, Донбас, Київський, Севастополь — мабуть, звідти прибули ці бійці). Проте є Йордан, Йорк, Арізона. Ці позивні, мабуть, вибирали самі носії за особистим уподобанням. Власник позивного Верховинець родом із Закарпатської області. Боєць із позивним Нео отримав це псевдо як новачок. Ласкаве псевдо Сонечко отримав Володимир Назаренко з батальйону «Київська Русь». Він член партії «Свобода», учасник Майдану, воював і виходив із м. Дебальцевого Донецької області. Чимало бійців із позивними військового призначення — два позивні Куля, два Тактики, Снайпер, Динаміт.

Іван Дем'янчук користується псевдом Док Рей. Док означає доктор, Реєм бійці називають батальйон, тобто батальйонний доктор. Сам він працював спочатку фельдшером швидкої допомоги в Богородчанах, звідки родом. Потім 15 років жив у м. Артемівську Донецької області. Дружина І. Дем'янчука Анна Адольфівна родом із м. Пермі Російської Федерації, розмовляє російською. Проте вона щира українська патріотка.

Боєць з позивним Скажений Контрактник Тарас Остапович, родом із м. Івано-Франківська. Коли розпочався Майдан — він приїхав сюди з Великобританії. Після Майдану пішов добровольцем на захист України. Снайпер обороняв Луганський аеропорт. Під с. Нікішиним Шахтарського району Донецької області був поранений у ногу, а другий осколок не вийнятий біля серця. Тепер він пенсіонер. Скажений — бо без страху перший завжди атакував сепаратистів, а Контрактник — в армії служив за контрактом.

Морпех — Володимир Іванович Байдюк, уродженець села Глибокого Богородчанського району, 1989 р. н. Служив у 72-й ОМБР, потім перейшов у Добровольчий український корпус (ДУК) «Правого сектору». Пройшов Майдан. Загинув 21 листопада 2014 р., захищаючи Донецький аеропорт.

Позивні, що характеризують фізичні особливості, нагадують запорізькі псевдоніми — два псевда Малюк, по одному Малиш, Мелкий, Висота — більшість з них протилежні їхнім фізичним даним. Командир 25-го батальйону Андрій Васильович Янченко (Висота) командував відходом із м. Дебальцевого Донецької області.

Часто позивними стають скорочені прізвища їхніх носіїв. Наприклад, Денис Кукуляк — захисник Донецького аеропорту, кавалер ордена «За мужність» III ступеня. Під час підготовки на Яворівському полігоні отримав псевдо Кук, що становить три перші літери його прізвища. Коли він проходив там навчання у листопаді 2014 р., командир взводу оголосив, що потрібні добровольці для захисту аеропорту, але не всі звідти повертаються. Взвод поїхав у повному складі. Там Дениса поранили. Інші позивні: Скрип — Василь Скрипничук, колишній голова Івано-Франківської обласної ради, Жиган — Анатолій Жиганов, мінометник 93-ї окремої механізованої Харківської бригади. Тепер лікується від поранення. Інші — Мак, Ред. і т. д.

Семен — іванофранківець Григорій Семанишин. Загинув 18 січня 2016 р. в районі Донецького аеропорту на 43-му році життя. Був начальником штабу окремої тактичної групи імені капітана Воловика ДУК «Правого сектору». Підірвався на розтяжці разом з іншим розвідником, коли поверталися із завдання. Поховали героя в Івано-Франківському меморіальному сквері. 18 березня 2016 р. йому відкрито аотаційну дошку на приміщенні ЗОШ № 5 м. Івано-Франківська, де він навчався.

Мають позивні й військові капелани. Капелан о. Василь Жупник носить позивний Грім; о. Микола Мединський, генеральний капелан ДУК «Правого сектору» — позивний Залізник.

Позивні, що означають назви дерев, такі: Верба, Акація, Калина, Корінь. Позивний Смерека має Василь Абрамів. Він був керівником ДУК «Правого сектору» Івано-Франківщини. У «Тризубі» ще 2007 р. його назвали Смерекою за високий зріст. У «Тризуб» вступив ще в 11-му класі (2002 р.).

Є кілька позивних є, що означають знаряддя праці (Кувалда, Ломик, Карандаш, Динамік), рослини (Едельвейс, Комиш), комах (Комар — Анатолій Комар, комбат; Жук, Кузнечик); таких, що означають поведінку (Балаган — тобто неорганізований, Костолом — футболіст із м. Івано-Франківська), титули (Барин, Фараон, Фюрер), історичні (два Гонти, Петлюра, Ковпак), літературний герой (Вакула), фрукт (Ізюм), організацію (Піонер), іронічний (Палій, бо спалив автомашину), іхтіологічні (Сом, Рибка), військові звання і посади (Капітан, Політрук, Комендант), цифрові ДУК «Правого сектору» (24-й, Десятка. Аналогічні цифрові означення-псевда були в ОУН у найбільш засекречених осіб), казковий герой (Горинич),

романтичний (Свобода), біблійні (Авель, Апостол, Лот), головний убір (Берет – напевно, через постійне його носіння), кольори (Зелений, Білий і жіноче псевдо – Руда, бо вона така).

Два воїни АТО мають позивний Рахман (згідно з українськими легендами означає добрий), зокрема розвідник батальйону Донбас та один із кіборгів-оборонців Донецького аеропорту.

Отже, ми зібрали не так багато позивних воїнів АТО, що не дозволяє зробити точніші висновки. Проте з наявних псевдонімів-позивних можна зробити проміжні висновки дослідження.

1. Війна на Донбасі розпочалася раптово віроломним нападом Росії на Україну і тому так само раптово формувалися позивні оборонців цього краю. При їхньому виборі в більшості перш за все використовували загальноприйняті закони людського спілкування та менше традиційні закономірності попередніх подій національно-визвольної боротьби в Україні. На противагу позивним АТО, останні формувалися протягом тривалого часу. Наприклад, на Запорізькій Січі протягом кількох сторіч інститут псевдонімів складався у зовсім інших умовах та з іншим світоглядом козацтва. Інакші умови і світогляд були у повстанців ОУН і УПА. Під дією активного патріотичного виховання, подій Другої світової війни вони надавали перевагу псевдонімам попередників прославлених борців за самостійну Україну. В них були зовсім інші ідеали, тактичні і стратегічні завдання.

2. Умови та віяння нового часу, закономірності людського спілкування впливали на вибір позивних так, що надавали перевагу:

- а) іменним позивним (близько 25%);
- б) професійним і етнічним позивним.

Зовсім мало використовують як позивні імена історичних осіб на противагу повстанцям Центральної України 1920-х рр. та членів ОУН і воїнів УПА.

Частина позивних має російські назви, це наслідок того, що Україну захищають її україномовні та російськомовні громадяни.

3. Війна з російськими загарбниками та їхніми маріонетками триває, тому поступово вдосконалюватиметься інститут позивних як складової частини псевдонімів.

4. Під час подій у ході Революції гідності загопи самооборони та перші добровольчі батальйони АТО відновили не лише інститут псевдонімів, але й колишню національну структуру

військових підрозділів (рої, чоти, сотні), військові звертання (друже провідник, пане сотнику) та інші українські національні атрибути. Проте керівництво Збройних сил України, МВС, прокуратури, зокрема міністр внутрішніх справ вірменський «інтернаціоналіст» і русифікатор Аваков за підтримки вищого керівництва держави постаралися вихолостити український дух новоствореного війська. Добровольчі батальйони було розпущено, на декотрих завели кримінальні справи, інших розпорошили по армійських підрозділах, де збереглася ще радянська структура і стосунки. Знову з'явилося у звертанні комуністичне «товариш». Хоча дещо ще залишилося від українського національного війська в ДУК «Правого сектору» та «Карпатській Січі», але чи надовго?

Отже, українці понад 500 років вели боротьбу за свою незалежність. Так виробилась одна з її форм — псевдоніми її учасників. Європейські рицарі колись боролися за прославлення свого імені, свого роду. Зовсім інше становище було в учасників національно-визвольного руху. Багато з них змушені були відмовлятися від своїх імен, своїх родових прізвищ, замінюючи їх для конспірації псевдонімами. Їх ми зібрали 924. Під цими псевдонімами вони ввійшли в історію, пісні і легенди. Вони перш за все боролись за незалежність України, рідну віру, свої родини. В разі розсекречення свого родового прізвища терпіли не лише вони, але й їхні рідні. Якщо вони відзначались своїми героїчними вчинками, то, на відміну від європейських рицарів, інших вояків, прославлялись їхні псевда. Деякі з псевдонімів переходили до їхніх нащадків як прізвища. В усній народній творчості — у піснях, легендах, переказах теж згадуються їхні псевдоніми, а не прізвища (Пісня про Байду, а не про Д. Вишневецького, пісня про Кривоноса, бо навіть і тепер не знаємо його родового прізвища і хто він, звідки прибув; пісня про Данила Нечая, Морозенка та інших). Нема родових прізвищ і в підпільників ОУН і воїнів УПА у повстанському фольклорі. Там теж називаються псевдоніми (пісня про Січа і Малину, Соловейка, Нечая, Галю). Вони витримували муки катувань, не видавши себе і своїх друзів, і помирали безіменними. Відомими вони стали перед Богом. Їхні псевдоніми зводились до одного спільного знаменника — вони були, є і будуть українцями.

Джерела та література

1. Бончук Роман з м. Івано-Франківська, художник. Написав велику серію портретів учасників Майдану, де вказав кожного псевдонім.
2. Скрипничук Василь Михайлович, 1958 р. н. в с. Маркова Богородчанського району Івано-Франківської обл., освіта вища, кандидат юридичних наук, керуючий справами Івано-Франківської обласної ради, боєць окремої добровольчої чоти «Карпатська Січ». Записано 20.02.2016 р.
3. Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в ХХ столітті. Документи і матеріали. Том 2. Книга 1 (1939–1945) / Відповідальний редактор професор Микола Кугутяк. — Івано-Франківськ : КПФ «ЛІК», 2009. — 600 с.
4. Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в ХХ столітті. Документи і матеріали. Том 2. Книга 2 (1945–1946) / Відповідальний редактор професор Микола Кугутяк. — Івано-Франківськ : КПФ «ЛІК», 2010. — 696 с.
5. Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в ХХ столітті. Документи і матеріали. Том 2. Книга 3 (1947–1957) / Відповідальний редактор професор Микола Кугутяк. — Івано-Франківськ : КПФ «ЛІК», 2011. — 768 с.
6. Андрусяк М. Брати грому / М. Андрусяк. — Коломия : Вік, 2001. — 797 с.
7. Апанович О. Розповіді про запорізьких козаків / О. Апанович. — К. : Дніпро, 1991. — 334 с.
8. Гладенький Т. Тумир, Лани, Гелієве під час національно-визвольного Руху Опору ОУН та УПА в 1941–1952 рр. / Т. Гладенький. — [Б. м.]. Рукопис. 2016.
9. Горліс-Горський Ю. Холодний яр у двох частинах з мапою / Ю. Горліс-Горський. — Львів : Тріада Палос, 2014. — 542 с.
10. Климишин М. В поході до волі. Спомини / М. Климишин. — Т. 1. — Торонто : Видання Ліги Визволення України і Дослідного Інституту Студіум, 1975. — 429 с.
11. Мулик М. Від січового стрілецтва — до революції Гідності / М. Мулик. — Івано-Франківськ : Місто-НВ, 2015. — 206 с.
12. Паньків М. Схрони, криївки і бункери ОУН-УПА / М. Паньків. — Коломия : Вік, 2012. — 190 с.
13. Сало С. Спогади (1899–1946) / С. Сало. — Запоріжжя, 2014. — 109 с.
14. Шкляр В. Маруся / В. Шкляр. — Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2014. — 313 с.
15. Шкляр В. Чорний Ворон / В. Шкляр. — К. : Ярославів Вал, 2009. — 352 с.
16. Яворницький Д. Історія запорізьких козаків у трьох томах / Д. Яворницький. — К. : Наукова думка, 1990. — 429 с.
17. Газети «Галичина», «Репортер», «Західний кур'єр», «Галицький кореспондент» за 2015–2016 рр.
18. Телепередачі канали УТ-1, ICTV, Інтер за 2015–2016 рр.

РОСЛИНИ У СЛОВ'ЯНСЬКІЙ МІФОЛОГІЇ

Цікава стаття присвячена характеристиці рослин у слов'янській міфології. Підготовлено матеріал про використання у традиційній обрядовості та культурі східних, західних і південних слов'ян дерев — граба, бука, берези, верби, дуба, калини, ліщини.

Ключові слова: рослина, дерево, слов'яни, міфологія, магія, обряд.

У слов'янській міфології та обрядовості згадуються ті рослини (трави, кущі, дерева), які людина використовує з найдавніших часів, тобто з початку зародження (виникнення) людської цивілізації.

Про окремі рослини складено багато пісень, балад, легенд. Наукові описи цих рослин підтверджують те, що їхні основні властивості та особливості дуже цінні для людини. Ці рослини лікарські, їстівні або мають широкий спектр використання.

З таких рослин можна назвати: конвалію, тирлич хрещатий, суницю, малину, шипшину, вербу, лозину, калину, бузину, горобину, сосну, березу, вільху, граба та інші. У слов'янських народів, в українців зокрема, популярні весняні пісні-гаївки, зокрема про вербу (вербовая дощечка), огірочки, дубочки. Дуже багато пісень складено про калину, яка є символом смутку, журби і вічної пам'яті.

Для цієї статті ми підготували матеріал про декілька дерев: граба, бука, березу, вербу, дуба, калину, ліщину.

Граб у слов'янській міфології сприймається сміливим — хоробрим чоловіком, воїном. Було старослов'янське чоловіче ім'я Храбр, від слова храбрый, мужній, сміливий, відважний, доблесний. Таке спрямування народної фантазії дали і зовнішній вигляд і природні властивості граба. Граб — довгожитель, він повільно росте, зате живе 300—400 років. Це велике дерево заввишки до 25-ти метрів, з важкою, твердою деревиною, яка майже не піддається обробці (відноситься до родини березових).

У господарській діяльності та виробничій магії граб був пов'язаний насамперед із заняттями чоловіків. З його твердої міцної деревини майстровиті чоловіки виготовляли рукоятки (держакі) для господарських інструментів, колеса та осі для возів.

Велике широке листя граба — прекрасний корм для худоби. Його латинська назва «карпінус» у народній етимології наближалась до

слова «карпо» — зривати, збирати, а слов'янське — граб до слова грабати, тобто загірбати граблями, згірбати в одну купу.

Вшановування граба як священного дерева давніх скотарів довго зберігалося в обрядах південних слов'ян.

У Болгарії в ніч весняного рівнодення пастухи гнали овець зеленими гілками граба в грабовий ліс, залишаючи їх там до самого сходу сонця (до досвітку); перед ранньою зіркою листя граба несли залишеним у полі ягнтям.

Існувало повір'я: коли при продажу скотини прикрасити її вінком із граба або гілками граба, цих тварин можна буде вигідніше продати — покупці віднімали (грабували) їх один в одного.

Граб у міфологічних уявленнях був пов'язаний із культом небесного вогню — грому і блискавки та їхнього господаря — бога грози.

У Східній Словенії вірять, що граб рятує від блискавки; граб — дерево, яке використовується в магії і наділено властивостями апотропея (оберега).

В сімейно-любовній магії південних слов'ян граб асоціюється з чоловічою основою: породілля, для того щоб у неї народився хлопчик, кидає послід свого першого немовляти на дерево граба.

Перед днем Святого Юрія словацькі дівчата кидають у вир вінок, в який вплетені гілочки граба, цей вінок повинен викликати увагу хлопців, для цього дівчата викрикують заклинання: «А ти, грабе, його граб» (бери). У Східній Сербії дівчина вилізає на граба і трясє його. На запитання подруги, а що вона робить, відповідає: «Трясу граб, щоб хлопці волочились (се грабе) за мною».

У слов'ян граб відноситься до дерев, які вшановують і охороняють. Його забороняють зрубувати, пошкоджувати. З приходом християнства змінилися форми вшановування цього чудесного дерева.

Болгари вірили, що граб проганяє злих духів, є деревом божим, святим; а в трьохлопатових крилатках його плодів бачили знак святої Трійці.

Із деревини граба вони виготовляли коромисла, які повинні були захистити їх від самодів (русалок, мавок), юд (нечистої сили) і змія, особливо дівчат і молодих жінок, коли вони йшли по воду до джерела, де перебували ці демони. Коромисло у слов'ян вважалося священним, до нього ставилися з пошаною. На Русі казали: «Не переступай через коромисло — корч вхопить».

Етнографи відзначають ототожнення коромисла в народних уявленнях слов'ян з повітряною, небесною стихією. На коромислі за

народним повір'ям можна літати, тому що руки селянки розпростерті по кінцях коромисла, яка несе відра з водою, подібні до крил, створюючи зоровий образ крилатої жінки-птиці.

Із деревини небесного граба згідно з віруваннями зроблена веселка (райдуга), Божа дуга, і вона є блискучим коромислом, яким Цариця Небесна (древня богиня весни і плодючості) черпає із всесвітнього студенця (окиан-моря) воду і потім зрошує нею поля і ниви.

Із деревини небесного граба було зроблено і друге небесне світило – сузір'я Великої Ведмедиці. Існує переказ, що на це сузір'я на ніч вішає своє коромисло Богоматір.

Слов'яни-язичники вірили, що по високому до небес дереву – золотому грабові вранці в день зимового сонцестояння на землю з неба, як по драбині, сходить молодий бог Божич – нове сонце, новий рік.

Граб вважається деревом лютого, а коли настає весняний місяць березень, то слов'яни Балкан відправляються в ліс за гілками сонячного граба, щоб вимести ними з двору холод і темін зими. А на Благовіщення (7 квітня) до сходу сонця замітали подвір'я віниками із свіжо нарізаних гілок граба. Гілки граба використовують для прикрашання дворів, будівель і поля на Юрія (6 травня).

Матері купали дітей у воді, в яку перед тим клали гілки граба. На Зелені свята (Трійця) прикрашали будинки гілками граба (поляки), хлопці прикріпляли невеликий май до стовпа воріт.

Так що граб – це зелений витязь, воїн світла.

Бук – листяне дерево родини букових заввишки 40–50 м з гладкою сірою корою. Деревина міцна, пружна, білого кольору, з червонуватим відтінком, різьбиться в різних напрямках. Символізує стійкість, міцність.

З міцної білої деревини бука, яка що більше насичується водою, то стає міцнішою, робили млинові колеса, підводні споруди, використовували в суднобудуванні. Щільна деревина не має запаху, тому на Закарпатті і Прикарпатті з бука виготовляли довговічні столи-скрині, діжки для зберігання харчових продуктів.

З деревини бука сухою перегонкою добувають дьоготь і креозот, який містить феноли, що є добрими антисептиками.

Креозотом лікують початкові стадії туберкульозу, гнійні процеси у бронхах, очищають дихальні шляхи.

З целюлози, яка в буковій деревині становить більш ніж половину складу, виготовляють штучний шовк та шкіру, целофан, папір.

Із солодкого розчину – ксилоли, яку теж містить букова деревина, виготовляють ксиліт (замінник цукру) і антисептик фурацилін. Слово «бук» має подібне звучання майже у всіх слов'янських і германських мовах.

Від слова «бук» — «буква». У давнину на букових дощечках писали літери (німецьке — «бухе» та англійське — «буук» означають «книжка»).

Бук — дерево-тотем гірських слов'янських племен. У давнину з бука виготовляли «бадняк» — ритуальне різдвяне поліно, яке врочисто спалювали у вогні у «святу ніч Різдва». Дерево рубали з дозволу волхвів, причому молоді дерева заборонялося рубати (зрубувати) (Болгарія). У Чехії бук з давніх-давен є символом моці (міцності) та здоров'я: «Здоров, яко бук», «Клук (парубок), яко бук». «Бук — дубові брат» — кажуть у народі.

Родова назва бука — фагус, що походить від грецького «фагос» і означає їжу, корм. Букові горішки здавна були смачною поживою, їх збирають багато для споживання.

Вурожайні роки з гектара букового лісу збирали до 300 кг горішків, а кілограм дає понад 200 г харчової олії. З очищених і смажених горішків виробляли букове борошно: горішки вживають в їжу тільки підсмаженими, таким чином виводячи токсичний алкалоїд фагін.

Береза — білокоре дерево до 20 м заввишки, живе до 70 р. (а окремі дерева до 100 р.), кора містить особливу білу речовину — бетулін. З лікувальною метою використовують березові бруньки, молоді гілочки, листя, солодкий сік. Виробляють з неї дьоготь і березове вугілля. Березовий гриб-чага застосовується при лікуванні шлункових захворювань та злоякісних пухлин.

Березовими скалками (скіпками) в давні часи освітлювали помешкання — вони горять яскраво і без кіптяви. На березовій корі (бересті) виконані перші слов'янські письмена (берестяні грамоти). З кори робили посуд, кошики, гаманці, легке взуття.

У східнослов'янській міфології береза священне дерево; біла береза була символом дівочої чистоти, це жіночий символ, поклонялись їй під час весняного рівнодення — свята Семик. Коли до села приносили зрізане дерево зазеленілої берези, дівчата одягали на голову зелені вінки.

Про березу як Світове дерево є замовляння:

На морі, на океані, на острові Буяні

Стоїть біла береза донизу гіллям,

Догори корінням.

За християнською легендою (апокрифом), коли Юда вирішив повіситися, він пішов до берези, а вона злякалась, побіліла, затремтіла і не прийняла зрадника. Тому своєю тремтливістю, похиленими вітами береза символізує журбу, печаль і смуток.

Береза — дерево благословенне (апокриф). Колись вона заховала від нечистої сили Богоматір з маленьким Ісусом і тому отримала

прихильність Господа і Його благословення. З тих пір це дерево садять біля хати, аби обергти себе і сім'ю від лукавого.

Березовим прутом виганяють з маленьких дітей усякі хвороби і немочі. Цілющим є березовий віник у лазні. Із свіжого листя берези у глибоких діжках робили «сухі ванни» при водянці, подагрі, ревматизмі, паралічі.

Верба, дерево заввишки до 20–30 метрів, поширена на всіх континентах, крім Австралії. Ще Пліній Старший 2000 років тому описав вісім видів, нині їх відомо понад 500.

Верба у слов'янській міфології ритуальне дерево весняного Нового року з дохристиянських часів. Під прадеревом — Золотою вербою народилась богиня Лада, тому вербу вшановують з давніх-давен під час весняних свят.

Дівчата-ладовиці прикрашали її вінками і водили навкруг ритуального дерева хороводи. Цвіт верби — котики хлопці дарували дівчатам на знак прихильності, а вербовим гіллям квітчали (клучали) оселі, обійстя. Верба — оберіг, вербовим гіллям хльостали і дітей, і дорослих у Вербну неділю, відганяючи нечисту силу. Це ритуальне биття — благословення, прилучення до таїнств природи, оберігання від хвороб та нечисті. За давніми віруваннями навкруг Золотої верби утворився світ, про що є у веснянках та у великодніх примовках:

Гей, як то було, на початку Світа,
Ладу наш
Гей, не було там ні Неба, ні Землі,
Гей, на тих Морях Золота верба,
Вербо, хлись, бий до сліз!
Не я б'ю, верба б'є.
За тиждень Великдень!
Будь великий, як Верба,
А здоровий, як Вода,
А багатий, як Земля.

Верба відганяє від хати злі сили і хвороби, біля верби стародавнє місце сходи́н молоді, бо в затінку під вербою завжди прохолодніше. В будівлях з верби найкращий мікроклімат. Деревина верби нещільна, пори в ній заповнені водою, яка випаровується поступово, її місце заповнює повітря, таким чином створюючи теплоізоляцію.

У народі казали: «Де срібна вербиця, там добра водиця». Верба росте у вологих місцях, «показуючи» людям воду — криниці і колодязі, як правило, копали під вербами. До того ж, верба своїми фітонцидами знезаражує воду, тому і риби під вербовим корінням у водоймах більше, а вербова дощечка у відрі з водою дезінфікує її.

Плакуча верба є символом опечаленої матері або вдовства, символом журби. З деревини білої верби виготовляють дерев'яний посуд, корита, довбані човни, дуги, папір, легкі і теплі вулики, а також музичні інструменти — кобзи, бандури. Відвар кори верби застосовують при лікуванні простудних захворювань. Ліки аспірин — саліцилову кислоту виготовляють з верби.

На Прикарпатті є два види дуба: *дуб звичайний* і *дуб скельний* (дуб північний акліматизований у нас, походить з Америки). Ці високі дерева (30—40 м) мають важку, тверду і пружну деревину. Дуб — рослина довговічна, деякі дерева мають понад 1000 років. Пліній Старший порівнював вік Всесвіту з віком дуба.

Це першодерево світу (прадуб). Про це свідчить замовляння: «На дубі, що росте на острові Буяні, родять молодильні яблука». В казках, легендах, «на дубі ростуть золоті жолуді, на гілках живуть русалки, під його корінням схована скриня з Кашеєвою смертю».

Священим дубам поклонялись давні греки, а головного свого бога Зевса зображали у вінку з дубового листа.

Давні слов'яни вважали ліси, гаї житлом богів, а біля окремих дерев (дуба, липи, берези, бука, ясена, клена) поклонялися божествам, вважаючи місця, де вони ростуть, священними. Тут відбувалися язичницькі ритуали з жертвоприношенням і ворожінням.

Поляни (сучасна Волинь) найбільше шанували дуби. Вважали їх Перуновими деревами, а вепра — його твариною. Щелепи вепрів вправляли в стовбури дубів, приносячи жертву Перунові.

А певними діями зі священними деревами можна прихилити до себе грізні сили природи. Так, дуб — дерево міцне, витривале, довговічне; навіть вогненні стріли Перуна не можуть його здолати. Ідолів своїх богів, особливо Перуна та Велеса, слов'яни витісували з дуба.

Пізніше з дуба робили двері й одвірки, вважаючи, що то обереги від хвороб та злих духів. Щоб не боліла спина в жнива, носили при собі жолудь або дубову гілочку.

За кількістю плодів дуба — жолудів угадували погоду й ворожили на майбутній урожай (жолудів багато — зима холодна буде, жито добре вродить). Із мелених жолудів свого часу пекли хліб.

За свідченням істориків, слов'янські воїни приносили жертви під кроною дуба на острові Святого Георгія (о. Хортиця).

Скельний дуб має назву «нелинь» — тому що не линяє, не скидає листя на землю.

Дуб — образ українського фольклору, який символізує незламний народний дух, він є символом витримки, стійкості, мужності,

непорушності родових традицій. Всюди, де потрібна була довговічність і міцність, використовували дуб: кораблі, гідротехнічні та шахтові споруди, нижні вінця великих дерев'яних церков робили з дуба. Деревина дуба не має запаху, тому з неї робили діжки під вино, олію, оцет. Настоювали спирт і отримували коньяк. Дуб добре зберігається у воді завдяки дубильним речовинам. На Дону знайдено човен з дуба в чудовому стані, якому понад 4000 років. Шкіру вимочують в дубовій корі.

Калина — невелике, до чотирьох метрів, дерево або розгалужений куш, порівняно швидко росте, але вік має недовгий — 60 років. У слов'янському фольклорі калина звичайна носить епітет красної (червоної), в Україні між Успінням Богородиці (28 серпня) і Різдом Богородиці (21 вересня) дівчата здійснювали обряд «походу по калину». Навколо першого куща водили хороводи, співали, а потім ламали гілки і переходили до інших кушів. Коли повертались з калиною додому, то їх зустрічало все село. На подвір'ї мати зверталася до доньки із словами: «Будь, доню, і ти червоною та здоровою калиною, незайманою і чистою до вінця. А ти, калино, будь гожою на коровай, на здоров'я людям, на добро нашому двору». Декілька гілок вносили до хати і клали під образи.

Калина червона — це краса і достаток, скромність і виклик, це радість любові, це символ краси, чистоти, продовження роду. В колиску новонародженої дівчинки клали ягоди і листя калини, щоб вона була красива. Кісточки плодів калини своєю формою подібні до серця, мабуть, тому пісні про калину — майже завжди про любов. В народній поезії ягода калини — еротичний символ.

В Україні гілку калини вивішували на воротах на знак того, що в цьому домі видають дівчину заміж. Дружки нареченої заплітали китиці калини в коси; весільні свічки і шаблю козака прикрашали китицями калини. Калиною називалась червона стрічка — краса нареченої і сама дівчина-наречена. Рушник, який наречена дарувала женихові, був вишитий зеленими і червоними нитками — наче гілка калини. У вінку молодої обов'язково були ягоди калини, — тоді й молоді будуть любити одне одного.

Калина в народній культурі є символом дівочості (невинності) через ясно-червоні ягоди, які асоціюються з кров'ю.

Ліщина (горішник) — в українській творчості жіночий символ. Це багатий різноманітний почуттєвий світ дівчини, жінки; мрії і думки парубка про вірне кохання, про щасливу подружню пару. А шум ліщини — це дівочі сльози.

Про чарівну ліщинову гілочку існував міф, немовби паличка всі людські забаганки сповняє. Тільки гілку для такої палички треба

зрізати в ніч на Івана Купала і шукати роздвоєні паростки — вилочку.

Ще за давньослов'янською легендою, сам Перун брав невеличкі два горіхи: від лущення одного грім гуркотів і вода тепла текла, а другого — вогонь вихоплювався (блискавка).

Колись вважали, що горіх-двійня приносить щастя, його тримали в скрині або з собою носили як оберіг від хвороб і всіляких інших бід.

У народній медицині з кори ліщини готують екстракт для лікування варикозних вен. Листками, заготовленими у травні, лікують запалення печінки та жовчних шляхів. Розмелені на борошно й розтерті з водою горіхи вживають при кровохарканні, бронхіті, нирковокам'яній хворобі.

Є чимало загадок про ліщину:

Кругленьке, маленьке, на чолику лисеньке.

Сам маленький, а шуба дерев'яна.

У лісі на пралісі висить діжка з тістом.

Кріпко стоїть, слабко висить, сам косматий, кінець лисий.

По краях гладенький, а всередині солоденький.

Про рослини, які оспівані в піснях і про які складено легенди можна говорити довго. Ми схарактеризували види дерев і кущів, найвідоміші для нас. Але ми не повинні забувати, що всі рослини — це наше багатство, це невичерпний природний ресурс, який ми маємо берегти для майбутніх поколінь.

Джерела та література

1. Бегичева В. Культурные деревья славянской мифологии. / В. Бегичева. — М. : Мысль, 2006. — 248 с.
2. Заверуха Б. Квіти дванадцяти місяців / Б. Заверуха. — К. : Урожай, 1986. — 172 с.
3. Заводський В. Збірник 100 найвідоміших образів української міфології / В. Заводський, Я. Музиченко, О. Таланчук. — К. : Книжковий дім Орфей, 2002. — 252 с.
4. Івченко І. Етноботанічні аспекти дослідження фіторозмаїття. На прикладі деревних рослин флори України / І. Івченко, В. Капустян. — К. : Наукова думка, 2003. — 139 с.
5. Нечуй-Левицький І. Світогляд українського народу. Ескіз української міфології / І. Нечуй-Левицький. — К. : Обереги, 1993. — 86 с.
6. Плачинда С. Міфи і легенди Давньої України / С. Плачинда. — К. : ФОП Стебеляк, 2013. — 299 с.
7. Похила А. Використання скарбниці народних знань у процесі вивчення біології. / А. Похила, Г. Яцук, Б. Гдаль. — Тернопіль : Мандрівець, 2002. — 73 с.
8. Українська міфологія та культурна спадщина. Ілюстрований словник-довідник / Упорядник О. Кононенко. — Харків : ФОЛІО, 2011. — 713 с.

ВИШИВАНИЙ СВІТ ЙОСИПА КАЩИШИНА.
Культуротворча аура ремінісценцій міжчасся
в контексті образотворення митця

У статті проаналізовано творчий доробок відомого прикарпатського поета Йосипа Кащишина. Його поетичні книжки як краєзнавця-письменника розповідають про малу батьківщину та про князівські часи періоду Галицько-Волинської держави. Детально зосереджено увагу на характеристиці поетичного образу галицько-волинського князя Данила Галицького (1201–1264), поданого в поетичному романі прикарпатського письменника «Сказання про короля Данила».

Ключові слова: *Йосип Кащишин, поема, поетичний роман «Сказання про короля Данила», Данило Галицький, ліро-епічний твір, хронотоп.*

Доля – це ціла матриця життєвих схем, за якими Творець буде макро- й мікросвіти. Кожна творча душа витворює ті орнаменти, які диктує їй рідна земля. Чи люди щось придумують, а чи Всесвіт, який складає і виводить назовні закладену сакральну геометрію Долі, однозначної відповіді немає. Як казав свого часу математик Платон: «Бог діє по геометричних лініях». Зрозуміло одне: коли світ особистості вишиваний, а не одноманітний, то це старт для дії певних сил і енергій тонкого трансцендентного плану. Для Йосипа Кащишина (1940 р. н.) – витвір його художньої уяви, канвою якої є простори рідної землі, таємниці рідної історії, світотворче сприйняття будення... Бо душа його над Сівкою розквітла, над річкою дитячих потрясінь, переживань, творчого розмаю... Вона ще від народження за ним зоріла («Плин часу», 2007 [5, с. 171–172]) – за хлопчиком, якому «сумувати не слід» [5, с. 171], котрий радий, що «хвиля так швидко пливе, В забавах і радощах днина мине» [5, с. 171]. Вона золота нитка на шитві його душтрепету. Оприявнив свої поетичні зізнання їй у 50-ліття літературної праці – високохудожнім оригінальним доповненням до виданої краєзнавчої розвідки «Над

Сівкою село моє Середне» збіркою поезій-присвят працелюбним землякам — хліборобам, улюбленим учителям, ветеранам-захисникам, поезій-замальовок краєвидів батьківщини — «Душа моя над Сівкою розквітла» [5]. Після прочитання вищезгаданої збірки стає цілком зрозуміло, що вона — даровизна своїй вітцівщині, своїй Галичині, своїй Україні.

Йосип Кащишин — автор поетичного роману «Сказання про короля Данила» [9], ліро-епічної поеми «Дума про Батька Богдана» [4], збірок віршів «Були віки Троянові» [3], «Світе мій вишиваний» [8], краєзнавчих нарисів про Войнилів, Завій і про своє рідне село — «Над Сівкою — село моє Середне» [7] та ін.

Поетичні книжки краєзнавця-письменника розповідають і про його вітцівщину — село Середне, колиску душі майстра, і про життєво мудрих краян-сіячів любомудря, добра, статків духовних і матеріальних... І про часи легендарної Галицької давно минулі («Були віки Траянові» [3]) держави часів князювання знаменитих Ростиславовичів, яких пізніші покоління галичан ще довго називали «старими добрими галицькими князями».

Та не тільки про князів пише автор, але і про «майстрів-хитреців», чіми руками будувалися величні собори в галицьких містах, про «піщців» народного ополчення, які відстоювали незалежність своєї держави в жорстокій боротьбі з половцями, уграми й поляками, про головну дійову особу історії — «хлібороба-гречкосія», який змушений був захищати себе сам.

Кожній повісті, сказанню передуює коротка довідка про героя: Івана Доброго, князя Володимира, Ярослава Осмомисла, князя Володимира Ярославовича, Романа Мстиславовича, княгиню Анну.

Поки що не належно поцінований серед широкого читацького загалу роман у віршах «Сказання про короля Данила» [10] Йосипа Кащишина. Цей роман хоч і невеликий за обсягом, але історичні події в ньому відтворюються досить повно. Власне, послідовністю викладу характеризується хроніка. У «Сказанні про короля Данила» переплітаються реалістичні та романтичні події, хронікальна оповідь взаємодіє з художньою. Й. Кащишин не виступає байдужим фіксатором подій, він вдається до коментарів з приводу тієї чи іншої історичної ситуації. Він дозволяє собі пофантазувати, але не забуває про констатацію фактів, вдається до своєрідних авторських

пророкувань. Та особливу роль у створенні естетичного ефекту відіграють простір і час, адже вони є:

а) чи не найуніверсальнішими категоріями культури, що втілюють «світовідчуття» епохи і характеризують її сукупність у взаємопов'язаності і повноті;

б) не тільки каркасом твору, але й одним з дійових засобів організації його змісту;

в) найважливішими характеристиками художнього образу, що організують композицію твору і забезпечують його сприйняття як цілісної і самобутньої дійсності;

г) стилетворчими й жанровизначальними факторами.

Простір і час ніколи не існують окремо один від одного. Вони взаємозалежні, взаємозумовлені. На цю ознаку вказував свого часу В. Вернадський: «Ми не знаємо жодного явища в природі, яке б не займало частини простору і часу» [2]. Хтось із дослідників, розглядаючи проблеми єдності і часу в мистецтві, казав: «Спробуйте уявити собі час як такий. Ви досягнете цього лише тим, що уявите собі простір. Ви будете змушені розташувати послідовно явища в одну пряму. Словом, для того, щоб уявити собі час, ви викличете ряд просторових образів». Очевидно, тому й запроваджено в науковий обіг термін «хронотоп» як означення часопростору. Для характеристики твору ним вперше скористався М. Бахтін. На його думку, хронотоп — це «суттєвий взаємозв'язок часових і просторових відносин, художньо освоєних у літературі. Злиття часопросторових прикмет забезпечує естетично довершене пізнання людини і світу» [1].

В основі ж написання будь-якого художнього твору на історичну тему лежать два фактори: художнього вимислу і правдивості зображення. Тому, розповідаючи про дії Данила Галицького, Й. Кащишин був змушений базувати художній хронотоп повістєвого циклу на реальній історичній ситуації. До речі, автор твору дотримується майже ідеальної хронології, спершу розповівши про Романа («самодержця Руської землі»), потім, починаючи з 1205 р., бере до уваги й Данила, далі розповідає про його дитячі роки (княжича Данилка), роки юності, зрілості (князя Данила) і, нарешті, про короля, доводячи твір до логічного кінця, до смерті Данила.

Внутрішній хронотоп Данила має свої особливості. Данило не є незворушною особою, він — людина, він, так само, як простий

селянин, переживає, бореться, відчуває докори сумління, обурюється, любить. Незважаючи на свій привілейований стан, він, на відміну від більшості інших князів, зберігає досить теплі стосунки з народом.

Перед осмисленням питань вічності час і простір ніби відступають. Щодо хронотопу, то варто не оминати й проблеми відкритості й замкненості. Відомо, що «закритий» час реалізується тільки в межах сюжету, він не пов'язаний із подіями, що відбуваються поза межами твору. Зміст твору Й. Кащишина замкнений у своїй епосі, у своєму XIII ст. Та все-таки Й. Кащишин у дуже прихованій формі виходить за рамки історичних меж життя та діяльності Данила. Автор думає про майбутнє, адже питання державності є і залишатиметься для людства актуальним.

Для створення образу письменник вивчав багато явищ тогочасної дійсності, узагальнював їх. У творі це узагальнення подається у вигляді конкретної особи, події, явища. Образ становить собою діалектичну єдність загального й поодинокого: широкі життєві узагальнення в ньому подаються як живі, неповторні, індивідуальні постаті й картини. Велику роль у творі відіграє художній вимисел і домисел. Художній образ — не просто копія чи фотографія якогось життєвого факту чи людини, — письменник немовби заново створює життя й показує його в живій, відчутній речевності й рухові. Данило Галицький був для своєї епохи визначним державотворцем. У «Сказанні про короля Данила» Й. Кащишина [10] Данило вимальовується у творі як вірний син своєї держави; мудрий правитель; умілий військовий керівник; хороший політолог; дипломат; порядний сім'янин.

За ідею єдності Данило готовий піти на все, звідси випливає і мета його діянь:

Одну він ціль стеріг в своїм житті —
З'єднати землі всіх князівств і вотчин,
Молився він і мріяв стати зодчим
Могутньої воскреслої Русі.
І подолати розбрат і розруху,
Поставити фортеці вздовж доріг,
Щоб заздрий ворог здалеку лиш нюхав
Духмяний запах руських паляниць [10].

Данило буває й нестримним, через що страждає не тільки він, не тільки вороги, а й українці, які люблять свою землю. В злобі Данило нищив багато ворогів, вбивав і своїх:

А час летів, дзвенів мечами люто!
Земля навколо спрагло пила кров,
Хоча й міцні були монгольські пута,
Данило праг їх розірвати знов.
Карав усіх прислужників Батия,
У дикій люті знищував й своїх;
Криваві розгорталися події,
Щодня вогонь рвавсь в небо із-під стріх.
Народ не знав, від кого утікати,
Наляканий, обкрадений, без прав.
Та й хан Батий, що перейшов Карпати,
(ішли чутки) от-от вертатись мав [10].

Величезне бажання об'єднати Русь у творі висвітлюється неодноразово:

Ми одновірці від Дністра до Клязьми!
Разом — це сила! Спробуй зачепи! —
І зайдам легко ми б скрутили м'язи,
Не наші кості б всіяли степи,
Не наші б коні дичавили в балках.
Живий зостанусь — Богові клянусь —
Одного тут мене навчила Калка:
Усе зроблю, щоб об'єднати Русь! [10]

Данило, прагнучи виконати поставлені завдання, робив усе можливе:

Спокійно витяг дзеркальце із бронзи —
Столиця ж бо. Не те щоб чепурились,
А не хотів, щоби якийсь там бонза
Смішне щось в ньому бачив і крививсь [10].

Данило став королем, об'єднав Русь. Після його смерті Русь розпалася, оскільки постійні війни й неправильне керування ослабили державу.

Однак Й. Кащишин у наступному ліро-епічному історико-біографічному творі «Дума про батька Богдана» [4] виводить Данила як образ-символ, котрий з'являється перед Богданом Хмельницьким уві сні, з'являється до Богдана, говорячи йому, що вже давно час

закінчувати постійні розрухи та неполадки в самій Русі й навколо неї:

Тобі судилось воскресить Вітчизну
І заявить про неї ще раз на весь світ,
Щоби її як рівню собі визнав
І ворог лютий, і близький сусід.
Міжособистісні взаємини [4].

Найбільшим Даниловим другом, порадником та настановником, як і для Й. Кащишина, була його матір, яка завжди допомагала, завжди підтримувала: «Її рука в його руці тремтіла, А він усе пригадував собі, Як, притиснувши до свого тіла, Втікала з ним, — і врятував їх Біг» [10].

Для створення держави, для підвищення рівня розвитку країни потрібне вміння вести дипломатичні стосунки, деколи й застосовуючи силу. Сам автор цю думку намагається вкласти в економічні, політичні та соціальні діяння Данила Галицького.

Ліричний герой уміє критично мислити, аналізувати власні вчинки, бо наділений від природи цінною рисою — сумлінням.

Данило зміг об'єднати Руські землі, та не зміг надовго приборкати ворогів-сусідів, не зміг встановити непорушну незалежність держави, в якій живе патріотичний народ, народ, спраглий до незалежності.

Нинішні керманічі й ті, хто мав би вірою і правдою служити рідному народові, на жаль, обходяться без тих рис, які були притаманні Данилові Галицькому. Видно, вони їм абсолютно не передались. Адже Данило був і чудовим воєначальником, і хорошим сім'янином, і деякою мірою альтруїстом. Ми маємо можливість наслідувати найкращі риси Данила, вчитися будувати державу, маючи перед собою як позитивні, так і негативні приклади непересічного державного мужа. Якби найвищі посадовці України мали хоча б десяту частку позитивних рис Данила, то ми б зажили краще. Якби військові тренування скеровувалася особа, яка має розум і непідробну любов до Вітчизни, притаманні Данилові, то жодних ситуацій, що загрожують життю українців, цілісності України, не могло б бути.

Йосип Кащшин мріяв про те, щоб історико-культурна минувшина воскресла в сьогоденні глибинними творами-розвідками маститих письменників: його боліло, що історико-культурний шар нашого народу нехтують талановиті літератори Прикарпаття. Він не просто мріяв, а як сівач-самоук на письменницькій ниві (бо ж за

фахом навіть не вчитель-філолог, не гуманітарій, а хімік і біолог), орав перелоги минувшини, засівав їх своєю допитливістю... І вони розквітли його літературно-художніми самоцвітами на душетрепетному шитві його творчої долі, бо культуротворча аура ремінісценцій міжчасся в концепції образотворення митця не банальна данина минувшині, а прозірливий узір-символ, узір-дороговказ щасливого й повнозвучного майбуття України. Бо любив свою дідищу, бо «приріс Навіки серцем до Вітчизни» [5, с. 173]... І десь там, у засвітах Господніх, сонцеусміхом любові вицілює її, як мамине осончене шитво!

Джерела та література

1. Бахтин М. Формы времени и хронотипа в романе. Очерки по исторической поэтике / М. Бахтин // Бахтин М. Вопросы литературы и эстетики : Сб. — М. : Худож. лит., 1975. — С. 234—407.
2. Из рукописного наследия В. И. Вернадского [Текст] // Вопросы философии. — 1966. — № 12. — С. 112.
3. Кащишин Й. К. Були віки Троянові : [Поетича збірка] / Йосип Кащишин [Текст]. — Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2005. — 64 с.
4. Кащишин Й. Дума про Батька Богдана / Й. К. Кащишин. — Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2004. — 175 с.
5. Кащишин Й. К. Душа моя над Сівкою розквітла. Поезії [Текст] / Й. К. Кащишин. — Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2008. — 176 с.
6. Кащишин Й. Завій над Луквою-рікою [Текст] / Й. К. Кащишин. — Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2005. — 528 с.
7. Кащишин Й. Над Сівкою — село моє Середнє [Текст] / Й. К. Кащишин. — Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2007. — 352 с.
8. Кащишин Й. К. Світе мій вишиваний : поезії [Текст] / Йосип Кащишин. — Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2006. — 85 с.
9. Кащишин Й. Сказання про Галицьку Русь / Йосип Кащишин ; ред. В. Півторак, авт. передм. В. Горак [Текст]. — Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2008. — 63 с.
10. Кащишин Й. Сказання про короля Данила [Текст] : поетичний твір / Й. Кащишин. — Івано-Франківськ. — 2000. — 156 с.
11. Кащишин Й. Слово про рідний Войнилів [Текст] / Й. К. Кащишин [и др.]. — Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2004. — 136 с.
12. Півторак Віталій, Півторак Оксана. «Цілюще слово людям я несу» : поетична гостина з нагоди виходу (народження) книги-первістка Й. Кащишина «Сказання про короля Данила» / Віталій Півторак, Оксана Півторак [Текст] // Літературними стежками Калущини : методичний порадник для вчителів української мови та літератури. — Випуск 1. — Калуш : Калуська друкарня, 2006. — С. 125—131.

**МИХАЙЛО ЛОЗИНСЬКИЙ (1880–1937):
ВІДОМИЙ І ЗАБУТИЙ**

У статті висвітлено основні сторінки життя відомого українського громадсько-політичного діяча Михайла Лозинського (1880–1937). Сучасники знали його як науковця і педагога, юриста і журналіста, публіциста і перекладача, історика і члена уряду ЗУНР. Він був товаришем (заступником) державного секретаря (міністра) закордонних справ ЗУНР. 1919 р. очолив Надзвичайну дипломатичну місію ЗУНР до м. Парижа для розв'язання спірних питань у взаєминах з Польщею. У другій половині 1920-х рр. переїхав на територію Радянської України, однак у другій половині 1930-х рр. його репресували.

Ключові слова: Михайло Лозинський, журналіст, Західноукраїнська Народна Республіка, Український вільний університет у м. Празі, Інститут народного господарства в м. Харкові, «Український національний центр».

...щоб українізація була не механічна, а органічна,
для цього треба, щоб до виконання державної влади
став український національний елемент.
Лозинський М. «Галичина в життю України».

Ім'я Михайла Михайловича Лозинського протягом багатьох років залишалося невідомим для українського народу, незаслужено забуте, хоча в роки своєї діяльності він відігравав значну роль в суспільно-політичному і культурному житті України початку ХХ ст. Сучасники знали його як науковця і педагога, юриста і журналіста, публіциста і перекладача, історика і члена уряду ЗУНР. Він був товаришем (заступником) державного секретаря (міністра) закордонних справ ЗУНР. 1919 р. очолив Надзвичайну дипломатичну місію ЗУНР до м. Парижа для розв'язання спірних питань у взаєминах з Польщею. Його добре знали і спілкувалися з ним такі відомі українські діячі, як письменник і поет Іван Франко, президент УНР Михайло Грушевський, президент ЗУНР Євген Петрушевич, організатори

збройних сил України Дмитро Вітовський, Євген Коновалець, Дмитро Паліїв, відомі науковці Іван Горбачевський, Степан Смаль-Стоцький, Степан Рудницький, політичні діячі Радянської України Микола Скрипник, Станіслав Косіор та інші.

Життя Михайла Лозинського обірвалося 3 листопада 1937 р. Разом зі 1111 представниками інтелігенції (із них 290 українці) його розстріляли з нагоди 20-х роковин великої жовтневої соціалістичної революції. Коротко згадаймо його біографію, ті скупі дані, які збереглися в архівах та спогадах учасників про цю яскраву особистість.

Народився Михайло Лозинський 30 липня 1880 р. в с. Бабині Калуського повіту (окремі дослідники називають місце народження с. Бабин-Зарічний, інші с. Бабин-Середній (обидва населені пункти на Калущині), а він в автобіографії вказує с. Бабин). Батько був уродженцем с. Бабина, а мати — с. Слобідки (біля смт Войнилова). Батьки, побачивши нахил сина до наук, віддали його на навчання до Станіславівської бурси, в якій він провчився п'ять років, а закінчив гімназію у м. Львові 1900 р. У своїй автобіографії він згадує: «...батько не мав змоги утримувати мене і я старався з 3 класу сам на себе заробляти» (займався репетиторством для дітей із заможних родин). Під час навчання в гімназії почав писати і друкувати в різних газетах статті на літературну і театральну тематику.

Після закінчення гімназії розпочав навчання на юридичному факультеті Львівського університету, але незабаром переїхав і продовжував вчитися у Віденському університеті. У вільний час відвідував різні студентські товариства і там познайомився з Марією Рафаїлівною Таратутою, студенткою медичного університету, і 1902 р. одружився з нею. Великий вплив на формування його громадсько-політичної свідомості мали твори І. Франка, а особисте знайомство з поетом переросло в довголітню дружбу. За своїми переконаннями він був прибічником анархічного комунізму, але з яскраво вираженим українським національним забарвленням. Програму кожної партії він насамперед розглядав з кута зору її ставлення до розв'язання національного питання. Тому за час всього свого життя не був членом жодної партії.

Після закінчення університету деякий час жив і працював у м. Цюріху (Швейцарія), але потреба заробляти й утримувати сім'ю змусила його прийняти запрошення І. Франка і М. Грушевського і

повернутися до м. Львова. Вони доручили йому переклади для «Літературно-наукового вістника», оскільки він добре володів польською, французькою та німецькою мовами. Ще в студентські роки він написав книжку «Тарас Шевченко, його життя і значення», але львівська прокуратура побачила в ній небезпеку для тодішнього ладу, і весь наклад було конфісковано. Книжка ця вийшла з поправками лише 1901 р. Працюючи в м. Львові, М. Лозинський пише ряд біографічно-літературних нарисів про видатних людей. Він написав нариси про Івана Франка, Михайла Драгоманова, Льва Толстого, Михайла Павлика, Івана Тургенева, Джузеппе Гарібальді, Романа Сембратовича, Костя Паньківського, Анрі Бернзона, Петра Кропоткіна, Михайла Коцюбинського. 1909 р. ці нариси було видано окремою книжкою під назвою «Люди».

У 1900–1917 рр. М. Лозинський плідно працював як журналіст, а потім і як головний редактор газети «Діло». Його редакторські статті і суспільно-політичні брошури пробуджували в галичан почуття національної гідності. Ряд його статей порушував питання відновлення української державності. Аналізуючи погляди Карла Маркса і Фрідріха Енгельса щодо відбудови Польської держави в кордонах до 1772 р. (першого поділу Польщі), він піддає критиці їхні погляди, бо відновлення Польщі в таких кордонах не дасть можливості українцям, білорусам і литовцям відновити свої державні формування. Як і багато українських діячів, М. Лозинський у відновленні української державності надіявся на Австро-Угорську імперію. Він досконало вивчив політичну історію Австро-Угорщини, Англії, Швейцарії, США. Найбільше його приваблював конституціоналізм США, тобто правління законів, а не правління людей. Він пише кілька фундаментальних монографій, присвячених політико-правовим аспектам, а саме: «Польський і руський революційний рух» – 1908 р, «Автономія країв в Австрійській імперії» – 1912 р, «Польська народна демократія» – 1908 р, «Поділ Галичини» – 1913 р. У цих роботах він порушує історичні, правові, економічні, політичні питання і центр уваги переносить на український народ, на його історичне минуле, простежує віру і надію на відродження української держави.

Характеризуючи цей період життя і діяльності М. Лозинського, видатний український історик Іван Крип'якевич писав: «Лозинський був талановитим публіцистом, давав інтересні, загострені статті,

часто критикував австрійський уряд, польську шляхту, які експлуатували селянство Галичини. Часто виступав на робітничих мітингах, був добрим промовцем, гостро ставив соціальні питання».

За цю свою діяльність М. Лозинський зазнавав переслідувань як з боку австрійської влади, так і від поляків. Про те, як його «любили» поляки, свідчить такий факт. 1919 р. поляки захопили м. Львів. Коли до військового коменданта міста генерала Сікорського делегація українських інтелігентів звернулася за дозволом продовжувати видавати газету «Діло», то він відповів: «Дозволю, але першим ділом розстріляю Лозинського!» Тому М. Лозинському довелося покинути м. Львів. Також мав він клопоти з церковниками, особливо після статті, присвяченої 50-м роковинам смерті Т. Шевченка, в якій він вказав на антирелігійний характер його поезій. В автобіографії він пише: «... на мене обрушилася попівська кампанія по цілому краю, мене виклинали в церковних проповідях, лаяли мою дружину, (єврейка по національності), а найделікатніше як мене обзивали — “жидовин із “Діла”». Такі обставини змусили М. Лозинського серйозно зайнятися своєю освітою, щоб бути матеріально забезпеченим і не залежати від журналістської роботи. 1914-го він складає університетські екзамени і отримує ступінь доктора права у Віденському університеті.

Спалах Першої світової війни визначив його життєву позицію. Він ставить своїм завданням боротися як публіцист з польськими претензіями на територію Галичини і Правобережної України. Про це свідчать його газетні статті і книжки: «Українська Галичина — окремий коронний край» — 1915 р., «Утворення українського коронного краю в Австрії» — 1915 р., «Війна і польська політична думка» — 1916 р. М. Лозинський радо вітає створення і діяльність Центральної Ради. А крах Австро-Угорщини і проголошення у м. Львові ЗО УНР (Західна область Української Народної Республіки. Назва ЗО УНР виникла після злуки УНР і ЗУНР) змусили його залишити роль стороннього спостерігача і поринути у вир подій. Він входить в Українську Національну Раду, а в лютому 1919 р. як член української делегації бере участь у переговорах з комісією Антанти щодо встановлення кордону між сторонами, що воюють, — Україною і Польщею. 10 березня 1919 р. за пропозиції президента ЗУНР Є. Петрушевича його призначено товаришем (заступником) державного секретаря (міністра) закордонних справ і

йому доручають керівництво секретаріатом. У квітні 1919 р. М. Лозинський очолює Надзвичайну делегацію ЗУНР у переговорах в м. Парижі з питання відносин між Україною і Польщею і тут відстоює інтереси українського народу.

Після поразки ЗУНР у війні з Польщею він стає приватною особою і поселяється з сім'єю у м. Гейдельберзі (Німеччина). Рішення Антанти про дозвіл Польщі на окупацію західноукраїнських земель не змінює його поглядів. Він пропонує діячам ЗУНР не визнавати польської державності і права Польщі на окупацію західноукраїнських земель, зберегти закордонний центр ЗУНРу і підтримувати в краї національно-революційну боротьбу. З організацією в м. Празі 1921 р. Українського вільного університету (УВУ) працює в ньому професором міжнародного права на факультеті права і суспільних наук до 1927 р., до виїзду в Радянську Україну. Тут він читає такі курси: монархія і республіка, існуючі держави, парламентська і радянська форми влади. З-під його пера виходять нові публікації і книжки: «Кривава книга: Українська Галичина під окупацією Польщі в рр. 1919–1920». – 1921 р., «З новим роком 1924: теперішній стан будови Української держави і задачі західноукраїнських земель» – 1924 р., «Уваги про українську державність» – 1927 р. Також він написав підручники «Міжнародне право» – 1922 р., «Охорона національних меншин в міжнародному праві» – 1923 р. Найвдалішою працею цього періоду є його книжка «Галичина в рр. 1919–1920», написана 1921 р. В ній містяться відомості і узагальнення, цінні для сучасних істориків, які вивчають цей період. Про цю працю М. Грушевський писав: «Отся книга М. Лозинського... подає загальний начерк історії революції на Великій Україні. Бажано доповнити цей начерк подібними працями про розвій подій в тих же роках в таких краях, як Закарпатська Україна, Бессарабія, Крим, Кубань, українські колонії на Далекому Сході». Цінним джерелом до вивчення діяльності української дипломатії в 1918–1919 рр. є спогади вченого «Галичина на Міровій конференції в Парижі (1919) та історико-публіцистична праця «Галичина в життю України». Аналізуючи події 1918–1920 рр., він пише, що в Україні хоча повільно, але зростає національна і державницька свідомість українських народних мас, але «... щоб українізація була не механічна, а органічна, для цього треба щоб до виконання державної влади став український національний елемент». На жаль, сучасний український народ не читав творів М. Лозинського, бо якби прочитав і знав, то не

продавав би свій голос на виборах різним пройдисвітам і брехунам за кілограм гречки або за кілька гривень.

Зміни, які відбувалися в Радянській Україні, зокрема нова економічна політика та українізація, справляли вплив на українську закордонну еміграцію. Чимраз більше українських політичних діячів починає щиро вірити в можливість побудови Української держави на сході в Радянській Україні. Їх значна частина хотіла виїхати в Радянську Україну, докласти свої сили і знання до розбудови України, не проводячи боротьби з радянською владою. До них належав і М. Лозинський. Він вважав, що визволити західноукраїнські землі від польського панування можна лише з допомогою міцного Радянського Союзу. Який буде суспільний лад у майбутньому, це не так важливо, на сьогоднішній день він може бути і комуністичний, а Радянська Україна — це лише тимчасовий перехідний період до справжньої Української держави. Еволюція поглядів Лозинського відображена в останній його праці, написаній в еміграції, — «Уваги про українську державність». В ній він висловлював погляд, що УСРР є лише формою російсько-більшовицької окупації України, а Радянська Україна стає національним і державним центром всіх українських земель. На випадок нападу ворожих сил весь український народ мусить обороняти Українську Радянську державу, змагаючи до того, щоб вона обняла всі українські землі.

Михайло Лозинський подав заяву, щоб йому і його сім'ї (дружина, три сини і дочка) надали радянське громадянство, і питання було розв'язано позитивно. Протягом 1927 р. Лозинські виїхали в Радянську Україну, а 1931-го приїхала і дочка, яка завершила навчання в Чехії. Сім'я оселилася в м. Харкові. М. Лозинський очолив кафедру права в Інституті народного господарства. Роки роботи в м. Харкові були для М. Лозинського важкі. Треба було призвичаюватись до місцевих умов, доводити свою наукову і педагогічну кваліфікацію, налагоджувати стосунки з колегами-науковцями та студентами. Про умови своєї роботи в м. Харкові він писав у автобіографії. «Мое нещастя в тому, що я галичанин. Старша руська публіка ставиться до нас вороже — як до більшовицького зняряддя для українізації. Вони вважають галичан за “зрадників” і “більшовицьких наймитів”. А радянський актив і партійці теж їх вважають за щось окреме від себе». Разом з викладацькою роботою професор М. Лозинський проводив значну наукову діяльність, на сторінках харківського щомісячника

«Червоний шлях» регулярно друкуються його статті з оглядами політичних подій міжнародного життя.

В березні 1931 р. ДПУ провело арешти членів таємної організації, так званого «Українського національного центру». Серед арештованих було багато емігрантів з Галичини. Їх обвинувачували в підготовці відриву Радянської України від СРСР. Арештованих засудили і відправили на заслання в Соловки. Черга М. Лозинського підійшла в березні 1933 р. Він опинився за ґратами з обвинуваченням у належності до Української військової організації. М. Лозинський не належав до антирадянського підпілля, не відвідував таємних зібрань змовників — контрреволюціонерів, не займався терористичною діяльністю. Він був людиною інтелектуальної праці, і його руки звично тримали перо і гортали сторінки книжок. Його праця служила процвітанню рідного краю, піднесенню культури, освіти і науки українського народу. Його неодноразові заяви до керівництва Радянської України і СРСР про непричетність до якоїсь таємної організації не брали до уваги. 23 вересня 1933 р. судова трійка при колегії ДПУ УСРР засудила його до 10-ти років виправно-трудоих таборів, і його етапували на Соловки. Після ув'язнення М. Лозинського його сім'ю виселили з квартири, дружину Марію Рафаелівну, 1874 р. н., заслали в Караганду. Доля дітей невідома. (Лозинські мали п'ятеро дітей. Наймолодша дочка померла 1916 р. Ще були: син Роман — 1903 р. н., син Микола — 1904 р. н., син Василь 1905 р. н., дочка Наталія 1906 р. н.). В автобіографії, яку М. Лозинський написав у ході слідства, є такі слова: «... ці обвинувачення розтрощать не тільки мене, але й мою сім'ю, бо мені заявлено, що мої сини стоять також під таким самим обвинуваченням». З цього можна зробити висновок, що діти розділили долю батька.

1937-й був роком наймасовіших репресій сталінського режиму. Тюрми були переповнені. Треба було «розвантажувати» Соловки від старожилів, бо прибували нові численні партії в'язнів. На думку керівництва СРСР, треба було позбутися тієї категорії населення, яке не годилося для будівництва комуністичного суспільства. Тому фабрикували нові «справи», навіть без формальних судових засідань, ухвалювали вирoki, за якими без затримок проводили страти. 10 вересня 1937 р. М. Лозинського і ще 134-х «українських буржуазних націоналістів» за створення організації «Всеукраїнський націоналістичний блок» засудили до розстрілу. Про надуманість цієї

справи видно з того, що жодного в'язня не допитували щодо належності до згаданої організації, та й як можна було проводити антидержавну діяльність в одній з найсуворіших тюрем СРСР. Довший час доля 1111-ти засуджених залишалася невідомою. Вважали, що їх вивозили човнами і топили в Білому морі. Тепер таємне стало явним. 1995 р. в архівах Архангельського ДПУ (державне політичне управління) було виявлено розстрільні списки, а також встановлено місце страти та порядок виконання вироків. Засуджених привозили в Медвеж'єгорський СІЗО (слідчий ізолятор). Перед стратою засуджений проходив через три кімнати в бараці. В першій кімнаті перевіряли особу згідно зі списками, роздягали і обшуквали. В другій – зв'язували руки за спиною. В третій – глушили ударом по голові. Непритомних людей кидали у вантажну машину (до 40-ка осіб), криту брезентом, і везли до задалегідь виритої ями в лісовому урочищі Сандармох. Страту завершував капітан Матвеев пострілом у потилицю з пістолета. Кожен раз по 200 і більше в'язнів. Розстріли проводили таємно. 27 жовтня Матвеев розстріляв 208 осіб, 2 листопада – 108, 3 листопада – 265, 4 листопада – 248 і за кілька днів – решту засуджених. Постріли малограмотного чекіста Матвеева (освіта 2 класи), виконавця чужої волі, завдали непоправної шкоди Україні, змінили хід нашої історії. Український журналіст Вахтанг Кіпіані в газеті «Україна молода» писав: «Україну було розстріляно в лісі під Медвеж'єгорськом». 10 листопада капітан відрепортував про виконану роботу, і вже 20 грудня його нагородили цінним подарунком і орденом Червоної Зірки «за успішну боротьбу з контрреволюцією».

Питання про реабілітацію М. Лозинського порушив 24 серпня 1956 р. директор Інституту суспільних наук АН УРСР професор І. Крип'якевич. Ухвалою Військового трибуналу Київського військового округу 23 вересня 1957 р. судові постанови трійок за 1933 і 1937 рр. скасовано, справу щодо М. Лозинського припинено за відсутності складу злочину.

Серед розстріляних цвіт української нації: творець театру «Березіль» – Лесь Курбас, професор Київського університету поет Микола Зеров, драматург Микола Куліш, письменники Валер'ян Підмогильний, Павло Филипович, Олекса Слісаренко, Мирослав Ірчан, Григорій Епик, Валер'ян Поліщук, Марко Вороний, Михайло Козоріз, Михайло Яловий, колишній міністр освіти УНР Антон

Крушельницький, історики — академік Матвій Яворський, професор Сергій Грушевський, багато науковців і діячів культури. Ці люди могли створити неоціненні духовні скарби, якими б пишався народ України. Сама присутність в суспільстві таких людей робила б його кращим, ставила б Україну на рівень з іншими народами. Але сталінській системі такі люди не просто були непотрібні, вони були її страшними ворогами, бо воліли думати самостійно і заохочували до свободи думки інших.

Відома українська письменниця Оксана Забужко так схарактеризувала злочини сталінського режиму: «Розстріляні постаті могли би змінити всю панораму ХХ століття, якби залишились живими. Це було свідоме, цілеспрямоване нищення лідерів суспільства, а без еліти нація, як тіло без голови. Елітою зараз себе називають люди, які насправді за своїми моральними і інтелектуальними якостями стоять навіть нижче пересічного українця. Українська нація без еліти — це наслідок Сандармоху».

З 1997 р. в урочищі Сандармох кожного року 5—7 серпня відбуваються Дні пам'яті. Сюди приїжджають вшановувати пам'ять загиблих не тільки представники України. Адже на площі близько 10 гектарів розстріляно понад 9,5 тис. осіб, на місцях розстрілу виявлено 236 розстрільних ям, в яких поховано людей 58-ми національностей. Це вчені і політичні діячі, письменники і поети, діячі культури і військовики, священники і монахи, робітники і селяни, люди різних віросповідань. Кожна нація встановлює своїм загиблим землякам пам'ятники і хрести. 1998 р. від України було встановлено пам'ятник з написом «Люди, не вбивайте один одного», а 2004-го громада українців Карелії встановила пам'ятник у вигляді козацького хреста з написом «Убієнним сином України».

Життя і діяльність Михайла Лозинського заслуговують на пошану.

Джерела та література

1. Енциклопедія українознавства: Словникова частина / Ред. В. Кубійович; Наукове товариство ім. Т. Шевченка у Львові. — Т. 4: Перевидання в Україні. — Львів, 1994. — С. 1374—1375.

2. Рубльов О. Західноукраїнська інтелігенція у загальнонаціональних політичних та культурних процесах (1914—1939) / Олександр Рубльов. — К. : Інститут історії України НАН України, 2004. — 648 с

3. Рубльов О. Шляхами на Соловки: радянське десятиріччя Михайла Лозинського / О. Рубльов // Український історичний журнал. — 1997. — № 4. — С. 103—135.

СЛАВЕТНИЙ КОМАНДИР УПА – ДМИТРО ГАХ (СКУБА)

У статті аналізується діяльність уславленого героя національно-визвольної боротьби Дмитра Гаха. Ця людина має право на широке визнання та гідне пошанування як у своєму рідному селі Хриплині Івано-Франківської області, так і за межами Прикарпаття. Автор намагається окреслити коло проблем, що потребують подальшого вивчення його біографії.

Ключові слова: УПА, Дмитро Гах, Скуба, чотовий, сотенний, курінний, рейд, НКВД.

Вказана проблематика частково відображена у статтях Д. Кошак, В. Гука, І. Прошака, опублікованих у прикарпатській періодиці, і в працях «Смертю смерть подолав», «Запалала вогнем», «Спалах» уже покійного коломийського краєзнавця Михайла Томашука.

10 жовтня 1919 р., у перший рік польської окупації західноукраїнських земель, у с. Хриплині біля м. Станиславова у свідомій українській родині Гахів народився хлопчик, якого назвали Дмитром. Батько Микола, який працював на залізниці, і мати Софія виховували його з вірою у Господа, вчили бути чесним і справедливим. У Дмитра були брати Василь (1910 р. н., який під час Другої світової війни загинув на теренах Польщі) і Петро (1922 р. н.) та сестри Параска (1912 р. н.), Євдокія (1925 р. н.), Настя (1928 р. н.) і наймолодша Ганна (1931 р. н.) [1].

На жаль, про дитячі та юнацькі роки Дмитра знаємо мало. Але достеменно те, що від того, що поляки жорстоко нищили українство, юнак став незламним патріотом своєї землі, несхитним борцем за її волю. Після закінчення школи працював на залізничній станції скріплювачем вагонів. Мабуть, у 1930-х рр. вступив до лав ОУН. З приходом радянської влади на західноукраїнські землі 1940 р. його схопили каральні органи і мобілізували до Червоної армії. У російському місті Калусі він служив у танкових військах, був командиром танка [3].

У перші дні німецько-радянської війни Дмитро Гах потрапив на фронт, але його військову частину оточили і захопили в німецький

полон. У таборі військовополонених він випадково зустрівся зі своїм земляком Бурдою (майбутній сотенний УПА Шрам), і той допоміг йому звільнитися. Мабуть, Дмитро видавав себе за галицького німця (адже прізвище було подібне до німецького) і пройшов офіцерський вишкіл в одній із частин німецької армії. Там він став оберлейтенантом і якийсь час воював з «червоною партизанкою» в Польщі. Надалі його доля тісно переплелася з героїчною Українською повстанською армією [2].

Наприкінці 1942 р. помер його батько. Родина телеграмою повідомила про це Дмитра, але німці на похорон його не відпустили. Приїхав він у відпустку до родичів аж у травні 1943-го. Саме тоді над галицькою землею пронісся клич: «До зброї!». Нашвидкуруч змобілізовані збройні відділи повстанців УПА з кількох відтинків прямували в гори Карпати, для того щоб поставити заслін гітлерівцям та радянським військам. Дмитро не міг залишитися осторонь цього героїчного руху і теж вирішив іти в гори. Проте до с. Хриплина з ним прибули два охоронці, один з них був добре вишколений «німецький» офіцер, якого приставили до нього таємним агентом фашистських спецслужб. Щоб не постраждала від німців родина, треба було якось перехитрити агента. Дмитро скористався тим, що зв'язковою в підпіллі була його сестра Євдокія — Сюзанна, і ввійшов у контакт з повстанцями. Вони вирішили інсценізувати напад на потяг, який прямував на східний фронт. Поблизу м. Коломиї ешелон, у якому їхав оберлейтенант Д. Гах, обстріляли партизани. Були вбиті і поранені, а Дмитро безслідно зник. Про це повідомили листом його родину німецькі охоронці, які щасливо добралися до своєї військової частини. Цей лист потім врятував рідних Дмитра Гаха від німецької розправи. Коли одного дня всіх вивели надвір і вишикували перед хатою для розстрілу, перекладач ще раз запитав, де Дмитро. Мати подала їм того листа, і гестапівці повернулися до м. Станіслава. А Скуба (таке псевдо вибрав собі Дмитро) разом з молодшим братом Петром — Вороном опинився серед повстанців [11].

У підгірському селі Бані-Березові Косівського повіту поблизу лісу проживали неодружені брати Лазаровичі — Степан та Іван. Однієї ночі їх розбудив станичний Микола Лазарович — Бистрий, і до хати ввійшло декілька людей. Старшим з них був високий на зріст, гарний на вроду повстанець, який відрекомендувався коротко — Скуба.

На деякий час вони залишилися квартирувати у хлопців. Ночами сюди регулярно прибували молоді люди. За два тижні сформувався загін повстанців. 20 вояків під орудою Скуби повернули до с. Космача Косівського повіту. Вони приєдналися до чоти Богуна (Олександра Луцького) і за кілька днів усі подалися в гори [3].

Пологі важкодоступні карпатські схили на 17-му кілометрі Микуличинської вузькоколійки, назва яких Збанули, стали місцем створення вишкільного табору молодших офіцерів УПА. Керівником його призначили Теодора Степановича — Кропиву, який народився 1885 р. у священничій родині в м. Кутах. У столиці Австро-Угорської імперії м. Відні він закінчив офіцерську кавалерійську школу, а потім — військову академію. У роки німецько-радянської війни став офіцером УГА високого рангу. Розробляв статuti та інструкції для УПА, навчав військового устрою і дисципліни. З них зорганізувався цілий курінь «Чорні чорти». Навчав новобранців воєнного ремесла також вишколений у Німеччині та Радянській армії чотовий Скуба [11].

Німці, довідавшись про курінь, вирішили знищити його. Але повстанська розвідка завчасно виявила наміри ворога. Сотня Козака зайняла оборону з боку с. Космача. Від с. Микуличина шлях ворогові заступила сотня Липея. Першими відступили німці з с. Космача. Втративши кількох солдатів разом з командиром батальйону, переслідувані повстанцями, вони ганебно втекли. Друга група наступала з с. Микуличина. Козак, відігнавши космацький батальйон, повернув своїх хлопців проти них, а Липей, навмисне пропустивши карателів у напрямку табору, зайшов з тилу і затиснув німців у смертельний обруч. Їх було розгромлено. Третя група, що йшла з с. Березова Косівського повіту, наступати не наважилась.

Понад місяць «шваби» (так називали німецьких солдатів. — *Є. Л.*) не виявляли наміру ліквідувати табір УПА, де вишкіл проходив згідно з запланованим графіком. Аж у кінці жовтня 1943 р. вирішили розправитися з непокірним «Бандербургом» (так німці називали табір повстанців). Розвідка донесла, що ворог має десятикратну перевагу над повстанцями, тому було вирішено табір розформувати, і він з усім майном заздалегідь відбув на Волову, а курінь, розділившись на дві частини, передислокувався у Чорний ліс та с. Жаб'є (нині смт Верховина, районний центр Івано-Франківської обл.) [6].

Чота Скуби повернулася на попередню базу до с. Бані-Березова. По 8–10 хлопців розквартирувалося у крайніх хатах під самим лісом. Дізнавшись про це, німці підпалили кілька будинків, і повстанці перебралися в космацькі ліси. По дорозі Космач — Коломия вони знищили чотири тяглові авта і близько 70-ти гітлерівців. Власних втрат не зазнали [7].

На окраїні с. Космача Скуба створив новий вишкільний табір у складі 160–180-ти людей. Настала зима, хлопці мерзли в холодних луб'яних колибах, проте в таборі панували винятковий порядок і дисципліна. Після руханки щоранку шикувались до спільної молитви: «Боже великий, творцю Всевишній, на нашу рідну землю споглянь, ми будем вірні твоєму завіту, вислухай наших благань. Народ в кайданах, край у руїні, навіть молитись ворог не дасть, Боже великий, дай Україні силу і славу, і волю, і власть!» Присягу на вірність Україні вишколені повстанці склали на початку 1944 р., ставши боєздатною сотнею. Скуба сам підбирав фізично міцних, найвідважніших добровольців. А в його охороні були тільки високі на зріст повстанці. Тож не дивно, що сотня відразу завоювала славу елітної, чи не найпоказовішої в горах Карпатах. Першими чотовими цієї сотні стали Боровий, Буйтур та Білий. Спочатку сотня Скуби — Д. Гаха звільнила з каторжної праці 300 місцевих мешканців, які видобували руду під горою Піп Іван. Треба було бути справді талановитим командиром, щоб виграти бій з німцями, які були укріплені дзотами. Їх Скуба взяв усього за дві години бою. При цьому 26 німців загинуло, 15 отримали поранення, решта здалася в полон [10].

Сотня Скуби провела переможні бої з німцями також у містечку Кутах, с. Кривобродах, с. Космачі. Тим часом у Карпати з наступом радянських військ наблизився фронт. На зміну одному «визволителю» повертався другий — Червона армія. На початку березня 1944 р. фронт стабілізувався на лінії м. Косів — м. Коломия — м. Тернопіль і набрав затяжного характеру, який протривавши понад три місяці. Карпати обороняла перша угорська армія, сателіт гітлерівських військ. «Мадяри» грабували місцеве населення, ні за що розстрілювали, як це було ще в роки Першої світової війни [10].

27 січня 1944 р. за наказом Головного штабу УПА всі відділи повстанців було реорганізовано на оперативну групу УПА-Захід. У Військовій окрузі «Говерля», яка включала Буковину, Закарпаття,

частину Дрогобицької і Станіславської областей, діяло тоді не менше 38-ми сотень УПА загальною чисельністю близько 6 тисяч стрільців та командирів. З цією силою, що стала на захист цивільного населення, угорці змушені були рахуватися [6]. Журналіст Василь Пожоджук, родом із с. Космача, згадував: “Скуба” був частим гостем у нашому домі в Космачі. Одного разу прибігає до нас парубок із Пилип і каже: “Друже сотенний, зі сторони Пилип угорські вояки ведуть велику колону полонених москалів і простих наших людей у довгих кожухах!” Командир розпорядився негайно вислати розвідку і доповісти, кого конвоюють “мадяри”. Коли розвідники повернулися, “Скуба” разом з чотою повстанців побіг попід ліс і зробив засідку на дорозі, що веде з с. Космача до м. Коломиї. Він здогадався, що полонених конвоюють через с. Космач у штаб дивізії угорців, який був у Березовах на Косівщині. Тільки-но колона полонених вийшла на прямий відтинок шляху, як тут ударили скоростріли і кілька конвоїрів упало з коней. Упало також і декілька піших. Три вояки на конях, що їхали ззаду колони, кинулися стрімголов до лінії фронту в с. Шешори Косівського повіту. Решта піших конвоїрів підняли руки вгору.

Полоненими виявилися 40 червоноармійців і майже сто селян с. Пилипи (нині село на Коломийщині). Як з'ясувалось, червоноармійці намагалися прорвати лінію фронту на ділянці цього села. Але “мадяри” атаку відбили, захопивши солдат у полон. Їх, а також пилипівських селян, повели до штабу армії, бо хтось із селян, мовляв, показав совітам вигідне місце для прориву оборони. “Скуба” промовив до полонених червоноармійців: “Ви вільні! Хто хоче виборювати волю Україні, залишайтеся з нами. А хто бажає повернутися назад, поможемо у відповідному місці перейти лінію фронту”. З гурту вийшло кілька солдатів зі Східної України і стали біля стрільців. Решту переправили через лінію оборони, а селяни повернулися додому» [12].

Після кількох таких сутичок «мадяри» таки визнали УПА господарем української землі, і обидві сторони уклали в с. Космачі таємну угоду про ненапад та постачання «мадярам» провізії за зброю і амуніцію. З нашого боку угоду підписали командир ТВ – 21 «Гуцульщина» Козак та Скуба. Посередником був парох с. Середнього Березова о. Тимошук [13].

Влітку 1944 р. сотня Скуби перейшла лінію фронту і опинилася в тилу Червоної армії, де діяли жорстокі і нещадні «заградітельніе отряди» НКВС, що розстрілювали солдатів, які відступали, та вели боротьбу з бандерівцями. Повстанці йшли таким шляхом — с. Шипіт — с. Брустури — с. Шешори, багато стрільців було в одностроях угорської армії, мали «мадярську» зброю. У с. Шешорах переходили суцільний коридор угорців. Вони показували на бандерівців пальцями і кричали: «Унгар, унгар!» Але жодну кулю з їхнього боку не було випущено. А попереду сотні, усміхаючись, на буланому коні їхав Скуба — Д. Гах. Фронт хлопці перейшли в с. Пістині Косівського повіту, де змушені були кілька днів розмінювати поля. Надалі партизанів чекала довга, виснажлива, нерівна боротьба з червоноармійцями.

Після бою з чекістами в с. Кривобродах сотня відправилася в лісі під с. Ключевом на Коломийщині, де дислокувалася березівська сотня Мороза (Дмитра Негрича). Розвідка донесла, що в Середньоберезівській школі розквартирувалася група чекістів, і Скуба вирішив знищити її. Пропонував ударити разом з «березунами» (жителями с. Березова на Косівщині), але Мороз відмовився, мотивуючи це тим, що його хлопці ще не вишколені. Дозволив лише вибрати кількох добровольців. Напад на школу виявився невдалим. Хтось, мабуть, попередив більшовиків, і в нічному бою повстанці втратили трьох вояків [11].

Далі рейдом пішли на м. Яремне, щоб визволити з тюрми заарештованих підпільників, але задум не вдався, бо містечко було буквально нашпиговане червоноармійцями. Потім провели великий бій з радянськими військами в с. Коршеві на Коломийщині і направилися з боями до р. Дністра. У с. Корневі на Городенківщині зав'язався бій, який тривав цілий день. Тоді Дмитра Гаха призначили курінним. Повстанці потрапили в скрутне становище, бо червоноармійці великими силами з танками переправлялися з тернопільського боку через р. Дністер, використовували артилерію, авіацію. Значних втрат зазнавали обидві сторони, а Скуба пораненими [15].

28 грудня 1944 р. в с. Березові зустрілися курені Скуби, Козака і Різуна з Чорного лісу. На спільній нараді штабів було вирішено вибити червоноармійців із с. Космача. Там перебували тоді відділи

НКВС і спецвідділ червонопогонників. Оточення села здійснили о 4-й годині вранці 30 грудня 1944 р. Маючи в розпорядженні гранатомети, важкі кулемети та іншу зброю, повстанці вибили ворога з села о 16-й годині. Було вбито близько 500 червоноармійців, здобуто багато зброї, провізії, возів та коней. У цьому бою було поранено 10-х повстанців. Першого січня курені розійшлися, а «скубівці» залишилися і почали готуватися до Різдва. Разом зі стрільцями святкував тоді в с. Космачі весь крайовий провід, вище командування УПА, прибув і крайовий провідник Буковини Сталь (Василь Савчак). А Скуба стежив за порядком, роз'їжджаючи селом на трофейному мотоциклі. Простора, затишна гуцульська хата на мить притихла й оповилася смутком, коли крайовий провідник ОУН Роберт (Ярослав Мельник), вітаючи хлопців з Різдром Христовим, сказав, що для декого з присутніх воно, можливо, останнє в житті, бо світова війна завершувалась і сталінське керівництво СРСР кинуло на ліквідацію УПА та підпілля величезні сили [14].

Після Різдвяних свят 1945 р. радянське командування вирішило будь-що вибити повстанців з «бандерівської столиці» (так москалі називали с. Космач). Розпочався концентрований наступ від с. Жаб'яого, с. Микуличина та м. Коломиї. Щоб не піддавати село в ході боїв знищенню, командування УПА вивело з нього всі підрозділи, розташувавши їх довкола в лісах. Чекісти зайняли село без бою, а сотні наглухо замкнули навколо с. Космача. У цей час з Чорного лісу підійшов рейдовоай курінь Прута, і всі сотні одночасно відкрили цілеспрямований вогонь на знищення ворога. Як згадував сотенний куреня Прута Володимир Чав'як — Чорнота, першим ударив курінь Скуби. Розвиднювалося, і з гір було добре видно, як заметушилися більшовицькі караули. Москалі якраз збиралися снідати, але такого сніданку вони не чекали. Голі-босі вискакували на сніг. Залягли. Зареготали повстанські кулемети. Більше двох годин червоноармійці не витримали і почали втікати, але скрізь наштовхувались на щільний вогонь. Метались, як у пеклі. А тут ще з м. Коломиї прилетіли літаки і почали бомбити своїх, бо думали, що партизани вже захопили село. Оточенці по рації просили допомоги, і з усіх напрямків с. Космача були розставлені запобіжні застави. Березівська сотня знищила тоді (вдосвіта 15 січня) на

присілку Рушір цілий полк прикордонників. У снігах залишилося лежати близько 400 червоноармійців.

Звичайно ж, вороги такого погрому забути не могли, і новий великий наступ розпочався за місяць — 13 лютого 1945 р. Три дні безуспішно наступали вони з різних боків і взяли село аж тоді, коли повстанці плавно відійшли в гори, евакуювали поранених, вивезли майно, а каральні загони 140 своїх убитих спалили в гуцульських хатах. Але й навічно залишилися спочивати в космацькій землі і 36 вояків куреня Скуби [11].

Навесні 1945 р. на Прикарпаття кинули нові радянські каральні військові підрозділи. До коломийського округу, де перебувало 16 сотень УПА (3,5 тисячі вояків), було направлено 40 тисяч добірних радянських карателів з авіацією та артилерією.

Настали неймовірно важкі бої, в яких загинуло понад половину складу повстанців. Не обминули великі втрати і курінь Скуби, але меншою мірою, бо Дмитро Гах був талановитий військовик, намагався завжди вести бої грамотно і вміло. Через те стрільці йому безмежно довіряли, шанували за знання військової справи, передбачливість, уміння передавати свій досвід [11].

У партизанських рейдах, кровопролитних боях минуло тривожне літо 1945 р. Настала осінь. Багато вояків та підпільників мучилося в енкавеесівських катівнях і тюрмах, зокрема в м. Коломиї. Рішучим і несподіваним потужним ударом по місту Скуба вирішив визволити в'язнів. 27 вересня 1945 р. під вечір курінь у повному бойовому складі вийшов на Воскресінецьку гору. На вершині замайорів синьо-жовтий прапор. З неї, як на долоні, було видно м. Коломию. Розвідка доповіла, що в місті квартирує небагато ворожого війська. На терміновій нараді старшин куреня було вирішено: під покровом ночі завдати несподіваного удару по місту, раптово захопити головний осередок МДБ, тюрму і лікарню, де було багато в'язнів [12].

На виконання військової операції йшли тільки добровольці, переважно хлопці, що навчалися колись у Коломийській гімназії та школах міста. Ввечері воїни УПА обережно спустилися з гори, берегом р. Пруту дісталися до човна і переправилися на лівий берег [11].

Щоб виманити сили ворога з міста, Скуба віддав наказ обстрілювати з шести гранатометів тюрму та аеродром у

передмісті, в с. Корничі. У ворожому стані зчинився безлад і паніка, але червоноармійців виявилось так багато, що напасти на тюрму повстанці не наважилися. Прорватися в міську лікарню за заарештованими підпільниками теж не вдалося, і вони пішли на с. Воскресінці обабіч м. Коломиї. Та раптом на горі пролунав потужний вибух. Брат Скуби Петро Ворон, що брав участь у нападі на Коломию, подумав, що радянські карателі оточили і атакують штаб куреня. Але сталося інакше. У розпалі бою хтось вкинув міну в міномет зворотним боком. Прогримів раптовий вибух, під час якого загинули повстанці-мінометники, а курінному Дмитрові Гаху, який стояв поблизу і керував боєм, осколок потрапив у шию і розірвав сонну артерію. Ще живого з поля бою його виніс рідний брат Петро. Помирав Скуба на його руках.

Загибель уславленого курінного Дмитра Скуби – Гаха була болючим ударом для всього повстанського руху, і її деякий час приховували від вояків. Спочатку Скубу поховали в с. Кривобродах, але за декілька днів Служба безпеки УПА вирішила перепоховати його таємно на цвинтарі в с. Трачі Косівського району. Адже Дмитро Гах заповів, щоб його поховали біля могили зв'язкової Зірки – дівчини, яку він кохав. Зірка – Катерина Гаврилюк (Семенюк) із с. Тростянця на Коломийщині, народилася 1919 р., вбита 1945-го [15].

Коли не стало командира, хлопці й надалі трималися разом, називали себе тільки «скубівцями», а курінним призначили відважного і кмітливого сотенного з с. Яблунова на Косівщині Юрія Долішняка – Білого [8].

За виняткову мужність, відвагу, командирську доблесть командування УПА нагородило Дмитра Гаха орденом Золотого хреста. Він назавжди залишився у пам'яті потомків як незламний борець за волю України [12].

Вшановувати і пізнавати життєві сторінки таких людей, як Скуба – Дмитро Гах, і багатьох інших воїнів УПА, які полягли за волю і незалежність України, дуже важливо тепер, коли Росія на початку XXI ст. веде війну проти українського народу, коли нам як ніколи важлива підтримка національно-патріотичного духу наших воїнів, що захищають нашу Вітчизну на сході України.

Джерела та література

1. Бода Б. Кризь терні до вічності / Б. Бода // Поклик. — 1996. — 27 квітня.
2. Гук В. 50 років з дня загибелі «Скуба» / В. Гук // Вільний голос. — 1995. — 18 жовтня.
3. Гук В. Спочив навіки під хрестом / В. Гук // Нова зоря. — 1995. — № 20 (жовтень).
4. Гук В. Скубав «Скуба» ворогів / В. Гук // Вісник Коломиї. — 1992. — 4 жовтня.
5. Глібчук В. Доля курінного «Скуби» / В. Глібчук // Гуцульський край. — 1992. — 19 жовтня.
6. Кошак Д. Командир «Скуба» / Д. Кошак // Криця. — 1995. — 16 вересня.
7. Патриляк І. Встань і борись! Слухай і вір...: українське націоналістичне підпілля та повстанський рух 1939—1960 рр. / І. Патриляк. — Львів, 2012.
8. Прошак І. Герой Прикарпаття — «Скуба» / І. Прошак // Воля нації. — 1995. — 12 жовтня.
9. Стасюк О. Видавничо-пропагандивна діяльність ОУН (1941—1953 рр.) / О. Стасюк. — Львів, 2006.
10. Томашук М. Двадцять шість весен курінного «Скуби» / М. Томашук // Коломийський вісник. — 1993. — 14 жовтня.
11. Томашук М. Смертю смерть подолав / М. Томашук. — Коломия : Вік, 2002. — 447 с.
12. Томашук М. Запалала вогнем / М. Томашук. — Коломия : Вік, 2000. — 399 с.
13. Томашук М. Спалах / М. Томашук. — Коломия : Вік, 2004. — 350 с.
14. Ужитчак М. У боях і за ґратами: спогади стрільця сотні «Недобитого» / М. Ужитчак . — Коломия, 2008. — 87 с.
15. Шипульняк П. Як загинув провідник «Скуба» / П. Шипульняк // Вісник Коломиї. — 1992. — 6 жовтня.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

АНДРЕЙКІВ Христина — кандидат історичних наук, консультант відділу контролю управління документообігу та контролю апарату Івано-Франківської обласної державної адміністрації.

БАБІЙ Людмила — директор Івано-Франківської обласної універсальної наукової бібліотеки імені І. Франка.

БАЛАГУТРАК Микола — кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу етнології Інституту народознавства НАН України, м. Львів.

БАЦВІН Маріанна — кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу фондів Національного заповідника «Давній Галич».

БОЙЧУК Христина — аспірант кафедри етнології і археології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

БОЯН-ГЛАДКА Світлана — кандидат історичних наук, доцент кафедри етнології і археології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

БРИЦЬКА Галина — заступник начальника відділу культури та мистецтв управління культури, національностей та релігій Івано-Франківської обласної державної адміністрації.

ВАСИЛЬЧУК Микола — кандидат філологічних наук, доцент, докторант Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

ВОЛОЩУК Мирослав — доктор сільськогосподарських наук, професор, завідувач кафедри агрохімії і ґрунтознавства Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

ВУЯНКО Марія — завідувач відділу Івано-Франківського краєзнавчого музею.

ГАВРИЛІВ Богдан — кандидат історичних наук, доцент, заступник голови Івано-Франківської обласної організації Національної спілки краєзнавців України.

ГОЛОВАТИЙ Михайло — науковий редактор «Зводу пам'яток історії та культури України. Івано-Франківська область».

ГОРБАНЬ Галина — заступник директора з наукової роботи Івано-Франківської обласної універсальної наукової бібліотеки імені І. Франка.

ДРОГОБИЦЬКА Оксана — кандидат історичних наук, доцент кафедри етнології і археології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

ЄГРЕШІЙ Олег — кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

КАЩИШИН Оряся — старший науковий співробітник Івано-Франківського краєзнавчого музею.

КОЛОМИЙЧУК Олександр — кандидат історичних наук, здобувач наукового ступеня Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

КОРОЛЬКО Андрій — кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

КОСИЛО Михайло — голова Івано-Франківської обласної організації Національної спілки краєзнавців України, директор обласного центру туризму і краєзнавства учнівської молоді.

КРАВЕЦЬ Ганна — вчений секретар Івано-Франківського краєзнавчого музею.

КРЕЧУНЯК Юрій — старший науковий співробітник Івано-Франківського краєзнавчого музею (філія Верховинський регіональний історико-краєзнавчий музей Гуцульщини).

ЛИЗЕНЬ Євген — магістр історії Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, електромеханік відділення ЦРО ПАТ «Прикарпаттяобленерго».

ЛУЦЮК Ганна — завідувач філії в с. Криворівні Верховинського району (музей І. Франка) відділу Івано-Франківського краєзнавчого музею.

МАРЧУК Василь — доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри політичних інститутів та процесів Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

МАТІЙЦІВ Галина — науковий співробітник Івано-Франківського краєзнавчого музею.

МИКИТЮК Галина — старший лаборант кафедри історіографії і джерелознавства Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

МИХАЛЬЧУК Леся — завідувач музею етнографії Національного заповідника «Давній Галич».

МУСЯКЕВИЧ Юрій — головний зберігач відділу фондів Національного заповідника «Давній Галич».

ПАНЬКІВ Михайло — кандидат історичних наук, професор кафедри етнології і археології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

ПІВТОРАК Віталій — учитель-методист, учитель української мови і літератури Калуської гімназії ім. Дмитра Бахматюка Калуської міської ради Івано-Франківської обл.

ПІВТОРАК Дарія — студентка III курсу НУ «Острозька академія» гуманітарного факультету (спеціальність «Культурологія»).

ПРОЦВ Олег — кандидат наук з державного управління, головний спеціаліст Івано-Франківського обласного управління лісового та мисливського господарства.

РАЙКІВСЬКИЙ Ігор — доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії України Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

РЕГА Надія — старший науковий співробітник Івано-Франківського краєзнавчого музею.

СІРЕДЖУК Петро — доктор історичних наук, професор кафедри етнології і археології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

СЛИВКА Любов — кандидат історичних наук, доцент кафедри українознавства і філософії Івано-Франківського національного медичного університету.

СОЛОНЕЦЬ Ірина — кандидат історичних наук, доцент кафедри етнології і археології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

СОХАН Леся — старший науковий співробітник відділу фондів Національного заповідника «Давній Галич».

ТКАЧУК Ярослава — мистецтвознавець, генеральний директор Національного музею народного мистецтва Гуцульщини та Покуття імені Й. Кобринського, член Національної спілки народних майстрів України.

ТРИНЯК Лілія — науковий співробітник Національного музею народного мистецтва Гуцульщини та Покуття імені Й. Кобринського, аспірант кафедри етнології і археології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

ФЕДОРАК Володимир — кандидат історичних наук, начальник управління культури, національностей та релігій Івано-Франківської обласної державної адміністрації.

ФЕДОРИШИН Ігор — магістр історії Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, заступник голови Тисменицької районної ради.

ЦЮП'ЯК Роман — вчитель історії і суспільствознавства Войнилівської ЗОШ I-III ступенів Калуського району Івано-Франківської області.

ЯСІНСЬКА Оксана — науковий співробітник Національного музею народного мистецтва Гуцульщини та Покуття імені Й. Кобринського (філія Музей писанкового розпису в м. Коломій).

З М І С Т

НАУКОВА І ГРОМАДСЬКО-КУЛЬТУРНА ДІЯЛЬНІСТЬ МИХАЙЛА ПАНЬКІВА

<i>Дрогобицька О. М. І. Паньків: життєвий шлях та наукова діяльність</i>	3
<i>Марчук В., Королько А. Михайло Паньків – дослідник історико-етнографічного районування Покуття</i>	15
<i>Кравець Г. Михайло Паньків – етнограф, науковець і фахівець музейної справи</i>	24
<i>Паньків М. Я вперше написав про себе</i>	28

ЕТНОГРАФІЯ ПРИКАРПАТТЯ В ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

<i>Бабій Л. Краєзнавча бібліографія обласної універсальної наукової бібліотеки ім. І. Франка</i>	41
<i>Горбань Г. Бібліотеки Івано-Франківщини як центри етнографічних досліджень краю</i>	47
<i>Королько А. Виставка домашнього промислу в м. Коломиї 1912 р. (за матеріалами української газетної періодики початку ХХ ст.)</i>	53
<i>Боян-Гладка С. Сакральна цінність хліба в традиційній культурі бойків</i>	78
<i>Солонець І. Гуцульщина в етнографічних дослідженнях західної української діаспори</i>	88
<i>Васильчук М. Гуцульщина в оповіданні Марка Черемшини «Керманич»: «точки дотику» з Юрієм Федьковичем</i>	97
<i>Триняк Л. Етнографічні дослідження Покуття польських вчених другої половини ХІХ – початку ХХ ст.</i>	106
<i>Федоришин І. Етнокультурні процеси на Тисмениччині (кінець ХІХ – початок ХХ ст.)</i>	120
<i>Сливка Л. Дослідження шляхти в сучасній українській історіографії</i>	128
<i>Бойчук Х. Традиції і модерн у передвесільній обрядовості Гуцульщини і Покуття</i>	139
<i>Коломийчук О. Свято Введення у зимовому календарі українців Бойківщини: звичаєві традиції та заборони</i>	143

<i>Матійців Г.</i> Бойківські традиційні весільні страви (кінець XIX – перша половина XX ст.)	153
<i>Микитюк Г.</i> Великодні страви на Покутті	158
<i>Проців О.</i> З історії мисливства та рибальства у Ворохті кінця XIX – першої третини XX ст.	165
<i>Андрейків Х.</i> Еволюція нафтовидобувного промислу на території Бойківщини в кінці XIX – першій третині XX ст.	181

МУЗЕЙНА СПРАВА НА ПРИКАРПАТТІ

<i>Брицька Г.</i> Етнографічні музеї Івано-Франківщини в контексті розвитку музейної справи України	194
<i>Ткачук Я.</i> Національний музей народного мистецтва Гуцульщини та Покуття імені Й. Кобринського: історія і сьогодення	203
<i>Ясінська О.</i> Інноваційні форми та інтерактивні програми й проекти для дітей та молоді	218
<i>Рега Н.</i> Роль музею у формуванні базової культури особистості ...	224
<i>Бацвін М., Михальчук Л.</i> Дослідження та популяризація пам'яток культурної спадщини в Музеї етнографії Національного заповідника «Давній Галич» від заснування до сьогодення	228
<i>Мусякевич Ю., Сохан Л.</i> Музеефікація фондкових колекцій у Національному заповіднику «Давній Галич»: досвід формування, поповнення та збереження	237
<i>Луцюк Г.</i> Збереження історико-культурної спадщини в музеях села Криворівні Верховинського району	245
<i>Кречуняк Ю.</i> Регіональний історико-краєзнавчий музей Гуцульщини у Верховині: вчора, сьогодні, завтра	248

ЕТНОГРАФІЧНІ ПАМ'ЯТКИ ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ КРАЮ. ТУРИСТИЧНО-КРАЄЗНАВЧИЙ ПОТЕНЦІАЛ ІВАНО-ФРАНКІВЩИНИ

<i>Косило М.</i> Краєзнавчі дослідження Івано-Франківщини: стан і перспективи	256
<i>Волощук М.</i> Трагедія землі	265
<i>Федорак В.</i> Правова база реалізації туристичних програм в Івано-Франківській області	273
<i>Райківський І.</i> Гуцульщина як місце відпочинку і творчості видатних українських діячів на початку XX ст.	282

<i>Єгрешій О.</i> «Фестиваль рівності» 2016 р. у Львові: між євроінтеграцією і секуляризацією	294
<i>Сіреджук П.</i> Замок у Галичі	304
Головатий М. Станиславів на життєвих шляхах родини гетьмана Пилипа Орлика	321
<i>Вуянко М.</i> Станиславівська (Івано-Франківська) церква Воскресення Господа Бога і Спаса Нашого Ісуса Христа і Введення Пресвятої Бородиці і Присно Діви Марії (XVII ст.)	328
<i>Гаврилів Б.</i> Прикарпаття в історико-краєзнавчих дослідженнях Івана Вагилевича	334
<i>Паньків М.</i> Псевдоніми в українському національно-визвольному русі (XV ст. – 2016 р.)	351
<i>Қащишин О.</i> Рослини у слов'янській міфології	379
<i>Півторак В., Півторак Д.</i> Вишиваний світ Йосипа Қащишина. Культуротворча аура ремінісценцій міжчасся в контексті образотворення митця	387
<i>Цюп'як Р.</i> Михайло Лозинський (1880–1937): відомий і забутий... ..	394
<i>Лизень Є.</i> Славетний командир УПА – Дмитро Гах (Скуба)	403
Відомості про авторів	413

ЕТНОКУЛЬТУРНА СПАДЩИНА ПРИКАРПАТТЯ

Матеріали Всеукраїнської наукової конференції
«Етнокультурна спадщина Прикарпаття»
(на пошану Михайла Паньківца з нагоди його 75-річчя)
(м. Івано-Франківськ, 4 грудня 2016 року)



За редакції *Ярослава Довгана*
Верстка *Стефанії Шеремети*
Коректура *Лідії Левицької*

Підписано до друку 01.12.2016 р. Формат 60x84/16.
Папір офсетний. Друк офсетний.
Гарнітура «Literaturna». Умовн. друк. арк. 24,2.

Видавництво «Лілея-НВ»
А/С 250
вул. Незалежності, 18/2
м. Івано-Франківськ
76018
Свідоцтво ІФ №8 від 28.12.2000 р.